

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ADANA ALPARSLAN TÜRKER BİLİM VE TEKNOLOJİ
ÜNİVERSİTESİ**

**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI**

**ENDÜSTRİYEL MİRAS KAPSAMINDA NİKSAR AYVAZ MEMBA
SUYU İŞLETMESİ**

**CEREN GÜNEŞ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ADANA ALPARSLAN TÜRKER BİLİM VE TEKNOLOJİ
ÜNİVERSİTESİ**

**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI**

**ENDÜSTRİYEL MİRAS KAPSAMINDA NİKSAR AYVAZ MEMBA
SUYU İŞLETMESİ**

**CEREN GÜNEŞ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ NEDİME TUBA YUSUFOĞLU**

ADANA, 2025

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın hazırladığım bu tez çalışmasında;

Bu tezin özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışa uygun olarak elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, tez kapsamında bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde bu çalışmaya özgün olmayan tüm veri ve bilgiler için bilimsel etik ve gelenek çerçevesinde kaynak gösterdiğimi; bu kaynakları da kaynakçada belirttiğimi beyan ederim. Çalışmam ile ilgili yaptığım beyana aykırı bir durum saptanması halinde tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

20/10/2025

[İmza]

Ceren GÜNEŞ

ÖZET

ENDÜSTRİYEL MİRAS KAPSAMINDA NİKSAR AYVAZ MEMBA SUYU İŞLETMESİ

Ceren GÜNEŞ

Yüksek Lisans, Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nedime Tuba YUSUFOĞLU

Ekim 2025, 267 sayfa

Endüstri mirası, son yıllarda çeşitli disiplinler tarafından artan bir ilgi ile incelenen bir konu alanı haline gelmesine rağmen günümüzde birçok endüstri mirası yapısı hala yasal koruma statüsüne alınmamıştır ve çoğu yok olma tehlikesi altındadır. Bu durum endüstri mirasının korunması ve değerlendirilmesi konusundaki eksikliklere işaret ederek bu alanda daha kapsamlı ve nitelikli çalışmaların gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışma, Tokat ilinin Niksar ilçesindeki Ayvaz Suyu'nun endüstriyel anlamda bölgedeki su şişeleme (ambalajlama) faaliyetlerinin ilk örneği olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'ni endüstri mirası kapsamı perspektifinden analiz etmektedir. İşletme günümüzde üretim açısından işlevselliğini yitirmiş olsa da; bölgesel su kaynağının değerlendirilmesi, ait olduğu döneme tanıklık etmesi, Türkiye'nin, 1970'li yılların teknolojik gelişmelerini ve endüstriyel üretim geçmişini yansıtması, suyun üretim süreçlerinde kullanımına dair izler taşıması, modern üretim tekniklerinin uygulanması, mimari değeri ve nitelikleri, yerel üretim kültürü değeri taşıması ve endüstri tarihine dair sunduğu veriler dolayısıyla tarihsel bir belge niteliği taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın temel amacı Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin tarihsel, mimari ve endüstriyel değerlerini ortaya koyarak analiz etmek, mimarlık tarihi açısından taşıdığı özgün mekânsal ve yapısal niteliklerini belgelemek ve bu verilerin bilimsel yaklaşımlarla korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik bir farkındalık oluşturmaktır. Bu bağlamda Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi; literatür kaynakları, yerinde gözlem ile incelemeler, arşiv araştırması, eski ve yeni fotoğraflar, gerçekleştirilen sözlü görüşme ve öneri rölöve-restorasyon çizimleri ışığında güncel durumu ile değerlendirilmiştir.

Bulgular; endüstri mirası kapsamında önemli ipuçları sunan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin, günümüzde çeşitli nedenlerle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan önemli bir su şişeleme tesisi örneği olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda söz konusu endüstri mirasının sürdürülebilirliği ve mimarlık tarihi açısından belgelenmesi önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri Mirası Yapıları, Koruma, Mimarlık Tarihi, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, Su Şişeleme Tesis

ABSTRACT

NIKSAR AYVAZ SPRING WATER FACILITY WITHIN THE SCOPE OF INDUSTRIAL HERITAGE

Ceren GÜNEŞ

M.Sc., Department of Architecture

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Nedime Tuba YUSUFOĞLU

October 2025, 267 pages

Despite becoming a subject area that has attracted increasing interest from various disciplines in recent years, many industrial heritage structures today still lack legal protection status and most area at risk of disappearing. This situation highlights the shortcomings in the preservation and evaluation of industrial heritage, underscoring the need for more comprehensive and qualified studies in this field.

This study analyzes the Niksar Ayvaz Spring Water Facility, located in the Niksar district of Tokat province, from an industrial heritage perspective. This facility was the first example of water bottling (packaging) activities in the region in an industrial sense. Although the facility has lost its functionality in terms of production today, evaluates the regional water source, it bears witness to the period it belongs to, reflects Turkey's technological developments and industrial production history of the 1970s, bears traces of the use of water in production processes, applies modern production techniques, has architectural value and qualities, carries local production cultural value and serves as a historical document due to the data it provides on industrial history. Therefore the main purpose of this study is to analyze the historical, architectural and industrial values of the Niksar Ayvaz Spring Water Facility, document its unique spatial and structural qualities from an architectural history perspective and raise awareness about the need to preserve this data using scientific approaches and pass it on to future generations. In this context, the Niksar Ayvaz Spring Water Facility has been evaluated in light of its current status based on literature sources, on-site observations and investigations, archival research, old and new photographs, interviews conducted and proposal survey-restoration drawings.

The findings reveal that the Niksar Ayvaz Spring Water Facility, which offers important clues within the scope of industrial heritage, is an example of a significant water bottling facility that is currently facing the threat of extinction for various reasons. In this regard, it is important to document the sustainability of this industrial heritage and its significance in terms of architectural history.

Keywords: Industrial Heritage Structures, Conservation, History of Architecture, Niksar Ayvaz Spring Water Facility, Water Bottling Facility

TEŞEKKÜR

Tez sürecim boyunca bana yol göstererek farklı bakış açıları kazanmama olanak sağlayan, bilgi ve tecrübelerini içtenlikle paylaşan tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Nedime Tuba YUSUFOĞLU'na samimiyeti, sabrı ve süreç boyunca sunduğu tüm katkıları için en içten teşekkürlerimi sunarım. Jüri üyeleri Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fatma Seda ÇARDAK'a ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Gökben Pala AZSÖZ'e; yol gösterici görüş ve önerileri için teşekkür ederim.

Tokat kent tarihine ilişkin önemli belgeleme ve arşivleme çalışmalarıyla literatüre katkı sağlayan, yönlendirici önerilerini, bilgi birikimini ve arşivini paylaşan Hasan Erdem'e; Niksar kenti literatürüne katkı sunan, önerilerini, araştırma ve belgeleme çalışmalarındaki desteğini esirgemeyen, arşivini ve bilgilerini paylaşan Yüksek Mühendis Danışmend Hüseyin Şahin'e; Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'ne ilişkin değerli arşiv ve çizimlerini benimle paylaşan ve belgeleme çalışmalarına katkı sağlayan Yüksek Mimar Seda Kavukçuoğlu Yüzer'e süreç boyunca sunduğu destek ve nazik yaklaşımı için teşekkür ederim. Ayrıca, alan çalışmalarına sağladıkları katkılar ve destek için Niksar Belediyesi'ne; Niksar kent tarihi ve Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi üzerine arşivi ile bilgilerini paylaşan, alan çalışması sırasında destek veren Mustafa Necati Güneş'e; Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin tarihi ve mekânsal dönüşümü bağlamındaki sorularımı yanıtsız bırakmayan ve bilgilerini içtenlikle paylaşan işletmenin eski çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca bana duydukları güven, verdikleri koşulsuz sevgi ve destekle yolumu çizmeme yardımcı olan sevgili aile üyelerime en derin teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmam süresince karşılaştığım zorluklarda bana güç veren arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Akademik çalışmanın doğası gereği çalışmada ortaya çıkabilecek olası eksiklik ve hataların şimdiden affını dilerim.

Ekim, 2025
Ceren GÜNEŞ

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANNAMESİ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ	x
TABLO LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xv
SEMBOLLER	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi	5
1.2. Çalışmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	6
1.3. Çalışmanın Yöntemi	6
1.4. Literatür Taraması	8
2. ENDÜSTRİLEŞME VE ENDÜSTRİ MİRASININ KORUNMASI	12
2.1. Endüstri Devrimi ve Sanayileşme Süreci	12
2.1.1. Avrupa İle Dünya’da Endüstrileşme Hareketleri ve Etkileri	13
2.1.2. Osmanlı Dönemi’nde Endüstrileşme Süreci	17
2.1.3. Cumhuriyet Döneminde Endüstrileşme Süreci	18
2.2. Endüstri Mirası Kavramı	21
2.3. Endüstri Mirasını Koruma Yaklaşımlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	24
2.4. Endüstri Mirasını Koruma Amacıyla Kurulan Kurum/Kuruluşlar ve Uluslararası Çalışmalar	28
2.5. Endüstri Mirasını Değerlendirme Ölçütleri	32
2.6. Endüstri Mirasını Koruma Yöntemleri ve Koruma Kapsamında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	37
2.6.1. Endüstri Mirasını Koruma Yöntemleri	38
2.6.2. Endüstri Mirasını Koruma Kapsamında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	45
2.7. Dünya’da ve Türkiye’de Koruma Altına Alınan Endüstri Mirası Örnekleri	47
3. AMBALAJLI (ŞİŞELENMİŞ) SU ENDÜSTRİSİ VE SU ENDÜSTRİSİ MİRASI	50

3.1.	Su Kavramı ve Suyun Yaşam İçin Önemi	50
3.2.	Dünya’da Ambalajlı Su Endüstrisi ve Tarihsel Gelişimi	51
3.2.1.	Endüstri Devrimiyle Birlikte Suyun Hizmet Olarak Sunulmaya Başlaması ve Kullanılması	52
3.2.2.	Dünya’da Suyun Ambalajlanması ve Endüstrileşmesi	53
3.3.	Türkiye’de Ambalajlı Su Endüstrisi ve Tarihsel Gelişimi	55
3.3.1.	Türkiye’de Suyun Ambalajlanması ve Endüstrileşmesi	55
3.3.2.	Türkiye’de Şişelenmiş (Ambalajlı) Su Hizmeti Vermiş Çeşitli Kaynak (Memba) Suları ve İnşa Edilen Tesisleri	57
3.4.	Su Mirası ve Su Endüstrisi Mirası Kavramı	63
3.4.1.	Su Mirası Kavramı	63
3.4.2.	Su Mirası Kavramı İle Memba (Kaynak) Suları İlişkisi	64
3.4.3.	Su Endüstrisi Mirası Kavramı	65
3.5.	Dünya’da ve Türkiye’de Su Endüstrisi Mirası Örnekleri	66
4.	NİKSAR İLÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	72
4.1.	Niksar İlçesinin Coğrafi ve Fiziksel Yapısı	72
4.1.1.	Coğrafi Konum	72
4.1.2.	İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü	74
4.1.3.	Jeolojik Yapı ve Depremsellik Durumu	74
4.2.	Niksar İlçesinin Tarihi Gelişimi	76
4.3.	Niksar İlçesinin Demografik, Sosyo-kültürel ve Ekonomik Yapısı	82
4.3.1.	Demografik ve Sosyo-kültürel Yapı	82
4.3.2.	Ekonomik Yapı	83
4.4.	Niksar İlçesinin Su Kaynakları ve Su Yapıları	84
4.4.1.	Niksar Ayvaz Suyunun Tarihçesi, Karakteristik Özellikleri ve Bölgeye Olan Katkıları	85
5.	ENDÜSTRİYEL MİRAS KAPSAMINDA NİKSAR AYVAZ MEMBA SUYU İŞLETMESİ	97
5.1.	Tesisin Kuruluşu ve Tarihçesi	97
5.1.1.	Tesisin Teknolojik Yapısı ve Teknik Özellikleri	110
5.1.2.	Tesisin Personel Durumu	114
5.1.3.	Tesisteki Ürün Çeşitliliği	115
5.1.4.	Tesisin Pazarlama ve Satış Süreçleri	117

5.2.	Tesisin İlçe İçindeki Konumu ve Yer Seçimi	121
5.3.	Tesis Yerleşkesi ve Yakın Çevresi	125
5.4.	Tesisin Mimari Özellikleri	137
5.4.1.	Plan Özellikleri	138
5.4.2.	Üretim Sürecinin (Su Şişeleme) Fonksiyonel Anlatımı ve Teknik Özellikleri	143
5.4.3.	Cephe Özellikleri	147
5.4.4.	Strüktür ve Malzeme Özellikleri	155
5.4.5.	Peyzaj Öğeleri ve Özellikleri	157
5.5.	Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Tesisinin Günümüzdeki Durumunun Değerlendirilmesi ve Korunması Üzerine	159
5.5.1.	Tesisin Günümüzdeki Durumu ve Tesisteki Bozulmalar	159
5.5.2.	Tesisin Endüstri Mirası Olarak Niteliğinin Değerlendirilmesi	169
5.5.3.	Tesis ve Yakın Çevresinin Bütüncül Korunması İçin Kriterler ve Öneriler	176
5.5.4.	Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Tesisinin Yeniden Kullanımına Yönelik Öneriler	180
5.5.4.1.	<i>Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Yeni İşlev Önerisi</i>	185
5.5.4.2.	<i>Niksar Ayvaz Su Müzesine Dönüşümü Yaklaşımı ve Restorasyon Projesi Önerisi</i>	187
6.	SONUÇ VE ÖNERİLER	193
	KAYNAKÇA	199
	EKLER	

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1. Çalışmanın Yöntem/Metodoloji Diyagramı	8
Şekil 2.1. Kapsayıcı Ekonomik Büyümenin Özü, Yenilik: James Watt'ın Buhar Makinesi ...	13
Şekil 2.2. Coalbrookdale Köprüsü, İngiltere.....	15
Şekil 2.3. Marshall Un Fabrikası/Marshall, Benyon ve Bage Un İmalathanesi	15
Şekil 2.4. Kristal Saray, Londra	16
Şekil 2.5. AEG Türbin Fabrikası ve Çelik Konstrüksiyon Ayakları	16
Şekil 2.6. Feshane-i Amire ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	17
Şekil 2.7. Yeni Cumhuriyet'i Temsil Eden Sanayi İmgeleri	19
Şekil 2.8. Paşabahçe Cam Fabrikası	20
Şekil 2.9. Çubuk Barajının Lokanta-Gazinosu	21
Şekil 2.10. Endüstri Mirasının Sınıflandırılması	23
Şekil 2.11. Euston İstasyonu, Londra	25
Şekil 2.12. Paris'teki Orsay Garı'nın Orsay Müzesine Dönüştürülmesi	27
Şekil 2.13. Völklingen Hütte Dünya Miras Alanı, Almanya	39
Şekil 2.14. Alman Madencilik Müzesi.....	40
Şekil 2.15. İşlevini Yitiren Endüstri Yapılarının Dönüşüm Süreci.....	41
Şekil 2.16. Sırasıyla Zeche Zollverein Yerleşkesi ve Öncesi Silahtarağa Elektrik Santrali ve Sonrası Santral İstanbul.....	44
Şekil 2.17. Duisburg-Nord Peyzaj Parkı	44
Şekil 2.18. Phoenix-See, Almanya.....	45
Şekil 2.19. Yeniden İşlevlendirilen Van Nelle Tütün Fabrikası	48
Şekil 2.20. Cer Modern Sanat Merkezi Olarak Yeniden İşlevlendirilen Ankara'daki Cer Atölyeleri.....	49
Şekil 3.1. Şehir Sakası ve Çeşmeden Su Temin Eden Sakalar	53
Şekil 3.2. Poland Spring Suyu İçin Tanıtım Broşürü, yaklaşık 1878	54
Şekil 3.3. Ünye (Ordu) Şişeleme Tesisi Görseli	58
Şekil 3.4. Çene Suyu Tarihi Başlıklı Gazete Haberi.....	59
Şekil 3.5. Çene Suyu Kaynak Suyu Tesisine Ait Görseller	60
Şekil 3.6. Derince Belediyesi Çene Suyu Modern Tesisleri	60
Şekil 3.7. Vakıf Taşdelen ve Vakıf Karakulak Memba Sularının İstanbul ve Ankara Bayiliklerinin İhaleye Konulmasına Dair Gazete Yazısı	61
Şekil 3.8. Kestane Kaynak Suyu Tesisinin Cam Şişeleri.....	61
Şekil 3.9. Sırmakeş Kaynak Suyu Tesisinin Cam Şişeleri.....	62
Şekil 3.10. Selanik Su Müzesi ve Sergilenen Ekipmanlar	67
Şekil 3.11. Ruhr Wasserturm (Su Kulesi) Genel Görünümü ve Çizimi	68
Şekil 3.12. Ttukdo Su Arıtma Tesisi Müzesi ve İç Mekân Görselleri	68
Şekil 3.13. Prag-Bubenec Atık Su Arıtma Tesisi Müzesi ve İç Mekân Görselleri.....	69

Şekil 3.14. Posta Gazetesi'nin 22 Nisan 2016 Tarihli Mersin Su Filtre Binası Su Müzesi Oldu Başlıklı Haberi.....	70
Şekil 3.15. Mersin MESKİ Su ve Filtre Müzesi Binası	70
Şekil 3.16. Cendere Pompa İstasyonu ve Günümüzde Cendere Sanat Ana Binası	71
Şekil 3.17. Terkos Tesisi Yapı Topluluğu ve Pompa Binası İç Kısmı	71
Şekil 4.1. Tokat İli ve Niksar İlçesinin Coğrafi Konumu	72
Şekil 4.2. Niksar İlçesinin Coğrafi Konumu	73
Şekil 4.3. Niksar İlçesi ve Çevresinin Jeolojik Mirası/Yer Bulduru Haritası	75
Şekil 4.4. Fransız Arkeolog Salomon Reinach (1858-1932) Tarafından Yapılan Tokat-Niksar Arasındaki Yol ve Komana'yı Gösteren Harita	77
Şekil 4.5. Niksar İmar Ediliyor Başlıklı Gazete Yazısı	80
Şekil 4.6. 1900'lerde Niksar'dan Bir Görünüm	81
Şekil 4.7. Niksar Ovası ve Kelkit Çayı Görünümü.....	84
Şekil 4.8. Sırasıyla Ulu Cami Çeşmesi ve Leylekli (Yılanlı) Köprü	85
Şekil 4.9. Henry John Van Lennep'in <i>Travels in Little-Known Parts of Asia Minora</i> (1870) Eserinde Ayvaz Suyu Kaplıca Binası Eskiz Çizimi.....	87
Şekil 4.10. Ayvas Panayırı Başlıklı Gazete Yazısı	88
Şekil 4.11. Niksarda Ayvas Panayırı Bir Ay Sonra Açılıyor Başlıklı Gazete Yazısı	88
Şekil 4.12. T.C. İstanbul Belediyesi Tahlilat Müdürlüğü Sayı 351 Niksar Ayvaz Suyu'nun Tahlil Raporu, 1935.....	89
Şekil 4.13. Ayvaz Suyu'nun Analiz/Tahlil Raporu	90
Şekil 4.14. Niksar'da Ayvaz Suyu Başlıklı Gazete Yazısı	91
Şekil 4.15. Niksar Ayvaz Suyu Her Derde Deva Gibidir Başlıklı Gazete Yazısı.....	91
Şekil 4.16. Niksar, Çeşitli Mahsulü, Suyu, Elektriği Olan Bir Yurt Köşesidir Başlıklı Gazete Yazısı.....	92
Şekil 4.17. Güzel ve Tarihi Bir İlçemiz: Niksar Başlıklı Gazete Yazısı.....	93
Şekil 4.18. Niksar Çok Canlı Bir Muhit Başlıklı Gazete Yazısı.....	94
Şekil 4.19. Tokat 1973 İl Yıllığındaki Niksar Ayvaz Memba Suyu Tahlil Raporu	95
Şekil 5.1. Tokat 1973 İl Yıllığındaki Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Görseli.....	98
Şekil 5.2. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Ait Bir Görsel.....	99
Şekil 5.3. Niksar Ayvaz Suyunun Marka Tescil Belgesi	100
Şekil 5.4. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Ruhsatnamesi	101
Şekil 5.5. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Genel Görüntüsü	102
Şekil 5.6. Niksar Ayvaz Memba Suyu Şişeleme Tesisinde Suyun Şişelenmesi.....	102
Şekil 5.7. Niksar Ayvaz Memba Suyu Cam Şişeleme Dolum Tesisinde Üretim	103
Şekil 5.8. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinden Bir Görünüm	103
Şekil 5.9. İç Piyasa Suya Doymuyor Başlıklı Gazete Yazısı	104
Şekil 5.10. Su Hayattır Başlıklı Gazete Yazısı	105
Şekil 5.11. Su Kavgasına Niksar Suyu'da Katılıyor Başlıklı Gazete Yazısı	107
Şekil 5.12. Su ve Şişeleme A.Ş. Niksar Tesisleri İşletmeye Açıldı Başlıklı Gazete Yazısı ..	108
Şekil 5.13. İşletmede Yer Alan Kasa Yıkama Makinesi ve Ürün Rayı	112
Şekil 5.14. İşletmenin Bodrum Katı, Üretim Alanı ve Bahçesinden Görünümler.....	114

Şekil 5.15. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Ait 300 cc Cam Su Şişeleri	116
Şekil 5.16. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Ait Cam Damacana Su Şişeleri	116
Şekil 5.17. 1970 Yılına Ait Niksar Ayvaz Memba Suyu Kayseri Bayisi Takvimi.....	119
Şekil 5.18. Niksar Dün, Bugün Yarın Kaynağından Niksar Belediyesi Araç Durumu	120
Şekil 5.19. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Konumu ve Uydu Görüntüsü.....	121
Şekil 5.20. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletme Alanı ve Çevresinin Arazi Kullanımı ve Mülkiyet Durumu	122
Şekil 5.21. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletme Alanı ve Çevresinin İmar Durumu	123
Şekil 5.22. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Konumu ve Kaptaj Alanı Arasındaki İlişki.....	124
Şekil 5.23. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Vaziyet Planı.....	126
Şekil 5.24. Tesis Yerleşkesi ve Yakın Çevresi	127
Şekil 5.25. Su Dağıtım Alanı/Şadırvan-Çeşme Yapısı	128
Şekil 5.26. Ayvaz Mozaikleri Kalıntısı.....	129
Şekil 5.27. Ayvaz Mozaiklerinde Görülen Çeşitli Figürler	130
Şekil 5.28. Ayvaz Mozaiklerinde Görülen Çeşitli Figürlerin Benzerlerine Dünya'dan Örnekler.....	130
Şekil 5.29. Sırasıyla 2010, 2012, 2014 ve 2024 Yıllarında Ayvaz Mozaikleri ve Yapı Kalıntısının Genel Görüntüsü ve Geçici Koruma Önlemleri ile Korunması	131
Şekil 5.30. Sırasıyla 2012 Yılında Ayvaz Döşeme Mozaigi ve 2014 Yılında Ayvaz Yapı Kalıntısının Mevcut Duvarları	131
Şekil 5.31. Ayvaz Su Kaynağı Kaptaj Alanı.....	133
Şekil 5.32. Niksar Ayvaz Parkına ve Kent Ormanına Giriş Kapısı	134
Şekil 5.33. Ayvaz Park'ta Bulunan Havuz ve Dinlenme Alanları	134
Şekil 5.34. Niksar Ayvaz Parkı ve Kent Ormanının Günümüzdeki Görünümü	135
Şekil 5.35. Niksar Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş.'ye Ait Görsel	136
Şekil 5.36. Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü	137
Şekil 5.37. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Bodrum Kat Plan Şeması.....	139
Şekil 5.38. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Zemin Kat Plan Şeması	141
Şekil 5.39. İşletmede Şişe Yıkama Süreci	145
Şekil 5.40. İşletmede Üretime (Su Şişeleme Faaliyeti) Dair Görseller	145
Şekil 5.41. İşletmede Şişe Dolum İşlemi	146
Şekil 5.42. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde Üretim Şeması.....	147
Şekil 5.43. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı (Giriş) Cephesi	149
Şekil 5.44. 2017-2018 Yıllarına Ait Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı (Giriş) Cephesi	149
Şekil 5.45. 2024 Yılında Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı (Giriş) Cephesi	149
Şekil 5.46. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı Cephesinden Silüet Görünümü Çizimi	150
Şekil 5.47. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı Cephesinden Silüet Görünümü Görseli	150
Şekil 5.48. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Doğu Cephesi.....	151

Şekil 5.49. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Doğu Cephesine Ait Görsel	152
Şekil 5.50. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Kuzey Cephesi	152
Şekil 5.51. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Kuzey ve Kuzeydoğu Cephesi	153
Şekil 5.52. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Güney Cephesi	153
Şekil 5.53. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Güney Cephesine Ait Görsel	154
Şekil 5.54. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Güneybatı Cephesine Ait Görsel	154
Şekil 5.55. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin A-A Kesiti	155
Şekil 5.56. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Çatı Planı	156
Şekil 5.57. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin B-B Kesiti	157
Şekil 5.58. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin C-C Kesiti	157
Şekil 5.59. İşletme Yerleşkesinin Bahçe Kapısı ve Bahçe Duvarı	158
Şekil 5.60. İşletme Yerleşkesinde Yer Alan Demirden Ferforje Tasarımı	158
Şekil 5.61. İşletmenin Giriş (Batı) Cephesinde Yer Alan İşletme Tabelası	158
Şekil 5.62. İşletme Yerleşkesindeki Süs Havuzu	159
Şekil 5.63. İşletmenin Bodrum Duvarlarında Oluşan Nemlenme ve Kabarmalar	161
Şekil 5.64. İşletmenin Kuzeyinde Günümüzde Var Olmayan Depo/Sandık-Şişe Saklama Alanı ve Süs Havuzu	163
Şekil 5.65. İşletmenin Bahçesindeki Süs Havuzunun 2023 ve 2024 Yıllarına Ait Görselleri	164
Şekil 5.66. Sırasıyla Yapının Güney ve Doğu Cephesinde Yer Alan Demir Sundurma Çatı ve Tel Kafes	164
Şekil 5.67. Yapının Kuzey Cephesinde Yer Alan Demir Sundurma Çatı	165
Şekil 5.68. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Giriş Terasının Değişimi	165
Şekil 5.69. İşletmenin Batı ve Güneybatı Cephesinin Değişimi	166
Şekil 5.70. Yapıya Sonradan Yapılan Sıva ve Boya Müdahaleleri Öncesi	166
Şekil 5.71. Yapının Pencerelerinde Görülen Parça Kayıpları ve Kırılmalar	167
Şekil 5.72. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Endüstriyel Miras Değerleri	170
Şekil 5.73. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Korunması, Yeniden Kullanımına Yönelik Öneri Diyagramı	181
Şekil 5.74. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Koruma Önerileri	185
Şekil 5.75. Niksar Ayvaz Su Müzesi Restorasyon Projesi Önerisi Zemin Kat Planı	189
Şekil 5.76. Niksar Ayvaz Su Müzesi Restorasyon Projesi Önerisi Bodrum Kat Planı	191
Şekil 5.77. Niksar Ayvaz Su Müzesi Restorasyon Projesi Önerisi Vaziyet Planı	192

TABLO LİSTESİ

Tablo 5.1. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde Bulunan Çeşitli Makine Teçhizat Varlıkları Listesi	111
Tablo 5.2. Niksar Dün, Bugün Yarın (1988) Kaynağına Göre Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve Bütçe Gelişimi	120
Tablo 5.3. Niksar Ayvaz Suyu İşletme Alanı ve Yakın Civarının Mülkiyet Durumu	125
Tablo 5.4. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Bodrum Kat Mahal Tablosu	140
Tablo 5.5. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Zemin Kat Mahal Tablosu	143
Tablo 5.6. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Yapı Künyesi	169
Tablo 5.7. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Endüstri Mirası Niteliğinin Değerlendirilmesi	174

KISALTMALAR

A.Ş.	:Anonim Şirketi
AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AIA	:The Association for Industrial Archaeology (Endüstri Arkeoloji Derneği)
BBYSP	:Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BCA	:Başkanlık Cumhuriyet Arşivi/Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
CoE	:Council of Europe (Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi)
DOCOMOMO	:Documentation and Conservation of [Buildings, Sites and Neighborhoods of The] Modern Movement (Modern Mimarlığın Tek veya Kentsel Ölçekli Örneklerinin Belgelenmesi ve Korunması veya Modern Hareketin [Binalarının, Sitlerinin ve Çevrelerinin] Belgelenmesi ve Korunması)
E-FAITH	:European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage (Avrupa Endüstri ve Teknik Mirası Dernekleri Federasyonu)
ERIH	:The European Route of Industrial Heritage (Avrupa Endüstri Mirası Rotası)
FICCIM	:First International Conference on The Conservation of Industrial Monuments (Birinci Uluslararası Endüstri Anıtlarını Koruma Kongresi)
HGM	:Haritalar Genel Müdürlüğü
IBWA	:International Bottled Water Association (Uluslararası Şişelenmiş Su Derneği)
ICOM	:International Council of Museums (Uluslararası Müzeler Konseyi)
ICOMOS	:International Council on Monuments and Sites (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi)
ICOHTEC	:International Committee for The History of Technology (Uluslararası Teknoloji Tarihi Komitesi)
IHAI	:Industrial Heritage Association of Ireland (İrlanda Endüstri Mirası Derneği)
ISCIH	:International Scientific Committee on Industrial Heritage (Uluslararası Endüstriyel Miras Komitesi)

İBSYP	:İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İSKİ	:İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
KAF	:Kuzey Anadolu Fayı/Kuzey Anadolu Fay Hattı
KAFZ	:Kuzey Anadolu Fay Zonu
KTVKK	:Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
MESKİ	:Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi
M.Ö.	:Milattan Önce
M.S.	:Milattan Sonra
NEKTAR	:European Network for Work Culture (Avrupa Çalışma Kültürü Ağı)
PC	:Polikarbonat
PET	:Polietilen Tereftalat
RIHSPI	:Railways and Industrial Heritage Society of The Philippines, Incorporated (Filipinler Demiryolu ve Endüstri Mirası Derneği)
SHOT	:Society for The History of Technology (Teknoloji Tarihi Derneği)
SIA	:Society for Industrial Archeology (Endüstriyel Arkeoloji Topluluğu)
SICCIM	:Second International Conference on The Conservation of Industrial Monuments (İkinci Uluslararası Endüstri Anıtlarını Koruma Konferansı)
TICCIH	:The International Committee for The Conservation of The Industrial Heritage (Endüstri Mirasının Korunması Uluslararası Komitesi)
TL	:Türk Lirası
UNESCO	:United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
WHO	:World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

SEMBOLLER

°C	:Celsius (Santigrat Derece)
Cc	:Kübik Santimetre
km ²	:Kilometrekare
m	:Metre
m ²	:Metrekare
pH	:Asitlik/Bazlık Ölçüsü
s.	:Sayfa/Sayfalar
vb.	:Ve Benzer/ Benzeri
vd.	:Ve Diğer/Diğerleri
yy.	:Yüzyıl

1. GİRİŞ

Endüstri Devrimi, teknolojik süreçlerden kentleşme ve mimari yapıların biçimlenmesine kadar pek çok alanda köklü değişimler yaratan, modern sanayileşme sürecinin başlangıcına işaret eden önemli bir tarihsel kırılma noktasıdır. Endüstri Devrimi ile birlikte kentlerde işlevlerine göre biçimlenen yeni fonksiyonlu yapılar, dönemlerinin yapım tekniklerini, malzeme türlerini, mimari dilini ve tasarım anlayışlarını yansıtarak mimarlık tarihine ışık tutmaktadır. Endüstri tarihinin oluşumunda önemli bir rol oynayan bu yapılardan bazıları, zaman içinde çeşitli nedenlerle terk edilmiş, işlevsiz hale gelmiş veya yıkılmıştır. Endüstri yapılarının terk edilmesi, işlevsiz hale gelmesi ya da yıkılması gibi etkenler, endüstri mirası kavramının ortaya çıkmasına ve tarihsel süreç içinde gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Endüstri mirası kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Bu kavramın alt başlıklarından biri olarak su endüstrisi mirası kavramı ön plana çıkmaktadır ve su ile ilişkilendirilen yapılar bu alanın kapsamı dahilindedir. Su insan yaşamı için temel bir gerekliliktir ve tarihsel süreçte önemini daima korumuştur. Endüstrileşme süreciyle birlikte, su önce üretim süreçlerinde kullanılan temel bir kaynak olarak yer almış, ardından endüstride ana madde olarak işlev kazanmıştır. Bu bağlamda, ambalajlı (şişelenmiş) su endüstrisi ortaya çıkmıştır. Artan dünya nüfusu ve yerleşim alanlarının genişlemesi, temel yaşam kaynağı olan su endüstrisini de etkilemiştir ve su ticari amaçla şişelenerek pazarlanmıştır. Bu doğrultuda, su şişeleme ve işleme süreçlerini gerçekleştirecek tesisler inşa edilmiştir.

Dünya genelinde ve Türkiye özelinde incelenen su endüstrisi mirası yapıları ile ambalajlı (şişelenmiş) su üretim tesisleri, endüstriyel ve kültürel değer taşıyan, özgünlüklerini koruyarak tarihi belge niteliği kazanan yapılar olarak değerlendirilmektedir. Bu örnekler yalnızca fiziksel ve teknik özellikleri ile değil aynı zamanda toplumsal yaşamda önemli dönüşümlere zemin hazırlaması, inşa edildikleri dönem ve bağlama öncülük etme nitelikleri ile dikkat çekmektedir. Bu nitelikleri ile söz konusu yapılar, hem endüstriyel miras değeri taşımakta hem de toplumun tarihsel ve kültürel dokusuyla bütünleşmiş birer unsur olarak önem kazanmaktadır.

Türkiye, Osmanlı Dönemi sonu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gelişen sanayileşme süreci ile zengin bir endüstriyel geçmişe sahip olup bu süreç kapsamında su endüstrisi yapıları ve şişelenmiş su üretim tesisleri dahil olmak üzere çok sayıda endüstriyel yapıyı günümüze taşımıştır. Ancak birçok kentte bulunan şişelenmiş su üretim tesisleri gibi su endüstrisi yapılarının korunmasına ve belgelenmesine yönelik çalışmalar sınırlı bir çerçevede kalmıştır ve kimi kentlerde bu yapılar farkındalık eksikliği ve yetersiz koruma politikaları nedeni zamanla kaybolmuştur. Özellikle günümüze ulaşamayan bazı üretim tesisleri ve yerleşkeler, kimi kentlerin tarihi dokusunda kayıplara yol açmıştır ve kültürel hafızalarında boşluklar yaratmıştır. Bu durum, bu tür endüstriyel yapıların korunma sorununu gündeme getirmiştir.

Endüstri mirası kavramına göre, endüstri ile ilişkili olan yapılar ya da alanlar inşa edildikleri alanın tarihsel gelişimi, mimari tarihi ve kentsel kimliği açısından gelecek nesiller için korunması gereken önemli miras değerleri olarak görülmektedir. Bu tür yapıların ve alanların korunması sadece estetik bir müdahale değil aynı zamanda geçmiş ile geleceği de birleştiren, endüstriyel ve kültürel mirası yaşatan bir durumdur. Çünkü tarih yalnızca geçmişte kalan bir olgu değildir aynı zamanda toplumsal yaşam ile birlikte varlığını sürdüren dinamik bir kavramdır. Dolayısıyla, endüstriyel mirasın yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması kültürel katmanları ve tarihsel kimliği bütüncül bir şekilde korumak adına önemli bir adımdır.

Endüstri mirası yapılarının korunarak yaşatılması için bazı yöntemler ve yaklaşımlar mevcuttur. Nesilden nesile aktarılan endüstriyel mirasın şekillendiği, korunduğu ve mimari mirasın aktarım noktası olan bu alanların uluslararası sözleşmeler ile yönetmeliklerde tanımlanan koruma yaklaşımları doğrultusunda korunarak yaşatılması önerilmektedir. Günümüzde endüstri mirasını koruma yöntemlerinden yeniden işlevlendirme kavramı (tekrar fonksiyon vererek koruma) ön plana çıkmaktadır ve bu kapsamda pek çok dikkat çekici örnek bulunmaktadır. Bu kavrama göre, endüstri mirası yapılarının yeniden fonksiyon verilerek korunmaları ve bulundukları alan içerisinde köhneleşmelerinin önlenmesi sağlanmaktadır. Bu yaklaşım, endüstri mirası yapılarının ve bulunduğu alanın bütüncül bir şekilde korunmasını mümkün kılarak bilim, sanat ve bölge turizmine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, yeniden işlevlendirme potansiyeline sahip bu yapılar üzerinde yürütülecek sistematik çalışmalar hem tarihi hem de mimari değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Ayrıca, endüstri mirası potansiyeli taşıyan yapıların belgelenmesi ve sistematik biçimde incelenmesi sürecini daha da anlamlı kılmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye'deki ambalajlı (şişelenmiş) su üretim tesisleri ve alanlarının, su endüstrisi mirası yapıları bağlamında mimarlık tarihi perspektifiyle incelenmesi, tarihi, mimari ve kültürel değerlerinin sistematik bir biçimde değerlendirilmesi, korunmasına ilişkin farkındalığın artırılması ve yeni işlevlere dönüştürülerek yeniden kullanımı gündeme gelmektedir. Bu çalışma kapsamında tarihi oldukça eskiye dayanan Karadeniz bölgesindeki Niksar Ayvaz Suyunun şişelendiği, endüstriyel olarak ilk tesisi olan Niksar Ayvaz Mema Suyu İşletmesi ele alınmıştır.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm giriş başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölüm çalışmanın amaç ve önemi, çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları, çalışmanın yöntemi ile literatür taraması şeklinde dört alt başlığa ayrılmıştır ve her bir başlık detaylı bir biçimde açıklanmıştır. İkinci bölüm, endüstrileşme ve endüstri mirasını koruma başlığı altında ele alınmıştır. Endüstri Devrimi ve sanayileşme süreci, endüstri mirası kavramı, endüstri mirasını koruma yaklaşımlarının ortaya çıkışı ve gelişimi, endüstri mirasını koruma amacıyla kurulan kurum/kuruluşlar ve uluslararası çalışmalar, endüstri mirasını değerlendirme ölçütleri, endüstri mirasını koruma yöntemleri ve koruma kapsamında dikkat edilmesi gereken hususlar ile Dünya'da ve Türkiye'de koruma altına alınan endüstri mirası örnekleri olarak 7 alt başlığa ayrılarak incelenmiştir. Yerel ve ulusal örneklerin konu bağlamında irdelenmesi ile bu yapılar üzerinden bilgi elde etme yolu izlenmiştir.

Üçüncü bölüm, ambalajlı (şişelenmiş) su endüstrisi ve su endüstrisi mirası başlığı altında incelenmiştir. Su kavramı ve suyun yaşam için önemi, Dünya'da ambalajlı su endüstrisi ve tarihsel gelişimi, Türkiye'de ambalajlı su endüstrisi ve tarihsel gelişimi, su mirası ve su endüstrisi mirası kavramı ile Dünya'da ve Türkiye'de su endüstrisi mirası örnekleri şeklinde 5 alt başlığa ayrılmıştır. Çalışma kapsamında, konu ile ilişkili yerel ve ulusal örnekler incelenmiştir. Söz konusu yapıların analizine dayalı olarak araştırmanın kuramsal ve bağlamsal çerçevesini destekleyici veriler elde edilmiştir.

Dördüncü bölümde, Tokat ili Niksar ilçesinin genel özellikleri ele alınmıştır. Bu kısımda Niksar ilçesinin coğrafi ve fiziksel yapısına, tarihi gelişimine, demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına yer verilerek Niksar ilçesinin su kaynaklarına ve su yapılarına değinilmiştir. Ayrıca, tez konusunun temel bulgularından biri olan Niksar Ayvaz Suyu'nun tarihçesi, karakteristik özellikleri ve bölgeye katkıları bu bölümde incelenmiştir.

Beşinci bölüm, alan çalışmasıdır ve bu kısım endüstriyel miras kapsamında Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi başlığı altında ele alınmıştır. Bu kısım tesisin kuruluşu ve tarihçesi, tesisin ilçe içindeki konumu ve yer seçimi, tesis yerleşkesi ve yakın çevresi, tesisin mimari özellikleri ve tesisin günümüzdeki durumunun değerlendirilmesi ve korunması şeklinde 5 alt başlığa ayrılarak incelenmiştir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi hakkında elde edilen bilgiler sırasıyla aktarılmıştır. İşletme yapısı, tesisin mimari özellikleri başlığı altında plan özellikleri, üretim sürecinin (su şişeleme sürecinin) fonksiyonel anlatımı ve teknik özellikleri, cephe özellikleri, strüktür ve malzeme özellikleri ve mimari öğeler, peyzaj öğeleri ve özellikleri başlıkları altında analiz edilmiştir. Tesisin günümüzdeki durumu ve korunması üzerine başlığı altında yapıdaki bozulmalar incelenmiştir ve koruma sorunları analiz edilmiştir. Tesisin endüstri mirası olarak niteliğinin değerlendirilmesi ve korunmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu kısımda öncelikle işletmesinin endüstri mirası olarak değerlendirme kriterleri belirlenmiştir ve ardından yerinde yapılan incelemeler ile elde edilen veriler değerlendirilerek analiz edilmiştir. Ardından, tesis ve yakın çevresinin bütüncül korunmasına yönelik bir değerlendirme yapılmıştır ve tesisin yeniden kullanımına yönelik öneriler sıralanmıştır. Ayrıca, bu kısımda tesisin yeniden işlevlendirilerek kullanımına yönelik 2017-2018 yıllarında yapılan bir restorasyon proje önerisine de yer verilmiştir.

Altıncı bölüm olan son kısımda sonuç ve öneriler başlığı altında araştırma bulguları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. İşletme yerleşkesinin endüstriyel miras olarak taşıdığı önem ve yakın çevresinin mimari açıdan taşıdıkları önem vurgulanmaya çalışılmıştır. Araştırma bulgularına dayalı olarak öneriler kısmı tezin sonuçları doğrultusunda geliştirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak gelecekte yapılabilecek çalışmalara ya da uygulamalara dair çözümler, fikirler ve yönlendirmeler sunulmuştur.

Çalışmanın kaynakça kısmında araştırma sürecinde yararlanılan ve konuya dair literatürde yer alan eserler alfabetik sırayla sunulmuştur. Ekler bölümünde, çalışma kapsamında elde edilen çeşitli arşiv belgeleri, işletmeyle bağlantılı kişilerle yapılan görüşmeler ve diğer belgeler sunulmuştur. Bu kısım kataloglar halinde metindeki sıralamaya uygun bir biçimde eklenmiştir.

1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Tokat kenti Niksar ilçesi ile ilgili farklı disiplinler çatısı altında çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen Niksar'da endüstri mirasına ilişkin araştırmalar sınırlı kalmıştır ve ilçede endüstri yapılarının korunmasına yönelik detaylı belgeleme çalışmaları henüz başlangıç aşamasındadır. Benzer bir tablo, ilçede yer alan ve bir endüstriyel miras örneği teşkil ettiği düşünülen Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde görülmektedir. Kent belleğinde önemli bir bilgi birikimine sahip olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ile ilgili güncel bir araştırmanın olmaması mimarlık tarihi açısından önemli bir boşluğu işaret etmektedir. Dolayısıyla işletmenin araştırma konusu olarak seçilme nedeni, bu yapı hakkında yeterli akademik çalışmanın yapılmamış olması ve nitelikli bir endüstri mirası olduğunun tespit edilmesidir.

Bu doğrultuda çalışmanın materyalini, Niksar Ayvaz Suyu'nun endüstriyel üretim bağlamında ilk tesisi olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve yerleşkesi oluşturmaktadır. Niksar'daki su kültürün simgelerinden biri olan işletme yapısı modern üretim sürecinde kullanılan teknik donanımlarını hala bünyesinde barındıran cam şişeleme metodunu benimseyen bir su şişeleme tesisidir. Bu işletme, yalnızca bölgenin endüstri tarihine ışık tutmakla kalmamış aynı zamanda bulunduğu alanın ekonomisinin de gelişimine olumlu katkı sağlamıştır. Söz konusu yapı, uzun süredir endüstriyel faaliyetlerde kullanılamamaktadır ve orijinal işlevini yerine getirememektedir. Ancak tesis modern mimarisi, endüstriyel geçmişi ve tarihi, teknolojisi ve bulunduğu alandaki Ayvaz su kaynağı ile olan bağlantısı dolayısıyla incelenmeye değerdir. Tesis, tarihi tanıklık ile kültürel bellek açılarından da anlamlı bir katkı sunmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, yapının hem endüstri mirası niteliği hem de kültürel süreklilik açısından önemi ele alınmıştır.

Literatür incelemeleri, endüstri yapılarının incelenmesinde mimari çizimlerin, arşiv belgelerinin ve görsel dokümanların temel veri kaynakları arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin incelenmesi ve endüstri mirası değeri taşıyan bir yapı olarak belgelenmesi, yapının tarihsel sürekliliğinin korunması ve alan yazınına katkı sağlanması açısından önem arz etmektedir. Çalışma endüstri mirası niteliği bakımından değer potansiyeli taşıdığı düşünülen Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesini, endüstriyel miras kapsamında çeşitli parametreler üzerinden sistematik bir

biçimde inceleyerek yapının endüstri mirası değerlerini görünür kılmayı ve bu değerlerin korunmasına yönelik bilimsel, uygulanabilir öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye’deki endüstri mirası alanında mevcut literatüre katkı sağlayarak benzer yapılar için koruma politikaları ve kent planlaması süreçlerinde rehber niteliğinde veriler sunmayı amaçlamaktadır.

1.2. Çalışmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Tez çalışması, Karadeniz Bölgesi’ne bağlı Tokat ilinin Niksar ilçesi sınırlarında yer alan Kültür Mahallesi Ayvaz Mevkii’nde 476 ada, 1 parselde konumlanan mülkiyeti Niksar Belediyesine ait olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesini kapsamaktadır. Tez kapsamında gerçekleştirilen incelemeler, bölgedeki endüstri mirası değeri taşıdığı düşünülen Niksar Ayvaz Suyu’nun endüstriyel üretim bağlamında ilk tesisi olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesini belgelemeye ve değerlendirmeye yöneliktir. Bu bağlamda araştırmanın sınırlılığını, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin kuruluşundan üretimin sonlanmasına kadar olan süreç (1969 ve 2005 yılları arası) ve işletme yapısının günümüzdeki durumu oluşturmaktadır. Tez çalışması kapsamında Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yapısına yoğunlaşmıştır. Ancak çalışma, işletme yapısının yakın çevresini de kapsayarak arkeolojik, endüstriyel ve kültürel yapıları da değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin bulunduğu alanın yakın çevresindeki yapılar tespit edilerek çalışmada yer verilmiştir. Ayrıca işletme yapısının batı yönünde (karşısında) konumlanan ve günümüzde halen faaliyette olan Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü, aktif kullanımda olması sebebiyle detaylı analizi kapsam dışında bırakılmıştır. Bu durum, tezin kapsam ve sınırlılıkları içerisinde yer almaktadır.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemleri kullanılarak veri toplama sürecinde literatür araştırması (çeşitli yüksek lisans ve doktora tezleri, çeşitli bilimsel makaleler, kitaplar, süreli yayınlar, dijital haber kaynakları vb.), arşiv araştırması, yerinde gözleme dayalı inceleme, yerinde fotoğraflama çalışması ve sözlü görüşme yapılmıştır. Çalışma çizim teknikleri ile desteklenerek hazırlanmıştır. Bu süreç, elde edilen verilerin sistematik bir şekilde analiz

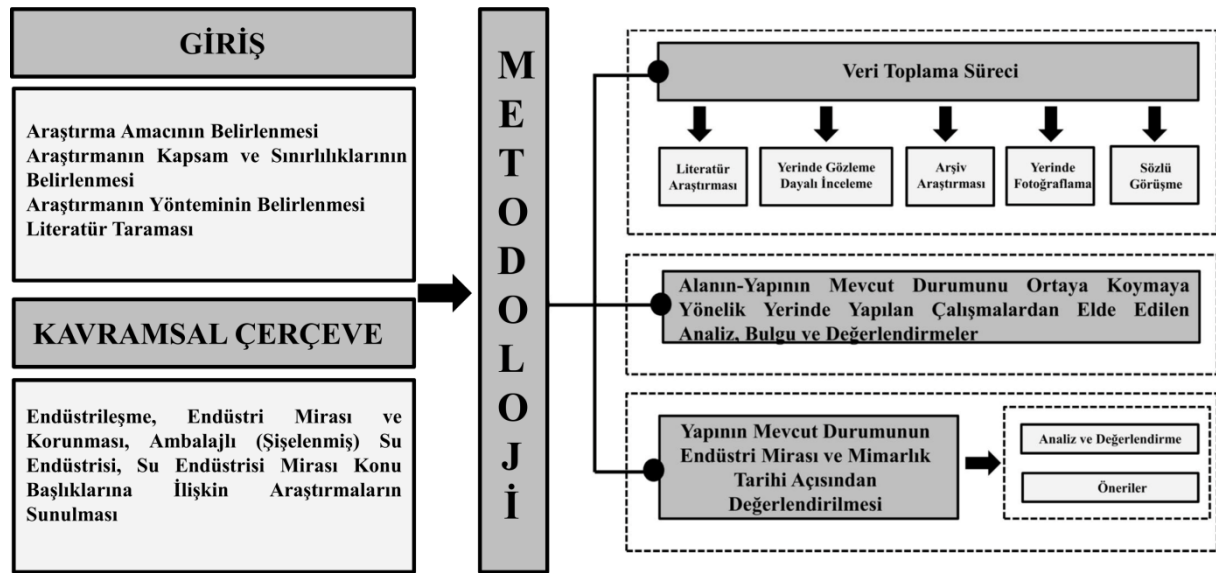
edilmesi ile devam etmiştir. Bu bağlamda araştırmada izlenen yöntemsel yaklaşım aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Tez çalışmasının başlangıcında konuya ilişkin kapsamlı bir literatür ve arşiv araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında arşiv niteliğindeki çeşitli görseller, süreli yayınlar, haberler, kurum raporları ve internet kaynakları çalışmaya ışık tutması açısından incelenmiştir. Çalışmada Niksar ilçesinde yerinde gözleme dayalı alan incelemeleri ve fotoğraflama teknikleri aracılığıyla araştırmanın veri temeli oluşturulmuştur.

Alan çalışmalarında tez konusu olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi endüstri yapısının inşa halinden günümüze ulaşana kadar olan dönüşümü araştırılmıştır. İşletme yapısının güncel durumunun belgelenmesi amacıyla gerçekleştirilen alan çalışmalarında yapı yerinde gözlemlenerek fotoğraflanmıştır ve yapının mevcut fiziksel durumu ile çevresel bağlamları kayıt altına alınmıştır. İşletme yapısı ile işleyişi hakkında daha ayrıntılı veriler sağlamak üzere işletmede geçmişte görev almış kişiler olan işletmenin bazı eski çalışanları ve bölgenin tarihi bağlamına hakim, alanda daha önce çalışma yapmış olan kişilerle sözlü bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen sözlü görüşmelerin tarihleri ve içerikleri, etik ilkeler çerçevesinde analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen sözlü görüşme sonucunda elde edilen bilgiler araştırmanın ilgili bölümlerinde yararlanılan birincil veri niteliğindedir ve bu bilgiler çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca, etik kurallar gereği izin alınarak söz konusu kişilerin kişisel arşivlerinden elde edilen belgeler de çalışmada kullanılmıştır. Bu durum işletmenin tarihsel, endüstriyel ve kültürel bağlamda değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ile ilgili bir arşiv taraması yapılmıştır ve ne yazık ki, tesisin orijinal çizimlerine ulaşılamamıştır. Ancak, Niksar Belediyesi'nin çalışmaları ve yönlendirmeleri doğrultusunda 2017-2018 yılları arasında yapılan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'ne dair rölöve çalışmasına ve restorasyon proje önerisi çizimlerine erişilmiştir ve mimari belgeleme çalışması olan bu çizimler çalışmada kullanılmıştır.

Toplanan veriler Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin taşıdığı endüstriyel miras potansiyelini ortaya koymak, kent belleğindeki önemini vurgulamak, yapının belgelenmesini sağlamak ve korunarak geleceğe aktarılmasında farkındalık yaratmak amacıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda tesis endüstriyel miras ve mimarlık tarihi açısından değerlendirilmiş;

analizler, tablolar, haritalar ve görsel materyallerle desteklenmiştir. Analizler; yapının tarihsel, kültürel ve mimari özelliklerinin endüstri mirası kimliğine katkılarını göstermeye yöneliktir. Elde edilen bulgular ışığında, işletme ile çevresinin korunması ve sürdürülebilirliği için çıkarımlar yapılarak öneriler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda izlenen yol, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin endüstri mirası açısından kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesine imkan tanımaktadır. Ayrıca, söz konusu yapı ve yerleşkenin kent kimliği içerisindeki görünürlüğünün artırılması ve mimarlık tarihi açısından önem taşıyan yapılar hakkında toplumsal farkındalığın geliştirilmesine yönelik önerilerin oluşturmaya olanak tanımaktadır. Çalışmada belirtilen aşamalar doğrultusunda izlenen yöntem Şekil 1.1.'de yer verilmiştir.

Şekil 1.1. Çalışmanın Yöntem/Metodoloji Diyagramı (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

1.4. Literatür Taraması

Bu tez çalışmasında Tokat ili Niksar ilçesi özelinde gerçekleştirilen araştırmalar ile araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturan Endüstri Devrimi, sanayileşme (endüstrileşme) kavramı, endüstri mirası ve endüstri mirasının korunması, ambalajlı (şişelenmiş) su endüstrisi ve su endüstrisi mirası kavramları genel literatür ışığında ele alınmıştır.

Araştırmanın kuramsal çerçevesi kapsamında mevcut literatür incelendiğinde Endüstri Devrimi ve sanayileşme kavramları için Pevsner (1976), Palmer ve Neaverson (1998), Hobsbawm (2003, 2013) vb. gibi sanayileşme tarihini inceleyen yazarların eserlerinin yararlı

birer kaynak olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Osmanlı ile Cumhuriyet Dönemi sanayileşme çalışmalarının oluşum süreci çerçevesinde Batur ve Batur (1970), İlkin ve Tekeli (1998), Bozdoğan (2002, 2011), Köksal (2005, 2012), Asiliskender (2002, 2008, 2009), Bozdemir (2011), Doğan (2013), Özkan Altınöz (2020) gibi araştırmacıların çalışmaları bu bağlamda yol gösterir niteliktedir. Endüstri mirası ve endüstri mirasının korunması üzerine literatüre incelenen araştırmalara Winter (1970), Trinder (1981), Alfrey ve Putnam (1992), Cossons (1993), Palmer ve Neaverson (1998), Stratton (2000a, 2000b), Köksal (2005), Köksal ve Ahunbay (2006), Lepel (2006), Palmer (2008), Kazas (2008), Saner (2012), Alpan (2012), Smith (2012), Uysal (2023), Gün (2023), Saner (2012), Kaplan (2021), Trinder (1981), Cengizkan (2002), Küreli (2013), Nart (2015), Sutestad ve Mosler (2016), Yıldız (2019), Öktem Erkartal (2018), Aydın, Tepe ve Balcan (2022) vb. gibi yazarların çalışmaları örnek olarak verilebilmektedir. Ambalajlı (şişelenmiş) su endüstrisine dair literatür incelendiğinde Karakuş (2014), Tuzlakoğlu (2020), Miller (2006), Taşkın (2009), Foote (2011) vb. gibi yazarlara ait çalışmaların önemli birer örnektir. Türkiye’de ambalajlı su endüstrisi ve gelişimi kısmına yönelik incelenen kaynaklar arasında Kurtuluş (2021), Bozkurt (2024), Tosun (2005), İller Bankası (1973, 1981) vb. gibi kaynaklar bulunmaktadır. Su mirası, su endüstrisi mirası ve korunması üzerine Kurtuluş (2021), Ovink (2020), Six ve Schaik (2020), Lee (2020), Douet (2018; 2019), Şener ve İpekoğlu (2024), Cotte (2015), Öztürk (2022)’ün çalışmaları bu bağlamda yol gösterir niteliktedir.

Literatürde Tokat ili Niksar ilçesi özelinde pek çok araştırma bulunmaktadır. Niksar Belediyesi ve Tokat Valiliği tarafından yayınlanan birçok eserde Niksar ilçesi ve mimarisine genel olarak değinilmiştir. Bu kaynaklara *Niksar Dün, Bugün, Yarın* (1988), *Tarih, Tabiat, Kültür ve Turizm Kenti Niksar Kent Rehberi* (2011), *Tokat 1973 İl Yıllığı* (1973), *Tokat 2006 İl Yıllığı* (2007), *Tokat 1998 İl Yıllığı* (1998) örnektir. Niksar’ın coğrafî, tarihi, ekonomik, mimari ve kültürel özelliklerine ilişkin bilgi sağlayan çalışmalar olarak Yürüdü (2009), Çal (1989), Akar (2017), Akar ve Özbay (2011), Gündoğdu ve diğerleri (2006), Karşlı (2015) gibi yazarların çalışmaları ve Tokat Valiliği’nin (1998) *Gelişen Tokat Sanayii* adlı eseri incelenmiştir. Torun ve Tanakıncı (2012), Ermiş (2014), Tetik Kanar (2019), Uyanık (2020), Turan (2021), Hardal (2021) ile Yazar, Çelemoğlu, Bahar, Yiğitpaşa ve Dülger’in (2022) çalışmaları Niksar ilçesinin tarihsel süreçteki gelişimini anlamaya yönelik incelenen kaynaklardır. Selçuk (2008), Açikel ve Mercan (2002), Parlak (2016), Aydın (2017), Aydın ve Gün (2023), Şener Boy (2021) ve Ağca’nın (2016) çalışmaları incelenen diğer kaynaklara

örnektir. Niksar ilçesi su kaynakları ve su yapıları/mimarisi hakkında literatürde çeşitli çalışmalar bulunmuştur. Kaşıkeman (2005), Erdem (2006), Yalçın (2010), Şener Boy (2021), Toprak ve Şahin (2017), Atak (2017), Şahin'in (2017, 2019, 2024) vb. yazarların çalışmalarında bu konuya yönelik değerli bilgiler yer almaktadır.

Yapılan literatür incelemeleri sonucunda, endüstriyel miras, su endüstrisi mirası, endüstri mirasının korunması gibi başlıklara ait Niksar ilçesi özelindeki yayınların sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, endüstri mirası ve su endüstri mirası üzerine ilişkin araştırmaların yetersiz kaldığı görülmüştür. Niksar ilçesi ile ilgili mevcut çalışmaların çoğunlukla Danişmentli, Selçuklu ve Osmanlı Dönemine odaklandığı; Cumhuriyet dönemine ilişkin yapı analizlerinin ise ağırlıklı olarak sivil ve dini mimari eserlerle sınırlı olduğu belirlenmiştir. Bu durum, endüstri mirası yapıları bağlamında Niksar'ın mimari mirasının daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda salnameler, seyyahlar ve eski fotoğraflar, arşiv belgeleri ve il yıllıkları bu kısımda incelenmiştir.

Salnameler: Salnameler, Osmanlı Devleti döneminde yayımlanmaya başlayarak Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürülen, dönemin idari, demografik, sosyal ve ekonomik yapısına ilişkin veriler sunan genellikle yıllık olarak hazırlanan resmi yayınlardır. Çalışma kapsamında Tokat- Niksar kazası, Sivas Sancağının bağlı bulunduğu vilayet salnameleri incelenmiştir. Bu veriler Tokat ve Niksar'da belirli bir kamusal düzenin varlığına, dönemin sosyal ve kamusal altyapısını işaret etmektedir ve bahsedilen alanlar hakkında bilgi edinmeyi sağlamıştır. Bu doğrultudaki verilere, çalışma metni içerisinde gerekli alanlarda yer verilmiştir.

Seyyahlar ve Eski Fotoğraflar: Tokat, seyyahların uğrak noktalarından biri olmuştur ve önemli bir geçiş rotası olarak öne çıkmıştır. Pek çok seyyah gözlemlerini seyahatnamelerine yansıtmıştır (Taşkın, 2023, s.583). 17. yüzyılda Niksar'a gelen ve kentle ilgili gözlemlerini Seyahatname'sinde aktaran Evliya Çelebi, Danişmendliler'in başkenti olan Niksar'ı tasvir etmiştir ve bölge hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Evliya Çelebi, bölgedeki önemli bir su kaynağından da bahsetmiştir (Karlı, 2015, s.42). Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu su kaynağı, tezin çalışma konusunu oluşturan Niksar Ayvaz Suyu'dur.

Antakya Rum Ortodoks Kilisesi'nin başında bulunan Macarius, 17. Yüzyılda Tokat'a ve Niksar'a uğrayarak bu kentlerle ilgili gözlemlerini aktarmıştır (Taşkın, 2023, s.583). Macarius Niksar'ı doğal olarak dağlar ile çevrili kapalı bir vadide konumlanmış ve tepenin boyunca uzanan bir kaleye sahip olduğu şeklinde bahsetmiştir. Bu bağlamda Macarius; şehrin su ihtiyacının çevredeki bölgeden getirilen kanallar aracılığı karşılandığını, bölgedeki bahçeler ve göletlerin estetik açıdan çekici görüldüğünü, Niksar'ın dönemin mimari özelliklerini yansıtan birçok kiliseye ev sahipliği yaptığını belirtmiştir. Ayrıca Macarius Niksar'ın mimari dokusuna ve bölgede ünlü olan Ayvaz kaplıcasını ele almıştır (Aleppo, 1836, s.438-439; Taşkın, 2023, s.588).

Seyyah Henry John Van Lennep'in Anadolu'daki gözlemlerini derleyerek ortaya koyduğu *Travels Little Known Parts of Asia Minor* başlıklı eseri, 1870 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışma yazarın Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gerçekleştirdiği seyahatler sırasında yaptığı gözlemlerine dayanan inceleme notlarını içermektedir. Söz konusu eser, dönemin fiziksel, sosyal ve kültürel yapısına ilişkin özgün bilgiler sunmasıyla tarihi ve arkeolojik açıdan önemli bir kaynaktır (Kuş, 2015, s.126-127). Bu bağlamda Lennep Niksar'ı 19. yüzyılda (1870'li yıllar) gezmiştir (Yazar ve diğerleri, 2022, s.70).

Arşiv Belgeleri: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi taramasında çalışma dönemi olan 20. yüzyılı (1969-2005 yılları) kapsayan belgeler incelendiğinde içerisinde Niksar Ayvaz Suyu ve Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ifadesi geçen bir belgeye ulaşılmıştır. Ayrıca, Niksar Belediyesi arşivi taramasında Niksar, Niksar Ayvaz Suyu ve Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'ni içeren belgelere ulaşılmıştır (EK-A.8; EK-A.9; EK-A.10). Bu belgeler, çalışma içerisinde gerekli görülen alanlarda ve çalışmanın ekler bölümünde kronolojik bir düzen içerisinde sunulmuştur.

İl Yıllıkları: Tokat iline dair farklı dönemlere ait olan il yıllıkları tez çalışması kapsamında araştırılmıştır. İl yıllıkları taramasında çalışma konusu olan Ayvaz Suyu ve Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesini kapsayan belgeler incelendiğinde içerisinde Niksar, Niksar Ayvaz Suyu ve Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ifadesi geçen Tokat Valiliği tarafından oluşturulan Tokat 1973 İl Yıllığına ulaşılmıştır. Bu bağlamda, söz konusu bu il yıllığı işletmenin tanımı, işleyişi, işletmenin özellikleri ve mimarisi hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır.

2. ENDÜSTRİLEŞME VE ENDÜSTRİ MİRASININ KORUNMASI

Bu bölümde öncelikle Endüstri Devrimi ve sanayileşme süreci tanımlanarak İngiltere’de başlayan ve Avrupa geneline yayılan endüstrileşme sürecine odaklanılmıştır. Bu açıdan, endüstrileşmenin nedenleri ve dönemleri incelenerek bu dönemle birlikte oluşan devrin teknik gelişimi ve toplum ile mimarlık üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir. Çalışmada, Osmanlı Devletinin bu süreçten nasıl etkilendiği ele alınmıştır ve daha sonraki dönemde Cumhuriyetin ilanı ile temelleri atılan Türkiye’de yaşanan sanayileşme süreci incelenmiştir. Endüstriyel yapıların işlevlerini yitirmesinin ardından ortaya çıkan olgular olan endüstri arkeolojisi ve endüstri mirası kavramları tanıtılarak endüstri mirasını koruma yaklaşımlarının ortaya çıkışı ve gelişiminden bahsedilmiştir. Endüstri mirasının korunması üzerinde durulmuştur ve endüstri mirasını koruma amacıyla kurulan kurum ile kuruluşlara değinilmiştir. Ardından, endüstri mirasını değerlendirme ölçütleri ele alınarak endüstri mirasını koruma yöntemleri ve koruma kapsamında dikkat edilmesi gereken hususlara değinilmiştir. Söz konusu yaklaşımların incelenmesinin ardından Türkiye’de endüstri mirası kavramının ele alınışı ile koruma uygulamalarından bahsedilerek Dünya’da ve Türkiye’de koruma altına alınan endüstri mirası örneklerine yer verilmiştir.

2.1. Endüstri Devrimi ve Sanayileşme Süreci

Kapsamlı bir olgu olan endüstri kavramı, hammaddelerin işlenerek kullanılabilir bir forma dönüştürülmesini sağlayan tüm faaliyetler ile bu faaliyetlerde kullanılan araç, gereç ve makinelerin bütünü ifade etmektedir (Eryiğit ve Anıktar, 2021, s.713; Hasol, 2010, s.161). Endüstrileşme süreci, el emeğine dayalı üretim yöntemlerinden inorganik enerji kaynakları ile çalışan makinelere geçişin sağlanması ve bunun sonucunda fabrika sisteminin benimsenmesi olarak tanımlanmaktadır (Eryiğit ve Anıktar, 2021, s.713; Köksal, 2012, s.18). Endüstri Devrimi, insanlık tarihindeki önemli bir dönüm noktasıdır (Uysal, 2023, s.9). Bu terim ilk kez İngiliz ekonomist Arnold Toynbee tarafından kullanılmıştır. Bu kavram, 18. yüzyılda İngiltere’de meydana gelen üretim yöntemlerindeki köklü dönüşümü ve teknolojik ilerlemeleri tanımlamak amacıyla ortaya konmuştur (Acar Bilgin, 2015, s.4; Köksal, 2005, s.7).

Endüstri Devrimi'nin 1750'li yıllardan 1890'lara uzanan ilk evresi, 1765 yılında James Watt'ın buhar gücünü geliştirmesi ile başlamıştır (Şekil 2.1.). 1850'li yıllarda meydana gelen çeşitli teknolojik gelişmeler, buhar gücünün enerji kaynağı olarak devreye girmesi ve makine kullanımının yaygınlaşması endüstrileşme sürecine önemli ölçüde ivme kazandırmıştır (Şimşek, 2006, s.9; Uysal, 2023, s.6). Bu süreçte makinelerin üretimde kol gücünün yerini alması, endüstrileşmenin temelini oluşturmuştur (Köksal, 2005, s.7-8; Tülücü, 2007, s.12; Uysal, 2023, s.6).

Şekil 2.1. Kapsayıcı Ekonomik Büyümenin Özü, Yenilik: James Watt'ın Buhar Makinesi (Acemoğlu ve Robinson, 2015, s.237)

Endüstri Devrimi, 19. yüzyılın başlarından itibaren de diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya yayılmıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Hollanda ve İtalya gibi bazı Avrupa ülkelerinin yanı sıra Japonya ve Rusya da kendi sanayileşme süreçlerine girerek Endüstri Devrimi'ni yaşamaya başlamıştır (Acar Bilgin, 2015, s.4; Köksal, 2005, s.7). Dolayısıyla sanayileşme süreci dünya genelinde eş zamanlı ve aynı şekilde başlamayan bir süreçtir. Farklı bölgelerde farklı özelliklere sahiptir ve günümüzde de hala devam etmektedir.

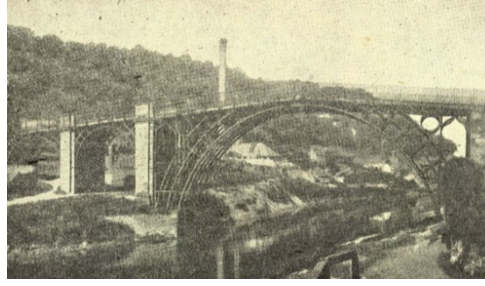
2.1.1. Avrupa İle Dünya'da Endüstrileşme Hareketleri ve Etkileri

Buhar makinelerinin sanayi üretiminde yaygın biçimde kullanılmasından önce, imalathaneler ve atölyeler üretimde etkin bir konumdadır. Su gücünün çevirici enerji olarak kullanıldığı dönemlerde su yalnızca bir enerji kaynağı değil aynı zamanda hammadde ya da ürünlerin taşınmasında ve kimi zaman üretim süreçlerinin belirli aşamalarında işlevsel bir unsur olarak önem taşımıştır. Bu nedenle sanayi yapıları genellikle deniz kıyılarına ya da akarsu kenarlarına yakın konumlandırılmıştır (Boyacıoğlu, 2013, s.22). 18. yüzyılda yeni

teknolojilerin kullanımıyla birlikte su gücünü enerji kaynağı olarak kullanan dokuma fabrikaları ve atölyelerde nehir kenarlarına konumlandırma kriteri değişmiştir (Kıraç, 2001, s.54). Buhar makinelerinin fabrikalarda kullanılmaya başlanmasıyla gelişen demiryolu taşımacılığı bu mekânsal bağımlılığı büyük ölçüde azaltmıştır ancak suyun sanayi tesisleri açısından önemi varlığını her daim korumuştur (Boyacıoğlu, 2013, s.22).

Zamanla gelişimine devam eden teknolojik ilerlemeler makine kullanımının yaygınlaşmasını sağlayarak üretim süreçlerinin organizasyonu ve ölçeğinde köklü değişimlere yol açarak fabrika sistemine geçişi beraberinde getirmiştir (Boyacıoğlu, 2013, s.13). Küçük ölçekli atölyelerde yürütülen sınırlı üretimden fabrikalarda gerçekleştirilen üretimin hızlanmasını sağlayan seri üretime geçilmiştir ve bu durum sanayi odaklı yeni bir ekonomik düzenin oluşumunu tetiklemiştir (Karakaya, 2025, s.11). Endüstri Devrimi, üretim araçlarındaki ilerlemelerle beraber üretim yapılarında mimari açıdan bir dönüşüme yol açmıştır ve yeni yapı tipleri ile formlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Endüstri Devriminin başlangıcında inşa edilen endüstriyel yapılar o zamanın bilinen mimari çözümlerine uygun olarak taş, tuğla ve ahşap malzemeler kullanılarak çok katlı (en fazla 7 kat) inşa edilmiştir. Ancak zamanla geniş açıklıklı mekânlara ihtiyaç ortaya çıkmıştır (Köksal, 2005, s.9; Pevsner, 1976, s.274).

Süreç içerisinde bilim ve teknolojiye ilişkin ilerlemelerle dönemin öncü yapı malzemeleri arasında yer alan çelik, cam, dökme demir gibi yeni yapı malzemeleri kullanılmaya başlanmıştır (Kıraç, 2001, 43). Endüstriyel üretimin merkezi olan fabrikalarda ve ulaşım yapıları gibi yapılarda kolon, kiriş, döşeme, dış duvar ve çatı gibi bileşenlerinde ve iskelet sistemlerinde bu malzemeler kullanılmaya başlanmıştır (Kürel, 2013, s.10). 1779 yılında İngiltere’de Severn Nehri üzerinde inşa edilen Coalbrookdale Köprüsü dökme demirin yapı malzemesi olarak ilk kullanıldığı köprüdür (Batur ve Batur, 1970, s.27; Frampton, 1992, s.29; Kıraç, 2001, s.45) (Şekil 2.2.). Zamanla fabrikalarda metal iskeletin kullanıldığı ve tuğla volta döşemeli yapı sistemlerinin uygulanmaya başlandığı bir dönem başlamıştır (Köksal, 2005, s.10; Mignot, 1994, s.168). Bu döneme ait ilk örneklerden biri 18.yüzyılda İngiltere’de inşa edilen beş katlı bir un fabrikasında uygulanmıştır. Marshall Un Fabrikası/Marshall, Benyon ve Bage Un İmalathanesi, demir iskelet sistemin endüstriyel mimarideki erken örneklerinden biridir (Azizi Sadatlou, 2014, s.56) (Şekil 2.3.).

Şekil 2.2. Coalbrookdale Köprüsü, İngiltere (Batur ve Batur, 1970, s.27)

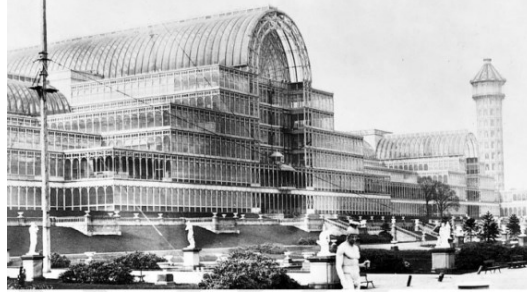

Şekil 2.3. Marshall Un Fabrikası/Marshall, Benyon ve Bage Un İmalathanesi (Azizi Sadatlou, 2014, s.56; Pevsner, 1976, s.278)

19. yüzyılda yaşanan enerji türleri kullanımındaki değişiklikler ve teknolojik gelişmeler, endüstri yapılarının biçimlenmesinde yeni bir dönemin başlamasına sebebiyet vermiştir (Azizi Sadatlou, 2014, s.57). 20. yüzyılda kayar bant sistemlerin kullanımının başlaması sonucu mevcut fabrikalar yetersiz gelmeye başlamıştır ve çok katlı fabrikalar genişletilmeye başlanarak yatay düzlemde tek katlı ve büyük mekânlı yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Ayrıca betonarmenin yaygın kullanımı ve asma sistemlerindeki gelişmelerle birlikte günümüzdeki endüstri komplekslerinin temelleri atılmıştır (Köksal, 2005, s.11-12). Betonun daha yaygın kullanımı ilerleyen süreçte 20. yüzyılın sanayi yapılarında görülmektedir (Azizi Sadatlou, 2014, s.57).

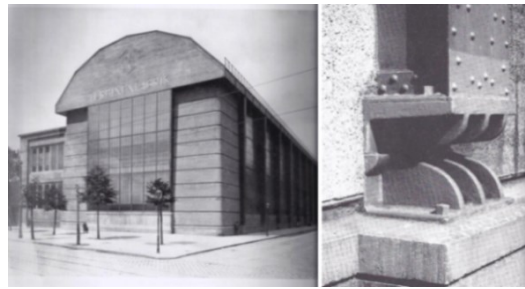
Yapı üretiminde yeni malzemelerin ve yapım yöntemlerinin kullanılmasıyla ülkeler arasındaki teknolojik rekabetin bir sonucu olarak hızlı kurulabilir ve sökülebilir bir şekilde planlanan sergi yapıları isimli yeni bir yapı türü ortaya çıkmıştır. Sergi binalarının mimarideki kült yapısı olarak Londra'da 1851 yılında J. Paxton tarafından kurulan Kristal Saray aklı gelmektedir ve bu yapı 1851'de Londra'da düzenlenen Dünya Fuarının alanı olarak kullanılmıştır (Şekil 2.4.). Yapıda cam, dökme demir ve dövme demir birlikte kullanılmıştır.

Yapı standardizasyon ve prefabrikasyonun ilk büyük örneğidir (Batur ve Batur, 1970, s.33; Frampton, 1992, s.34-35; Kıraç, 2001, s.47; Özkan Altınöz, 2020, s.10).

Şekil 2.4. Kristal Saray, Londra (Özkan Altınöz, 2020, s.10)

Endüstri Devrimi ile birlikte mimaride teknoloji temelli form arayışlarıyla birlikte mimarlık ve sanat alanlarında yeni akımlar ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde, mimarlık alanında ortaya çıkan yeni bir mimari anlayış, çağdaşlık ve yalınlık ilkelerini temel almış olup yeni yapı malzemeleri ve yapım yöntemleriyle modern bir mimari anlayışı benimsemiştir (Birol, 2006). Bu döneme ait sanayi yapıları, 20. yüzyıl mimarlığının karakteristik örneklerini ve özgün mimari ifade biçimini oluşturmaktadır (Azizi Sadatlou, 2014, s.57). Berlin’de 1908-1909 yıllarında inşa edilen Peter Behrens’in AEG Türbin Fabrikası, çelik ve betonarme sistemlerin bir arada kullanıldığı ilk yapılardan biridir (Şekil 2.5.). Yapının boyutları, tamamen cam kullanılan yan cepheler ve taşıyıcı sistemi ile yapı ilk modern binalar arasında yer almaktadır (Batur ve Batur, 1970, s.34).

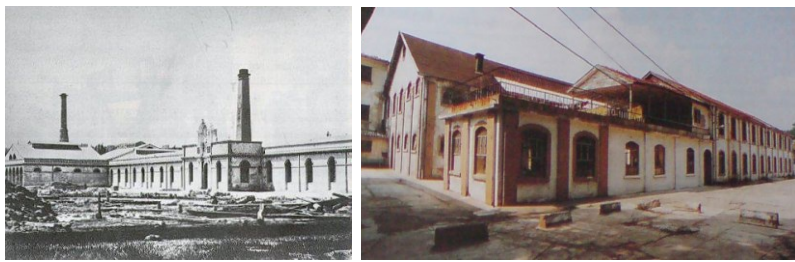
Şekil 2.5. AEG Türbin Fabrikası ve Çelik Konstrüksiyon Ayakları (Sezer, 2013, 20)

Kısacası, Endüstri Devrimi ile birlikte üretim, bireysel ve dar mekânlardan çıkarak büyük ölçekli fabrika sistemlerine taşınmıştır. Endüstri Devrimi ile birlikte gelen değişim yalnızca üretim biçimlerini değil aynı zamanda toplumların yaşam tarzlarını da etkilemiştir.

Geleneksel yapılar yerini akılcı ve sistematik bir yaklaşıma bırakmıştır. Endüstri Devrimi'nin tetiklediği teknolojik ilerlemeler yaşamın birçok alanında dönüşümlere neden olmuştur. Bu dönüşümler mimarlık disiplinini de doğrudan etkilemiştir. Malzeme teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte modern mimarlığın temelleri atılmıştır ve bu sürecin bir ürünü olarak günümüzde endüstri mirası olarak tanımlanan endüstriyel yapılar inşa edilmiştir (Eryiğit ve Anıktar, 2021, s.713-714).

2.1.2. Osmanlı Dönemi'nde Endüstrileşme Süreci

Türkiye'deki sanayileşme süreci genel hatlarıyla, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri şeklinde iki ana evrede incelenebilmektedir. Osmanlı Dönemi'nde sanayileşmeye yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştur. Ancak etkili ve kapsamlı sanayi hamleleri Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlamıştır (Tülücü, 2007, s.22; Uysal, 2023, s.7). Dünya'da endüstrileşme sürecinin başladığı dönemde Osmanlı Devleti'ne bakıldığında, Avrupa ülkeleri seri üretime geçmişken Osmanlı'nın hala emek ve kol gücüne dayalı üretim yöntemlerini sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum, devletin Avrupa ile olan rekabet gücünü önemli ölçüde zayıflatmıştır. Her ne kadar bu dönemde endüstrileşme yönünde adımlar atmaya çalışılmış (Şekil 2.6.) olsa da yanlış yatırım tercihleri, kaynak yetersizliği ve sürekli savaşlar nedeniyle zayıflayan ekonomi gibi etkenler bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur (Erdem, 2016, s.40; Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.147).

Şekil 2.6. Feshane-i Amire ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası (Emre, 2008, s.59-61)

19. yüzyılın ortalarından itibaren dış borçlar ve kapitülasyonların da etkisiyle Osmanlı ekonomisinde yabancıların etkinliği giderek azalmıştır, milli tüccar ön plana çıkamamıştır ve üretim düşmüştür (Ertan, 2020, s.191). Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Endüstri Devrimi'nden ekonomik ve sosyal açılardan olumsuz etkilenmiştir. Kurtuluş Savaşı ve sonrasında kurulan

Türkiye Cumhuriyeti’nde, Endüstri Devriminin etkileri devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte sanayi tesislerinin sayısı ile çeşidi belirgin bir şekilde artmıştır ve bu gelişim hızla devam etmiştir (Nazik, 2021, s.7).

2.1.3. Cumhuriyet Döneminde Endüstrileşme Süreci

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde başlayan modernleşme süreci, Cumhuriyet ile birlikte ülke genelinde sistematik bir planlama eylemine dönüşmüştür. Bahsedilen modernite projesi, ekonomik bağımsızlık hedefi doğrultusunda planlı kalkınma ve sanayinin gelişimi üzerine yoğunlaşmıştır (Ay, Güney ve Kılıç, 2022, s.329). Cumhuriyet’in ilanından önce siyasi ve ekonomik baskılar sebebiyle zayıflayan Osmanlı sanayisi, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Atatürk’ün destekleriyle yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Süreç içerisinde hem devletin hem de özel yatırımcıların katkılarıyla sanayi tesisleri kurulmuştur ve bu sayede üretim artırılarak istihdam sağlanmıştır (Doğan, 2013, s.211). Bu dönemde yeni bir ekonomik sistem tasarlanarak mevcut sanayi yapıları ile ticaret güzergâhları geliştirilmiştir (Tosun, 2023, s.13). Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki sanayileşme süreci tarihsel açıdan iki ana döneme ayrılabilir. İlk dönem, Cumhuriyet’in ilanından itibaren dünya genelinde ekonomik sıkıntıların belirgin bir hale geldiği 1929 yılına kadar olan süreci kapsar ve bu dönem özel girişimcilere yönelik desteklerin ön planda olduğu bir evredir. Diğer dönem, 1929-1939 arasındaki zaman dilimini kapsar ve bu süreç sanayileşme çabalarının daha çok devlet tarafından yönlendirildiği bir evredir (Asiliskender, 2002, s.44; Asiliskender, 2009, s.48).

Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Özel Sermayeye Dayalı Sanayi Hareketleri (1923-1929):

Cumhuriyet’in ilanı ile beraber modernleşme sürecinde sanayileşme, Anadolu kentlerinin yeniden yapılanması üzerinde önemli etkileri doğuran ve değişimi başlatan bir faktördür (Asiliskender, 2008, s.48). Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’de hızlı bir sanayileşme süreci başlamıştır ve bir dizi yatırım ile faaliyet gündeme gelmiştir (Doğan, 2013, s.213) (Şekil 2.7). İlk olarak ekonomik kalkınmayı hedefleyen sanayileşme çabaları, 1923 sonrasında özel girişimcilere verilen teşviklerle desteklenmiştir. Devlet ulaşım, alt yapı ve ağır sanayi yapılarını üstlenmiştir. Ancak özel girişimlerle kurulan fabrikalar istenilen düzeye ulaşamayınca devlet 1923 yılında İzmir’de İktisat Kongresi düzenlemiştir ve bir kalkınma planı hazırlanmıştır (Asiliskender, 2008, s.48). Bu kongrede özel girişimciliğin teşviki ve milli ekonominin güçlendirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Böylece Cumhuriyet’in ilk

yılları olan bu dönemde ekonomi ve sanayi alanında özel girişimlere destek vermek amacıyla serbest ekonomi politikası belirlenmiştir ve devlet sermaye ile üretim konularında destek sağlamak amacıyla çeşitli kurumlar oluşturmuştur (Doğan, 2013, s.213).

Şekil 2.7. Yeni Cumhuriyet’i Temsil Eden Sanayi İmgeleri (Bozdoğan, 2002, s.135)

Demiryolu ağının kurulmasıyla birlikte başta Ankara olmak üzere Anadolu’daki kentlerde kamu yapılarının inşa edilmesi yoluyla kentleşme süreci desteklenmiştir (Arslanyürek, 2015, s.154; Tosun, 2023, s.14). Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte çeşitli sektörlerde sanayi çeşitliliği artış göstermiştir (Aşar, 2021, s.45). 1927 yılında Sanayi Teşvik Yasası çıkarılmıştır (Asiliskender, 2008, s.48). 1929 yılında meydana gelen Dünya Ekonomik Krizi, tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisi üzerinde de ekonomik bir bunalıma yol açmıştır. Bu durum, özel sektörün yatırım yapma kapasitesini azaltmıştır ve Türkiye Cumhuriyeti alternatif bir üretim modeliyle sanayileşme yönünde yeni politikalar benimsemeye başlamıştır. Bu gelişmeler karşısında devlet ülkenin sanayileşmesi için yeni bir kalkınma planı hazırlamıştır (Asiliskender, 2008, s.48; Tosun, 2023, s.14). Kısacası, Erken Cumhuriyet Dönemi’ndeki çabalar sayesinde endüstrileşme hareketi ülke geneline yayılmıştır ve çok sayıda endüstriyel yapı inşa edilmiştir (Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.147; Uysal, 2018, s.326).

1930’lu yıllarda ekonomik nedenlerle devletin ülkedeki sanayileşme sürecini yönlendirmeye başlaması modernleşme sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönem, Cumhuriyet Türkiye’sinde yapı üretiminin ve mimarlık etkinliklerinin yoğun olduğu bir zaman dilimi olarak tanımlanmıştır (Asiliskender, 2008, s.49-50). Bu değişimler, mimari ve mekânsal düzenlemelerde modernleşmeye ve çağdaş yaşam tarzının yansıtılmasına yönelik bir adım olarak değerlendirilebilmektedir.

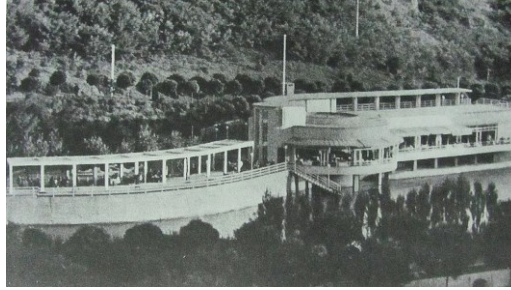
Devletçi Sanayi Hareketleri (1930-1939) ve Türkiye’ye Sanayileşmeyle Gelen Kentsel Değişim ve Mimariye Etkileri: Devletçi sanayi politikasının somut bir başlangıcı ve temel bir uygulaması olarak 1934 yılında uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ön plana çıkmaktadır. Bu plan, aslında beş yıllık bir dönemde nerede hangi fabrikanın kurulacağını ve bunların fizibilite hesaplarını içeren bir program niteliğindedir (Kök, 2023, s.57; Şahin, 2011, s.40). Başarıyla hayata geçirilen BBYSP’nın uygulanması sonucunda sanayi altyapısının temelleri atılmıştır ve bu süreç, Türkiye’nin sanayileşme yolunda kurumsal ve teknik birikim kazanmasına da katkı sağlamıştır. Devlet destekli sanayi yatırımları ağırlıklı olarak deniz ve demiryolu ulaşımın gelişmiş olduğu İzmir, İstanbul ve Adana gibi şehirlerde yoğunlaşmıştır (Şekil 2.8.). İç Anadolu’da özellikle başkente yakın ve demiryolu bağlantısına sahip kentlerde sanayileşme teşvik edilmiştir ve bu bölgelerin kalkındırılması amaçlanmıştır (Tosun, 2023, s.15).

Şekil 2.8. Paşabahçe Cam Fabrikası (Aydın ve diğerleri, 2022, s.26)

1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlıklarına başlanmıştır ancak plan yeterli finansmanı sağlayamadığından hemen uygulamaya koyulamamıştır. Bu plan BBYSP’nın devamı niteliğindedir ve planlandığı gibi tam olarak uygulanamamıştır (İlkin ve Tekeli, 1998; Şahin, 2011, s.42). Erken Cumhuriyet dönemi ve 1929 yılından itibaren devlet sadece endüstrileşme hareketini değil aynı zamanda kurulan üretim tesisleriyle kentin çağdaşlaşmasını desteklemiştir ve devlet tarafından girişimlerle kurulan her bir tesis ya da fabrika kentsel ölçekte birimlerle donatılmış durumdadır. Cumhuriyet döneminde kurulan büyük ölçekli sanayi tesisleri yalnızca üretimle sınırlı kalmayarak sosyal yaşamı destekleyici işlevlere de sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Modernleşme sürecinin etkisiyle bu tesislerin bünyesinde sağlık ve eğitim yapılarının yanı sıra lojmanlar, spor alanları, kütüphane, lokal, sinema, tiyatro gibi kültürel mekanlar ile ibadet alanları gibi sosyal-kültürel donatılar da yer

almıştır (Şekil 2.9.). Ayrıca, Anadolu'nun birçok yerleşim yeri ve bölgesi kurulan bu fabrikalar sayesinde modern bir kent görünümüne kavuşmuştur (Asiliskender, 2002, s.48; Tosun, 2023, s.15-16)

Şekil 2.9. Çubuk Barajının Lokanta-Gazinosu (Bozdoğan, 2002, s.93)

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı sebebiyle dünya genelinde ekonomiler zarar görmüştür ve Türkiye bu savaşa dâhil olmasa da etkilenmiştir. Savaşın olası etkilerine karşı önlem almak amacıyla seferberlik ilan eden Türkiye Cumhuriyeti'nde bu durum, orduya katılan iş gücünün artmasına yol açarak endüstrideki insan kaynağında önemli bir azalmaya neden olmuştur. Ayrıca, dış ticarete yaşanan kesintiler ülke ekonomisinin büyüme hızını yavaşlatmıştır (Tosun, 2023, s.16). 1950 yılından sonra dünyada hız kazanan özel yatırımcıya yol açma ve destekleme kararları alınarak 1960 yılına kadar sürecek olan II. Liberal döneme geçilmiştir. Başta İstanbul olmak üzere, Bursa, Ankara, Adana ve İzmir gibi merkezlerde sanayi faaliyetleri hız kazanmıştır ve günümüzün sanayi şehirlerine bir göç hareketi başlamıştır (Doğan, 2013, s.217). Daha sonraki dönemlerde hazırlanan kalkınma planları ile de günümüzdeki sanayileşmenin temeli oluşturulmuştur.

2.2. Endüstri Mirası Kavramı

Endüstri kentlerinde üretim süreçleri ve kent yaşamının odağında yer alan bazı endüstri yapıları, inşa edildikleri dönemde üstlendikleri temel işlevleri zaman içerisinde yitirerek değişen ihtiyaç ve koşullara bağlı olarak kullanım dışı kalabilmektedir. Teknolojik gelişmeler, toplumsal beklentiler ve ekonomik dinamiklerdeki dönüşümler bu yapıların özgün işlevlerini yerine getirememesine neden olmaktadır ve onları atıl hale getirmektedir. Bazı endüstriyel yapıların 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde zamanla büyük ölçüde işlevini yitirdikleri görülmektedir (Bozkurt, 2024, s.13; Eryiğit ve Anıktar, 2021, s.708).

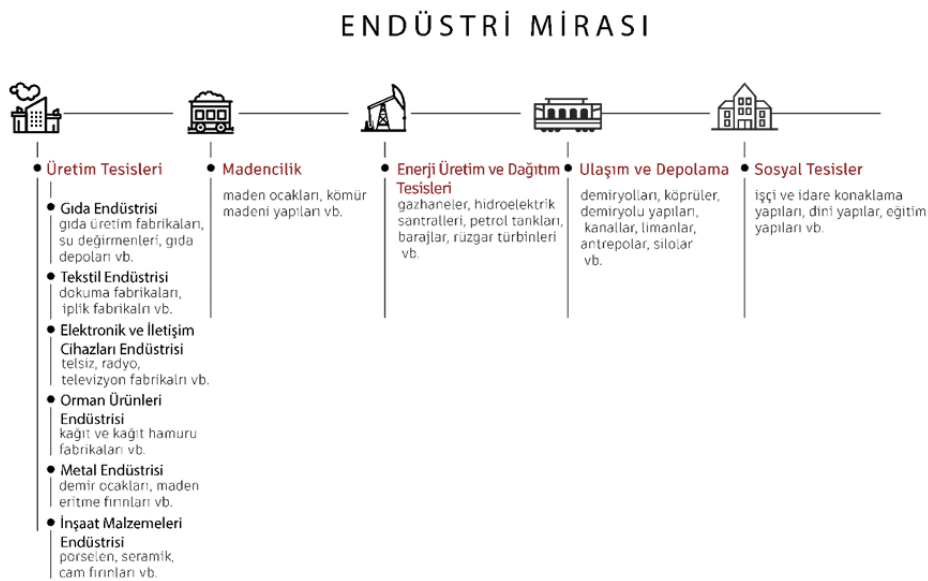
Endüstriyel yapıların işlevlerini yitirmesine neden olan başlıca unsurlara; üretim teknolojilerindeki hızlı değişim ve dönüşümler, sanayi yapılarının düzenli bakım ve onarımlarının ihmal edilmesi, teknolojik ilerlemeler sonucunda iş gücü niteliklerinin değişmesi ve dönüşmesi, sanayi tesislerinin kent içinde çevresel açıdan olumsuz etkiler yaratması, dış etkenler nedeniyle yapının strüktürel sistemi ve teknolojik ekipmanlarının zarar görmesi vb. gibi etkenler örnektir (Bozkurt, 2024, s.13; Kazas, 2008, s.21-22). Başka bir ifadeyle endüstri yapıları, zaman içerisinde teknolojik gelişmelerin getirdiği yeni üretim yöntemleri ve hammadde temininde yaşanan zorluklar gibi çeşitli nedenlerle işlevlerini yitirerek atıl duruma gelmeye başlamıştır (Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.147; Köksal, 2005, s.12). Kent dokusu içerisinde yer alan ve artık kullanılmayan bu nitelikli yapılarla ilgili olarak uluslararası literatürde en yaygın biçimde karşılaşılan kavramlar arasında endüstri arkeolojisi, endüstri mirası ve terk edilmiş sanayi alanı bulunmaktadır (Alpan, 2012, s.21; Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.147).

Endüstri arkeolojisi, endüstriyel süreçler için veya bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkan kanıt niteliğindeki belgeleri, insan ürünü olan yapıtları, yapıları, katmanları, insan yerleşimleri ile doğal ve kentsel peyzajları inceleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır (Saner, 2012, s.56). Bu çerçevede sanayi yapılarına ilişkin araştırma ve belgeleme faaliyetleri endüstri arkeolojisi başlığı altında değerlendirilmiştir ve belgelenen yapılar endüstri anıtı olarak adlandırılmıştır. Korunması gereken endüstriyel değer bir yapıdan ziyade daha geniş bir alanı kapsıyorsa bu tür alanlar endüstri siti kavramıyla tanımlanmıştır (Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.147; Saner, 2012, s.53).

İşlevini yitirmiş, atıl duruma gelmiş ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan yapıların barındırdığı bilişsel, estetik, tarihsel, bilimsel ve sosyo-kültürel değerlerin fark edilmesiyle birlikte endüstri mirası kavramı ortaya çıkmıştır (Brangar, 2004, s.30; Uysal, 2023, s.8). Endüstri mirası kavramı, 19. yüzyılda sanayileşmeyle başlayan bir kültürün süreç içerisinde geçirdiği mimari, toplumsal ve teknolojik dönüşümlerinin izlerini taşıyan kalıntıları ifade etmektedir (Gün, 2023, s.5; TICCİH, 2003). Sutestad ve Mosler'e göre (2016) endüstri mirası tanımı, bir bölgenin tarihsel kültürel mirasının bir parçası haline gelmiş olan eski ve artık kullanılmayan endüstriyel ve teknolojik tarih kalıntılarıdır (Sutestad ve Mosler, 2016, s.323). Brangar (2004) endüstriyel miras kavramını sanayi uygarlığının yaşam tarzını, üretim süreçlerini ve tüm etkinlik alanlarını kapsayan bir olgu olarak tanımlamıştır. Bu mirasın

incelenmesi, belgelenmesi ve kimi durumlarda korunması yönündeki çalışmaların ise disiplinlerarası bir yapıya sahip olan ve endüstri arkeolojisi olarak adlandırılan bir bilim dalı tarafından yürütüldüğünü ifade etmiştir (Brangar, 2004, s.19-20). Saner'e (2012) göre günümüzde endüstri mirası terimi; belirli tarihsel değer ve öneme sahip endüstri yapıları, alanları ve bunlarla ilişkili her türlü unsurun kendisini tanımlamak için kullanılırken, endüstri arkeolojisi terimi; söz konusu kalıntıların tespit edilmesi, araştırılması, belgelenmesi ve bu süreçte izlenen yöntemlerin bütünü anlamında kullanılmaktadır (Saner, 2012, s.53).

Hangi yapıların endüstri mirası kapsamında ele alınması gerektiği endüstri yapılarının haritalanması ve değerlendirilmesi sürecinde önemli bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Endüstri sektörlerinin çeşitliliği nedeni ile farklı ülkeler, endüstriyel yapıları kendi üretim biçimleri ve tarihsel gelişimlerine göre farklı kategorilere ayırmıştır. Genel bir çerçevede, endüstri mirası niteliği taşıyan yapılar belirli üretim alanlarına göre sınıflandırılabilir (Karakaya, 2025, s.22; Küreli, 2013, s.28) (Şekil 2.10.). Cossons (1993), endüstriyel miras yapılarının tanımlanmasında üretimin gerçekleştirildiği ana yapılar, üretim ve sonrası süreçler için gerekli depo, hangar vb. gibi destek birimleri ile üretimle doğrudan ilişkili kanal, istasyon ve köprü vb. gibi ulaşım unsurları olarak üç temel kategori ortaya koymuştur. Bu sınıflandırma, endüstriyel mirasın yalnızca fabrikalar ile sınırlı olmadığını aynı zamanda üretim sürecini mümkün kılan ve destekleyen tüm bileşenleri kapsadığını göstermektedir (Cossons, 1993; Korkmaz, 2025, s.8).

Şekil 2.10. Endüstri Mirasının Sınıflandırılması (Karakaya, 2025, s.22)

Endüstri mirası kapsamına giren unsurlar olarak, endüstriyel yapılar ve makineleri, sanayi bölgeleri, atölyeler, imalathaneler, fabrikalar, makine odaları, değirmenler, depo binaları, ambarlar ve depolar, madenleri işleme ve arıtma alanları, enerji üretimi, iletimi ve kullanımına ilişkin yapılar, ulaştırma altyapısı ve endüstri yapısının çevresinde yer alan endüstri ile ilişkili toplumsal ile sosyal etkinliklerin gerçekleştirilmesinde kullanılan barınma, ibadet ya da eğitim alanları sayılabilmektedir (Karakaya, 2025, s.17; Saner, 2012, s.55-56; TICCIH, 2003) (Şekil 2.10.). Görüldüğü üzere endüstri mirası terimi, basit mekanik aygıtlardan büyük ölçekli sanayi bölgelerine kadar uzanan çok çeşitli unsurları içine alan kapsamlı bir kavram olarak kullanılmaktadır (Cengizkan, 2002, s.40; Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.147). Bu alanlar, kent kimliği ve kentsel bellekte önemli bir yer tutan yapılar endüstri yapısının inşa edildiği ve aktif olarak kullanıldığı dönemlere tanıklık eden parçalar olarak görülmektedir (Saner, 2012, s.55-56; TICCIH, 2003).

Endüstriyel miras alanları, kültürel mirasın bir parçası olarak inşa edildikleri dönemlerin sanayi ve kalkınma açısından üretim merkezleri olarak işlev görmüş olan günümüzde o dönemlerin simgesel izlerini barındıran mekânlar olarak tanımlanmaktadır (Parlapan, E. Kılıç ve E. Güney, 2023, s.89). Endüstriyel miras alanları, günümüz yaşam alanları ve dinamikleriyle sıklıkla çatışma içinde olan bölgelerdir. Bu bağlamda, bu tür kompleks alanların bütünsel bir şekilde korunması, sürdürülebilirlik kavramı ile doğrudan ilişkilidir (Muşkara ve Tunçelli, 2019, s.248). Mevcut ve bilinen kültürel miras unsurlarının korunması, henüz ortaya çıkarılmamış kayıp mirasların ise teknik yöntemlerle araştırılarak belgelenmesi de son derece önemlidir (Gümüşçü, 2018; 101-120; Yücel Batmaz ve Biçici, 2021, s.99). Endüstri mirasına ait bu kalıntılar, gelişmişlik düzeyinin göstergesi ve geçmişi anlamada birincil kaynak niteliğindedir. Endüstri uygarlığı, yaşamın ve üretim sürecinin tamamını kapsamaktadır ve sahip olduğu kültürel, toplumsal ve ekonomik özellikler nedeniyle korunması gerekli görülmektedir (Kıraç, 2001, s.63; Öztürk ve Koramaz, 2020, s.123).

2.3. Endüstri Mirasını Koruma Yaklaşımlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Endüstrileşme sürecinin ardından geride kalan yapı ve alanların korunmasına yönelik ilk girişimler 1939 yılında İngiltere’de L.T.C. Rolt’un İngiliz kanal sistemlerine duyduğu ilgiyle ortaya çıkmıştır. Rolt, bu ilgisini 1944 yılında yayımladığı *Narrow Boat* isimli eseri ile

kamuoyuna taşımıştır ve benzer düşünceleri paylaşan gönüllülerle birlikte demiryolu mirasının korunması ve tanıtılması yönünde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur (Kaplan, 2021, s.55; Trinder, 1981).

Savaş dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde pek çok endüstri yapısı ve alanı ya yok olmuştur ya da ciddi tahribata uğramıştır. Endüstri Devrimi'nin doğduğu İngiltere'de bu devrimin izlerini taşıyan birçok sanayi yapısının risk altında olduğuna söz konusu yapıların önemine İngiliz tarihçi Micheal Rix, 1955 yılında yayımladığı “Industrial Archaeology” başlıklı yazısı ile dikkat çekmiştir ve endüstri arkeolojisi kavramını yazılı kaynaklarda kullanan ilk isim olmuştur. Böylelikle, atıl durumdaki sanayi alanlarına yönelik bir farkındalık oluşturulmayı çalışılmıştır. Rix'in (1955) endüstri arkeolojisi kavramına yaptığı vurgu, İngiltere'nin sanayi yapılarının korunmasına yönelik çalışmalarının da öncüsü olmasına zemin hazırlamıştır (Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.147; Kaplan, 2021, s.55; Kuru, 2024, s.19; Palmer, 2008, s.1512; Rix, 1955, s.225; Trinder, 1981).

Rix'in arkeoloji terimini bu bağlamda ele alması İngiliz Arkeoloji Konseyi tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu doğrultuda, 1959 yılında Endüstri Arkeolojisi Araştırma Komitesi kurulmuştur ve konu ile ilgili kamuoyuna açık bir toplantı çağrısında bulunulmuştur. Bu toplantılarla birlikte devletin de sürece dahil edilmesi ve endüstriyel kalıntıların korunmasına yönelik ulusal bir yasal düzenlemenin oluşturulması hedeflenmiştir. Ancak henüz somut bir karar alınmamış durumdayken Philip Hardwick tarafından tasarlanan Euston İstasyonu'nun girişini simgeleyen anıtsal kemerin yıkılması kamuoyunda geniş çaplı bir tepki yaratmıştır ve bu durum koruma bilincinin daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Kaplan, 2021, s.55-56; Trinder, 1981) (Şekil 2.11.).

Şekil 2.11. Euston İstasyonu, Londra (Alpan, 2012, s.24)

Euston İstasyonu kemerinin yıkılmasının ardından oluşan kamuoyu tepkisi, 1963 yılında İngiliz Arkeoloji Konseyi ve Bayındırlık Bakanlığı'nın iş birliği ile Endüstri Anıtları Araştırması'nın başlatılmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Endüstri Devrimi'ne ait yapıların korunması ve belgelenmesi amacıyla Ulusal Endüstri Anıtları İndeksi oluşturulmuştur ve kapsamlı envanter çalışmaları yürütülmüştür. 1965 yılına gelindiğinde, endüstri arkeolojisi terimi akademik düzeyde tanınırlık kazanarak Bath Üniversitesi'nde ayrı bir bölüm olarak yerini almıştır (Kaplan, 2021, s.56; Palmer ve Neaverson, 1998). 1960'lı yılların sonlarında bu çabalar daha geniş bir kapsama ulaşmıştır ve farklı sanayi tesislerini de içerecek şekilde daha da genişlemiştir (Kaplan, 2021, s.55; Trinder, 1981).

1970'li yıllara gelindiğinde endüstri mirası kavramı ile endüstri arkeolojisi kavramı uluslararası bir boyut kazanmıştır ve çeşitli toplantılarda tartışma konusu haline gelmiştir (Gün, 2023, s.9; Kuru, 2024, s.1). Ironbridge Gorge, İngiltere'de sanayinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. 1960 ve 1970'li yıllarda endüstrileşmenin başlangıç noktası olarak kabul edilen Coalbrookdale Vadisi'nde yer alan maden ve çelik üretim tesisleri, endüstri mirası kompleksi olarak orijinal halleriyle korunarak ve özgün konumunda restore edilerek Ironbridge Gorge Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Bu yapı, endüstri mirası yapılarının korunması alanında önemli bir dönüm noktasıdır. 1986 yılında bu alan, UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne dahil edilmiştir (Alpan, 2012, s.24; Gün, 2023, s.9; Kaplan, 2021, s.56; Saner, 2012, s.54-56). 1973 yılında Endüstriyel Arkeoloji Derneği kurulmuştur ve derneğin başkanlığına endüstri mirasının korunmasına yönelik öncü çalışmaları ile bilinen L.T.C. Rolt getirilmiştir (Kaplan, 2021, s.56; Trinder, 1981).

1973 yılında endüstri arkeolojisi alanında uzman isimlerden Neil Cossons'un (1993) önerisiyle FICCIM (Birinci Uluslararası Endüstri Anıtlarını Koruma Kongresi) düzenlenmiştir. Bu kongre Kanada, Almanya, İngiltere, Hollanda, İsveç, İrlanda ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere sekiz ülkenin katılımı ile gerçekleşmiştir. FICCIM'ın sağladığı olumlu geri dönüşlerin ardından 1975 yılında Almanya'da SICCIM (İkinci Uluslararası Endüstri Anıtlarını Koruma Konferansı) düzenlenmiştir. Bu durumu takiben 1978 yılında İsveç'te gerçekleştirilen üçüncü bir konferansta endüstri anıtı kavramı yerine ilk kez endüstri mirası kavramı tercih edilmiştir ve etkinlik TICCİH (Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi) adıyla anılmıştır. Konferans sonunda endüstri mirasının korunmasına yönelik uluslararası bir yapı olan TICCİH resmen kurulmuştur. Bu gelişmenin

ardından endüstri mirasının korunmasını destekleyen çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur (Kaplan, 2021, s.57; Trinder, 2000). Bu gelişmeleri takiben, Almanya, Fransa ve ABD gibi ülkelerde de endüstri mirasının önemi giderek artmıştır ve koruma amacına yönelik kayda değer girişimlerde bulunulmaya başlanmıştır (Kuru, 2024, s.19).

Kısa sürede uluslararası düzeyde kabul gören endüstri mirası kavramı, eş zamanlı olarak farklı ülkelerde çeşitli yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu açıdan Fransa, 1972 yılında yeni bir müzecilik anlayışı olarak ekomüze kavramını dünyaya tanıtmıştır. Fransa'nın Le Creusot ve Montceau kentleri çevresindeki çelik sanayi ve madencilik bölgelerinde bölge halkının yaşam öyküsünü anlatmak amacı ile İnsan ve Sanayi Müzesi kurulmuştur. Bu çerçevede söz konusu bölgelerdeki endüstri kalıntıları korunmuştur ve aynı zamanda endüstri mirasına yönelik bir koleksiyon ile arşiv oluşturulmuştur. Ekomüze yaklaşımı, Avrupa genelinde de etkili olmuştur ve sergilenmek istenen yapı ile teknik donanımlar ait oldukları alanlarda yerinde korunmuştur. Ayrıca Fransa, işlevini yitirmiş endüstri yapılarının sanayi dışı yeni bir işleve kavuşturulmasına yönelik öncü uygulamalardan birine de ev sahipliği yapmıştır. Bu doğrultuda 1977 yılında Paris'te bulunan eski demir yolu istasyonu Orsay Garı'nın müzeye dönüştürülmesine karar verilmiştir ve yapı 1978 yılında koruma altına alınmıştır. 1986 yılında yapı Orsay Müzesi olarak ziyarete açılmıştır (Alpan, 2012, s.24-25; Kaplan, 2021, s.58-59) (Şekil 2.12.).

Şekil 2.12. Paris'teki Orsay Garı'nın Orsay Müzesine Dönüştürülmesi (Sezer, 2013, s.34)

Belçika'da 1971 yılında Endüstri Arkeolojisi Çalışma Grubu, 1975 yılında Endüstri Arkeolojisi Merkezi kurulmuştur. 1975 yılında Brüksel'de Endüstri Peyzajı temalı bir fuar düzenlenmiştir (Alpan, 2012, s.25; Casado, 2009; Kaplan, 2021, s.59). İtalya'da 1976 yılında Endüstri Arkeolojisi Araştırma ve Belgeleme Merkezi faaliyete geçirilmiştir. 1977'de Uluslararası Endüstri Arkeolojisi Buluşması gerçekleştirilmiştir. Avusturya'da da 1978

yılında korunması gereken endüstri yapıları resmi olarak Anıtları Koruma Kanunu kapsamına alınmıştır. 1977 yılında Japonya’da Endüstri Arkeolojisi Derneği kurulmuştur. 1980 yılında Viyana Teknik Üniversitesi’nde Endüstri Arkeolojisi adlı akademik bir bölüm açılmıştır. İspanya’da 1982 yılında Bilbao’da Birinci Endüstri Mirasını Koruma ve Yeniden Değerlendirme Konferansı düzenlenmiştir. Süreç, 1988 yılında Barselona’da gerçekleştirilen ikinci konferans ile devam etmiştir (Alpan, 2012, s.25-26-27; Kaplan, 2021, s.59-60).

Palmer ve Neaverson’un (1998) belirttiği üzere, endüstri mirasının taşıdığı önemin anlaşılmasına kadar endüstriyel yapıların geri kalmış teknolojiyi ve olumsuz çalışma koşullarını simgelediği düşüncesi hâkimdir ve bu düşünceye göre bu yapıların ortadan kaldırılması gerektiği savunulmuştur. Ayrıca, bu yapıların bulundukları merkezi konumlar ile geniş arazilerinin değerli olması nedeniyle farklı kullanım amaçları için yıkılmaları gündeme gelmiştir (Kıraç, 2001, s.63; Öztürk ve Koramaz, 2020, s.122; Severcan, 2012, s.40). Endüstri arkeolojisi alanındaki gelişmeler bu konudaki toplumsal farkındalığın artması, endüstriyel yapıların korunması ve yeniden işlevlendirilmesi gerekliliğini gündeme taşımıştır. Endüstri yapılarının da kültürel mirasın bir parçası olduğu, insanlık tarihindeki belirli bir dönemi yansıttığı ile günümüz sanayisinin temelini oluşturduğu bilinci giderek yaygınlaşmaktadır ve endüstriyel yapıların yıkımına karşı çıkılarak bu yapıların yaşatılmasını savunulmaktadır (Özen ve Sert, 2006, s.506; Özudoğru, 2010, s.35; Yıldırım, 2007, s.9).

2.4. Endüstri Mirasını Koruma Amacıyla Kurulan Kurum/Kuruluşlar ve Uluslararası Çalışmalar

Endüstriyel mekânlar ve endüstri yapıları, üretim süreçlerini gerçekleştiren mekanik donanımları, sahip oldukları yapısal özellikleri ve işleyiş biçimleri ile bir ülkenin sosyoekonomik, kültürel ve teknolojik geçmişine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda, endüstri mirasının korunmasına yönelik olarak iş birliğine dayalı ve sistematik bir yapılanmanın oluşturulabilmesi için etkin örgütlenmelere ihtiyaç duyulmuştur (Özelmacı, 2024, s.55). Endüstri mirası yapılarının korunması, yok olma tehlikesi altındaki yapıların belgelenmesi ile bu alanda toplumsal farkındalık oluşturulması düşüncesi akademik çevrelerde uzun süredir ele alınmaktadır ve tartışılmaktadır. Ancak bu konunun hem ulusal hem uluslararası düzeyde gündeme taşınması ve kamuoyunun ilgisini çekmesi büyük ölçüde

resmi kurumlar ile sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü çalışmalar sayesinde mümkün olmuştur (Kürelî, 2013, s.31).

Uluslararası ölçekte bir zemin oluşturmak amacı ile yürütülen örgütlenme çalışmaları kapsamında çeşitli uzmanlık alanlarından profesyonellerin ve toplumun farklı kesimlerinden bireylerin yer aldığı komitelerin oluşturulması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi (TICCIH), DOCOMOMO (Modern Mimarlığın Tek veya Kentsel Ölçekli Örneklerinin Belgelenmesi ve Korunması), Avrupa Endüstriyel Miras Rotası (ERIH), E-FAITH (Avrupa Endüstriyel ve Teknik Miras Dernekleri Federasyonu), Uluslararası Endüstriyel Miras Komitesi (ISCIH), Endüstriyel Arkeoloji Topluluğu (SIA), Avrupa Birliği (AB) ve Endüstriyel Arkeoloji Derneği (AIA) gibi benzer amaçlarla faaliyet gösteren pek çok komite ve araştırma kuruluşu bulunmaktadır (Özelmacı, 2024, s.55; Saner, 2012, s.55; Kıraç, 2023). Endüstri mirasının korunmasına yönelik çalışmalara katkı sunan diğer önemli kuruluşlar arasında; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Dünya Miras Merkezi (UNESCO), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), İrlanda Endüstri Mirası Derneği (IHAI), Avrupa Çalışma Kültürü Ağı (NEKTAR), Uluslararası Teknoloji Tarihi Komitesi (ICOHTEC), Teknoloji Tarihi Derneği (SHOT), Filipinler Demiryolları ve Endüstri Mirası Derneği (RIHSPI), New York Belediye Sanat Topluluğu'nun öncülüğünde yürütülen Brookly'nin Endüstri Mirasını Koruması kampanyası ile Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yerel girişimler ve Norveç'teki Industrial Heritage Platform yer almaktadır (Ergenç, 2019, s.18; Kona, 2015, s.13; Kürelî, 2013, s.33). Bu organizasyonlar, farklı coğrafyalarda ve ölçeklerde endüstri mirasının korunması, belgelenmesi ve kamuoyuna tanıtılması yönünde çeşitli faaliyetler yürütmektedir.

Uluslararası Çalışmalar: Endüstri mirasının korunmasına yönelik uluslararası çalışmalara bakıldığında; 1970'li yıllardan itibaren endüstriyel miras alanında birçok toplantı düzenlenmiştir ve konferanslar, raporlar, tüzükler, bildirgeler yayınlanarak endüstri yapılarının önemi uluslararası düzeyde kanıtlanmıştır (Kuru, 2024, s.19-20). Endüstri mirası 1972 yılında UNESCO tarafından geliştirilen Dünya Mirası Sözleşmesi ile birlikte uluslararası düzeyde daha görünür hale gelmiştir. Ayrıca ICOMOS tarafından hazırlanan çeşitli tavsiye kararları ile bu alanın tanınırlığı artmıştır ve korunmasına yönelik temel ilkeler oluşturulmuştur. Bununla birlikte TICCIH'in Birleşmiş Milletler tarafından desteklenmesi endüstri mirasının korunmasına yönelik uluslararası farkındalığın yaygınlaşmasında etkili

olmuştur ve bu alanın küresel düzeyde daha fazla ilgi görmesini sağlamıştır (Gün, 2023, s.10; Smith, 2012).

Endüstri mirasının korunmasına yönelik uluslararası düzeyde yürütülen çalışmalar, çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanan belge, bildirme ve sözleşmeler çerçevesinde şekillenmiştir (Gün, 2023, s.10). Endüstri mirasının korunmasına yönelik uluslararası çalışmalardan olan Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi (1985), Burra Tüzüğü (1979-2013), Nizhny Tagil Tüzüğü (2003) gibi çalışmalar miras kavramı ile korunmasına ilişkin temel tanımlar ve ilkeleri belirterek alana yönelik önemli bir referans kaynağı oluşturmuştur (TICCIH, 2003; Kandemir, 2013, s.47-54). Ayrıca, Dublin İlkeleri, Endüstriyel Miras Alanlarını, Yapılarını ve Peyzajını Koruma İlkeleri endüstri mirasını koruma amacına yönelik esasları belirleyen önemli rehber belgeler arasında yer almaktadır (Kıraç, 2023, 555; Özelmacı, 2024, s.55; Saner, 2012, s.55).

Avrupa Mimari Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (1985), mirasın mimari ve tarihsel özelliklerinin dikkate alınmasının gerekliliğini ve eski yapıların yeni kullanım alanlarına uygun olduğu durumlarda adaptasyon süreçlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (COE, 1985; Kandemir, 2013, s.48-49). 1979 yılında kabul edilen ve 1981, 1988, 1999 ve 2013 yıllarında güncellenen Burra Tüzüğü'ne (1979-2013) göre, korumanın temel amacı bir yerin sahip olduğu kültürel önemin devam ettirilmesidir ve günümüzle geleceğin nesilleri için tarihsel, estetik, sosyal değerler taşıyan bu yerlerin değerlerini yitirmeden korunması çok önemlidir (ICOMOS, 1979; ICOMOS, 2013; Kandemir, 2013, s.47-48).

1996-2004 yılları arasında, ICOMOS ve TICCIH iş birliğiyle endüstriyel yerleşimler, maden ocakları, köprüler ve kanallar üzerine dört endüstriyel dünya mirası çalışması gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, bahsedilen kategorilerdeki miras yapılarının belgelenecek dokümanite edilmesi kolaylaşmıştır. TICCIH tarafından 2003 yılında, tarihi sanayi merkezlerinin dönüşümü ve endüstriyel mirasın rolüne ilişkin Nizhny Tagil Endüstriyel Miras Tüzüğü yayımlanmıştır (Aydın ve diğerleri, 2022, s.23; Parlapan ve diğerleri, 2023, s.91). Nizhny Tagil Tüzüğü'ne (2003) göre endüstri mirasının geçmişte toplum yaşamının önemli bir parçası olarak sosyal değer taşıdığı ve kimlik bilinci oluşturduğu; mimarlık açısından bilimsel, teknolojik ve estetik açıdan önem arz ettiği belirtilmektedir (Öztürk ve Koramaz,

2020, s.123). Bu tüzük, endüstri mirası alanları üzerinde titizlikle çalışılması, tarihi geçmişlerinin incelenmesi, anlamları ve önemlerinin araştırılmasının gerektiğini vurgulayarak endüstri mirasının korunması ve sürdürülmesi konusunda bir çerçeve sunmuştur (TICCIH, 2003; Kandemir, 2013, s.53-54).

2006 yılında düzenlenen Blaenavon'da Endüstriyel Miras Semineri'nde sanayi bölgelerinin canlandırılmasının sürdürülebilirlik, sosyal, ekonomik ve turizm açısından büyümeye olan katkıları üzerine bir değerlendirme raporu hazırlanmıştır. 2011 yılında, toplum mirasının parçası olarak endüstriyel mirasın belgelenmesi ve korunması amacıyla Endüstriyel Miras Alanlarının, Yapıların, Alanların, Peyzajların Korunması İçin ICOMOS-TICCIH Ortak İlkeleri (Dublin İlkeleri) uygulamaya koyulmuştur. Söz konusu prensipler, endüstriyel mirasın korunmasında belgeleme, değerlendirme, farkındalık, araştırma ve eğitim süreçlerinin önemini vurgulamaktadır. 2014 yılında ICOMOS ve TICCIH arasında endüstriyel mirasın korunmasına yönelik bir iş birliği çerçevesi oluşturulmuştur. Endüstriyel alanların ve yapıların belgelenmesiyle başlayan süreç, günümüzde bu alanların potansiyel kentsel gelişim bölgeleri olarak tanınmalarına ve kentsel planlama, gelişim ve dönüşüm süreçlerinin bir parçası olarak değerlendirilmesine evrilmiştir (Aydın ve diğerleri, 2022, s.24; Parlapan ve diğerleri, 2023, s.91; ICOMOS, 2011).

TICCIH tarafından 2018 yılında Sevilla Endüstriyel Miras Tüzüğü yayınlanmıştır. Bu tüzükte endüstriyel mirasın korunmasına yönelik güncel strateji ve yaklaşımların geliştirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Tüzük, endüstri mirasının korunması sürecinde karşılaşılan sorunları ortaya koyarak bunlara ilişkin çözüm önerileri sunmaktadır ve disiplinlerarası iş birliği önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, mevcut metodolojik ve kavramsal çerçevelerin ötesine geçilerek endüstriyel miras için özgün bir tipolojinin oluşturulmasının gerekliliği dile getirilmiştir (TICCIH, 2018). Kısacası endüstri mirasının korunmasına ilişkin olarak yayımlanan tüm belgeler ve bu alanda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar yapılarla ilgili gelişmeleri izlemek ve koruma süreçlerini desteklemek amacı ile ortak hedefler doğrultusunda çalışmalar yürütmüşlerdir. Aynı zamanda bu kurumlar, söz konusu yapıların yeniden işlevlendirilerek kullanılabilir mekânlara dönüşmesi sürecine de katkı sunmuşlardır (Gün, 2023, s.10; Kona, 2015, s.14). Böylece endüstri mirası ile yeniden işlevlendirme kavramları küresel ölçekte daha fazla önem kazanmıştır (Gün, 2023, s.10; Saner, 2012, s.56).

2.5. Endüstri Mirasını Değerlendirme Ölçütleri

Endüstri mirası yapılarının korunmasına yönelik olarak Cherry (1993) sürecin belirli aşamalar dahilinde ilerlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre ilk olarak endüstri yapısının tanımlanması, ardından yapı ile ilgili ayrıntılı verilerin toplanması ve kapsamlı incelemelerin gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Sonraki aşamada uygun örneklerin seçilmesi ve değerlendirilmesi ile karar verme süreci tamamlanmaktadır. Nihayetinde ise seçilen yapının koruma altına alınması önerilmektedir (Cherry, 1993; Kazas, 2008, s.31; Yıldız, 2019, s.19). Görüldüğü üzere, endüstri mirasının sahip olduğu değerlerin doğru bir biçimde tespit edilmesi, yapının uygun yöntemler ile korunabilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durumda koruma sürecinde uygulanacak stratejilerin etkinliğini arttırmaktadır ve endüstriyel mirasın özgün özelliklerinin güvence altına alınmasını sağlamaktadır (Bulut, 2020, s.21).

Endüstri mirası, sanayi gelişim sürecine konu olmuş tüm somut ve soyut değerleri, bu değerlerin korunarak varlığını sürdürebilmesine olanak sağlayan belge ve bilgilerle birlikte bütüncül bir yapıyı ifade etmektedir. Endüstri mirasının değeri, yalnızca somut ve gözle görülebilir öğelerle sınırlı değildir. Endüstri mirasının değeri, korunması daha güç ve karmaşık nitelikler taşıyan kültürel bir boyutu da kapsamaktadır. Endüstri Devrimi'nin teknolojik ilerlemenin ötesinde bireylerin günlük yaşam pratiklerinde toplumsal algılarda ve kentsel yaşam dinamiklerinde köklü değişimlere yol açmış olması, endüstri mirasının tanımlanmasına ve değerinin kavranmasına toplumsal, teknolojik ve ekonomik boyutları içeren çok katmanlı bir perspektif kazandırmıştır. Bu bağlamda, Endüstri Devrimi'ne tanıklık eden yapı ve alanların günümüzde korunarak yaşatılması, kentlerin kimliklerinin, kültürel birikimlerinin, gelişim süreçlerinin ve kolektif belleğinin sürdürülebilirliği açısından kritik bir önem taşımaktadır (Güngör ve Gökçen, 2022, s.60-61).

Endüstri mirasını değerlendirme ve endüstri mirasına ilişkin koruma uygulamalarında henüz genel kabul görmüş tutarlı bir ölçütler sistemi bulunmamaktadır. Buna karşın, ICOMOS korumaya yönelik belirli kriterler ortaya koymuştur. Bir yapının, yapı grubunun veya yapı unsurunun korunması gerekli kültür varlığı statüsünü kazanabilmesi; belgesel değer, teknik ve teknolojik değer, tarihsel değer, bütünlük, özgünlük, estetik ve sanatsal değer, kullanım potansiyeli, folklorik değer, grup değeri ve nadirlik ya da benzersizlik gibi çeşitli ölçütlerden

bir ya da birkaçını taşımasıyla mümkün olmaktadır (Ergenç, 2019, s.18; ICOMOS, 2013; Nart, 2015, s.30).

Endüstri mirasının değerine ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Feilden (2003), endüstri mirası yapılarını üç temel kategoride değerlendirmiştir. İlk kategori, kimlik, aidiyet, saygı, süreklilik ve sembolik-manevi nitelikleri kapsayan duygusal değerdir. İkinci kategori, anıtsal niteliği destekleyen belge değeri, tarihsel önem, estetik ve mimari özellikler, yaş, kent silüetindeki etki, peyzaj ve ekolojik katkılar ile teknolojik ve bilimsel nitelikleri içine alan kültürel değerdir. Duygusal ve kültürel değer olarak bu iki değer grubu endüstri mirasının kimliğini kaybetmeden varlığını sürdürebilmesi açısından öncelikli bir odak noktası oluşturmaktadır. Üçüncü kategori, kullanım değeri olarak işlevsellik, ekonomik ve toplumsal fayda, politik boyutlar ve eğitici özellikleri kapsamaktadır (Güngör ve Gökçen, 2022, s.61; Soğancı, 2011).

Fiziksel bir çalışma ve üretim alanı olmasının ötesinde, endüstri mirası insan davranışlarının somut çıktılarının gözlemlenebilmesine imkân tanıyarak kültürel gelişimin izlenmesini de mümkün kılmaktadır. Ayrıca, endüstri mirası önemli bir ekonomik kaynak niteliği taşımaktadır. Bu miras doğru bir şekilde değerlendirildiğinde yıkım sürecinde kaybolacak enerjinin korunmasına ve tarımsal alanların sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktadır. Yitirilen ya da zarar gören bölgelerin ekonomik ve kentsel ölçekte yeniden kazanılmasında da endüstri mirası kritik bir rol üstlenmektedir. Yeniden kullanım yolu ile sürekliliği destekleyerek toplumsal gelişime hizmet etmektedir. Bununla birlikte, endüstri mirası yapı ve alanlarının modern yaşamın ihtiyaçlarına uyumlu bir biçimde yeniden işlevlendirilmesi, geçmişin izlerinin günümüz kentsel yaşamına entegre edilmesine olanak tanımaktadır (Güngör ve Gökçen, 2022, s.61; TICCIH, 2003).

Bulut (2020) çalışmasında Nizhny Tagil Tüzüğü'nde (2003) tanımlanan endüstri mirasının korunması gereken değerlerini esas alarak endüstriyel yapılara özgü korunacak değerleri; tarihi değer, işlevsel/kullanılabilirlik değeri, teknik değer, özgünlük değeri ve çevre ile sosyal değer olarak 5 parçaya ayırmıştır (Bulut, 2020, s.20-21). Güngör ve Gökçen (2022) çalışmalarında, endüstri mirası yapıları ve alanlarının tarihsel gelişim süreçleri, bulundukları coğrafya ve sahip oldukları anıtsal değerler doğrultusunda özgün ve tekil bir nitelik taşımakta olduğunu belirtmiştir (Güngör ve Gökçen, 2022, s.61).

Köksal (2005) çalışmasında İstanbul'daki tarihi endüstri yapıları ve tesislerinin niteliklerini belirlemeye yönelik bir değerlendirme modeli önerisi geliştirmiştir. Söz konusu bu modele göre, kentteki sanayi yapı ve tesislerinin nitelikleri; tarihi önem, simgesel değer, enderlik, mimari ve sanatsal değer, endüstri arkeolojisi açısından önem, işlevsel önem, kültürel önem, kullanım sürekliliği, özgünlük ve çevresel önem olmak üzere on ana başlık altında değerlendirilen 17 ölçütle belirlenmiştir. Her ölçüte verilen olumlu yanıt bir puan olarak değerlendirilmiştir ve tam puan alan (17 puan) sanayi yapısı ya da tesisinin Dünya Mirası Listesi'ne aday gösterilebilecek nitelikte olduğu ön görülmüştür. Bu değerlendirmede 16 puan alan bazı tesislerin ulusal düzeyde, 15 puan alan bazı tesislerin kentsel düzeyde ve 14 puan alan bazı tesislerin bölgesel düzeyde öneme sahip oldukları belirtilmiştir. Bu değerlendirme modeli aracılığı ile endüstri yapısı ve tesislerinin niteliklerine göre kaynak ve destek aktarımına öncelik verilmesi gereken örnekler belirlenmiştir (Köksal, 2005, s.181). Köksal'a göre (2005) on ana başlık altında değerlendirilen 17 değerlendirme ölçütü şu şekilde tanımlanmıştır:

- Tarihi Önem: Sanayi yapısı veya tesisinin tarihsel geçmişi hakkında bilgi sunması ve ait olduğu dönemin özelliklerini yansıtmaması.
- Kullanım Sürekliliği: Yapının veya tesisin uzun süre boyunca işlevini sürdürebilmiş olması.
- Kültürel Önem: Bulunduğu yerin kültürel gelişiminde oynadığı rol ve katkısı.
- Simgesel Önem: Sosyolojik, politik veya duygusal açıdan taşıdığı anlam ve etkiler.
- Mimari ve Sanatsal Önem: Sahip olduğu mimari nitelikler ve estetik değerler.
- İşlevsel Önem: Yapının veya tesisin işlevinin önem derecesi ve ekonomiye sağladığı katkılar.
- Enderlik Değeri: Benzer örneklerin azlığı veya yokluğu.
- Endüstri Arkeolojisi Açısından Önem: Yapım teknikleri, üretim sistemi ve teknolojik özellikleri ile endüstri tarihi açısından taşıdığı değer.
- Özgünlük Değeri: Yapının özgün niteliklerini koruması. 5 alt ölçüte ayrılmıştır. Tasarım özgünlüğü, yapının özgün niteliklerini koruması; malzeme özgünlüğü, kullanılan malzemelerin özgün yapısının korunması; konum Özgünlüğü, yapının özgün konumunda olması; yapım tekniği özgünlüğü, özgün inşaat yöntemlerinin sürdürülmesi; donanım ve iç özellikler, orijinal donanım ve iç mekân özelliklerinin korunması.

- Çevresel Önem: 4 alt ölçüte ayrılmıştır. Bölgesel, bulunduğu bölge açısından kullanım, özgünlük ve mimari değerler bakımından önemi; kentsel, kent ölçeğinde taşıdığı önem; ulusal, Türkiye genelinde sahip olduğu değer ve önemi; uluslararası, uluslararası düzeyde dikkat çekici tarihi, teknolojik veya mimari nitelikler taşıması ve Dünya Miras Listesi'ne aday olabilecek özelliklere sahip olması (Köksal, 2005, s.181-182).

Mevcut literatür incelendiğinde endüstri mirasının değerlendirilmesinde kriter olarak dikkate alınan başlıca değerler şu şekilde incelenebilir:

Tarihi Değer: Endüstri mirası, geçmişte önemli etkiler yaratan gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, söz konusu mirasın korunması evrensel bir nitelik taşımaktadır ve önem arz etmektedir. Bir ülke veya kentin tarihinde kayda değer bir teknolojik ilerlemeye tanıklık eden endüstri yapıları ya da tesisleri, ait oldukları dönemin özelliklerini yansıtmaları sebebi ile tarihsel bir değer taşımaktadır (Bulut, 2020, s.20; Madran ve Kılınç, 2008, s.147).

İşlevsel/Kullanabilme Değeri: Ekonomik, teknolojik ve toplumsal gelişmeler sonucunda işlevini yitirerek terk edilen yapıların modern teknolojik imkanlardan faydalanılarak kent yaşamına kazandırılmasında işlevsel değer önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Kullanım değeri, ihtiyaç duyulan işlevi yerine getirme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır ve endüstri yapılarının sahip olduğu donanımsal özellikler sayesinde farklı işlevlere adapte edilerek yeniden yaşayan mekânlar haline dönüşmelerini mümkün kılmaktadır. Başka bir ifadeyle, yapıların yeniden kullanılabilir hale getirilmesi, doğrudan işlevsel değerle ilişkilidir. Toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla yeni yapıların inşa edilmesi yerine işlevini yitirmiş mevcut yapıların güncel gereksinimlere uygun bir şekilde dönüştürülmesi kullanım değerinin ekonomik değerle olan bağlantısını ortaya koymaktadır (Bulut, 2020, s.20-21; Madran ve Özgönül, 2005, s.52).

Mimari/Sanatsal Değer: Endüstri yapıları, çoğunlukla yalnızca işlevsel yapılar olarak görülmüştür ve estetik niteliklerden yoksun kütleler olarak değerlendirilmiştir. Endüstri Devrimi ile birlikte gelişen yapı ve mühendislik teknolojileriyle birlikte bu yapılar zamanla belirgin bir mimari kimlik edinmeye başlamıştır. Bu çerçevede endüstriyel mimari yapıları

yalnızca işlevselliği değil aynı zamanda oran, malzeme, biçim ve mekânsal estetik değerleri de temsil eden bir nitelik kazanmıştır (Karakaya, 2025, s.21).

Teknik Değer: Bir yapının inşasında kullanılan teknolojiler, ait olduğu dönemin teknik kapasitesini yansıtan önemli göstergelerdir. Yapıların inşa sürecinde uygulanan teknolojik sistemler, bu yapıların teknik değerini oluşturan temel unsurlardır. Bir endüstri yapısı hem döneminin teknolojisini hem de yapım tekniklerini ortaya koyan teçhizat sistemi ile teknik açıdan önemli bir değer taşımaktadır (Bulut, 2020, s.20-21; Madran ve Kılınç, 2008, s.148; Orbaşlı, 2008).

Özgünlük Değeri: İnşa edilen yapının fiziksel özellikleri ile doğrudan ilişkili bir kavramdır. Bir yapı ya da mimari unsur, inşa edildiği dönemin tasarım anlayışını, işlevsel özelliklerini, kullanılan yapı malzemelerini ve yapım tekniklerini günümüze ulaşana kadar bozulmadan koruyabilmişse o yapının özgünlük değeri taşıdığı kabul edilmektedir (Bulut, 2020, s.21; Madran ve Kılınç, 2008, s.148).

Çevresel Değer: Endüstri yapılarının bulundukları çevre ile kurdukları ilişki bu yapıların kentsel, bölgesel ve uluslararası düzeyde önemini arttırmaktadır. Birçok endüstri yapısı, yerel peyzajın ve kentsel kimliğin belirleyici bir unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bazı endüstri tesisleri, bulunduğu coğrafyanın doğal kaynakları ile doğrudan ilişkilidir ve çevresel sürdürülebilirlik açısından da önemli bilgiler sunmaktadır (Karakaya, 2025, s.21). Yapının peyzaj ya da kentsel görünüme katkıda bulunması, bulunduğu bölgenin simgesi ya da karakteristik bir unsuru olarak kabul edilmesi çevresel değer oluşturmaktadır. Çevresel değer etkisinin kapsamına bağlı olarak bölgesel, kentsel, ulusal ve uluslararası ölçekteki önemi olarak dört düzeyde ele alınmaktadır (Kürel, 2013, s.29).

Kültürel Değer: Bir yapının ya da taşınmazın ait olduğu bölgenin kültürel gelişim sürecinde önemli bir rol üstlenmiş olması, bu değer oluşmasını sağlamaktadır (Kürel, 2013, s.29).

Sosyal Değer: Endüstri mirası, yalnızca üretim mekânları olarak değil aynı zamanda toplumsal değişimlerin gözlemlendiği alanlar olarak da değerlendirilmektedir. İşçi konutları, sendika binaları ve sosyal donatı alanları gibi yapılar endüstri mirasının sosyal değerini ortaya koymaktadır (Karakaya, 2025, s.21; TICCIH, 2003). Endüstri mirasının toplumsal yapıda ve

bireylerin yaşam biçimlerinde yarattığı bu etkiler nedeniyle çevresel ve sosyal bir değer taşıdığı kabul edilmektedir (Bulut, 2020, s.21; TICCIH, 2003).

Enderlik Değeri: Endüstri yapıları, temsil ettikleri teknolojik sistemlerin nadir örnekleri olmaları nedeniyle enderlik değeri taşımaktadır. Özellikle belirli bir döneme ya da üretim biçime özgü olan yapılar, işlevleri ve mimari tipolojileri açısından benzersiz nitelikler sergiler durumdadır (Karakaya, 2025, s.22).

Simgesel Değer: Bir varlığın, politik, duygusal ve sosyolojik boyutlarda taşıdığı önem onun simgesel değerini belirlemektedir (Kürelî, 2013, s.29).

Endüstri Arkeolojisi Açısından Önem: Yapının inşa tekniğı, yapıda kullanılan teknolojiler ve üretim sistemi yapının endüstri tarihi açısından taşıdığı önemi ve değeri ortaya koymaktadır (Kürelî, 2013, s.29).

2.6. Endüstri Mirasını Koruma Yöntemleri ve Koruma Kapsamında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Sözlük anlamı ile değışime karşı bir duruşu ifade eden koruma kavramını Alfrey ve Putnam (1992), kültürel değerlerin güvence altına alınması olarak tanımlamıştır. Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Mevzuatına (1990) göre koruma kavramı, taşınmaz kültür varlıkları açısından onarım, bakım, muhafaza, restorasyon ve işlev değışikliği uygulamalarını; taşınır kültür varlıkları açısından muhafaza, onarım, bakım ve restorasyon süreçlerini kapsamaktadır. Riegl'e göre (1998) koruma, bir zamanlar var olmuş ancak tekrar üretilemeyen, gelişim sürecinde yeri doldurulamayan ve yerinden edilemeyen bir halkayı temsil etmektedir (Alfrey ve Putnam, 1992; Nart, 2015, s.29).

Koruma anlayışının kuramsal temelleri ve yasal düzenlemeleri, 18. yüzyıldan itibaren gelişim göstermeye başlamıştır (Erder, 2018, s.241). Bu alandaki müdahalelerin bilimsel yöntemlere dayalı sistematik bir niteliğe kavuşması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir (Ahunbay, 2007, s.8; Özudoğru, 2010, s.24). Başlangıçta yalnızca ulusal kimlik veya dini otoriteyi simgeleyen anıtsal yapıların korunmasına odaklanan çalışmalar zamanla bu yapıların bulunduğu çevresel

bağlamı da kapsayacak şekilde genişleyerek koruma anlayışı tekil yapı ölçeğinden kent dokusu ve kentsel alanları da içine alan daha kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşıma evrilmiştir (Ahunbay, 2007, s.22; Özüdoğru, 2010, s.24). 1950'li yılların başlarında gündeme gelen koruma ve miras kavramları ile birlikte endüstriyel yapılar da kültürel miras kapsamında incelenmeye başlanmıştır. Endüstri mirası kavramı, tarihi endüstri yapılarını kültürel miras çerçevesinde değerlendirme imkânı sunması ve bu alandaki koruma çalışmalarının daha geniş bir bağlamda ele alınmasına olanak tanınması açısından önem taşımaktadır (Saner, 2012, s.58; Yıldız, 2019, s.11).

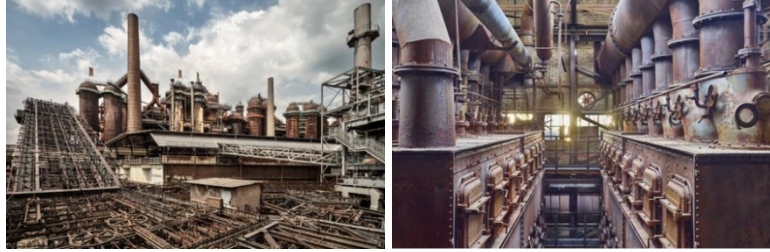
Alfrey ve Putnam'a (1992) göre, endüstri mirasının korunması genellikle bu miras tehlike altındayken gündeme gelmektedir. Dolayısıyla koruma bir eylemden ziyade bir tepki olarak değerlendirilmelidir (Nart, 2015, s.30). Endüstriyel yapıların yok olmasına karşı gösterilen tepkiler, koruma düşüncesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır ve bu durum endüstriyel kültürün oluşumuna katkı sağlamıştır (Kıraç, 2001,s.78; Yıldız, 2019, s.11-12).

2.6.1. Endüstri Mirasını Koruma Yöntemleri

Tarihsel süreç içerisinde endüstri yapılarının korunmasına yönelik çeşitli yaklaşımlar benimsenmiştir ve farklı yöntemler geliştirilmiştir. Höhmann (1992), yapının içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak endüstri mirasının korunmasına yönelik yöntemleri dört temel başlık altında sınıflandırmıştır. Bu yaklaşımlardan ilki, yapıya herhangi bir müdahalede bulunmadan ya da en az müdahaleyle, işlev değişikliğine gidilmeden koruma sağlamaktır. İkinci yöntem, yapının eski işlevine yakın bir işleve çok sınırlı değişikliklerle uyarlanmasıdır. Üçüncü yaklaşım yapının müze işleviyle yeniden kullanılmasıdır. Fiziksel olarak büyük ölçüde sağlam kalmış, yeterli düzeyde teknik bilgi ve belge sunabilen endüstri yapıları için uygun ve etkili bir yaklaşımdır. Bu yöntemde yapılar teknik müze işleviyle yeniden değerlendirilerek özgün teknik donanımları ve üretim süreçleriyle birlikte bulundukları mekân içinde sergilenerek korunmaktadır. Dördüncü ve son yaklaşım, yapının yeni bir işleve kavuşturularak yeniden işlevlendirilmesidir. Bu yaklaşımla yapı, gerekli onarımlar yapılarak yeniden işlevlendirilmektedir. Böylelikle, hem yapının fiziksel varlığı korunmaktadır hem de yapı ekonomik açıdan değerlendirilebilir bir niteliğe kavuşturularak kent yaşamına yeniden entegre edilmektedir (Bulut, 2020, s.21-22; Kuru, 2024, s.38; Yıldız, 2019, s.12).

Öktem Erkartal (2018) endüstri mirası koruma stratejilerini alana en az düzeyde müdahale etme ile alanı tamamen yeniden inşa etme ekseninde konumlandırmıştır ve bir ölçeklendirme sunmuştur. Bu çerçevede endüstri mirasının korunması ve yeniden işlevlendirilmesine ilişkin uygulamaları dört ana kategori altında toplamıştır. Bunlar; mevcut yapıyı koruyarak yeniden işlev kazandırma, peyzaj parkına dönüştürme, yapıya yeni eklemelerle yeniden işlevlendirme ve yapıyı yıkarak yeniden inşa etmedir (Kuru, 2024, s.38; Öktem Erkartal, 2018, s.68). Mevcut literatür incelendiğinde endüstri mirasını koruma yaklaşımları şu şekilde incelenmiştir:

Yeni İşlev Vermeden Koruma Anlayışı: İşlevsiz koruma yaklaşımında, yapının mevcut durumuna olabildiğince sadık kalınması amaçlanmaktadır. Herhangi bir işlev değişikliğine gidilmeksizin, hiç müdahale edilmeden ya da asgari düzeyde müdahale edilerek yapının korunması esas alınmaktadır. Almanya'daki Völklingen Demir-Çelik Tesisi (Völklingen Hütte) bu koruma yaklaşımı doğrultusunda Dünya Kültür Mirası-Völklingen Hütte-Avrupa Sanat ve Endüstri Kültürü Merkezi olarak değerlendirilen örnek yapılardan biridir. Günümüzde mevcut hali ile korunan yapı çeşitli kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapmaktadır (Kuru, 2024, s.38-39; Yıldız, 2019, s.12) (Şekil 2.13.).

Şekil 2.13. Völklingen Hütte Dünya Miras Alanı, Almanya (Kuru, 2024, s.39)

Daha Az Müdahale İle Koruma Anlayışı: Bu koruma yaklaşımı çerçevesinde, endüstri mirası olarak değerlendirilen ancak işlevini tamamen yitirmemiş yapılar ile işlevini kaybetmiş olmasına rağmen bütününe doğrudan müdahalede bulunulmaksızın belirli parçalar eklenerek ya da mevcut endüstri yapısına tamamen yeni bir yapı ilave edilerek yeniden işlevlendirme yoluyla koruma altına alınan yapılar incelenmektedir (Kuru, 2024, s.40). Bu koruma yaklaşımı yapıya müdahalenin en az düzeyde gerçekleştirildiği ve yapının inşa edildiği tarihten itibaren özgün işlevini sürdürdüğü durumlarda tercih edilen bir yöntemdir (Yıldız,

2019, s.12). Bu tür bir yaklaşımıyla mevcut yapının özgün karakteri korunurken çağdaş ihtiyaçlara yanıt verebilecek nitelikte ek yapıların entegrasyonu yoluyla işlevsellik kazandırılması hedeflenmektedir. Almanya'daki Alman Madencilik Müzesi bu duruma dikkat çekici örneklerdendir (Şekil 2.14.). Çağdaş sanat müzesi eklentisiyle genişletilen yapıda özgün karakter korunurken yapıya entegre edilen modern eklenti aracılığıyla çağdaş ihtiyaçlara da yanıt verilmiştir (Kuru, 2024, s.43; Öktem Erkartal, 2018, s.71-72).

Şekil 2.14. Alman Madencilik Müzesi (Öktem Erkartal, 2018, s.71)

Yeniden İşlevlendirilerek Koruma Anlayışı: Yeniden işlevlendirme, çevresel, ekonomik, kültürel ve toplumsal gibi çeşitli etkenler sonucu işlevini kaybetmiş mevcut yapıların özgün mekânsal ve yapısal özelliklerinin korunarak farklı bir fonksiyonla yeniden kullanıma kazandırılması olarak tanımlanmaktadır (Aydın ve Yıldız, 2010, s.2-4; Eryiğit ve Anıktar, 2021, s.716) (Şekil 2.15.). Kültür varlıklarının korunmasına yönelik bu yaklaşımın temel hedefi, yapıların özgün değerlerini koruyarak onları yaşatmaktır (Erder, 2018, s.241).

Endüstri yapıları, zamanla insanların kullanımına yönelik farklı işlevlerle dönüştürülerek yeniden işlevlendirilebilmektedir. Günümüzde bu tür yapıların korunması yalnızca kültürel bir değer geleceğe kuşaklara aktarılması açısından değil aynı zamanda bu yapıların toplumsal hafızada canlı tutulması, kentsel yaşamın bir parçasına haline getirilmesi ve işlevselliklerini yitirmeden yaşatılması bakımından da önemlidir. Bir yapının yapılış amacına uygun şekilde kullanılmaması onun farklı bir işlevle değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çevresel koşulların değişimiyle birlikte yapıların çevreleriyle kurduğu ilişkinin zayıflaması ve bunun sonucunda işlevsizleşerek terk edilmesi riskine karşı yeniden işlevlendirme stratejileriyle bu olumsuz sürecin önüne geçilmesi hedeflenmektedir (Şekil 2.15.). Ayrıca mevcut yapı stokunun etkin bir şekilde değerlendirilmesi, yeni yapı üretiminin getirdiği ekonomik ve enerji maliyetlerinin azaltılması açısından da önemli avantajlar sunmaktadır. Ayrıca kültürel

yeni işlevlerle değerlendirilmesiyle kolaylaşabilmektedir. Ancak bu tür kullanımlar gerçekleştirilirken yapının özgün plan şeması ile süsleme unsurları bozulmamalıdır ve yeni kullanımın gerektirdiği değişiklikler bu sınırlar içerisinde yapının özgünlüğünü gözeterek tasarlanmalıdır (ICOMOS, 1964; Kök, 2023, s.31).

Burra Tüzüğü'nün (1979-2013), 1. maddesinde endüstri mirasının temelini oluşturan fabrika binaları, idari ofisler, barınma alanları, makineler ve yemekhaneler gibi özgün yapılar da kültürel değere sahip alanlar arasında yer almaktadır ve korunması gereken miras unsurları olarak kabul edilmektedir. Tüzüğün 21. maddesinde yeniden işlevlendirme uygulamalarının yalnızca ilgili alanın kültürel değeri üzerinde minimum düzeyde etkide bulunduğu durumlarda kabul edilebilir olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu tür müdahalelerin mevcut dokuda minimum düzeyde değişiklik içermesi gerektiği vurgulanmıştır. Her ne kadar kültürel mirasın korunmasına ilişkin bildiriler ve çalışmaların çoğu doğrudan endüstri mirasını konu edinmese de ortaya konan ilke ve kararlar endüstriyel yapıların korunması sürecine yön veren temel referanslar arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda tarihsel belge niteliği taşıyan endüstri mirası alanlarının tespit edilerek belgelenmesi ve uygun koruma yöntemleri ile geleceğe aktarılması büyük önem arz etmektedir (ICOMOS, 2013; Kök, 2023, s.31-32).

Yeniden işlevlendirme sürecinde endüstri yapısı için uygun bir işlevin belirlenmesi; yapının mimari karakteri, işlevsel organizasyonu, fiziksel konumu, hacimsel ve mekânsal özellikleri gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Yapının yeni işlevinin kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde tasarlanması, yaşanabilir mekânlar oluşturulması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu sürecin başarıyla yürütülebilmesi yalnızca yapının özgün niteliklerinin korunarak görünür kılınmasıyla değil aynı zamanda toplum yararına hizmet eden, uzun vadede sürdürülebilir ve nitelikli bir kullanım senaryosuyla kentsel yaşama entegre edilmesiyle mümkündür (Aydın ve Yıldız, 2010, s.2-4; Eryiğit ve Anıktar, 2021, s.715-716; Köksal, 2012, s.19-21). Bu bağlamda, yeniden işlevlendirme yoluyla korunması amaçlanan endüstri mirası yapıları için etkili ve sürdürülebilir bir çözüm geliştirilmesi; yapının özgün niteliklerine uygun bir işlevin seçilmesi ve bu işlevin uygulanmasının özenle gerçekleştirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Yeni kullanım amacının belirlenmesiyle yapılacak müdahalenin birbirini destekler nitelikte olmalıdır (Köksal, 2005, s.129; Kuru, 2024, s.43-44).

Yeniden işlevlendirme temelli koruma anlayışı doğrultusunda endüstri yapıları müze, sergi mekânı, yeşil alan, konser salonu ve konut gibi çeşitli işlevlerle kullanılabilir. Endüstri mirası yapılarının sahip olduğu farklı mimari biçimler ve geniş mekânsal olanaklar çok yönlü kullanımlara elverişli olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda konuya ilişkin literatür incelendiğinde, endüstri yapılarının farklı kullanım biçimlerine dönüştürülmesine dair pek çok örneğe rastlanılmaktadır (Kuru, 2024, s.44). Stratton (2000b), endüstri yapılarının tipolojik özelliklerinin yeniden işlevlendirme süreçlerinde belirleyici bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Stratton’a göre tek katlı endüstri yapıları, endüstriyel kullanımın yanı sıra depolama ve eğitim gibi işlevler içinde uygun bir zemin sunarken katlı endüstri yapıları konut ve ofis amaçlı değerlendirmeye elverişlidir. Endüstri yapılarındaki yüksek gabariler modern teknolojik ekipmanların entegrasyonu açısından da avantaj sağlamaktadır. Yatay olarak geniş alanlara sahip endüstri yapıları (hal ve fabrika binaları vb.), kültürel etkinlikler için uygun mekânlar olarak değerlendirilebilmektedir (Nart, 2015, s.46; Stratton, 2000b).

Endüstriyel miras ve yapı alanlarının yeniden işlevlendirilmesinde yeni kullanım seçeneklerinin belirlenmesi amacıyla Stratton’un (2000) çalışmalarında yaptığı sınıflandırma, endüstriyel mirasın farklı ölçek ve işlevler bağlamında ele alınmasına imkân tanıyarak yapıların farklı kullanım biçimlerine adaptasyonunu kolaylaştırmaktadır. Bu sınıflandırma kapsamında öne çıkan gruplar şunlardır: Ticari amaçlı yeniden işlevlendirme, endüstri yapısı olarak yeniden işlevlendirme (endüstriyel işlevlerin korunarak yeniden kullanımı), konut olarak yeniden işlevlendirme, ofis olarak yeniden işlevlendirme, karma kullanımlı yeniden işlevlendirme, kültürel amaçlı yeniden işlevlendirme, anıtsal olarak yeniden işlevlendirme (anıt ile işletmenin bir arada işlediği kullanım, anıtın müze olarak işlevlendirilmesi, anıt, müze ve işletmenin birlikte kullanıldığı yeniden işlevlendirme, anıt, müze ve ticari işlevlerin bir arada değerlendirildiği yeniden işlevlendirme) (Gün, 2023, s.12; Güngör ve Gökçen, 2022, s.62; Stratton, 2000a; Stratton, 2000b).

Endüstri mirasının korunmasına yönelik çok sayıda örnek bulunsa da endüstri mirası yapılarının, müze olarak değerlendirilmesi veya yeşil alana dönüştürülmesi en yaygın uygulamalar arasındadır. Köksal’a (2005) göre, her endüstri yapısının müze işleviyle değerlendirilmesi uygun değildir ve bir yapının müze olarak yeniden işlevlendirilebilmesi için özgün donanımsal özelliklerini büyü ölçüde koruyor olması, yeni ziyaretçilerine tarihsel bilgi sunabilecek yeterlilikte olması ve daha önce ciddi bir müdahaleye maruz kalmamış olması

gerekmektedir (Köksal, 2005, s.127; Kuru, 2024, s.44). Başka bir açıdan Föhl (1995), müzeye dönüşüm süreçlerinde dikkat edilmesi gereken önemli bir ayrım olarak endüstri müzesi ve teknik müze arasında farklı vurgulamaktadır. Teknik müzeler genellikle yalnızca üretim süreçleri ve yapıya ilişkin teknik bilgileri aktarmaktadır. Endüstri müzeleri, bu durumun ötesine geçerek fabrikada üretilen ürünlerin toplum içindeki kullanım biçimleri ve çalışan bireylerin gündelik yaşamları gibi yapının ait olduğu dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamını da yansıtmalıdır. Endüstri mirasının müze işleviyle yeniden değerlendirilmesine ilişkin Almanya'daki Zeche Zollverein ve İstanbul'daki Santral İstanbul önemli birer örnektir (Ergenç, 2019, s.46-100; Kuru, 2024, s.44) (Şekil 2.16.).

Şekil 2.16. Sırasıyla Zeche Zollverein Yerleşkesi (Ergenç, 2019, s.50) ve Öncesi Silahtarağa Elektrik Santrali ve Sonrası Santral İstanbul (Kavut ve Selçuk, 2022, s.206)

Yeniden işlevlendirme yaklaşımları arasında yaygın olarak karşılaşılan bir diğer yöntem, atıl durumda bulunan endüstri mirası alanlarının peyzaj parklarına dönüştürülmesidir. Bu atıl endüstri alanlarının kent görseliyle estetiğine, ekonomisine ve sosyal yaşamına katkı sağlamaları mümkündür ve bu mekânlar nitelikli, çok katmanlı peyzaj parklarına dönüştürülebilme potansiyeli taşımaktadır (Kaya, Yerli ve Döner, 2015, s.521-528; Kuru, 2024, s.50-51). Almanya'da yer alan Duisburg-Nord Peyzaj Parkı (Şekil 2.17.) ile Türkiye'de İzmit'te bulunan Seka Park, endüstri mirası alanlarının peyzaj parklarına dönüştürülmesine ilişkin örneklerdendir (Kuru, 2024, s.51).

Şekil 2.17. Duisburg-Nord Peyzaj Parkı (Öktem Erkartal, 2018, s.69; Şimşek, 2006, s.33)

Endüstri Mirası Alanını Yeniden İnşa Etme Anlayışı: Endüstri mirasına yönelik yenileme stratejileri arasında en nadir karşılaşılan yöntem, yapının ya da endüstri alanının çeşitli sebeplerle ciddi bir biçimde tahrip olması ya da büyük ölçüde yıkılmış olması durumunda söz konusu yapı ya da alanın tamamen yıkılarak yeniden inşa edilmesi yaklaşımıdır. Her ne kadar bu yöntem, koruma ilkeleriyle çelişen bir tutum sergilese de ve çoğu zaman korumadan ziyade ekonomik kazanç odaklı bir anlayışla ilişkilendirilse de bazı endüstri mirası alanlarında bu yönteme başvurulduğu görülmektedir ve bu yaklaşımın uygulanması sonucunda söz konusu yapı ya da alan kent yaşamına yeniden kazandırılmaktadır. Bu doğrultuda, Almanya'daki Phoenix-See (Şekil 2.18) ile İtalya'daki Fiat Belfiore fabrika sahası bu duruma ilişkin örneklerdendir (Kuru, 2024, s.51-52; Öktem Erkartal, 2018, s.72).

Şekil 2.18. Phoenix-See, Almanya (Öktem Erkartal, 2018, s.73)

2.6.2. Endüstri Mirasını Koruma Kapsamında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Endüstri mirasının korunmasında ilk aşama olan tespit ve belgeleme sürecinde, yanlış müdahalelerin önüne geçilebilmesi için yapıların mevcut durumu hakkında doğru ve yeterli verilerin toplanması gereklidir. Fransa'da endüstriyel mirasın korunmasına ilişkin ilk önerileri ortaya koyan Cartier (1993) bu sürecin öncelikle fotoğraflık belgelerle başlaması gerektiğini belirtmiştir ve sonrasında tüm anıtsal yapılar için geçerli olabilecek nitelikte bir soru listesinin hazırlanmasını önermiştir (Cartier, 1993; Özüdoğru, 2010, s.48; Yıldırım, 2007, s.13). Bu bağlamda Cartier'in (1993) önerisine göre; söz konusu yapının adı, konumu, kullandığı enerji türü, hala özgün makineleri barındırıp barındırmağı, mevcut belge ve kayıtlarının neler olduğu, yapıya sonradan yapıların eklentilerin varlığı ve uygulanan mimari formlar gibi unsurlar değerlendirilmelidir (Özüdoğru, 2010, s.49).

Endüstri mirasının mevcut durumu daha ayrıntılı ve sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmek için kentsel ölçekte başlayıp yapı malzemesi düzeyine kadar inen çok katmanlı bir sorgulama

sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda hazırlanacak kapsamlı bir envanter fişi, endüstri yapısının tarihsel arka planı, kent dokusu içindeki konumu, özgün ya da dönüşmüş işlevi, bünyesinde barındırdığı yapılar, çevresel ve peyzaj öğeleri ile bunların korunma durumlarına ilişkin soruları içermelidir. Ayrıca, yapı ölçeğine geçildiğinde mimari özellikler, kullanılan yapı malzemeleri ve varsa özgün teknik donanım ile ilgili bilgiler sorgulanarak yapı ya da yapı kompleksine dair bütüncül ve sistematik bir veri seti oluşturulmalıdır. Endüstri mirasına ilişkin gerekli bilgilerin toplanmasında saha çalışmaları, tarihi haritalar, özgün proje çizimleri, koruma kurulu kararları ve yerel yönetimlerin ilgili çalışmaları da dikkatle incelenmelidir. Bunun yanı sıra, görsel ve yazılı belgeler ile yapıya ilişkin gözlemler temel alınarak ayrıntılı rölöve çizimleri ve restitüsyon projeleri hazırlanmalıdır. Bu belgeler aracılığıyla sanayi yapısının mimari değerleri, korunması gereken bölümleri, özgün nitelikleri ve kent içerisindeki kültürel ve tarihi konumu açık bir şekilde ortaya konulmalıdır (Köksal, 2005, s.169; Özudoğru, 2010, s.49).

Restorasyon alanında önemli bir başvuru kaynağı olarak kabul edilen Feilden (2003) *Conservation of Historic Buildings* adlı eserinde koruma uygulamalarında yapının belgesel değerinin korunması gerektiğini özellikle vurgulamıştır ve çalışmada şu temel ilkeleri ortaya koymuştur: Yapıda gerçekleştirilen müdahalelerin gerektiğinde geri alınabilir nitelikte olması sağlanmalıdır. Yeni düzenlemeler, ileride yapılabilecek ek müdahaleleri engelleyecek ya da sınırlandıracak şekilde tasarlanmamalıdır. Müdahaleler, yapının tarihsel verilerine erişimi kısıtlamamalıdır. Aksine yapının tarihsel verilerinin korunmasına olanak tanınmalıdır. Yapının özgün malzeme dokusunun olabildiğince korunması esastır. Yapıya eklenen yeni unsurlar mevcut yapıyla uyumlu bir bütünlük oluşturmalıdır. Tüm müdahale süreçleri, konuya hakim ve deneyimli uzmanlar tarafından yürütülmelidir (Cırık, 2025, s.39-40; Feilden, 2003)

Dublin İlkeleri'nde (2011) endüstri mirası niteliğindeki yapıların korunması ve dönüştürülmesine ilişkin dikkate alınması gereken temel müdahaleler şu şekilde ifade edilmiştir: Endüstri yapılarının korunmasında en etkili yaklaşım yapının özgün işlevinin sürdürülmesi ya da uygun yeni işlevlerle yaşatılmasıdır. Endüstri mirasının korunması ve yeniden işlevlendirilmesi sürecinde politikalar, yasal ile idari düzenlemeler dikkate alınmalıdır. Yeniden işlevlendirme aşamasında kullanılmak üzere yapılar ve çevrelerine ilişkin çizimler, arşivler ile belgeler toplanmalıdır ve envanterleri hazırlanmalıdır. Farklı disiplinlerden ve teknik uzmanlıklardan yararlanılarak gerekli yöntemler yapıya uyarlanarak

uygulanmalıdır. Endüstri mirasına dahil yapı ya da yapı gruplarında bütünlük unsuru öncelikli bir ölçüttür. Bu nedenle, koruma önlemleri yapının özgün içeriğinde sadık kalınarak uygulanmalıdır ve sahip olduğu iç donanımlar dikkate alınmalıdır (Bulut, 2020, s.22-23; ICOMOS, 2011).

Endüstri faaliyetleri sonucu ortaya çıkan taşınabilir teknik anıtlar, yani makineler ve onlara ait işletim sistemlerine yönelik en doğru yaklaşım, bu unsurların yerinde korunmasıdır (Bulut, 2020, s.24; Köksal, 2005, s.129). Gerçekleştirilecek müdahaleler, yapının tarihsel ve fiziksel izlerine saygı duyan ve geri dönüştürülebilir nitelikte olmalıdır. Yapılacak değişiklikler ayrıntılı araştırmalara dayanmalıdır ve endüstri mirası alanlarının dönüşüm sürecinde gerçekleştirilen tüm işlemler kapsamlı ve detaylı bir biçimde kayıt altına alınmalıdır (Bulut, 2020, s.22-23; ICOMOS, 2011). Endüstri mirasının korunmasında tekil yapı odaklı koruma bölgesel ölçekte yeterli değildir ve geleceğe yönelik sürdürülebilir koruma için bütüncül bir perspektif esastır (Kazas, 2008, s.31).

Dublin İlkeleri'nde (2011) endüstri yapılarının miras niteliğini oluşturan değerlerin topluma aktarılması ve kamuoyunda farkındalığın artırılmasına yönelik ilkeler ve bu doğrultuda önerilen yöntemler şu şekilde ifade edilmiştir: Endüstri mirasına ilişkin bilincin artırılması ve farkındalığın geliştirilmesi amacıyla çeşitli programlar ve etkinlikler düzenlenmelidir. Bunun yanı sıra, kent müzelerinin geliştirilmesi, sergiler açılması ve tematik rotalar oluşturulması endüstri mirasının korunması ve yaşatılmasında önemli araçlar arasında yer almaktadır (Bulut, 2020, s.23-24; ICOMOS, 2011).

2.7. Dünya'da ve Türkiye'de Koruma Altına Alınan Endüstri Mirası Örnekleri

Eski endüstriyel alanların canlandırılması 1970'lerin ortalarından itibaren dünya genelinde kentsel politika gündeminin önemli görevlerinden biri haline gelmiştir (Günay, 2014, s.97-98). Son yıllarda endüstriyel tarihin önemine dair artan bir farkındalık olduğu gibi endüstriyel mirası kullanma eğiliminde de bir artış yaşanmıştır. Bu eğilim, tarihi binaların ve mevcut endüstriyel kullanımların korunmasının önemini vurgularken yeni tasarımlar sunmaya da olanak sağlamıştır (Günay, 2014, s.100). Dünya genelinde endüstri mirasının korunması ve yeniden işlevlendirilmesine yönelik en yaygın yaklaşım, yapıya herhangi bir ek yapılmaksızın

ve mümkün olduğunca az fiziksel müdahalede bulunarak gerçekleştirilen dönüşüm uygulamalarıdır. Yüksek tavanlar ve geniş açıklıklar gibi mekânsal avantajlara sahip olan bu yapılar, çoğunlukla müze veya sergi salonu gibi kültürel işlevlerle değerlendirilmekle birlikte; sanatsal üretim (yaratıcı endüstriler), eğitim, konaklama ve ticaret gibi farklı amaçlarla da yeniden kullanıma kazandırılmaktadır (Öktem Erkartal, 2018, s.69).

Kültürel ve ekonomik yapılanmayı teşvik etmek amacıyla mevcut endüstriyel mirasın restorasyonu ve yeniden kullanımı konusunda farkındalık oluşturan örnekler bulunmaktadır. Dünya çapında bu duruma Londra'daki Tate Modern Müzesi/Tate Modern Sanat Galerisi (elektrik santrali), Moskova'daki Kırmızı Çikolata Galerisi (çikolata fabrikası), Birmingham Back to Backs (işçi konutları), Almanya'daki Oberhausen Gazometresi, Hollanda'daki Van Nelle Tütün Fabrikası (Şekil 2.19.) ve Avusturya'daki Viyana Gazometreleri örnektir (Günay, 2014, s.100; Kök, 2023, s.32-36; Öktem Erkartal, 2018, s.70).

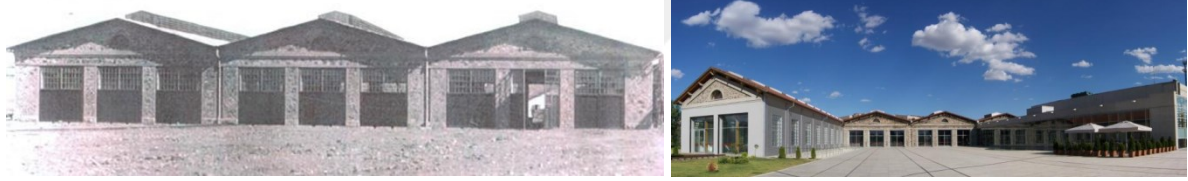

Şekil 2.19. Yeniden İşlevlendirilen Van Nelle Tütün Fabrikası (Kona, 2015, s.44)

Dünya genelinde önem kazanan endüstriyel miras alanlarının korunarak yeniden işlevlendirilmesi ve kimlikli kentlerin oluşturulması konuları, son yıllarda Türkiye'de de giderek önem kazanmaya başlamıştır (Parlapan ve diğerleri, 2023, s.91). Türkiye'de yalnızca endüstri mirasının korunmasına odaklanan bağımsız kurumlar bulunmamaktadır. Endüstri mirası, mevcut koruma kurulları aracılığıyla korunmaktadır ve endüstri mirasına yönelik uluslararası düzeyde faaliyet gösteren bazı kuruluşların Türkiye'de temsilcilikleri mevcuttur. Türkiye'de bu kuruluşlar ile birlikte iş birliği içinde çeşitli ortak çalışmalar yürütülmektedir (Kona, 2015, s.14). Türkiye'de endüstri mirasına yönelik koruma uygulamalarının ilk örnekleri, 1980'li yılların sonlarında İstanbul'da özellikle Haliç kıyılarında hayata geçirilmeye başlanmıştır (Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.148; Saner, 2012, s.59-60). Türkiye'de endüstri arkeolojisi kavramının resmi olarak ilk kez kullanımı 1993 yılına dayanmaktadır.

1990'lı yılların ortalarından itibaren endüstri arkeolojisi ifadesi akademik çevrelerde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Kona, 2015, s.13; Saner, 2012, s.61). Farklı sektörlerde inşa edilen çok sayıda sanayi yapısı, Türkiye'nin endüstriyel miras açısından önemli bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.148; Özudoğru, 2010, s.37; Uysal, 2018, s.326).

Türkiye'de yeniden işlevlendirilerek koruma altına alınmış çok sayıda endüstri yapısı bulunmaktadır (Kalay ve B. Ertürk, 2024, s.148; Saner, 2012, s.59-60). Kadir Has Üniversitesi (Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası), Ara Güler Müzesi (Bomonti Bira Fabrikası), Müze Gazhane-İklim Müzesi (Hasanpaşa Gazhanesi), Kasımpaşa Tuz Ambarı (Reklam Ajansı), Cer Modern (Şekil 2.20) vb. gibi dönüşüm projeleri Türkiye'de endüstri mirasının hayata kazandırılması açısından önemli örnekler arasındadır (Keçeli ve Doğan, 2023, s.609-617; Kök, 2023, s.38-40; Öktem Erkartal, 2018, s.74; Özudoğru, 2010, s.37; Uysal, 2023, s.19-20; Yıldız, 2019, s.50).

Şekil 2.20. Cer Modern Sanat Merkezi Olarak Yeniden İşlevlendirilen Ankara'daki Cer Atölyeleri (Sezer, 2013, s.78-85)

Sonuç olarak, Türkiye'nin farklı coğrafî bölgelerinde ve çeşitli illerinde, sanayinin değişik alanlarına hizmet etmiş çok sayıda endüstriyel yapı bulunduğu dikkate alındığında bu alandaki koruma ve yeniden işlevlendirme çalışmalarının yalnızca belirli kentlerle sınırlı kalmaması, endüstri mirasının yerel ölçekte sahip olduğu kültürel ve tarihsel değerlerin ulusal düzeyde bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve ülke geneline yayılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Özudoğru, 2010, s.58). Endüstri yapıları açısından oldukça zengin bir geçmişe sahip olan Türkiye'de uzmanlar tarafından ele alınmayı bekleyen hala çok sayıda yapı bulunmaktadır (Köksal ve Ahunbay, 2006, s.126-130; Öktem Erkartal, 2018, s.74). Bu durum endüstri mirasının korunması ve değerlendirilmesi konusundaki eksikliklere işaret ederek bu alanda daha kapsamlı ve nitelikli çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3. AMBALAJLI (ŞİŞELENMİŞ) SU ENDÜSTRİSİ VE SU ENDÜSTRİSİ MİRASI

Çalışmanın bu bölümünde, suyun endüstrileşerek şişelenmiş bir hale gelmesi ve stratejik bir kaynak olarak değerlendirilmesi sürecine bilimsel ve çok yönlü bir bakış açısıyla yanıt aranması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle, suyun canlı yaşamı için taşıdığı rol ele alınmıştır. Ardından literatürde yer alan bilgiler ışığında tüketicilerin ambalajlı su tercihine yönelmeleri ve dünyadaki ve Türkiye’deki ambalajlı su endüstrisinin serüveni tarihsel bir perspektifle ele alınmıştır ve su endüstri mirası örnekleri incelenmiştir. Böylelikle bölüm boyunca ele alınan içeriklerin suyun stratejik niteliğini, endüstrileşerek ambalajlanmasını, ticarileşmesini ve su endüstrisi mirası kavramını açıklamaya yönelik bütüncül bir çerçeveye oluşturulması amaçlanmıştır.

3.1. Su Kavramı ve Suyun Yaşam İçin Önemi

Su yerine konulamaz bir kaynak olması sebebiyle son derece kıymetlidir. Ekosistem içerisindeki tüm canlı türleri, yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından suya bağımlıdır (Karakuş, Lorcü ve Demiralay, 2016, s.104-108-110; Kılıç, 2008, s.163). Aynı zamanda su, uygarlıkların ortaya çıkışı ve gelişimi bakımından da kritik bir role sahiptir. Mezopotamya, Anadolu ve Nil Nehri çevresi gibi su kaynakları açısından zengin coğrafyalarda medeniyetlerin ortaya çıkması, ticaretin, tarımın ve bilimin temellerinin bu bölgelerde atılmış olması, suyun kültürel ve tarihsel açıdan da ne kadar hayati olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Gürses, 2010, s.25; Karakuş, 2014, s.27; Tuzlakoğlu, 2020, s.5).

Su, iktisat literatüründe üretim ile tüketim süreçlerinde temel girdi ve nihai mal kavramları ile ifade edilmektedir. Nihai bir mal olarak suya erişim olmaksızın insan yaşamının devam ettirilmesi mümkün değildir. Aynı şekilde, temel bir üretim girdisi olan suyun yokluğunda çeşitli imalat sektörlerinin işlerliğini sürdürmesi büyük ölçüde güçleşmektedir (Güven, 2024, s.11). Su günümüzde stratejik değeri artan bir doğal kaynak konumuna gelmiştir. Özellikle küresel iklim değişikliğinin su kaynakları üzerindeki olumsuz etkileri, çevresel sorunların büyümesi ve bu kaynakların yeryüzünde eşit olmayan bir biçimde dağılımı, artan nüfusla birlikte su krizini daha da derinleştirmektedir (Evsahibioğlu, Aküzüm ve Çakmak, 2010,

s.120; Karakuş, 2014, s.26-27-28; Mengü ve Akkuzu, 2008, s.75). Yeryüzünün yaklaşık üçte ikisinin su ile kaplı olması dünyada suyun bol olduğu izlenimini yaratmaktadır. Ancak içme suyu kalitesinde olan su oranı son derece sınırlıdır (Karakuş, 2014, s.29-30).

3.2. Dünya’da Ambalajlı Su Endüstrisi ve Tarihsel Gelişimi

Su, yalnızca temel bir tüketim maddesi olmanın ötesinde aynı zamanda bir yaşam biçimini temsil eden bir üründür. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde temel gereksinimlerin en altında yer alan su, ambalajlı su tüketimi bağlamında bireylerin yaşam tarzı tercihlerini yansıtan bir sembol haline gelmiştir (Gül ve Akpınar, 2012, s.252; Karakuş, 2014, s.73). Dünya genelinde ve Türkiye’de ambalajlı su üretiminin başlangıcına bakıldığında, ortak paydanın sağlık olgusu olduğu görülmektedir. Küresel ölçekte şifalı özellikler taşıdığı düşüncesiyle şişelenmeye başlayan sular, Türkiye’de özellikle içme suyu temininde yaşanan sağlık sorunlarına bağlı olarak ambalajlanarak üretime sunulmuştur (Tuzlakoğlu, 2020, s.31-32).

Şişelenmiş suyun büyük bir endüstri haline gelmesinin birçok olası nedeni vardır. Bu nedenlerden bazıları, şebeke suyuna göre sağladığı avantajlardır. Miller’e (2006) göre, şişelenmiş suyun bu kadar büyük bir endüstri haline gelmesindeki iki önemli neden şişelenmiş suyun göreceli olarak daha pratik olması ve güvenliği ile saflığının daha yüksek olmasıdır (Miller, 2006, s.4). Şebeke suyu tüketiminden algılanan tehditler bireyleri daha sağlıklı olduğunu düşündükleri şişelenmiş su tüketmeye yöneltmiştir. Tüketicilerin su şirketlerine olan güveni, estetik tercihlerin yanı sıra sağlıkla ilgili kaygılar da şişelenmiş su tüketimini etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır (Karakuş, 2014, s.72-73). Şişelenmiş su, birçok kişi için şebeke suyuna kıyasla çok daha pratik olarak algılanmaktadır. Taşınabilirlik, şişelenmiş suyun sunduğu bir diğer önemli pratiklik unsurudur. Fiziksel olarak şişelenmiş su, kapağa sahip bir kap içerisinde sunulmaktadır. Bu tasarım tekrar kapatılabilir bir ambalaj imkânı sağlamaktadır ve bu durum şişelere tekrar kullanılabilirlik özelliğini de getirmiştir (Miller, 2006, s.4-5). Su endüstrisinde kullanılan ambalaj türleri değerlendirildiğinde, polikarbonat (PC) malzemeden üretilen damacanalara, polietilen tereftalat (PET) esaslı pet şişeler ve günümüzde yaygın olarak kullanılan cam şişeler ön plandadır. Pek çok ülkede, plastik ambalajlı ürünler cam ambalajlı ürünlere kıyasla daha yaygındır (Tuzlakoğlu, 2020, s.30-31). Ambalajlı su sektörü, ambalaj hacimlerine göre iki ana gruba ayrılmaktadır. Birinci

grup, 10 litreden fazla kapasiteye sahip damacana su kategorisidir ve bu kategorinin %99'undan fazlasını 19 litrelik PC damacanalara oluşturmaktadır. İkinci grup, 10 litreden daha küçük hacimlerdeki ürünleri kapsamaktadır ve 0,5 litre, 1,5 litre ile 5 litre gibi farklı boyutlarda PET şişelerde sunulan su ile cam şişelerde bulunan maden suyu alt pazarını içermektedir (Gül ve Akpınar, 2012, s.252-253; Karakuş, 2014, s.74).

3.2.1. Endüstri Devrimiyle Birlikte Suyun Hizmet Olarak Sunulmaya Başlaması ve Kullanılması

Endüstri Devrimi sonrasında Dünya'da modern kentsel su hizmetlerinin Batılı ülkelerde dört temel aşamadan geçtiği belirtilmektedir. Bu sürecin ilk evresi, 1800'lerin başlarında Londra'da başlamıştır ve hizmetin bedelini karşılayabilecek genellikle varlıklı kesimlere odaklanılmıştır. Bu dönemde kentin farklı bölgelerine döşenen boru hatları aracılığıyla farklı kalitedeki sular küçük ölçekli özel şirketler tarafından kullanıcılara ulaştırılmıştır. Benzer bir uygulama 1830'lu yıllarda Paris'te görülmüştür. Kentin su gereksinimini gidermek üzere su arıtımı gerçekleştiren küçük firmalar arıtılmış suyu omuzlarda taşınan kovalarla ya da yük hayvanları yardımıyla kent geneline dağıtmıştır. Suya ücret ödeyemeyen kesimlerse kamuya açık sokak çeşmelerinden yararlanmıştır (Taşkın, 2009, s.76-77; Tuzlakoğlu, 2020, 23).

Fransa ve İngiltere'de bu şekilde yaşanan ilk evre, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da da benzer bir şekilde gerçekleşmiştir. İstanbul'da Fatih döneminde kurulan Su Nezareti, başta saray olmak üzere kentin içme ve kullanma suyu hizmetlerini yönetmekle görevlendirilmiştir. Bu kurumsal yapı, Su Naziri'nin liderliğinde; neccarlar, bent muhafızları, keşif memurları, su yolcuları, çavuşlar, löküncüler, korucular ve şehir sakaları gibi çeşitli unvanlardan oluşan bir organizasyona sahiptir. Sakalar, su şebekesinin ulaşamadığı alanlara hayvanlarıyla su taşıyarak ticari bir hizmet sunmuşlardır (Şekil 3.1.). Taşınan sular kaynağına göre Mülki, Hassa, Miri ve Vakıf gibi adlandırmalarla kullanılmıştır. Bu çeşmelerin bazılarında sakalar su temin edebildiği için böyle çeşmeler saka çeşmesi olarak isimlendirilmiştir. Dönemin İstanbul'unda sakaların hangi çeşmelerden su temin edemeyeceği hususu net bir şekilde belirlenmiştir. İstanbul halkının büyük bölümü ise, su ihtiyacını mahallelerdeki mevcut çeşmelerden karşılamıştır. Bu çeşmeler, Paris örneğinde olduğu gibi İstanbul'da yaşayan halk için de bir araya gelerek etkileşimde bulundukları önemli kamusal mekânlar olarak işlev görmüştür (Taşkın, 2009, s.77-78; Tuzlakoğlu, 2020, s.23). Ayrıca

Klasik Döneme imza atan Mimar Sinan da su tesisleriyle ünlenmiştir ve günümüze kadar gelen Kırkçeşme Su Tesisleri hala çalışır durumdadır. Osmanlı’da bu bağlamda çeşitli su tesislerinin yapıldığı bilinmektedir.

Şekil 3.1. Şehir Sakası ve Çeşmeden Su Temin Eden Sakalar (Dayıcı, 2019, s.28)

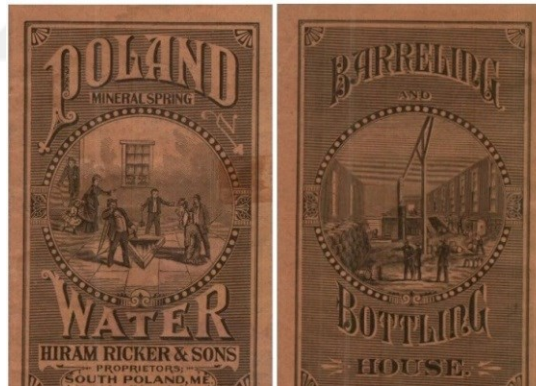
Kent düzeyinde modern su ve kanalizasyon altyapısına geçiş sürecinde ikinci evre, 19. yüzyılın sonlarından 1920’li yıllara kadar uzanan süreçtir. Bu süreç, kentsel altyapı hizmetlerinin inşası ve işletilmesine ilişkin ilk merkezileşme eğilimlerinin görüldüğü dönemdir. Bu süreçte, su hizmetlerinin sorumluluğu büyük ölçüde belediyelere devredilmiştir. Üçüncü aşama, refah devleti politikalarının etkili olduğu kamu hizmeti anlayışının egemenlik kazandığı ve merkezi yönetimin daha etkin rol aldığı dönem olarak tanımlanmıştır. Dördüncü ve günümüzde de etkileri süren son evre, 1970’ler sonrasında kapitalist sisteminin geliştirildiği bir çözüm olarak kentsel su hizmetlerinin özelleştirilmesi veya kamu-özel iş birliği modelleriyle yeniden yapılandırıldığı dönemdir. Hem dünya genelinde hem de Türkiye’de bu son aşamanın halen geçerliliğini koruduğu bilinmektedir (Taşkın, 2009, s.78; Tuzlakoğlu, 2020, s.23-24).

3.2.2. Dünya’da Suyun Ambalajlanması ve Endüstrileşmesi

Tuzlakoğlu (2020) çalışmasında şişelenmiş suyun endüstriyel bir ürün olarak ortaya çıkışının 1621 yılında İngiltere’deki Malvern Tepeleri’nde bulunan Kutsal Kuyu’dan elde edilen suyun şişelenmesiyle başladığını belirtmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda hem İngiltere’de hem de ABD’de spa kültürü ve su terapilerinin yaygınlaşması şişelenmiş suya olan ilgiyi artırmıştır. Bu dönemde, doğal kaynak sularının çeşitli sağlık sorunlarına karşı iyileştirici özellikler taşıdığına dair oluşan yaygın inanç tüketicilerin bu ürünlere yönelmesinde etkili olmuştur.

ABD’de ilk şişelenmiş su üretimi yapan şirket, 1767 yılında Boston’da faaliyet göstermeye başlamıştır (Tuzlakoğlu, 2020, s.24).

Bazı kaynaklarda ifade edildiği üzere, dünyada şişelenmiş su üretimi başlangıçta tıbbi bir ürün olarak değerlendirilmiştir. Doğrudan kaynağından şişelenen suyun iyileştirici özellikler taşıdığına inanılmıştır ve bu nedenle tedavi amacıyla kullanılmıştır. Literatürde yer alan ilk şişelenmiş su markası olarak Poland Springs öne çıkmaktadır. 18. yüzyılın sonlarında Jabez Ricker, ABD’nin Maine eyaletinde bir yamacın eteğinde yer alan doğal bir kaynağın çevresinde bir arsa satın almıştır ve burada konaklama hizmeti veren bir tesis kurmuştur. Bu kaynaktan su içen kişilerin çeşitli rahatsızlıklarından kurtulduklarına yönelik toplumsal inançlar ve gözlemler söz konusu suyun ün kazanmasına yol açmıştır. Artan talep ve ilgi doğrultusunda Ricker, suyu şişeleterek sipariş üzerine satmaya başlamıştır (Şekil 3.2.). Ricker ailesinin bu küçük ölçekli girişimleri hızla büyümüştür ve sonunda Poland Springs Su Şirketine dönüşmüştür (Foote, 2011, s.18-19; Karakuş, 2014, s.75; Karakuş ve diğerleri, 2016, s.104; Miller, 2006, s.3; Tuzlakoğlu, 2020, s.24-25).

Şekil 3.2. Poland Spring Suyu İçin Tanıtım Broşürü, yaklaşık 1878 (The Spring House & Bottling Plant at Poland Spring, t.y.)

Şişelenmiş su, 19. yüzyılın ortalarına dek ağırlıklı olarak üst gelir grubuna hitap eden çoğunlukla sağlık merkezlerinde ya da kaplıcalarda temin edinelebilen bir ürün olmuştur. Ancak zamanla daha geniş toplumsal kesimlere yönelik pazarlanabilir bir tüketim malı haline gelmiştir (Foote, 2011, s.18-19; Karakuş, 2014, s.75; Karakuş ve diğerleri, 2016, s.104; Tuzlakoğlu, 2020, s.24-25). 19. yüzyılda üretim teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler, şişelenmiş su üretim maliyetlerini düşürmüştür ve bu durum ürünün daha geniş kitlelerce

erişilebilir hale gelmesini sağlamıştır (Tuzlakoğlu, 2020, s.24). Benzer şekilde, 1905 yılında Arkansas eyaletinin Eureka Springs kentinde Ozarka Spring Water Company kurulmuştur. O zamandan bu yana şişelenmiş su sektörü büyük ölçüde gelişmiştir ve Miller'e göre (2006) yavaş yavaş büyüyen bir endüstri söz konusu olmuştur. 20. yüzyılın başları ile sonları arasında şişelenmiş su endüstrisinde çok az hareketlilik yaşanmıştır. Şişeleme şirketleri 1950 yılında ürünlerini tanıtmak amacıyla kendi lobi gruplarını kurmuşlardır (Miller, 2006, s.3). Şişelenmiş su endüstrisi büyüdüğü, bazı üreticiler 1958 yılında kaynaklarını birleştirerek Uluslararası Şişelenmiş Su Derneği (IBWA) adında bir sektörel savunma kuruluşu kurmuştur (Miller, 2006, s.10). 1970'lerden itibaren Avrupa ülkelerinin şişe su tüketiminde öncü konumda olduğu kabul edilmektedir (Karakuş, 2014, s.75-76). Günümüzde yüzlerce şirket ve binlerce şişelenmiş su markası bulunmaktadır ve dünya genelindeki tüketim milyarlarca dolara ulaşmıştır (Miller, 2006, s.4).

3.3. Türkiye’de Ambalajlı Su Endüstrisi ve Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de ambalajlı su endüstrisi hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan önemli çok boyutlu bir sektördür. Bu endüstrinin gelişimi, geleneksel su kültürü ve kaynaklarının modern ihtiyaçlara uyarlanması ve su kaynaklarının ticarileştirilmesi, kentlere su temini, teknolojik gelişmeler, halk sağlığına yönelik bilinç artışı ve kentleşme süreciyle yakından ilişkilidir.

3.3.1. Türkiye’de Suyun Ambalajlanması ve Endüstrileşmesi

Türkiye’deki hızlı kentleşme süreci, özellikle büyükşehirlerde içme suyu ihtiyacının merkezi şebekeler aracılığıyla karşılanmasını güçleştirmiştir. Bu durum, suya erişimin sınırlı olduğu mahallelerde yüzyıllardır sular tarafından sürdürülen su ticaretinin, çağın koşullarına uygun biçimde yeniden yapılanmasına zemin hazırlamıştır (Karakuş, 2014, s.78; Karakuş ve diğerleri, 2016, s.105; Tosun, 2005, s.9; Tuzlakoğlu, 2020, s.27). 1990’lı yıllarda Türkiye’de özellikle büyükşehirlerde belediyeler tarafında sağlanan su hizmetlerinde yaşanan kesintiler ve su kalitesindeki bozulmalar, kamuya ait şebeke suyuna duyulan güvenin azalmasına neden olmuştur. Bu süreçte, özellikle su kesintilerinin yoğunlaştığı dönemlerde içme suyu temininde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. 1994 yılında İstanbul’da meydana gelen su krizi sırasında, büyükşehir belediyesi geçici bir çözüm olarak Akdamla adını verdiği bir uygulamayı hayata

geçirmiştir. Bu uygulama kapsamında, belirlenen su dağıtım noktalarına tankerlerle taşınan su, benzin istasyonlarındakine benzer pompalar aracılığıyla halkın bidonlarına doldurulmuştur. Artan talep ve ihtiyaç karşısında belediyenin yetersiz kalması, özel girişimcilerin devreye girmesiyle sonuçlanmıştır ve kısa süre içerisinde yalnızca İstanbul’da yaklaşık 3.000 su istasyonu kurulmuştur. Bu istasyonlara getirilen sular genellikle İstanbul çevresi ve Bursa’dan temin edilmiştir. Böylece, özel sektörünün su endüstrisine girişi bu dönemde başlamıştır (Tuzlakoğlu, 2020, s.27).

Söz konusu su sektörü, zamanla yeterli yasal düzenlemelerin ve denetim mekanizmalarının dışında kaldığı için hijyen sorunlarını da beraberinde gelmiştir. Bu durum toplumda güvenli içme suyuna erişim konusunda ve alternatif su temin yöntemlerine yönelik yeni çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Ancak, söz konusu çözümler bireylerin su ihtiyacını tam anlamıyla karşılayamamıştır. Otel, okul, restoran gibi toplu kullanım alanlarında ambalajlı suya yönelik yoğun bir talep ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar boyunca bu talep cam şişelerde satılan sularla karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak cam ambalajlardaki sulara yönelik güven sorunlarının ortaya çıkması ve hijyen endişelerinin artması daha güvenilir ve farklı çözümlerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durumu fark eden girişimcilerden biri Pınar Su markası ile pazara giren Yaşar Grubu (1984) olmuştur. Ardından, Sabancı Grubu’na bağlı Hayat Su (1984) ile Asil Nadir Grubu tarafından kurulan Niksar Ayvaz Su (1980) piyasaya katılmıştır (Karakuş, 2014, s.78; Karakuş ve diğerleri, 2016, s.105-106; Tosun, 2005, s.9-10; Tuzlakoğlu, 2020, s.27-28).

Türkiye’de dünyadaki trende uygun olarak şişelenmiş su endüstrisine yönelik pek çok şirket atılım yapmıştır. Sektöre ilk adım atan firmalar, kuruluş sürecinde üretim faaliyetlerini büyük ölçüde Ortadoğu pazarını hedef alarak ihracat odaklı planlamışlardır. Ancak ihracat hacminin öngörülen seviyelere ulaşamaması sebebiyle bu firmalar iç pazara yönelmek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte, ambalajlı maden suyu ve içme suyu sektöründeki esas canlanmanın yapılan yasal düzenlemelerle birlikte gerçekleştiği görülmektedir (Karakuş, 2014, s.78-79; Karakuş ve diğerleri, 2016, s.106; Tosun, 2005, s.10; Tuzlakoğlu, 2020, s.28).

Ambalajlı doğal kaynak suları ile ambalajlı doğal mineralli sular; Sağlık Bakanlığı’nın denetiminde kaynağında elde edildikten sonra doğal bileşimi korunarak ambalajlanan, içerdiği çeşitli yararlı mineraller sayesinde sağlık açısından olumlu etkiler barındıran ve hijyenik

koşullarda tüketiciye sunulan ürünler olarak tanımlanmaktadır (İkikat Tümer, Birinci ve Yıldırım, 2011, s.12; Karakuş, 2014, s.79; Karakuş ve diğerleri, 2016, s.106). Sağlık Bakanlığı tarafından 18 Ekim 1997 tarihli ve 23144 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Doğal Kaynak, Maden ve İçme Suları ile Tıbbi Suların İstihsalı, Ambalajlanması ve Satışı Hakkında Yönetmelik birçok firmanın sektöre yatırım yapmasının önünü açmıştır (Karakuş, 2014, s.79; Tosun, 2005, s.10; Tuzlakoğlu, 2020, s.27). Bu yönetmelikle birlikte açıkta su satışı yasaklanarak üretim, şişeleme ve satış süreçlerine belirli standartlar getirilmiştir. Böylelikle, ambalajlı maden suyu ve içme suyu sektörü önemli bir büyüme sürecine girmiştir. Getirilen düzenlemeler sonucunda sektör, yerli büyük sermaye gruplarının yanı sıra bazı çok uluslu şirketlerinde yatırım yaptığı dinamik bir üretim alanına dönüşmüştür (Karakuş, 2014, s.79; Karakuş ve diğerleri, 2016, s.106; Tuzlakoğlu, 2020, s.27).

3.3.2. Türkiye’de Şişelenmiş (Ambalajlı) Su Hizmeti Vermiş Çeşitli Kaynak (Membra) Suları ve İnşa Edilen Tesisleri

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi tarafından hazırlanan ve 2014 yılında yürürlüğe giren Kaynak Sularının Kiralanması ile Yeraltı Sularının Satışı, Taşınması ve Tüketilmesinin Denetlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte kaynaklar (membalar) ve kaynak sularının (membra suları) tanımları yapılmıştır. Buna göre kaynak, yer altı sularını taşıyan tabakanın yer çekimi etkisi veya volkanik faaliyetler sonucunda yeryüzüne çıkışını sağlayan çeşitli türleri bulunan suyun yeryüzüne çıktığı noktalardır. Kaynak suyu, idare hizmet sahası içerisinde doğal yollarla ya da teknik yöntemlerle bir ya da birden fazla çıkış noktasından kendiliğinden yeryüzüne çıkan ve Sağlık Bakanlığı’nın İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmeliği’nin 36. Maddesinde izin verilenler haricinde herhangi bir işleme tabi tutulmaksızın, çeşitli niteliklere sahip, etiketleme kriterlerini taşıyan ve satış amacıyla ambalajlanarak piyasaya sunulan yer altı sularıdır (Kurtuluş, 2021, s.51-52).

İstanbul kentindeki kaynak suları kentin tarihi ve kültürel kimliğinin oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. İstanbul’un tarihi kaynak suları incelendiğinde Hamidiye, Haznedar, Hünkar, Kanlıkavak, Kestane, Halkalı, Alemdağ (özellikle Karakulak, Taşdelen, Saray, Göztepe, Kanlıca, Çubuklu ve Defneli), Çamlıca (Büyük ve Küçük Çamlıca), Çırçır, Çağlayan, Fındık, Tomruk, Altınpınar, Sırmakeş gibi kaynak sularının öne çıktığı ve su mirası kapsamında değerlendirilebilecek nitelikte oldukları tespit edilmiştir (Kurtuluş, 2021, s.87-94-100). Bu

kaynak sularının değerlendirebilmesi amacıyla İstanbul'da birçok kaynak suyu işletmesi inşa edilmiştir. Bahsi geçen bu kaynak suyu işletmeleri geçmişten bugüne kentin doğal su kaynaklarını kullanarak halkın su temin etme görevini üstlenmeleri nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir ve bu çerçevede su mirası niteliği taşıyan öne çıkan örneklerdir (Kurtuluş, 2021, s.93-94). İstanbul'un köklü memba suları dışında Türkiye'de memba suları farklı coğrafyalarda da köklü bir kullanım ve ticari bir geçmişe sahiptir. Türkiye'nin birçok ilinde kaynak sularının değerlendirilebilmesi amacıyla birçok memba suyu işletmesi açılmıştır. Kocaeli ilinde yer alan Çene Suyu Kaynak Suyu Tesisi, Ünye (Ordu) Şişeleme Tesisi, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi vb. gibi örnekler bu durumu yansıtmaktadır. Bahsedilen bu kaynaklar şişelenmiş su üretiminde kullanılmıştır ve birçok tesisin günümüzde hala üretime devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, söz edilen bu memba suyu işletmeleri de su mirası niteliği taşıyan öne çıkan örneklerdir. Şekil 3.3'de Ünye (Ordu) Şişeleme Tesisine ait bir görsele yer verilmiştir.

Şekil 3.3. Ünye (Ordu) Şişeleme Tesis Görsele (İller Bankası, 1981, s.201)

İller Bankası da kaynak sularının değerlendirilmesi amacıyla sektörde memba suyu şişeleme tesislerinin kurulumu üzerine faaliyet göstermiştir. İçme suyunun sağlık standartlarına uygun bir şekilde otomatik sistemlerle şişelenmesi, belediyeler için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaının yanı sıra ülkenin sağlık ve turizm alanlarındaki önemli bir gereksinimini de karşılamaktadır. İller Bankası tarafından inşa edilen memba suyu şişeleme tesislerine Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, Ünye (Ordu) Şişeleme Tesis gibi birçok örnek verilebilmektedir (İller Bankası, 1973, s.140; İller Bankası, 1981, s.201). Türkiye'nin birçok ilinde kaynak sularının değerlendirilebilmesi amacıyla açılan kaynak suyu işletmelerine bazı örnekler şunlardır:

Vakıf Taşdelen Kaynak Suyu Tesisi: Tesis İstanbul'un Çekmeköy ilçesindeki Taşdelen semtinde yer almaktadır. Kaynağını Taşdelen Ormanı içerisindeki tesisin bulunduğu alanda yer alan su, kaynağında dolum yapılarak tüketiciye sunulmaktadır. Bu suyun içiminin oldukça hoş olduğu ve böbrek taşlarının düşürülmesinde etkili olduğuna dair halk arasında yaygın bir inanış bulunmaktadır. Bu suyun çok daha eski dönemlerden itibaren bilinerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Vakıf Taşdelen Suyu, 1582 yılında Afife Nurbanu Sultan tarafından vakfedilmiştir. 1889 yılında Sultan II. Abdülhamid döneminde suyun şişelenerek İstanbul ve çevresine satılması yönünde imtiyaz verilmiştir ve II. Abdülhamid'in bu suyu kişisel olarak da kullandığı bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleriyle fabrikanın modernizasyonu ve altyapı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Günümüzde Vakıf Taşdelen Kaynak Suyu; şişe, bardak ve damacana gibi farklı ambalaj türleriyle satışa sunulmaya devam etmektedir (Kurtuluş, 2021, s.100).

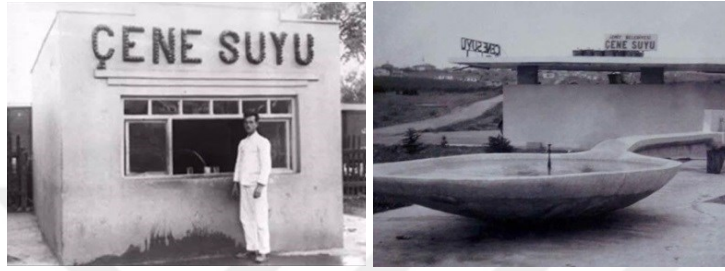
Çene Suyu Kaynak Suyu Tesisi: Çene Suyu, Kocaeli Yarımadası'nın en tanınmış doğal içme suyu kaynaklarından ve kaynağını, Kocaeli ili Derince ilçesinin Çene Dağı'ndan almaktadır (Şekil 3.4.). Çene Suyu, 19. yüzyılda tadıyla dikkat çekmiştir ve dönemin yazı kaynaklarında kendisine yer bularak ünü saray çevresine kadar ulaşmıştır. Suyun kaynağı, üç Osmanlı hanedan mensubu tarafından ziyaret edilmiştir. Dönemin İstanbul'unda tanınan ve tercih edilen bir içme suyu haline gelen Çene Suyu, İzmit'ten İstanbul'a gidenler tarafından hediye olarak götürülmesi önerilen bir değer halini almıştır. Suyun ünü, seyyahların anlatımları yoluyla yayılmıştır ve birçok seyahatnameye konu olmuştur (Kaynar, 2014, s.1).

Şekil 3.4. Çene Suyu Tarihi Başlıklı Gazete Haberi (Çenesuyu İnternet Sayfası, t.y.)

Cumhuriyet döneminin başlamasıyla birlikte Çene Suyu yalnızca halkın günlük tüketiminde değil aynı zamanda farklı kesimlerin de ilgisini çeken bir kaynak haline gelmiştir. Ancak, suyun kaynaktan sınırlı miktarda çıkması bu geniş çaplı kullanım girişimlerinin

gerçekleştirilmesini engellemiştir ve bazı teşebbüslerin sonlandırılmasına neden olmuştur (Kaynar, 2014, s.7). 20. yüzyılda Çene Suyu öncelikle demir borular aracılığıyla şehir merkezine taşınmıştır ve daha sonra şişelenerek ticari bir ürün olarak pazara sunulmuştur. Su İzmit Belediyesi tarafından şişelenerek, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağıtımını sağlamıştır (Şekil 3.5.). Su günümüzde, Derince Belediyesi bünyesindeki modern tesislerde şişelenerek tüketiciye sunulmaktadır (Kaynar, 2014, s.1) (Şekil 3.6.).

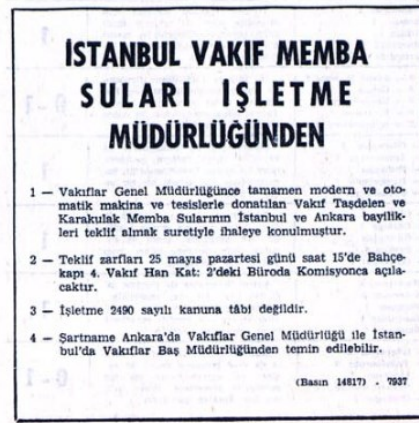
Şekil 3.5. Çene Suyu Kaynak Suyu Tesisine Ait Görseller (Çenesuyu İnternet Sayfası, t.y.)

Şekil 3.6. Derince Belediyesi Çene Suyu Modern Tesisleri (Çenesuyu İnternet Sayfası, t.y.)

Vakıf Karakulak Kaynak Suyu Tesisi: Tesis, İstanbul'un Beykoz ilçesindeki Dereseği Köyü'nde yer almaktadır. Karakulak Kaynak Suyu'nun resmi internet sitesinden elde edilen bilgilere göre, suyun keşfi 18. yüzyıl sonlarında Karakulak Ahmet Ağa adlı bir memurun hastalığının iyileşmesiyle ilişkilendirilmektedir. Ahmet Ağa, suyun çıktığı ve aktığı alanın topraklarını satın alarak burada Karakulak adını taşıyan bir çeşme inşa ettirdiği için bölge bu isimle anılmaya başlanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde bu suyun gümüş güğümlerde mühürlenerek saraylara ulaştırıldığı; Sultan I. Mahmut'tan itibaren tüm padişahlar ile son halife Abdülmecit Efendi'nin ve Mısır Sarayı'ndaki vali ve kralın Karakulak Suyu'nu tükettiği bilinmektedir. Ayrıca, Karakulak Suyu Paris ve Viyana gibi Avrupa şehirlerine gönderilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında popülerliğini yitiren su, 1950'li yıllarda restore edilerek tekrar hizmete açılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan Vakıf Karakulak

Kaynak Suyu Tesisi, günümüzde aktif olarak işletilemeye devam etmektedir (Kurtuluş, 2021, s.99-100; Karakulak Kaynak Suyu İnternet Sayfası, t.y.) (Şekil 3.7.).

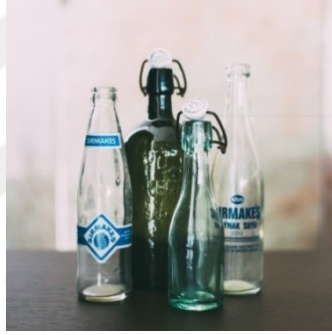
Şekil 3.7. Vakıf Taşdelen ve Vakıf Karakulak Memba Sularının İstanbul ve Ankara Bayiliklerinin İhaleye Konulmasına Dair Gazete Yazısı (“İstanbul Vakıf Memba Suları İşletme Müdürlüğünden”, 1970, s.9)

Kestane Kaynak Suyu Tesisi: Tesis, İstanbul’un Sarıyer ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Günümüzde Kestane Kaynak Suları İşletmeciliği Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. tarafından işletilen tesiste suyun çıktığı noktada üretimin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Tesisin internet sitesinde yer alan bilgilere göre, kaynağın bulunduğu Kestane Su Özel Ormanı, geçmişte Osmanlı Sultanları’nın dinlenip su içtikleri bir alan olarak tanımlanmıştır ve bu doğal kaynağın kökeni 1800’lü yıllara kadar uzanmaktadır. 1954 yılında modern bir tesisin kurulmasıyla birlikte Kestane Su markası resmen faaliyet göstermeye başlamıştır. O tarihten itibaren kaynağından çıkan ve yerinde şişelenen bu su, yalnızca cam şişelerde tüketiciye sunulmaktadır. Günümüzde de Kestane Su, farklı hacimlerdeki cam şişeler ile satışa sunulmaya devam etmektedir (Kestane Su İnternet Sayfası. t.y.; Kurtuluş, 2021, 98) (Şekil 3.8.).

Şekil 3.8. Kestane Kaynak Suyu Tesisinin Cam Şişeleri (Kestane Su İnternet Sayfası. t.y.)

Sırmakeş Kaynak Suyu Tesisi: Tesis, İstanbul'un Beykoz ilçesinde, Dereseği Köyü'nün doğu kesiminde bulunmaktadır. Sırmakeş Suyu'nun resmi internet sitesinden edinilen bilgilere göre, 1890'ların başında Ahmet Mithat Efendi, Dereseği Köyü'ndeki Özel Müezzinoğlu Ormanları'ndan çıkan bu suyu satın alarak Sırmakeş adını vermiştir ve bu suyu İstanbul'a taşıyarak halkın kullanımına sunmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dönemin ilk şişelenmiş su markalarından biri olan Sırmakeş Suyu yurt dışına, devlet yetkililerine ve elçiliklere gönderilen hediyeler arasında yer almıştır. Şifalı bir su olarak kabul edilen bu su, konak, saray ile seçkin kişilerin sofralarında da tercih edilmiştir. Günümüzde Sırmakeş Kaynak Suyu, farklı hacimlerdeki şişe, bardak ve damacanalara ile tüketiciye sunulmaya devam etmektedir (Kurtuluş, 2021, s.98-99; Sırmakeş Su İnternet Sayfası. t.y.) (Şekil 3.9.).

Şekil 3.9. Sırmakeş Kaynak Suyu Tesisinin Cam Şişeleri (Sırmakeş Su İnternet Sayfası. t.y.)

Kısacası, kaynak suları bireylerin günlük yaşamında tarihsel olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu suların özellikle içim kolaylığı, lezzeti ve sağlık açısından taşıdığı yararlar ön plana çıkarken kullanım süreçlerinde çeşitli dönemlerde bazı aksaklıklar yaşandığı da görülmektedir. Su mirası kapsamında değerli kabul edilen kaynak sularının bir kısmı günümüzde hala tanınırlığını, işlevselliğini ve önemini sürdürmektedir ancak bazıları zamanla kullanım dışı kalmıştır ya da tamamen ortadan kaybolmuştur. Bu durum kaynak sularının korunmasına yönelik yeterli yasal düzenlemelerin yapılmamış olması ve bu alandaki kent politikaları ile mekânsal planlamaların yeterince geliştirilmemesiyle doğrudan ilişkilidir. Söz konusu yetersizlikler, halen varlığını koruyan kaynak suları açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle kaynak sularının korunması ile sürdürülebilir kullanımı arasında dengeli bir ilişki kurmak hem kültürel mirasın devamlılığı hem de kamusal faydanın gözetilmesi açısından önem taşımaktadır (Kurtuluş, 2021, s.89-90).

3.4. Su Mirası ve Su Endüstrisi Mirası Kavramı

Su endüstrisi mirası kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Çalışmanın odağını, su mirası bağlamında önem taşıyan su endüstri mirası ve bu mirası temsil eden yapılar oluşturmaktadır. Su endüstrisi mirası kavramının gelişimi, su mirası kavramının farklı alt alanlara uyarlanma süreciyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle, su endüstrisi mirası kavramını tanımlamak için önce su mirası ve kaynak (memba) sularının su mirası ile olan ilişkisine bu bölümde değinilmiştir. Ayrıca çalışmanın bu bölümünde su endüstrisi mirasına yönelik seçilen örnekler incelenmiştir.

3.4.1. Su Mirası Kavramı

Miras kavramı sürekli olarak bir değişim ve gelişim süreci içerisinde. Su mirası kavramı da bu bağlamda ortaya çıkan yeni miras türlerinden biridir (Kurtuluş, 2021, s.39). Suyun ve suya ilişkin çalışmaların artan önemi doğrultusunda; su kaynakları, suya dayalı kültürel yapılar ve su ile bağlantılı miras unsurlarına yönelik çeşitli yaklaşımların bütüncül bir perspektif içerisinde bir araya getirilmesiyle su mirası kavramı şekillenmektedir. Bu kavram, suyun sosyal, kültürel ve tarihsel boyutlarıyla da ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Su mirası kavramı doğal ve kültürel, somut ve somut olmayan miras kategorilerinin kesişiminde yer almaktadır. Bu kavram, oldukça geniş ve katmanlı bir içeriğe sahiptir. Bu yönüyle su mirası yalnızca fiziki unsurları değil aynı zamanda su ile ilişkin toplumsal değerleri, bilgi sistemlerini ve geleneksel uygulamaları da kapsayan bütüncül bir miras türüdür (Kurtuluş, 2021, s.30).

Su altyapı sistemleri, su yönetimi, sulama ve içme suyu temini, su kaynaklarının korunması, suya ilişkin mimari yapılar, su ile etkileşim halindeki peyzajlar, suya dair aidiyet duygusu ve geleneksel uygulamalar gibi pek çok bileşen bu kavramla doğrudan ilişkilidir. Doğadan ve kültürel birikimden beslenen su mirası günümüz ile geleceğin tasarım süreçlerinde yaratıcı fikirler ve yenilikçi yaklaşımlar geliştirme konusunda ilham verebilecek bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda su mirasının koruma kavramıyla birlikte ele alınması; kültürel ölçekte suya dair sürdürülebilir su politikalarının ve su mirasına dayalı stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Suyun geçmişinden öğrenerek, günümüze ve geleceğe yönelik çıkarımlar yapmak bu mirasın önemini pekiştirmektedir (Boccaletti, 2020; Kurtuluş, 2021, s.8-9; Ovink,

2020; Six ve Schaik, 2020). Su mirası kavramına yönelik çalışmalar son yıllarda hızla artmaktadır ve günümüzde de bu alandaki araştırmalar devam etmektedir. Bu çalışmalar önemli olmakla birlikte, su mirasının kültürel boyutuna yeterince vurgu yapılmadığı yönünde eleştiriler de bulunmaktadır. Henüz gelişmekte olan su mirası literatürünün mevcut eksikliklerinin giderilerek kapsamlı bir biçimde geliştirilmesi beklenmektedir (Kurtuluş, 2021, s.42).

3.4.2. Su Mirası Kavramı İle Memba (Kaynak) Suları İlişkisi

İnsanlarla olan tarihi ilişkisi oldukça derin olan kaynak suları, çok sayıda efsane, inanış ve miti beraberinde getirmiştir. Birçok kültürde kaynaklar kutsal kabul edilerek dini ritüellerle ilişkilendirilmiştir. Kaynaklara ilişkin bir diğer inanç, ayazma kültürünü oluşturmuştur (Kurtuluş, 2021, s.47). Ayazmalar, Hristiyanlık dünyasında özellikle Ortodokslarca şifa verici kabul edilen ve bu yüzden kutsal sayılan ya da sonradan kutsanan su kaynakları üzerine inşa edilen yapılar olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2017, s.270). Ayazmaların yanı sıra farklı bölgelerde bulunan kaynak sularının da şifalı olduğuna dair inançlar mevcuttur. Kaynak sularının insan sağlığı açısından şifa verici özelliklere sahip olması sadece halk arasında yaygın olan inanışlarla sınırlı kalmamıştır. Tarih boyunca bu sulardan somut sağlık faydalarının elde edildiği görülmektedir. Hipokrat ve diğer antik Yunan hekimlerinin tedavi süreçlerinde bu suları etkin bir şekilde kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca çeşitli tıbbi çalışmalarda bazı kaynak sularının cilt hastalıkları ve çeşitli sistem rahatsızlıkları gibi sorunlara karşı etkiler gösterdiği bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Genel olarak kaynak suları sağlık amaçlı kullanım, içme suyu temini, rekreasyonel faaliyetler ile elektrik ve termal enerji üretimi gibi farklı alanlarda değerlendirilmiştir. Özellikle 1980'lerin son çeyreği ile 1990'larda güvenli içme suyu ihtiyacının artmasıyla birlikte kaynak sularından içme suyu sağlanması konusu giderek daha fazla önem kazanmıştır (Kurtuluş, 2021, s.47-48).

Kent içerisinde bir su kaynağı ile özdeşleşen yer adlarının su varlığı ortadan kalktıktan sonra bile kullanılmaya devam etmesi, kültürel hafızada bu mirasın kalıcılığını göstermektedir. Suyu dair fiziksel bir altyapının parçası olan isale hatları ile su üretim ve dolun tesisleri de su mirası çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu sistemler aracılığıyla suyun işletilmesi ve halka ulaştırılması süreci tarihsel bir değer taşımaktadır. Ayrıca bu tesislerin piyasaya su arz etmesi ile birlikte toplumda ortaya çıkan tepkiler de mirasın toplumsal boyutunu işaret etmektedir.

Örneğin, Osmanlı döneminde vakıf sularının ücretsiz olarak çeşmelerden temin edilmesi yaygın bir durumken, Terkos Şirketi'nin kuruluşu ile birlikte suyun ücretlendirilmesi ve zaman zaman fiyatların artması durumunda halkın gösterdiği tepkiler, bu toplumsal mirasın önemli örneklerindendir (Kurtuluş, 2021, s.85-86).

3.4.3. Su Endüstrisi Mirası Kavramı

Demiryolları, köprüler, su yapıları gibi altyapı ve yapı unsurlarını içeren inşaat mühendisliği miras alanları endüstri mirasının bir türünü oluşturmaktadır. Douet (2018), su tesislerinin endüstriyel miras alanları arasında ayrıcalıklı olduğundan bahsetmiştir. Bu durumun sebebi olarak, bahsedilen tesislerin çoğunun halen orijinal amaçları doğrultusunda kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, su endüstrisini büyük bir entelektüel, teknolojik ve finansal bir çabanın tezahürü olarak tanımlanmıştır (Douet, 2018, s.63-65; Lee, 2020). Micheal Cotte, suya ilişkin kültürel miras üzerine kaleme aldığı çalışmasında bu mirası altı başlık altında sınıflandırmayı önermiştir. 1 numara suyun temini, yönetimi ve denetimi yolu ile insan kullanımına uygun hale getirilmesi, 2 numara suyun farklı amaçlarla kullanımı, 3 numara doğal suyun kontrolü ve suya ilişkin kısıtların yönetimi, 4 numara sağlık ve su, su kalitesi ve bunlara dair toplumsal temsiller, 5 numara suya ilişkin bilgi, beceri, mit ve semboller, 6 numara ise suyun oluşturduğu kültürel peyzajlardır (Cotte, 2015, s.15-16; Lee, 2020).

Douet (2018) *The Water Industry as World Heritage* isimli çalışmasında, su endüstrisini sanayi dönemi boyunca içme suyunun yönetimi amacıyla inşa edilmiş altyapı sistemleri olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda su yapıları, Cotte'nin (2015) önerdiği, altı kategorinin ilki olan suyun temini, yönetimi ve denetimi yolu ile insan kullanımına uygun hale getirilmesi ilkesine karşılık gelmektedir (Cotte, 2015, s.15-16; Douet, 2018; Lee, 2020). Douet'ye göre (2018), bugüne dek hiçbir modern su tesisi UNESCO Dünya Mirası olarak tescillenmemiştir. Modern bir içme suyu sistemini içeren tek tescilli alan yer altı su yönetim sistemine sahip olan Polonya'daki metal madenciliği kompleksi Tarnowskie Góry'dir (Douet, 2018, s.14-18; Lee, 2020). Douet, su endüstri mirasının insanlık tarihinin önemli bir evresini yansıtan ve insanlık değerlerinin önemli bir etkileşimini temsil eden bir insani değeri olduğuna dikkat çekmiştir. Bu mirasın özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında kent yaşamını tehdit eden sağlık krizine çözüm getirmesi açısından önem taşıdığını vurgulamıştır (Douet, 2019, s.94; Lee, 2020). Ayrıca, su endüstri mirasının ayırt edici özelliğinin süreklilik olduğunu savunmuştur.

Pek çok su tesisi yalnızca özgün işlevini sürdürmekle kalmayıp aynı zamanda yenilenmektedir, güncellenmektedir ve korunmaktadır (Douet, 2018, s.14-18; Lee, 2020).

3.5. Dünya’da ve Türkiye’de Su Endüstrisi Mirası Örnekleri

Öztürk’e (2022) göre dünya genelinde ve Türkiye özelinde incelenen su endüstrisi yapıları, özgünlüklerini koruyarak tarihi bir belge niteliği taşımaktadır ve geçmişin bilgisini günümüze aktaran bu yapılar, kültürel bir değer oluşturmaktadır. Bununla birlikte incelenen örnekler, inşa edildikleri bağlam ve dönemin ileri gelen örneklerinden olma ve öncülük etme nitelikleri ile dikkat çekmektedir. Bu özellikleri, bu yapıları yalnızca endüstriyel miras öğeleri olarak değil aynı zamanda toplumsal hafızanın ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir (Öztürk, 2022, s.37).

Dünya’da ve Türkiye’deki su endüstrisi mirası, geniş bir tarihsel süreci kapsamaktadır ve işlevsel açıdan da büyük bir çeşitlilik göstermektedir (Öztürk, 2022, s.15). Bu bölüm çerçevesinde, hem uluslararası hem de Türkiye bağlamında literatüre kaynaklık edebilecek bir araştırma zeminin oluşturabilmesi amacıyla su endüstrisi mirasına ilişkin koruma ve yeniden işlevlendirme yoluyla farklı bir kullanım biçimi kazanmış örnekler seçilerek konuya bütüncül bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır. Su endüstrisi oldukça çeşitli alanları kapsadığından dolayı çalışmanın bu bölümünde sınırlandırılmaya gidilmiştir. Dünyadaki ve Türkiye’deki zengin mühendislik geçmişine ışık tutan su kaynaklarının kontrolü ve dağıtımıyla ilgili korunmuş teknik ve tarihi açıdan önem taşıyan su endüstrisi mirası yapılarından bazıları aşağıda daha detaylı olarak incelenmiştir.

Selanik Su Pompa İstasyonu (Selanik): Tesis, Yunanistan’da Osmanlı döneminde 19. yüzyılların sonlarında inşa edilmiştir ve günümüzde EYATH S.A. olarak faaliyet gösteren eski Selanik Su Temini Kurumu’na ait Pompa Evi’nin yer aldığı tarihi yapı kompleksinde bulunmaktadır. Selanik Su Pompa İstasyonu, Osmanlı Devleti tarafından yabancı girişimcilere tanınan imtiyazlar doğrultusunda inşa ettirilen ve literatürde tespit edilebilen dört su pompa istasyonu (diğer üçü Cendere Su Pompa İstasyonu, Feriköy Su Pompa İstasyonu, Terkos Su Pompa İstasyonu) yapısından biridir. Ayrıca kompleks, Selanik’te uygulanan en

eski prefabrik yapı örneklerinden bir tanesidir (ERIH-Water Museum of Thessaloniki, t.y.; EYATH-The Living History of Water, t.y.; Şener ve İpekoğlu, 2024, s.107).

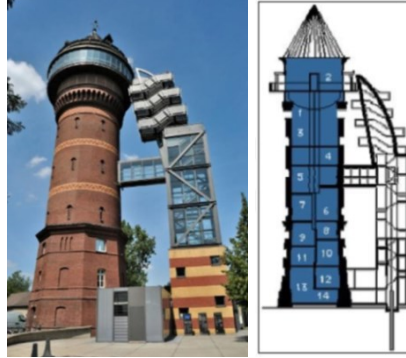
1978 yılına kadar kesintisiz bir biçimde hizmet veren tesisin 1984 yılında müze işleviyle değerlendirilmesine karar verilmiştir. 1987 yılında yapı resmi olarak korunması gereken anıt statüsüne alınmıştır. Yapının restorasyonu 2000 yılında tamamlanmıştır ve yapı yeniden işlevlendirilmiştir. Yapıya yeni işlev kazandırılmasındaki temel hedef restore edilen pompa istasyonunun teknik mirasını koruyarak bir yandan çalışan tarihi makineleri sergilemek, diğer yandan kentin yaşamsal altyapı sistemlerinden biri olan su teminine ilişkin tarihsel süreci belgeleme, araştırma ve tanıtma amacı taşıyan bir kültürel miras oluşturmaktır (ERIH-Water Museum of Thessaloniki, t.y.; EYATH-The Living History of Water, t.y.) (Şekil 3.10.). Günümüzde Selanik Su Müzesi olarak yeniden işlevlendirilen yapının bünyesinde EYATH arşivlerinden derlenen tarihi haritalar, su teminine ilişkin proje çizimleri, eski fotoğraflar ve belgelerden oluşan bir koleksiyon yer almaktadır. Böylelikle, ziyaretçilerin Selanik'in su altyapısının tarihsel gelişimine dair derinlemesine bilgi edinmeleri sağlanmaktadır (ERIH-Water Museum of Thessaloniki, t.y.; EYATH-The Living History of Water, t.y.; Şener ve İpekoğlu, 2024, s.107).

Şekil 3.10. Selanik Su Müzesi (Şener ve İpekoğlu, 2024, s.108) ve Sergilenen Ekipmanlar (EYATH-The Living History of Water, t.y.)

Mulheim an der Ruhr Wasserturm (Su Kulesi) (Almanya): Almanya Mulheim an der Ruhr'da bulunan su kulesi, yeniden işlevlendirilerek müzeye dönüştürülmüştür. 1892 yılında inşa edilen yapı, 1982 yılında tamamen boşaltılmıştır. Daha sonra IBA Emscher Park projesi kapsamında modern müzecilik anlayışı doğrultusunda yeniden işlevlendirilerek müze olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yapı, 37 metre yüksekliğe ulaşan bir merdiven sistemine sahiptir. Yeni işlevi müze olan yapı toplamda 14 kata ayrılmıştır ve hem bina dışından hem de iç kısımdan eklenen asansörler aracılığıyla ara katlara erişim mümkün kılınmıştır. Su müzesine

dönüştürülen bu yapıda suya ilişkin geniş kapsamlı içerikler sunulmaktadır (Şimşek, 2006, s.38; Yıldız, 2019, s.40-41) (Şekil 3.11.).

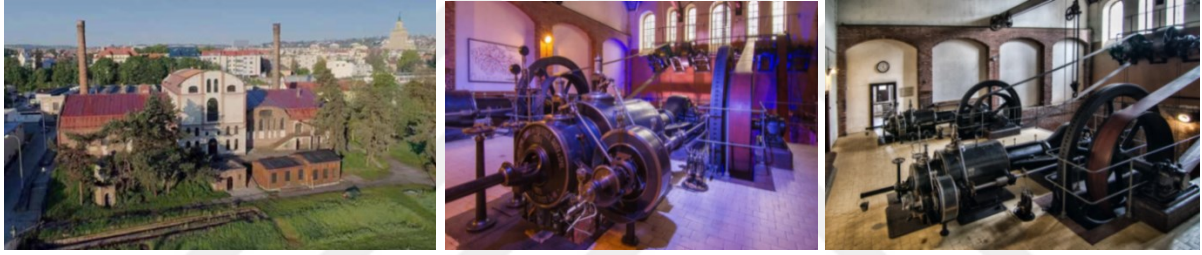
Şekil 3.11. Ruhr Wasserturm (Su Kulesi) Genel Görünümü ve Çizimi (Yıldız, 2019, s.41)

Ttukdo Su Arıtma Tesisi (Güney Kore): Seul’de yer alan ve 1908 yılında inşa edilen Ttukdo Su Arıtma Tesisi, ülkenin ilk modern su arıtma yapısı olma özelliğini taşımaktadır. Tesis, Kore’deki su tesisatına ilişkin ilk endüstriyel miras yapısıdır. Bu yapı, Güney Kore’nin kentleşme ve modernleşme süreci açısından taşıdığı önemin yanı sıra Japonya’nın sömürge yönetimi döneminde faaliyete geçmiş olması nedeniyle de tarihsel bir belge niteliğindedir. Yapı, kagir ve tek katlı bir mimariye sahiptir. Ülkedeki diğer su yapılarının koruma altına alınması 2000’li yıllarda başlamasına rağmen Ttukdo Tesisi 1989 yılında kültürel miras alanı olarak tescil edilmiştir ve tesis korunarak günümüze ulaşmıştır. 2003 yılında işlevi sona eren tesis yeniden işlevlendirme çalışmaları kapsamında günümüzde, Seul Su İşleri Müzesi/Seul Su Tesisatı Müzesi olarak hizmet vermektedir (Şekil 3.12.). Tesisin müze işleviyle yeniden kullanıma açılması, hem bu tarihsel önemin kamuoyunda hatırlanmasını sağlamaktadır hem de yapının yaşamsal bir işleve kavuşarak varlığını sürdürmesine katkıda bulunmaktadır (Lee, 2020; Öztürk, 2022, s.27-28-29).

Şekil 3.12. Ttukdo Su Arıtma Tesisi Müzesi (Lee, 2020) ve İç Mekân Görselleri (Öztürk, 2022, s.28-29)

Prag-Bubenec Atık Su Arıtma Tesisi (Çek Cumhuriyeti): Tesis, 1906-1967 yılları arasında faaliyette olmuştur ve tesis yer altı kanalizasyon sisteminde biriken atık suların Vltava Nehri'ne boşaltılmadan önce arıtılmasını sağlamıştır. Tesis, Avrupa genelinde bu işleve sahip yapılar arasında özgün haliyle günümüze ulaşan önemli bir örnektir. Tesisin bünyesindeki tüm makineler ve sistemlerin korunması sayesinde dönemsel teknolojik ilerlemeler tesis üzerinden izlenebilir durumdadır. Çek Cumhuriyeti tarafından yasal koruma altına alınmış yapı kültürel anıt statüsündedir ve 2016 yılında dâhil edildiği ERIH kapsamında endüstriyel mirası tanıtmak açısından önemli bir durak niteliğindedir. Günümüzde müzeye dönüştürülen tesiste, hem yeraltı hem de yer üstü bölümleriyle ziyaretçilere açılmıştır. Tesiste, alanın orijinal kullanımı ve Prag kanalizasyon sisteminin tarihi anlatılmaktadır (Douet, 2018, s.119-120-121; Öztürk, 2022, s.25-26) (Şekil 3.13.).

Şekil 3.13. Prag-Bubenec Atık Su Arıtma Tesisi Müzesi (Douet, 2018, s.119) ve İç Mekân Görselleri (Prag-Bubenec Atık Su Arıtma Tesisi İnternet Sitesi, t.y.)

Mersin İçme Suyu Arıtma Tesisi (Mersin): 1938 yılında hizmete giren tesis Türkiye'nin ilk filtreli, modern içme suyu arıtma tesisleri arasında yer alan önemli bir yapıdır ve Türk-Alman iş birliği çerçevesinde inşa edilmiştir (Develi, 2008, s.134; Mersin Büyükşehir Belediyesi Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Arşivi). Mersin'in içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla dönemin belediye başkanı Mithat Tor (Tor Oğlu) öncülüğünde başlatılan bir projedir. Mersin Şehir Mezarlığı'nın yanında, Mersin Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi (MESKİ) Teknik Birimler Yerleşkesi içerisinde bulunmaktadır (Meski Su Müzesi, t.y.; Meski Su Müzesi Tanıtım Broşürü, t.y.). Filtre binası, 1938-1984 yılları arasında aktif olarak hizmet vermiştir. 1984 yılında işlevini yitirerek kullanım dışı kalan yapı, 2014-2016 yılları arasında MESKİ tarafından kapsamlı bir restorasyon sürecinden geçirilmiştir. Yapıda arıtma sistemine ait mekanizmalar özgün konumlarını büyük ölçüde muhafaza etmiştir. 2016 yılında MESKİ Su ve Filtre Müzesi adı ile yeniden ziyarete açılan yapı günümüzde de müze işlevini sürdürmektedir (Mersin Büyükşehir

Belediyesi Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Arşivi) (Şekil 3.14. ve Şekil 3.15.).

Şekil 3.14. Posta Gazetesi'nin 22 Nisan 2016 Tarihli Mersin Su Filtre Binası Su Müzesi Oldu Başlıklı Haberi (Mersin Büyükşehir Belediyesi Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Arşivi)

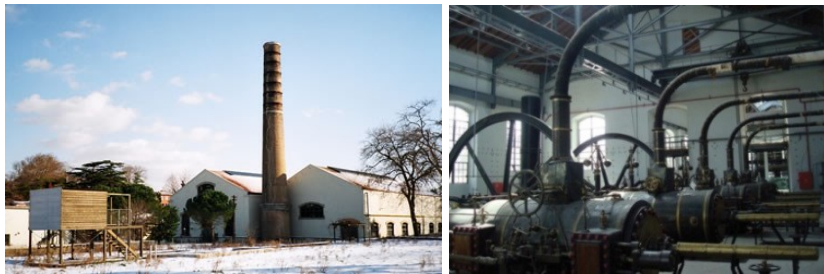
Şekil 3.15. Mersin MESKİ Su ve Filtre Müzesi Binası (Yazar Arşivi, 2023)

Cendere Pompa İstasyonu (İstanbul): Cendere Pompa İstasyonu, 1902 yılında hizmete açılmıştır. İstasyon, memba sularının haznelerde toplanarak kente iletildiği bir nokta olarak işlev görmüştür (Bozkurt, 2024, s.99-100; G. Mengüç, 2024, s.89; Uğuryol, 2020, s.431). 1990'lı yıllara kadar işlevini sürdüren Cendere Pompa İstasyonu, özgün karakterini büyük ölçüde muhafaza eden ve günümüze ulaşabilen İstanbul'un değerli endüstri mirası yapıları arasındadır. Yapının yeniden işlevlendirilmesi İstanbul 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2001 yılındaki kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir ve yapının restorasyon süreci 2006 yılında başlamıştır. İstanbul Su Medeniyetleri Müzesi olarak planlanan restorasyon süreci 2009 yılında tamamlanmış olmasına rağmen yapı 2022 yılında dek kamuya açılmamıştır. 2022 yılında ikinci kez restore edilen yapı, Cendere Sanat Müzesi adı ile yeni bir işlev kazanarak kültürel yaşama kazandırılmıştır (Bozkurt, 2024, s.100-103; G. Mengüç, 2024, s.89-90; Şener ve İpekoğlu, 2024, s.107; Uğuryol, 2020, s.431-432) (Şekil 3.16.).

Şekil 3.16. Cendere Pompa İstasyonu (Uğuryol, 2020, s.431) ve Günümüzde Cendere Sanat Ana Binası (Bozkurt, 2024, s.103)

Terkos Su Pompa İstasyonu (İstanbul): Tesis, İstanbul'un Terkos Mahallesi'nde yer almaktadır ve 1883 yılında inşa edilmiştir. Terkos Su Pompa İstasyonu, Osmanlı Devleti tarafından yabancı girişimcilere tanınan imtiyazlar çerçevesinde inşa edilmiştir ve yabancı müteşebbisler tarafından gerçekleştirilmiş dört bilinen pompa istasyonu örneğinden birisidir (Akatay, 2003, s.5-17; Şener ve İpekoğlu, 2024, s.107) (Şekil 3.17). Tesis, 2011 yılında İSKİ (İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi) adına hazırlanan bir projeyle restorasyon sürecinden geçirilerek İSKİ Su Medeniyetleri Müzesi (İstanbul Su Medeniyetleri Müzesi) adı ile Terkos Su Teknolojileri Tanıtım Merkezi olarak müze işleviyle yeniden işlevlendirilmiştir (Öztürk, 2022, s.5-32; Şener ve İpekoğlu, 2024, s.107). Tesis, 2012 yılında Ulusal Mimarlık Ödülleri kapsamında Yapı Dalı Koruma-Yaşatma Başarı Ödülü'ne layık görülmüştür. Müze kurgusunun oluşturulma sürecinde, Hamidiye Suları sisteminin bir parçası olan Cendere Pompa İstasyonuyla tematik ve yapısal bir ilişki kurulması hedeflenerek su mirasını görünür kılacak bir rota oluşturulması amaçlanmıştır. Tesisin restorasyon sürecinde, içlerinde bulunan makinelerle birlikte bütüncül bir yaklaşımla müdahale gerçekleştirilmiştir (Kayın, 2013; Öztürk, 2022, s.32-33; Tanyeli ve diğerleri, 2012).

Şekil 3.17. Terkos Tesisi Yapı Topluluğu (Kayın, 2013) ve Pompa Binası İç Kısmı (Tanyeli ve diğerleri, 2013)

4. NİKSAR İLÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın bu bölümünde tez kapsamında incelenen su işletmesinin Niksar’da yer almasından dolayı, Tokat ilinin Niksar ilçesinin genel özellikleri ele alınmıştır. Niksar ilçesinin coğrafi ve fiziksel yapısına, tarihi gelişimine, demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına, su kaynakları ve su yapılarına değinilmiştir. Tez çalışmasının alt başlıklarından olan Tokat ili ve Niksar ilçesi ile bütünleşen Ayvaz Suyu’nun tarihçesi, karakteristik özellikleri ve bölgeye katkıları bu bölümde incelenmiştir.

4.1. Niksar İlçesinin Coğrafi ve Fiziksel Yapısı

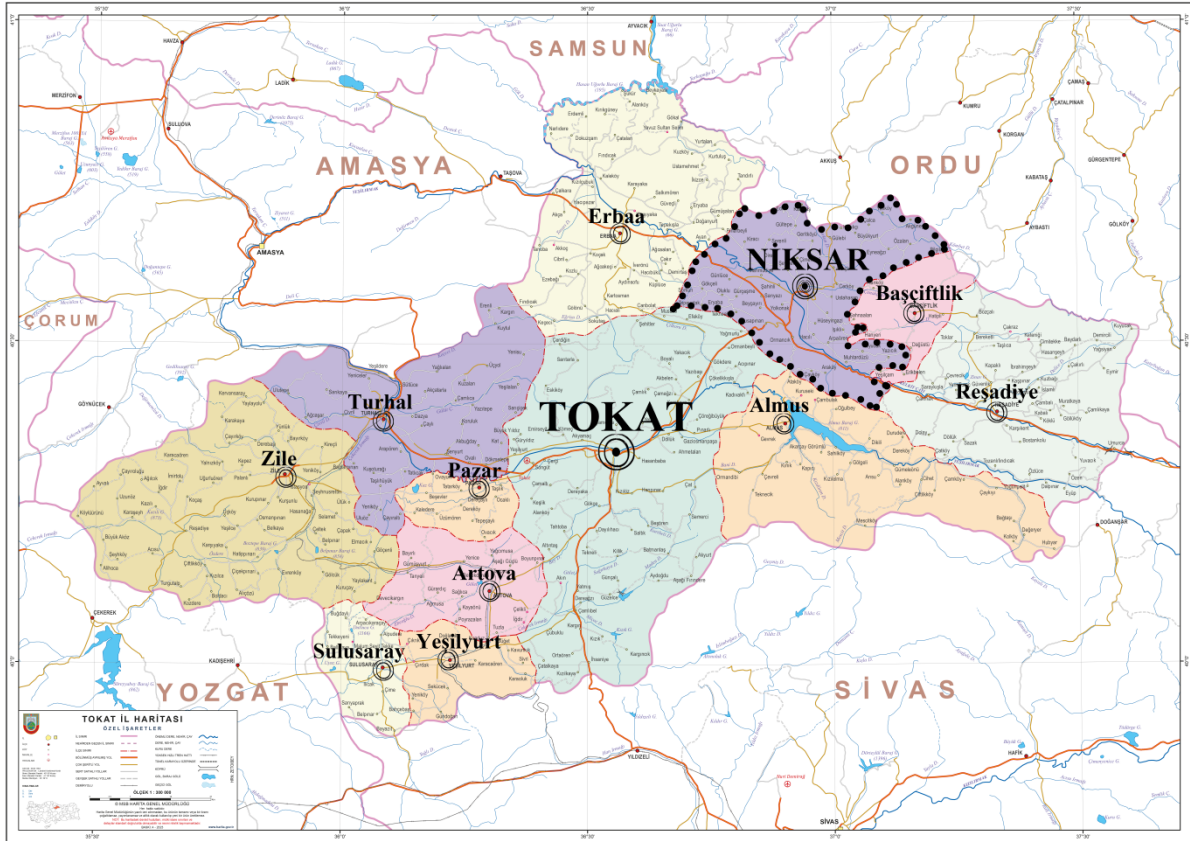
4.1.1. Coğrafi Konum

Niksar, Karadeniz Bölgesi’nin Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde yer alan ve Tokat iline bağlı bir ilçedir. Tokat ilinin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. İlçe, 40° 35’ kuzey enlemi ile 36° 58’ doğu boylamı üzerinde yer almaktadır ve 955 km² yüz ölçümüne sahiptir (Şekil 4.1.) (Darkot, 1964, s.273; Hardal, 2021, s.598; Uyanık, 2020, s.87).

Şekil 4.1. Tokat İli ve Niksar İlçesinin Coğrafi Konumu (Haritalar Genel Müdürlüğü (HGM) İnternet Sayfası kaynağından alınan Türkiye Mülkî İdare Bölümleri Haritası belgesi yazar tarafından düzenlenmiştir)

İlçe, şehir merkezine yaklaşık 60 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır (Yıldız, s.2023, 23). Niksar ilçesi, Ordu ili ve Tokat'ın birçok ilçesiyle sınır komşusudur (Hardal, 2021, s.598; Yürüdü, 2009, s.1). İlçenin güneydoğusunda Başçiftlik ilçesi, doğusunda Reşadiye ilçesi, kuzeybatısında Erbaa ilçesi, güneyinde Almus ilçesi, güneybatısında Tokat ili ve kuzeyinde Ordu ili yer almaktadır (Şahin, 2019, s.10; Toprak ve Şahin, 2017, s.130; Yıldız, 2023, s.23) (Şekil 4.2.).

Şekil 4.2. Niksar İlçesinin Coğrafi Konumu (Haritalar Genel Müdürlüğü (HGM) İnternet Sayfası kaynağından alınan Tokat Mülkî İdare İl Haritası belgesi yazar tarafından düzenlenmiştir)

Niksar, Yeşilırmak Nehri'nin en büyük kollarından biri olan Kelkit Çayı Vadisi boyunca deniz seviyesinden yaklaşık 350 metre yükseklikte bulunmaktadır. İlçenin coğrafi yapısı büyük ölçüde dağlık bir özelliğe sahiptir ve ilçenin kuzeyinde Canik Dağları, güneyinde Sakarat Dağları ve güneydoğusunda Dönek Dağı yer almaktadır (Bostan, 2007, s.119; Hardal, 2021, s.598; Şahin, 2019, s.10-11; Tetik Kanar, 2019, s.3; Yürüdü, 2009, s.1). Coğrafi konumu itibarıyla Niksar, İç Anadolu ile Doğu Anadolu bölgeleri arasında geçiş ve bağlantı

sağlayan bir konumdadır. Katip Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde bahsettiği üzere Niksar Kalesi dağın eteklerine kurulmuştur. Batı yönü geniş ve düz bir ova ile çevriliyken doğusunda dağlık bir alan bulunmaktadır. Tokat ilinin kuzeydoğusunda yer alan bu bölge Erzurum yolu üzerinde bulunması nedeniyle de stratejik bir öneme sahiptir (Tetik Kanar, 2019, s.3).

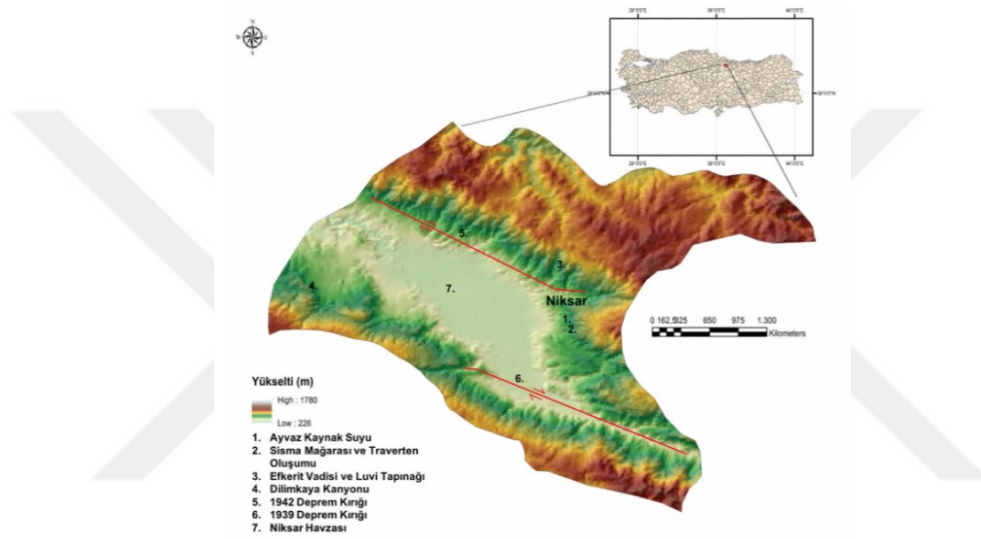
4.1.2. İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü

Niksar ilçesinin iklimi, coğrafi konumu nedeniyle Karadeniz iklimi ile karasal iklim arasında bir geçiş özelliği göstermektedir. Niksar'da kış mevsimi ılık ve yağışlı, yaz ayları sıcak geçmektedir. İlçe, yıl boyunca her ay belirli miktarda yağış almaktadır. (C. Gökçe ve Koçan, 2020, s.156; Niksar Belediyesi, 1988, s.22; Tetik Kanar, 2019, s.4; Ünal, 2004). Niksar Meteoroloji İstasyonu'na ait gözlem verilerine göre ortalama yıllık yağış miktarı 562, 8 mm olarak tespit edilmiştir. Niksar'da ortalama sıcaklık 14, 0 °C olarak hesaplanmıştır (Şahin, 2019, s.19-99). Niksar, dağlar ve ormanların geniş alanlar kapladığı bir bölgedir (Tetik Kanar, 2019, s.5; Yürüdü, 2009, s.7). Tarıma elverişli topraklar, ilçenin büyük bir kısmını kaplamaktadır. İklim ve toprak yapısının tarıma uygunluğu, Niksar'da ekili alanların çeşitlenmesine ve üretilen sebze ve meyve türlerinin geniş bir yelpazeye yayılmasına olanak sağlamıştır (Niksar Belediyesi, 1988, s.22; Tetik Kanar, 2019, s.4; Yürüdü, 2009, s.38).

4.1.3. Jeolojik Yapı ve Depremsellik Durumu

Niksar yerleşimi, Canik Dağları'nın güney yamaçlarında Kelkit Çayı'na ulaşan Çanakçı Deresi ve onun yan kollarının oluşturduğu vadilerin tabanları ile eğimli alanlar üzerinde kurulmuştur (Yalçın, 2010, s.5). Jeolojik açıdan, Niksar ilçesi II., III. ve IV. jeolojik dönemlere ait oluşumları barındırmaktadır. Bu nedenle, bölgenin yer şekilleri kırıklı ve kıvrımlı bir yapı sergilemektedir (Tetik Kanar, 2019, s.4). Niksar ilçesi ve yakın çevresi, barındırdığı zengin jeolojik değerler sayesinde dünya genelinde ender rastlanan alanlardan biri olma özelliğindedir (Toprak ve Şahin, 2017, s.130). Niksar ilçesinin tarihsel süreçte sahip olduğu derinlik bölgenin birçok medeniyete ev sahipliği yapmasını ve alanın kesintisiz bir yerleşim alanı olarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Yerleşimin sürekliliğinin arka planında Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun (KAFZ) jeodinamik hareketliliği önemli bir rol oynamıştır (Toprak ve Şahin, 2017, s.134). KAFZ üzerindeki Niksar bölgesinde yer alan pek çok doğal unsur, varlığını bu bağlamda bu aktif fay sistemine borçludur. KAFZ'nin

oluşturduğu jeolojik süreçler, zaman zaman çeşitli doğal afetleri beraberinde getirmiştir. Ancak aynı zamanda bu durum yaşanabilir alanların ve doğal zenginliklerin ortaya çıkmasına da katkı sağlamıştır (Toprak ve Şahin, 2017, s.129-134). Bu fay zonunun etkisiyle beraber bölgede belirgin morfolitik yapılar gelişmiştir. Efkerit Vadisi ve bu vadiye yer alan mağaralar, Sisma Mağarası ile traverten oluşumları, Dilimkaya Kanyonu, Ayvaz Kaynak Suyu ve fay hattı boyunca gözlenen genç volkanik kayalar Niksar'ın başlıca jeodeğerlerini ve jeolojik mirasını oluşturmaktadır (Toprak ve Şahin, 2017, s.129) (Şekil 4.3.).

Şekil 4.3. Niksar İlçesi ve Çevresinin Jeolojik Mirası/Yer Bulduru Haritası (Toprak ve Şahin, 2017, s.130)

Niksar tektonik açıdan Türkiye'nin en aktif faylarından biri olan Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF) üzerinde konumlanmaktadır (C. Gökçe ve Koçan, 2020, s.156; Toprak ve Şahin, 2017, s.129-131). Bu fay hattı Kelkit Çayı Vadisi'nden geçmektedir ve Niksar kenti tarih boyunca birçok yıkıcı depremle sarsılmıştır (Şahin, 2019, s.23; Yalçın, 2010, s.7; Yürüdü, 2009, s.4). Bu sarsıntılardan ikisinin miladi 344 ve 499 yıllarında gerçekleştiği tarihi kaynaklarla belgelenmiştir (Uyanık, 2020, s.90). Niksar'da Büyük Deprem olarak anılan afet 1939 yılında meydana gelen Erzincan Depremi'dir (Karlı, 2015, s.49). 1942 yılında Erbaa-Niksar civarında başka bir deprem meydana gelmiştir (Toprak ve Şahin, 2017, s.135). Niksar özellikle 1943 yılında gerçekleşen Ladik Depremi'nden ciddi şekilde etkilenmiştir (Karlı, 2015, s.49). Bölgedeki sismik aktivite günümüzde de etkinliğini sürdürmektedir (Toprak ve Şahin, 2017, s.135).

4.2. Niksar İlçesinin Tarihi Gelişimi

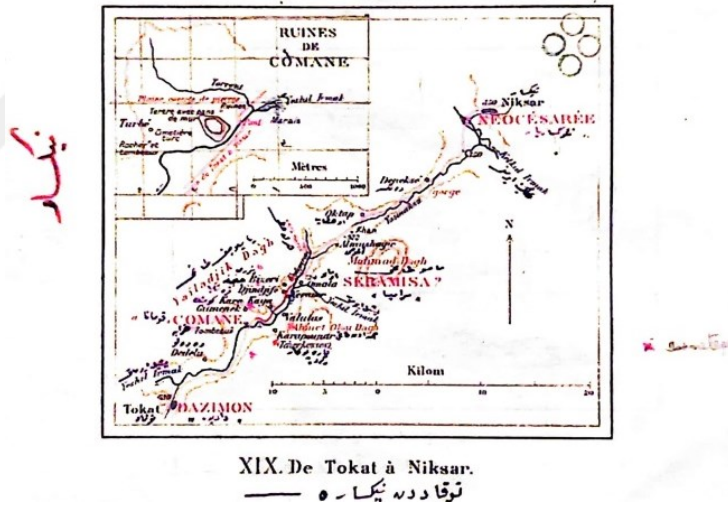
Niksar ilçesi, köklü tarihi geçmişi ve sahip olduğu özellikleri ile hem doğal hem de yapay kimlik unsurlarını bünyesinde barındıran bir yerleşim alanıdır. Tarihi yapıları, korunmuş dokusu ve mimari mirası Niksar'ın kimliğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Hardal, 2021, s.594-598).

Niksar isminin kökenine dair literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Pontus Krallığı döneminde Kaberia (Cabira) olarak bilinen yerleşim, Roma döneminde Diaspolis ve Neocaesarea (Yeni Kayseriye) isimleriyle anılmıştır. Kentin adı Roma hâkimiyetinde General Pompeius tarafından Diospolis olarak değiştirilmiştir. Roma İmparatoru Augustus döneminde kent Sebaste olarak anılmıştır ve Tiberius döneminde kentin adı Yeni Kayseriye anlamına gelen Neokaiseria olarak değiştirilmiştir. Bizans döneminde Neocaesarea ismi kullanılmaya devam etmiştir ve ek olarak Harsanisiya adı da yerleşim için tercih edilmiştir (Aydın, 2017, s.7; Tetik Kanar, 2019, s.2-3). Danışmendaneme'de kentin adı Harsanisiya ya da Harsanoskiye şeklinde geçmektedir. Doç. Dr. Sabahat Altan, Danışmend Gazi'nin Neokaisera'yı Bizans'tan aldıktan sonra şehrin adını Niksar olarak değiştirdiğini ifade etmektedir (Kapusuz, 1994, s.93; Tetik Kanar, 2019, s.3). Danışmend Gazi Neocaesarea'nın şehir surlarını gördüğünde “*Nik bir hisar, inşallah fethi müyesser oluruz*” ifadelerini kullanmıştır. Bu sözden hareketle bölge zamanla Nikhisar adıyla anılmaya başlanmıştır. 17. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi ünlü eseri Seyahatname'de bu ismin doğrusu hususunda “*Bu Niksar'ın doğrusu Nik Hisar yani İyi Hisar olup hafifletmek suretiyle yanlış olarak Niksar denilir*” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. (Niksar Belediyesi, 1988, s.22; Tetik Kanar, 2019, s.3). Anadolu Selçukluları döneminde Niksar, Darü'l-İkbal ismiyle anılmıştır (Akar ve Özbay, 2011, s.15; Bostan, 2007, s.119; Tetik Kanar, 2019, s.3; Yıldız, 2023, s.23).

Niksar tarihsel süreç boyunca Anadolu'nun önde gelen yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Bu durumu pekiştiren en temel etken şehrin bulunduğu coğrafi konumdur. Niksar, doğal olarak korunaklı bir vadiye yerleşmiştir ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı savunulması kolay bir konumda bulunan bir kale şehri özelliğindedir (Turan, 2021, s.1454-1455). Özellikle inşa edilen Niksar Kalesi, bulunduğu mevkinin sağladığı avantajlarla önemli bir askeri üs işlevi görmüştür ve Niksar'da yerleşim başlangıçta güvenlik kaygıları nedeniyle

kale içinde yoğunlaşmıştır. Güvenlik tehditlerinin azalmasıyla birlikte şehir, kale dışındaki yamaçlara doğru genişlemiştir (Aydın ve Gün, 2023, s.74; Turan, 2021, s.1462).

Niksar, Karadeniz Bölgesi'ni Anadolu'nun iç bölgelerine bağlayan ana ulaşım aksları üzerinde yer almaktadır. Söz konusu güzergahlar, aynı zamanda tarihi İpek Yolu'nun da bir bölümünü teşkil etmektedir ve bu nedenle alan stratejik bir konuma sahiptir (Atak, 2017, s.339; Turan, 2021, s.1455; Uyanık, 2020, s.89). Stratejik konumu, Niksar'ın tarih boyunca sosyal, siyasal ve ekonomik açılardan önemli bir merkez olmasını sağlamıştır. Munro tarafından Pontus Krallığı'nın Büyük Ana Yolu olarak tanımlanan Doğu-Batı hattı Tokat bölgesinde Yeşilirmak ve Kelkit Vadileri boyunca dört ana kol şeklinde uzanmaktadır. Bu ana yolların üçü Niksar üzerinden geçmektedir ve bu yollar Eupatoria-Kaberia (Niksar Yolu), Amasia-Neokaisareia (Kabeira=Niksar) Yolu ve Amaseia-Komana-Neokaisareia güzergâhıdır (Uyanık, 2020, s.89-90) (Şekil 4.4.).

Şekil 4.4. Fransız Arkeolog Salomon Reinach (1858-1932) Tarafından Yapılan Tokat-Niksar Arasındaki Yol ve Komana'yı Gösteren Harita (Boşdurmaz, 2021, s.13)

Niksar, Orta Anadolu'nun Karadeniz'e açılan kapısı olarak tanımlanmıştır. Stratejik konumunun sağladığı avantajlar nedeniyle kent, tarihsel süreç içerisindeki önemini artırmıştır ve bu nedenle çeşitli siyasi oluşumlar bölgeye hâkim olabilmek için mücadele etmişlerdir (Turan, 2021, s.1454-1462). Şehrin kurulduğu dönemden Türk hâkimiyetine girene kadar Hitit, Frig, Med, Pers, Pontus, Yunan ve Roma gibi birçok uygarlığın egemenliği altında kaldığı bilinmektedir (Hardal, 2021, s.598; Turan, 2021, s.1455; Yalçın, 2010, s.29-69).

Kaşkalar ve Hititler bölgeye hâkim olabilmek için bir çekişme içinde olmuşlardır (Turan, 2021, s.1455). M.Ö. 750-546 aralığında Friglerin burada bulunduğu ardından alanın M.Ö. 546'da Perslerin egemenliğine geçtiği belirtilmektedir (Aydın, 2017, s.1; Yiğitpaşa, Yazar, Çelemoğlu ve Bahar, 2022, s.26; Yürüdür, 2009, s.19). Niksar, Helenistik Dönem'de dini ve siyasi açıdan önemli bir Pontus yerleşimi olarak öne çıkmıştır (Uyanık, 2020, s.86). M.Ö. 331'de Makedonların yönetimine giren kent, M.Ö. 323'te Pontus Krallığı topraklarına katılmıştır (Yiğitpaşa ve diğerleri, 2022, s.26). Amasyalı coğrafyacı Strabon, Niksar'ın Pontus Kralı Mithridates'in (M.Ö. 302-266) başkentliğini yaptığı Kaberia (Caberia) adlı kent olduğunu belirtmiştir (Niksar Belediyesi, 1988, s.22; Tetik Kanar, 2019, s.2). Pontus Krallığı'nın hükümdarlarından I. Mithridates, Niksar'a özel bir ilgi göstermiştir ve bu alanı başkent olarak seçmiştir. Mithridates'in bu bölgede hayvanat bahçeleri, av alanları, su değirmeni ve sarayı yer almıştır. Ayrıca, Pontus krallarının taç giyme törenleri de bu şehirde gerçekleştirilmiştir (Strabon, 2018, s.42-43; Turan, 2021, s.1455).

Roma hâkimiyetindeki Neocaesarea'nın (Niksar), Roma'nın en mamur şehirlerinden bir tanesi olduğu ifade edilmiştir (Boşdurmaz, 2021, s.13; Gündoğdu ve diğerleri, 2006, s.11). Roma İmparatoru Nero'nun hükümetinde (M.S. 54-68), Niksar'ın da dahil olduğu bölge Roma İmparatorluğu'nun on bir eyaletinden birine dahil edilmiştir. İmparator Hadrianus'un hükümdarlığında (M.S. 117-138) Niksar, kültürel açıdan önemli faaliyetlerin gerçekleştirildiği merkezlerden biri haline gelmiştir (Strabon, 2018, s.43; Turan, 2021, s.1455). Kapusuz'un (1994) aktardığına göre, Roma İmparatorları adına düzenlenen ilahlaştırma törenleri bu bölgede gerçekleştirilmiştir (Tetik Kanar, 2019, s.2).

Roma İmparatorluğu'nun Doğu Roma (Bizans) ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmasından sonra (M.S.395) Niksar, Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Alan, Armeniakon Theması sınırları içinde yer almıştır ve Türk egemenliğine kadar kültürel bir merkez olma niteliğini sürdürmüştür (Gündoğdu ve diğerleri, 2006, s.255; Turan, 2021, s.1455). Bizans yönetiminde Niksar'ın en hareketli dönemi XI. yüzyılda Anadolu'ya yönelik başlayan Türk akınları sırasında yaşanmıştır. Sonuç olarak, Bizans Türk akınlarına karşı direnemeyerek Niksar'ı 1067 yılından itibaren Türklere teslim etmek zorunda kalmıştır (Turan, 2021, s.1455). Alanın Türklerin kontrolüne geçmesinin ardından devam eden Türk akınları ve bölgenin güvenliğinin sağlanmasıyla yerleşim Niksar Kalesi'nin dışına yayılmıştır ve bu süreçte Türk şehirleşme faaliyetleri başlamıştır (Aydın, 2017, s.1).

Niksar, Danişmendliler Beyliği'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Danişmend Gazi tarafından fethedilerek Türk egemenliğine katılmıştır. Niksar, Danişmendliler döneminde de stratejik ve kültürel önemini korumuştur. Hatta bu dönemde siyasal ve kültürel açıdan daha da gelişip değer kazanarak beyliğin idari, askeri merkezi ve başkenti konumuna gelmiştir (Turan, 2021, s.1462; Yarcı, 2022, s.33). Danişmendli Beyliği döneminde alan önemli bir idari ve kültürel merkez haline gelmiştir (Hardal, 2021, s.598).

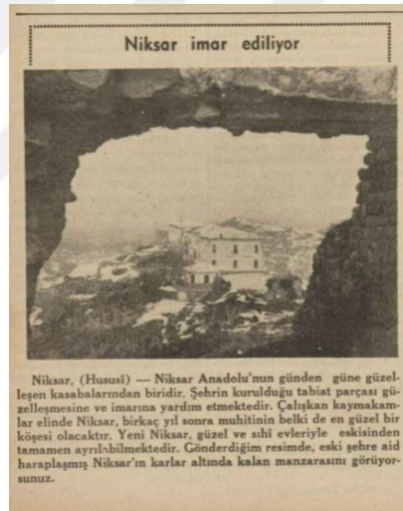
Niksar, 1175 yılından sonra Anadolu Selçukluların egemenliğine girmiştir (Yiğitpaşa ve diğerleri, 2022, s.26). Niksar, Anadolu Selçuklu dönemi kültürel coğrafyasında Tokat kentinin siyasal-kültürel merkezlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Boşdurmaz, 2021, s.15). Niksar, 13. yüzyılda Moğol güçleri tarafından ele geçirilmiştir (Yiğitpaşa ve diğerleri, 2022, s.26). 1289 yılında Niksar'da meydana gelen büyük bir sel felaketi, yerleşim alanındaki birçok yapının önemli ölçüde zarar görmesine yol açmıştır (Parlak, 2016, s.112). Niksar, 14. yüzyılda İlhanlılar, Eretnalılar, Taceddinoğulları Beyliği ve Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir (Aydın, 2017, s.7). İlhanlılar döneminde, imar ve yapılaşma alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır (Aydın, 2017, s.8; Gündoğdu ve diğerleri, 2006, s.15).

1392 yılında Osmanlı topraklarına katılan kent, bir süre Timur'un kontrolüne geçse de 1427 yılında tekrar Osmanlı egemenliğine girmiştir (Aydın, 2017, s.7; Parlak, 2016, s.112). Niksar'ın ticaret yolları üzerinde yer alması sebebiyle Osmanlı döneminde bölgede imar faaliyetleri sürdürülmüştür (Akar ve Güneş, 2002, s.224; Aydın, 2017, s.8). Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim'in düzenledikleri seferler esnasında Niksar'a uğrayarak burada konakladıkları bilinmektedir (Aydın, 2017, s.8). Ayrıca, Niksar kentinin bir dağ yamacına konumlandırılması, sokak dokusunun çoğunlukla çıkmaz sokaklar ve dar şekilde düzenlenmesi, bu sokakların genellikle bir camiye son bulması ve konutların mutlaka bahçeli inşa edilmesi gibi unsurlar, Osmanlı şehircilik anlayışıyla önemli ölçüde örtüşen bir yerleşim planını ortaya koymaktadır (Aydın ve Gün, 2023, s.74).

Niksar, Osmanlı döneminde de önemini korumuştur (Atak, 2017, s.340). 19. yüzyılın sonlarında Sivas Sancağı'na bağlı olan Niksar Tokat Sancağı'na dahil edilmiştir ve kaza statüsünü sürdürmüştür (Şener Boy, 2021, s.10). Niksar'ın Tokat Sancağı'na bağlı bir kaza haline gelmesinden sonraki idari yapısı, Sivas Vilayeti salnamelerinde yer alan kayıtlar

aracılığıyla izlenebilmektedir (Açıkel ve Mercan, 2002, s.238). Bu doğrultuda çeşitli idari kurumlar oluşturulmuştur. Ayrıca, Niksar kaza merkezi 1871 yılında belediye teşkilatının kurulmasıyla yerel yönetim anlamında kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (Açıkel ve Mercan, 2002, s.250).

Milli Mücadele döneminde işgal edilmeyen nadir kaza merkezlerinden biri Niksar'dır ve Cumhuriyet'in ilanına kadar kaza statüsünü muhafaza etmiştir. Cumhuriyet sonrasında gerçekleştirilen yeni idari yapılanma çerçevesinde ilçe statüsüne geçirilmiştir ve bu idari konumunu günümüze dek sürdürmüştür (Akar, 2017, s.28-31; Şener Boy, 2021, s.11). Şekil 4.5.'de yer verilen 13 Temmuz 1938 tarihli Ulus Gazetesinde "Niksar İmar Ediliyor" başlıklı gazete yazısında Niksar'ın Anadolu'nun günden güne güzelleşen kasabalarından biri olduğundan bahsedilmiştir.

Şekil 4.5. Niksar İmar Ediliyor Başlıklı Gazete Yazısı ("Niksar İmar Ediliyor", 1938, s.6)

Şekil 4.6.'da 1900'lü yıllara ait bir görünümle Niksar Kalesi ve Kale İçi Mahallesi genel hatları ile izlenebilmektedir. Günümüzde söz konusu fotoğrafta yer alan yapıların önemli bir kısmı varlığını korumaktadır ve hala ayakta durmaktadır (Arslan, 2020, s.69). Bu durum, bölgenin tarihi dokusunun büyük ölçüde muhafaza edildiğini göstermektedir ve Niksar'ın kültürel miras açısından korunmuşluk düzeyine dair önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır.

Şekil 4.6. 1900’lerde Niksar’dan Bir Görünüm (Arslan, 2020, s.69; Aydın ve Gün, 2023, s.84)

Niksar ve çevresinde, özellikle Danişmendliler’den itibaren Anadolu Selçukluları, Osmanlılar ve diğer Türk beylikleri tarafından inşa edilen yapıların sayısı oldukça fazladır (Ağca, 2016, s.52; Atak, 2017, s.340). Niksar İlçesi’nde yer alan ve günümüze kadar varlığını sürdürmüş eserlere Niksar Kalesi, Yağıbasan Medresesi, Leylekli Köprü, Kırkkızlar Kümbeti, Çöreğibüyük Cami, Niksar Ulu Cami, Talazan Köprüsü, Büyük Hamam, Taş Mektep, Melik Ahmed Gazi Türbesi, Erzurumlu Emrah Türbesi, geleneksel Niksar konutları örnektir (Erdem, 2015, s.33). İlçenin yüksek bir tepe üzerine kurulu eski kent merkezi; tarihi evleri, çeşmeleri ve dar sokaklarıyla özgün bir bütünlük sunmaktadır. İlçenin köklü tarihsel geçmişi, her geçen gün yeni arkeolojik buluntularla daha da görünür hale gelmektedir (Ağca, 2016, s.54). Tokat ili Niksar ilçesi, “Erken Dönem Anadolu Türk Mirası: Danişmend Beyliği Niksar (Tokat)” başlığıyla Türkiye’nin UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde 63. Sırada yer almaktadır ve 2018 yılında listeye dahil edilmiştir (UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi-Geçici Listeler, t.y.; UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi, t.y.; UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, t.y.). Bu yöndeki çabalar, kentin uluslararası düzeyde tanınırlığını artırmayı hedeflediği için son derece kıymetlidir.

Kısacası kurulduğu dönemden itibaren askeri, idari ve dini işlevleriyle kent niteliği kazanan Niksar, stratejik konumuyla tarihsel süreçte önemli bir yerleşim alanı olarak öne çıkmıştır. Bölgede gelişen üretim ile ticaret faaliyetleri ve önemli ulaşım yollarının kesişim noktasında yer alması kentin tarih boyunca canlılığını korumasını sağlamıştır. Bozulmamış doğal çevresi, köklü kültürel yapısı ve çok sayıda tescilli tarihi eseriyle Niksar özgün kimliğini sürdürebilen nadir kentlerden biridir. Bu bağlamda, Tokat’ın Niksar ilçesi hem Tarihi Kentler Birliği’ne hem de Dünya Surlu Kentler Birliği’ne üyedir. Böylelikle, kültürel mirasın korunması ve

yaşatılması çabalarını kent kurumsal düzeyde de sürdürmektedir (Aydın, 2017, s.9; Hardal, 2021, s.595-599; Yürüdü, 2009, s.2). Niksar Cittaslow (Yavaş Şehir) ağına katılma niyetini resmi olarak beyan etmiştir ve bu kapsamda niyet mektubunu ilgili kuruma ileterek süreci başlatmıştır (Yayar ve Arslan, 2021, s.588). Bu girişim, kentin Cittaslow ilkeleri doğrultusunda bir gelişim hedeflediğini göstermesi açısından önemlidir.

4.3. Niksar İlçesinin Demografik, Sosyo-kültürel ve Ekonomik Yapısı

4.3.1. Demografik ve Sosyo-kültürel Yapı

1840 yılında Sivas'a bağlı bir kaza merkezi konumunda olan Niksar, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Kırım Savaşı ve 93 Harbi (Osmanlı-Rus Savaşı) gibi gelişmelerin etkisi ile Kafkaslar ve Balkanlar'dan gerçekleşen göç hareketlerden payını almıştır. Bu süreçte Tokat ve Niksar'a yerleştirilen göçmen nüfusun etkisiyle şehirlerin demografik yapısında önemli artışlar yaşanmıştır (Şener Boy, 2021, s.10). 1869 yılına ait Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Niksar'da 1 tekke, 41 mescit ve 17 caminin bulunduğu; ayrıca bölgede görev yapan 57 imam, 54 müderris ve 58 ilim talebesinin mevcut olduğu kayıt altına alınmıştır (Yıldız, 2023, s.23-24). 1903 ve 1907 yıllarına ait nüfus verileri incelendiğinde Tokat Sancağı ile bu sancağa bağlı Niksar, Erbaa ve Zile kazalarında farklı etnik ve dini toplulukların bir arada yaşadığı görülmektedir. Çeşitli inanç ve milletlerden bireylerin bir arada bulunması bölgenin sosyo-kültürel açıdan çok katmanlı ve çeşitlilik arz eden bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Yıldız, 2023, s.24).

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk genel nüfus sayımı olan 1927 yılında, Niksar ilçesinde şehir ve kırsal alan nüfusu ayrı olarak belirtilmemiştir ve toplam nüfus 28.576 olarak kaydedilmiştir. Niksar ilçesi, 1950 yılına kadar ilçe nüfusu görece yavaş bir artış gösterirken 1950'li yıllardan itibaren belirgin bir yükseliş eğilimine girmiştir ve 1985 yılından itibaren göç veren bir yerleşim birimi haline gelmiştir. Niksar'da kent nüfusunun kırsal nüfusu aşması 2000 yılı itibari ile gerçekleşmiştir. (Hardal, 2021, s.599; Yürüdü, 2009, s.11). 2023 yılı verilerine göre, Niksar ilçesinin nüfusu 62.287 kişidir. Bu nüfusun % 50,49'u kadın, %49,51'i erkektir (Niksar Belediyesi İnternet Sayfası-Nüfus, t.y.).

4.3.2. Ekonomik Yapı

Niksar ilçesinin ekonomik yapısı büyük ölçüde tarım, hayvancılık ve orman ürünlerine dayanmaktadır (Tokat 2006 İl Yıllığı, s.109; Yayar ve Arslan, 2021, s.588). Niksar, yalnızca Tokat il sınırları içerisinde değil aynı zamanda Kelkit Vadisi boyunca yoğun ve çeşitli ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği merkezlerden biri konumunda olmuştur. İlçe ayakkabı, un, tuğla ve kereste gibi bitkisel ve endüstriyel ürünlerin üretimi ile pazarlanmasında üstlendiği rolle dikkat çekmiştir. Hem sanayi hem de tarım üretimi açısından Niksar ilçesi önemli bir potansiyele sahip olmuştur. Bu ürünler yalnızca yerel pazarlarda değil aynı zamanda Türkiye'nin farklı bölgelerine de sevk edilmiştir. Niksar'ın bu ekonomik merkez olma niteliği ilçeyi yalnızca üretim açısından değil aynı zamanda kültürel, sosyal ve sağlık hizmetleri bakımından da bölge halkı için bir çekim merkezi haline getirmiştir. 1980'li yılların başlarına kadar bölgesinde ekonomik açıdan öncü ve canlı bir merkez olarak öne çıkan Niksar, bu dönemde tarıma dayalı üretim, ticaret ve küçük ölçekli sanayi faaliyetleri ile bölge ekonomisinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Niksar'ın kayda değer bir sanayi ve tarımsal üretim potansiyeline sahip olduğu bilinmektedir. İlçede içme suyu ve şişeleme, kereste, un, salça, patates, tuğla, plastik, kuşburnu, buğday, mahlep, domates, süt, kireç ve et gibi çeşitli ürünler ekonomik değer taşımaktadır (Tokat Valiliği, 1998, s.121).

Tokat Valiliği'nin (1998) *Gelişen Tokat Sanayii* isimli çalışmasında su ve şişeleme alanında Niksar Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. ile tez çalışma konusu olan Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin ismi geçmiştir (Tokat Valiliği, 1998, s.123-124) (Ek-A.11; Ek-A.17). Niksar Belediyesi (1988) kaynağında da Niksar'daki sanayi kuruluşları arasında Ayvaz Suyu Dolum Tesisleri'nin önemli bir konumda olduğu ifade edilmiştir (Niksar Belediyesi, 1988, s.72). Şenol (2022) çalışmasında, Tokat ilinde içecek sanayi alanında özellikle içme suyu üretimi açısından (ambalajlı içme suyu) Niksar ilçesinin ön plana çıktığını belirtmiştir. İlçede yer alan Ayvaz Suyu'nun uzun yıllardır birçok büyük şehire pazarlandığı ve bu kapsamda düzenli su sevkiyatlarının gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (Şenol, 2022, s.498).

Tokat 2006 İl Yıllığında (2007), Niksar ilçesinde kurulmuş ve faaliyet göstermekte olan sanayi kuruluşlarının ağırlıklı olarak özel sektör tarafından işletildiği belirtilmektedir. Ayrıca ilçede 2 adet memba suyu dolum tesisi, 4 adet un fabrikası, 2 adet plastik bidon üretim tesisi, 1 adet salça üretim tesisi, 1 adet modern kireç fabrikası, 2 adet kereste fabrikası, 2 adet

kolonya imalathanesi, 2 adet tuğla üretim tesisi, 1 adet yem fabrikası, 1 adet otoklav sistemli lastik ayakkabı fabrikası, 1 adet naylon branda ve poşet üretim tesisi, 1 adet avize üretim atölyesi ile 2 adet akü imalat atölyesinin faaliyet gösterdiğinden bahsedilmiştir. Bu tesislerde üretilen ürünlerin önemli bir bölümünün iç pazarda tüketilmesiyle birlikte bir kısmının da dış pazarlara ihraç edildiğine değinilmiştir (Tokat 2006 İl Yıllığı, 2007, s.109).

4.4. Niksar İlçesinin Su Kaynakları ve Su Yapıları

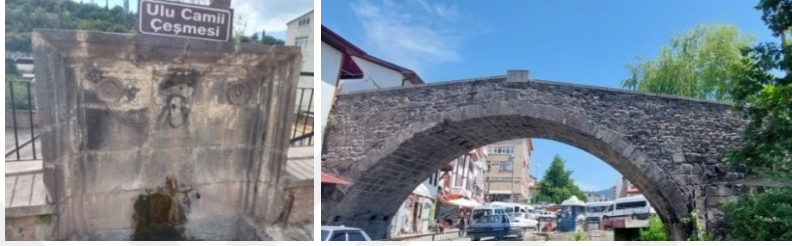
Niksar ilçesi, verimli toprakları, su kaynakları ve özgün mimarisiyle tanınmaktadır. Mevcut durumda bölgede su havzasının varlığı önemli bir yer tutmaktadır (Şahin, 2017, s.269; Torun, 2013, s.464). Niksar ilçesi, akarsular bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. İlçenin toprakları Kelkit Çayı (Kelkit Nehri, Kelkit Irmağı) ve bu çayın çeşitli büyüklükteki kolları tarafından sulanmaktadır (Uyanık, 2020, s.87-88; Yalçın, 2010, s.8). Kelkit Nehri, bölgenin kültürel ve tarihsel kimliğini şekillendiren en belirgin coğrafi unsurlardan biridir (Arslan, 2020, s.72; Uyanık, 2020, s.88; Yalçın, 2010, s.8) (Şekil 4.7.).

Şekil 4.7. Niksar Ovası ve Kelkit Çayı Görünümü (Şahin, 2019, s.11)

Çok sayıda akarsuyun geçtiği bu bölgede, farklı dönemlere tarihlenen çeşitli köprüler yer almaktadır. Bu yapılar, dönemin mühendislik anlayışını yansıtan ve hem işlevselliği hem de estetik yönüyle öne çıkan önemli mimari örneklerdir (Atak, 2017, s.340-345). Niksar, su kaynaklarının bolluğu nedeniyle tarihsel süreçte çok sayıda çeşmenin inşa edildiği bir yerleşim alanı olmuştur (Selçuk, 2008, s.28-29) (Şekil 4.8.). Tarihsel kayıtlarda bilinen ilk su değirmeninin Tokat'ın Niksar ilçesi yakınlarında antik Kabeiria (günümüzde Amasya'nın güneyinde) kentinde, Kelkit Irmağı üzerinde Mithridates Krallığı döneminde yaklaşık M.Ö. 1. yüzyılda kurulduğu belirtilmektedir (Çorapçıoğlu, 2016, s.290; Könez Ağzıküçük, 2023, s.10). Niksar bilinen dikey milli su değirmenlerine ev sahipliği yapması dolayısıyla dönemin

endüstri başkenti olarak değerlendirilmektedir (Uçkun, 2015, s.101). İlçede 2 adet sarnıç yapısı tespit edilmiştir (Akyüz ve diğerleri, 2010; Uçkun, 2015, s.92; Yalçın, 2010, s.78; Yazar ve diğerleri, 2022, s.66-77). Niksar ilçesinde birçok hamam yapısı bulunmaktadır (Selçuk, 2008, s.24-25). Özetle, Niksar ilçesi su kaynaklarının verimliliği sayesinde tarih boyunca gelişmiş bir su mimarisi geleneğine sahip olmuştur. Farklı dönemlerde inşa edilen bu yapılar hem işlevsellikleri hem de mimari nitelikleriyle bölgenin kültürel mirasına katkı sağlamıştır.

Şekil 4.8. Sırasıyla Ulu Camii Çeşmesi ve Leylekli (Yılanlı) Köprü (Yazar Arşivi, 2023)

Niksar Ovası'nın yamaçları ile dağ eteklerinde çok sayıda doğal su kaynağı yer almaktadır (Yalçın, 2010, s.10). İlçe, su kaynakları bakımın oldukça zengin bir potansiyele sahiptir ve birçok faydalı su kaynağına ev sahipliği yapmaktadır (Ağca, 2016, s.54; Karşlı, 2015, s.31). Bu kaynaklara; Ayvaz Suyu, Vartan Suyu, Kuşgeçmez Suyu vb. gibi kaynaklar örnektir (Erdem, 2006; Karşlı, 2015, s.31). Bu kaynaklar arasında öne çıkan Ayvaz Suyu, günümüzde Niksar ekonomisine önemli düzeyde ticari katkı sağlayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Yalçın, 2010, s.10). Tez çalışması kapsamında önemli bir nokta olan Niksar ilçesindeki Ayvaz Suyu'na ilişkin daha kapsamlı bir değerlendirme bölüm 4.4.1'de ele alınmıştır.

4.4.1. Niksar Ayvaz Suyunun Tarihçesi, Karakteristik Özellikleri ve Bölgeye Olan Katkıları

Günümüzde Ayvaz Suyu olarak anılan kaynak suyu 1973 Tokat İl Yıllığında, ‘‘Niksar Ayvas Menba Suyu’’ olarak anılmıştır ve Ayvaz Suyunun kendi adını taşıyan bir konumda Niksar'ın 2 kilometre güneydoğusunda yer aldığı belirtilmiştir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.135; Karşlı, 2015, s.43). Niksar'a ait tarihi kayıtlardan edinilen bilgilerle bu suyun, yüzyıllardır kullanımda olduğu anlaşılmaktadır (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.135). Yapılan araştırmalar,

bu suyun kullanımına ilişkin en eski kayıtların M.S. 4. yüzyıla kadar uzandığını göstermektedir (Niksar Belediyesi, 1988, s.70; Karşı, 2015, s.43). Niksar Ayvaz Suyu kaynağı binlerce yıldır hem içme suyu hem de kaplıca olarak insanlar tarafından kullanılmaktadır ve ilgi görmektedir (Toprak ve Şahin, 2017, s.134).

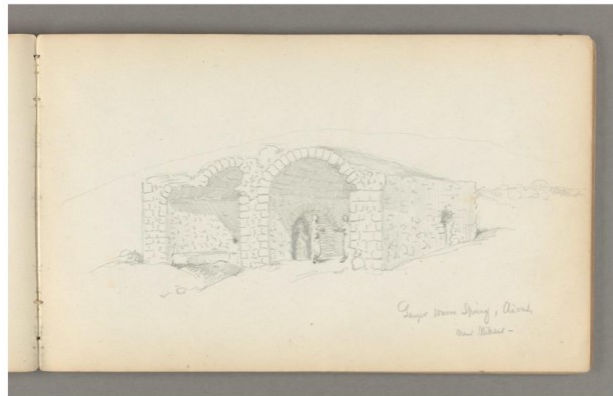
Niksar Ayvaz Suyu, eski adıyla Ayazma olarak bilinen yerleşim alanından adını almıştır. Hagiasma kelimesi Yunanca kutsal yer anlamına gelmektedir ve dilimize bu şekilde yerleşmiştir. Ab-ı Hayat ismi zamanla, Hagiasma-Ayazma-Ayvaz şeklinde bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Şahin (2017), bu suyun çevresinde eski çağlardan itibaren bir kültürün oluştuğunu ve farklı dönemlerde yaşamış toplulukların inançları, kimlikleri ve dilleri doğrultusunda bu su kaynağına büyük önem verdiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Anadolu'daki destan geleneğine önemli bir örnek olan Sarı Saltuk Gazi Destanı eserinin ikinci cildinin beşinci bölümünde yer alan “Frengistan’ın Fethi ve Sedd Hikayesi” başlığı altında Niksar Ayvaz Suyu ile ilgili anlatımlara yer verilmiştir (Şahin, 2017, s.269-270).

Niksar bölgesini ziyaret eden seyyahların ilgisini Ayvaz Suyu ve kaynağı çekmiştir. Böylelikle, bu su kaynağı çeşitli seyahatnamelerde kendisine yer bulmuştur. Ayvaz Suyu’na dair önemli tarihsel kaynaklardan biri Evliya Çelebi’nin ünlü Seyahatname adlı eseridir. 17. yüzyılda Niksar’a gelen Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ayvaz Suyuna değinmiştir. Evliya Çelebi, kentin kible yönünde belirli bir mesafede bulunan, küçük binalı ancak estetik açıdan dikkat çekici bir ılıcanın varlığından bahsetmektedir. Bu ılıcanın suyunun sağlık açısından oldukça faydalı olduğunu belirten Çelebi, bölge halkının burada giysilerini yıkadığını ve suyun içme suyu olarak da kullanıldığını ifade etmiştir. Kükürt kokusu taşıyan bu suyun, cilt üzerinde kaygan bir his bıraktığını ve özellikle abraşlık, cüzzam, uyuz, nikris (damla) gibi hastalıkların tedavisinde etkili olduğunu aktarmıştır. Ayrıca, çevre bölgelerden kişilerin şifa bulmak amacıyla buraya geldikleri dile getirilmiştir (Akar, 2017, s.172; Karşı, 2015, s.42-43; Niksar Belediyesi, 1988, s.70; Şahin, 2017, s.271). Bu ifadeler, Ayvaz Suyu’nun tarih boyunca yalnız bir içme suyu kaynağı olarak değil bölge halkı için sosyal ve kültürel bir mekân niteliği taşıdığını ve aynı zamanda sağlık açısından da önemli bir kaynak olarak kabul edildiğini göstermektedir.

17. yüzyılda Antakya Patriği III. Macarius da seyahatnamesinde Niksar Ayvaz Suyu’na değinmiştir. Macarius’un ifadesine ve halk arasında kabul gören bir inanca göre şehre birkaç

mil uzaklıkta bulunan Ayvaz kaplıcası bölgenin en eski yerleşim alanı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu alanda görkemli mimari özelliklere sahip çeşitli anıtların bulunduğunu ve Thavmatourgos adına inşa edilmiş oldukça büyük bir kilisenin varlığını ifade etmiştir (Aleppo, 1836, s.438-439; Taşkın, 2023, s.588).

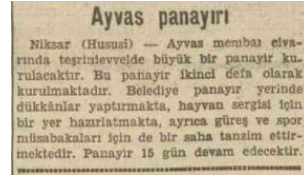
19. yüzyılda Niksar bölgesini ziyaret eden seyyahlar arasında en dikkat çeken isimlerden biri misyoner Henry John Van Lennep'tir (Yazar ve diğerleri, 2022, 70). Henry John Van Lennep Niksar Ayvaz Suyu hakkında ve bu suyun kullanımıyla ilgili kapsamlı bir açıklamada bulunmuştur. Lennep, şehir merkezinin doğusunda yaklaşık on dakikalık yürüyüş mesafesinde yer alan bir termal kaplıcanın varlığından bahsetmektedir. Suyun bu alandaki kaynaktan çıktığı ve kaynağın üzerinde antik özellikler taşıyan taş yapılar bulunduğu ifade edilmektedir. Bursa ve Küçük Asya'daki diğer mineral kaynaklardan farklı olarak bu suyun kükürt içermediği ve güçlü bir alkali çözeltisiyle zenginleştiği belirtilmektedir. Suyun renginin hafif beyaz ve tadının normal sudan farklı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, suyun güçlü temizleme özelliklerine sahip olduğu belirtilmekte ve kumaşların birkaç dakika içerisinde temizlendiği ifade edilmektedir. Lennep'in ressam olarak bölgeyi belgelemesi hem görsel hem de yazılı verilerin bütünlüğü açısından literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır (Şahin, 2024, s.44) (Şekil 4.9.).

Şekil 4.9. Henry John Van Lennep'in *Travels in Little-Known Parts of Asia Minora* (1870) Eserinde Ayvaz Suyu Kaplıca Binası Eskiz Çizimi (Hasan Erdem Arşivi; Lennep, 1870; Şahin, 2024, s.45)

Zamanla bölge halkı tarafından benimsenen ve kültürel mirasın bir parçası haline gelen Ayvaz Suyu çeşitli etkinliklere de ev sahipliği yapmıştır. Niksar Ayvaz Suyu'nun sosyal açıdan

insanları toplayıcı bir etkisi olduğundan bahsedilmektedir. Bu durum etkinlikler ve panayırlardan açıkça gözlenebilmektedir. Niksar’ın Türkler tarafından fethedilmesinin ardından Selçuklu dönemi kaynaklarında suyun bulunduğu bölgede her yıl düzenli olarak Ayvas Panayırı’nın gerçekleştiği belirtilmektedir (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024; Şahin, 2024, s.39). Literatürde bu duruma benzer bir örnek olarak her yıl Eylül ayında düzenlenen Yapraklı Panayırı verilebilmektedir ve bu panayır bölgesel çapta önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bu açıdan, Niksar yakınlarında kurulan Ayvas Panayırı da benzer şekilde ticaret faaliyetleri ile ön plana çıkmaktadır (Özcan, 2006, s.211-212). Karşlı (2015) çalışmasında Milli Kütüphane Arşivinde bulunan Niksar Halkevinin çıkarttığı Ülker Dergisinin 3. sayısında yer alan Niksar Ayvas Panayırı adlı yazı ile Ayvas Panayırına değinmiştir (Karşlı, 2015, s.247). Bu yazıda belirtilenler şu şekilde özetlenmiştir: 1936 yılında Niksar Ayvas Suyu civarında geniş katılımlı bir panayır düzenlenmiştir. Ayvas Panayırı, önemli bir ekonomik ve kültürel etkinlik haline gelmiştir. Binlerce kişi panayırı ziyaret etmiştir. Panayırın hem ekonomik hem sosyal anlamda büyük fayda sağladığı vurgulanmıştır (Karşlı, 2015, s.248-251). Ayrıca Ayvas Panayırı hakkındaki bilgiler (panayırın açılışı, niteliği vb.) yerel gazete haberlerinde de geçmektedir (Şekil 4.10. ve Şekil 4.11.).

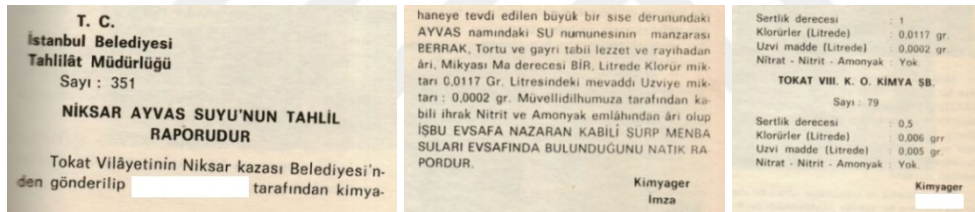

Şekil 4.10. Ayvas Panayırı Başlıklı Gazete Yazısı (‘‘Ayvas Panayırı’’, 1937, s.12)

Şekil 4.11. Niksarda Ayvas Panayırı Bir Ay Sonra Açılıyor Başlıklı Gazete Yazısı (‘‘Niksarda Ayvas Panayırı Bir Ay Sonra Açılıyor’’, 1938, s.5)

Ayvaz Suyu, yıllar boyunca bölgeye yerleşmiş topluluklar tarafından çeşitli alanlarda etkin olarak kullanılmıştır. Evliya Çelebi ve Lennep'in de belirttiği gibi, zaman içinde Ayvaz Suyunun temizleyici özelliğinin yüksek olduğunun fark edilmesi üzerine 1900'lü yılların başından itibaren kadınlar kıyafetleri bu alanda yıkamışlardır. Ayrıca, şifalı olduğu ve çeşitli hastalıklara iyi geldiği söylenen bu su çevre illerden de ilgi görmüştür (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024). Uzun yıllar boyunca halk tarafından kendiliğinden kullanılan Ayvaz Suyunun içme suyu olarak kullanılması fikri üzerine harekete geçen yetkililer ve Niksar Belediyesi 1935 yılında İstanbul Belediyesi ve Tokat-VIII. K.O. Kimyahanesinde tahliller yaptırmıştır. Bu tahlillerle birlikte halkın daha fazla güvenini kazanmak amacıyla rapor temin etmişlerdir. Bu raporla Ayvaz Suyu numunesinin berrak, tortu, doğal olmayan tat ya da koku gibi olumsuzluklardan arındırılmış olduğu ifade edilmiştir. Bu rapor, Ayvaz suyunun özellikleri itibarıyla içilebilir nitelikteki memba sularının standartlarına uygun olduğunu ortaya koymaktadır (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.135) (Şekil 4.12.).

Şekil 4.12. T.C. İstanbul Belediyesi Tahlilat Müdürlüğü Sayı 351 Niksar Ayvaz Suyu'nun Tahlil Raporu, 1935 (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.135)

Daha sonraki bir dönemde Ayvaz Suyu analiz edilmek amacıyla cam şişelere doldurulduktan sonra Ankara'daki Hıfzısıhha Enstitüsü'ne gönderilmiştir. Analiz raporunda belirtilen niteliklere dayanarak Ayvaz Suyu önce Niksar'da tanıtılmıştır. Ardından özel olarak hazırlanan dört su tenekesi Ayvaz'dan Niksar'a içme suyu olarak taşınmıştır. Daha sonraki süreçte, Merzifon'da bulunan bir kolordunun laboratuvarında yeni analizler yapılması sağlanmıştır (Karşlı, 2015, s.43). Şekil 4.13.'deki Ayvaz Suyu'nun analiz/tahlil raporunda ifade edildiği üzere, Ayvaz Suyu berrak, mutedil, renksiz bir niteliğe sahiptir ve nitrik, nitrat ile amonyak içermemektedir. Bu durum, suyun temiz ve sağlıklı bir su kaynağı olduğunu göstermesinin yanı sıra o dönemde içme suyunun sağlık ve temizlik açısından denetlendiğini gösteren önemli bir durumdur.

AYVAZ SUYU TAHLİL RAPORU	
T.C. K.K.O.K. (Köy Hizmetleri Bakanlığı)	
Sayı: 7P	
Manasın	: Herak
Tamamı	: Muredil
Renk	: Yok
Nitrit	: Yok
Nitrat	: Yok
Amonyak	: Yok
Mikyan nat. dercesi	: 0.5
Klor Sodyum (litrede)	: 0.006 gr
Uzvi madde (litrede)	: 0.0005 gr

Şekil 4.13. Ayvaz Suyu'nun Analiz/Tahlil Raporu (Karşlı, 2015, s.44)

Ayvaz Suyu'nun kaynağı, Niksar kent merkezine göre daha alçak bir kotta yer aldığı için bu suyun doğrudan şehre ulaştırılması mümkün olmamıştır (Özer, 2015, s.24). Özer (2015) çalışmasında, hijyenik fiçilerde muhafaza edilen Ayvaz Suyu'nun, dönemin seçkin bazı kahvehanelerinde ve ekonomik durumu görece daha iyi olan hanelerde tüketildiğini belirtmiştir (Özer, 2015, s.12).

Zamanla Niksar Ayvaz Suyu ile ilgili çeşitli reklamlar ve gazete haberleri yapılmıştır. Ayvaz Suyu hakkındaki bilgiler ve detaylar arşivlerde yer alan gazete haberleri ile desteklenmiştir. 11 Ekim 1935 tarihli Posta Gazetesinin 4.sayfasındaki “Niksar’da Ayvaz Suyu” başlıklı yazıda Niksar ilçesinin zengin memba sularıyla dolu olduğu ve bu su kaynaklarının arasında son dönemde önemli bir değere sahip Ayvaz Suyunun da bulunduğu belirtilmektedir. Habere göre, belediye Ayvaz Suyu Membasını yaptırarak suyun çevresinde bir düzenleme yapmıştır ve su kaynağını koruma altına alarak bu alanda bir görevli görevlendirmiştir. Ayrıca haberde, Ayvaz Suyu'nun şöhretinin çevre alana yayıldığından ve bu alanlara da Ayvaz Suyu'nun gönderildiğinden bahsedilmiştir (Şekil 4.14.) (“Niksar’da Ayvaz Suyu”, 1935, s.4). 30 Ekim 1935 tarihli Son Posta gazetesinin 4. sayfasındaki “Niksar Ayvaz Suyu Her Derde Deva Gibidir” alt başlıklı haber, Ayvaz Suyu'nun geniş çapta tanınan ve popüler bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu haberde, Ayvaz Suyu, İstanbul’un Taşdelen Suyu, İzmir’in Şaşal Suyu, Karamürsel’in Sağlık Suyu ile İzmit’in Çene Suyuna göre farklı bir örnek olduğundan bahsedilmiştir. Ayvaz Suyu'nun sağlık üzerinde olan olumlu etkileri belirtilmiştir. Ayvaz Suyu'nun halk için bir gelir kaynağı olmasının yanı sıra tedavi edici bir özelliği de sahip olduğu belirtilmiştir (“Niksar Ayvaz Suyu Her Derde Deva Gibidir”, 1935, s.4). Şekil 4.15.’de yer alan gazete haberindeki resimde Ayvaz Suyunun membası gösterilmiştir.

Şekil 4.14. Niksar’da Ayvaz Suyu Başlıklı Gazete Yazısı (“Niksar’da Ayvaz Suyu”, 1935, s.4)

Şekil 4.15. Niksar Ayvaz Suyu Her Derde Deva Gibidir Başlıklı Gazete Yazısı (“Niksar Ayvaz Suyu Her Derde Deva Gibidir”, 1935, s.4)

20 Aralık 1935 tarihli Son Posta Gazetesinin 4.sayfasındaki yazıda Ayvaz Suyu’nun kasabaya iyi bir gelir membası olduğundan ve suyun kapalı ve mühürlü kaplarla Tokat, Samsun ve civarına iletildiğinden bahsedilmiştir (“Yerleştirilen Göçmenlerle Niksarın İstihsal Vaziyeti Genişletildi”, 1935, s.4). Ayvaz Suyuna yapılan analizlerle sahip olduğu değerini ortaya koyulmasının ardından 1937 yılında Niksar Belediyesi tarafından kaynağı çevrilerek koruma altına alınmıştır ve halkın hizmetine sunulmuştur (Meral, 1938, s.124; Özer, 2015, s.24). 28 Ocak 1938 tarihli Son Posta Gazetesi’nin 5.sayfasındaki gazete yazısında Niksar’da Ayvaz Suyu adında güzel bir su olduğuna değinilmiştir ve Tokat, Samsun, Havza ile Reşadiye’nin bu alandan su aldığından bahsedilmiştir (“Niksarda Dokumacılığa Rağbet Artıyor” 1938,

s.5). Niksar Belediyesi'nin 29 Ağustos 1938 tarihli ve 250 sayılı kararı doğrultusunda bölgede bulunan kulübenin hamam olarak düzenlenmesine karar verilmiştir ve halka daha hijyenik bir ortam sunmak amaçlanmıştır. Aynı zamanda bu hamamın belediyeye ek gelir sağlaması açısından da faydalı olacağı ifade edilmiştir (Karşlı, 2015, s.44).

7 Mayıs 1939 tarihli Ulus Gazetesinin 6.sayfasındaki “Niksar, Çeşitli Mahsulü, Suyu, Elektrigi Olan Bir Yurt Köşesidir” başlıklı haberde Niksar'ın Ayvaz Suyu isimli iyi bir suyu olduğundan bahsedilmiştir. Bu içme suyunun yerinde Niksarlıların çamaşırlarını yıkadığı ile fazla sabun kullanmadıklarına vurgu yapılmıştır. Su hakkında yapılan tahliller neticesinde, suyun temiz olduğunun anlaşıldığı da belirtilmiştir (‘Niksar, Çeşitli Mahsulü, Suyu, Elektrigi Olan Bir Yurt Köşesidir’, 1939, s.6) (Şekil 4.16.).

Şekil 4.16. Niksar, Çeşitli Mahsulü, Suyu, Elektrigi Olan Bir Yurt Köşesidir Başlıklı Gazete Yazısı (‘Niksar, Çeşitli Mahsulü, Suyu, Elektrigi Olan Bir Yurt Köşesidir’, 1939, s.6)

Benzer bilgilere, 9 Mayıs 1939 tarihli Vakit Gazetesinin 4.sayfasındaki “Niksarlılar Memnun” başlıklı “Kasaba Civarındaki Su Islah Edildi” alt başlıklı haberden de ulaşılmaktadır (‘Niksarlılar Memnun Başlıklı Kasaba Civarındaki Su Islah Edildi’, 1939, s.4). 1940’larda bu suyun sertliğinin bulunmayışı, sabun tasarrufu sağlaması ve yıkanan çamaşırları beyazlatması nedeniyle Ayvaz Suyunun bulunduğu konum Niksarlıların çamaşır yıkadığı ve eğlenceler düzenlediği bir alan olarak kullanılmıştır. Daha sonraları bu yerin içme suyu olarak değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur ve suyun bireyler üzerinde olumlu etkiler

sağladığı düşüncesiyle daha etkin bir şekilde kullanılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Halk arasında safra kesesi ile böbreğinde taş olanlar, yüksek tansiyonlular, bağırsak hastalıklarından şikâyet edenler bu sudan son derece faydalandıklarını ifade etmişlerdir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.135).

Niksar Belediyesi bütçe arşiv belgeleri incelendiğinde, 1940’lı yıllarda suyun belediye bütçesinde gelir kalemi olarak yer aldığı tespit edilmiştir. İşletmeye geçiş sürecinde, çevre il ve ilçelerden suyun şöhretini duyan kişiler tarafından şifa amacıyla kullanıldığı ve bu kullanım için belirli bir ücret alındığı anlaşılmaktadır (“Güzel ve Tarihi Bir İlçemiz: Niksar”, 1949, s.5; Şahin, 2024, s.45) (Şekil 4.17.).

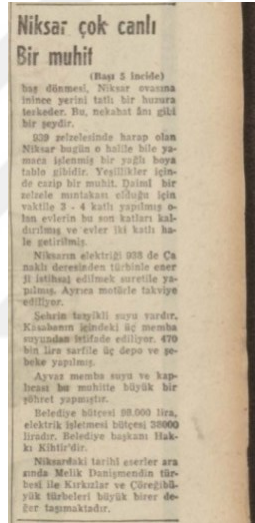

Şekil 4.17. Güzel ve Tarihi Bir İlçemiz: Niksar Başlıklı Gazete Yazısı (“Güzel ve Tarihi Bir İlçemiz: Niksar”, 1949, s.5)

17 Mayıs 1949 tarihli Ulus Gazetesinin 5. Sayfasındaki “Güzel ve Tarihi Bir İlçemiz: Niksar” başlıklı habere göre, Dünya’nın ve Türkiye’nin kaliteli içme ve kaplıca sularından biri olarak kabul edilen meşhur Ayvaz Suyu, Niksar’a ayrı bir önem kazandırmaktadır (Şekil 4.17.). Ayvaz Suyu’nun sertlik derecesinin yarımından daha az olduğundan, içiminin hafif olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca haberde, bu suyun böbrek hastalıklarına iyi geldiği ve ülke genelinde geniş bir üne sahip olduğu vurgulanmıştır. Habere göre yapılan bir tahlil neticesinde, belediyenin bu bağlamda, sahaya bir kaplıca binası ile otel yaptırdığı ve suyu

bilimsel ve teknik yöntemlerle inşa edilmiş sistemlerle kaplıcaya yönlendirdiği ifade edilmiştir. Böylelikle, Ayvaz kaplıcalarının şöhretinin ülkenin dört bir tarafına yayıldığına ve Ayvaz kaplıcaları yanında her sene panayırılar kurulduğundan bahsedilmiştir (“Güzel ve Tarihi Bir İlçemiz: Niksar”, 1949, s.5).

22 Ekim 1952 tarihli Vatan Gazetesi’nin Memleket Serisi No:44 serili Tokat ilavesinde “Niksar Çok Canlı Bir Muhit” başlıklı haberde ilçenin içindeki üç memba suyundan istifade edildiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca, Ayvaz Memba Suyu ve kaplıcasının bu alanda büyük bir üne sahip olduğuna vurgu yapılmıştır (“Niksar Çok Canlı Bir Muhit”, 1952; s.8) (Şekil 4.18).

Şekil 4.18. Niksar Çok Canlı Bir Muhit Başlıklı Gazete Yazısı (“Niksar Çok Canlı Bir Muhit”, 1952, s.8)

Niksar Ayvaz Suyu’nun Ankara’da T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Kimyevi-Kimyasal Tahlil Şube Müdürlüğü tarafından 10 Mart 1967 tarihli 5211-654 sayılı su kimyevi tahlil raporu yayınlanmıştır (Şekil 4.19.). Bu raporda ifade edildiği üzere, Niksar Ayvaz Suyu görünüş ve renk olarak berrak, kokusuz, tat olarak normal, 0,5 sertlik derecesine sahip, tortusuz, sülfat, nitrit, nitrat ve amonyak içermediği ifade edilmiştir. Bu su örneğinin kimya bakımından kaynak suyu vasfında olduğu da ayrıca belirtilmiştir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.137).

T. C.
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı
Refik Saydam Merkez
Hıfssıssıha Enstitüsü
Kimyevi Tah. Şb. Müdürlüğü
No : 5211 Km. b. 2/654.

Ankara, 10/3/1967

SU Kimyevi Tahlil Raporu

Vilayeti : Tokat - İlçesi : NIKSAR
Suyun ismi : AYVAS Menba suyu.
Dinlendirilmiş depo-
dan alınan SU.
Numuneye ait yazının : 28/2/1967 gün ve 115
sayılı.
Suyun derecesi : —
Görünüş ve renk : BERRAK
Koku : KOKUSUZ
Tad : NORMAL
Tortu : YOK
Tasmül : —
Kaleviyat (100 cc. suya
sarıfılanan N/10 Hcl) : 2 cc.
Mecmu Sertlik (Fransız) : 0,5
Sulfat (SO₄) Lt. de mgr. : —
Klor (Cl) Lt. de mgr. : 5
Nitrit (NO₂) Lt. de mgr. : YOK
Nitrat (NO₃) Lt. de mgr. : —
Amon. (NH₄) Lt. de mgr. : YOK
Üzvi maddeler için sarf
olunan oksijen (Lt/mgr) : 0 mgr. 8

Mulâhazat : BU SU ÖRNEĞİ KİMYA BAKIMIN-
DAN MENBA SUYU VASFINDA OLDUĞUNU.

İÇME SULARI Florür Tahlil Raporu : Niksar AY-
VAS SUYU'nun Litresinde 1,1 mgr. tabii Florür
olduğu anlaşılmıştır.

NOT : Tabii Florür dışların çürümesinde etkili
maddedir.

Kimya Şubesi Müdürü
Enstitü Müdürü

Şekil 4.19. Tokat 1973 İl Yıllığındaki Niksar Ayvaz Memba Suyu Tahlil Raporu (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.137)

Niksar Belediyesi (1988) kaynağına göre, Ayvaz Suyu'nun ünü, ülkenin hemen her bölgesine yayılmış durumdadır. Bu suyun, böbrek ve safra kesesi rahatsızlıklarına faydalı olduğu bilinmektedir (Niksar Belediyesi, 1988, s.95). Tokat 2006 İl Yıllığında da (2007), Niksar Ayvaz Memba Suyu'nun 0.5 sertlik derecesine sahip olduğundan, safra kesesi ve böbrek taşı rahatsızlıklarının yanı sıra yüksek tansiyon ile damar sertliği gibi sağlık sorunlarına da olumlu etkiler sağladığından bahsedilmiştir (Tokat 2006 İl Yıllığı, 2007, s.305). Bu bağlamda, Ayvaz Suyu'nun Türkiye genelinde tanınmış bir marka haline geldiği ve özellikle sağlık açısından faydaları nedeniyle de talep gördüğü anlaşılmaktadır.

Niksar Ayvaz Suyu'nun taşıdığı değer, sadece kültürel ve tarihsel boyutla sınırlı değildir. Niksar Ayvaz Suyu, birçok özelliği ile diğer kaynak sularından ayrılmaktadır. Niksar Ayvaz Suyu hidrojeolojik açıdan incelendiğinde, kendine özgü nitelikleri ile ön plana çıkmaktadır. Niksar Ayvaz Suyu kaynağının beslenme alanı, volkanik kayalardan oluşmaktadır. Bu tür kayalardan çıkan kaynak suları, genellikle düşük iyon içeriğine sahiptir ve kaliteli sular kabul edilmektedir. Dolayısıyla, Ayvaz Suyu düşük iyon miktarıyla dünya genelinde nadir bulunan su kaynakları arasında değerlendirilmektedir (Şahin, 2017, s.270). Ayvaz Suyu'nu diğer kaynak sularından ayıran en önemli özelliklerden biri, kaynağından 28°C sıcaklıkta

çıkmasıdır. Mevsimsel değişim göstermeyen bu su, sıcaklık açısından benzerlerinden farklıdır. Kaptaj içinde üç farklı noktadan çıkan suyun sertlik parametreleri değişkenlik göstermektedir. Ayrıca, Ayvaz Suyu 9,4 pH değerine sahip olması nedeniyle bazik karakterdedir. Tüm bu özellikleriyle Niksar Ayvaz Suyu karakteristik, kendine özgü su kaynakları arasında yer almaktadır (Şahin, 2017, s.271).

Niksar Ayvaz Memba Suyu, Türkiye’de şişelenmiş su endüstrisi açısından öncü kabul edilebilecek bir konumdadır. Niksar Ayvaz Memba Suyu, Türkiye’de şişelenerek (ambalajlanarak-paketlenerek) ekonomik açıdan değerlendirilen, satılan önemli kaynak sularından biri olma özelliğini taşımaktadır ve ülkenin ruhsatlandırılmış su kaynaklarından bir tanesidir (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024). Ayvaz Suyu’nun bölgeye katkıları şu şekilde açıklanabilmektedir; yıllar geçtikçe ün kazanan Ayvaz Suyu, Karadeniz Bölgesinde kaliteli memba suları arasında gösterilmektedir. İlerleyen süreçte Ayvaz Suyu Tokat ili genelindeki tüm ilçelere, Amasya, Samsun ve Sivas gibi komşu illere kadar gönderilmesine başlanmıştır ve bu yolda planlı çalışmalara başlanmıştır. Bölgede Ayvaz Suyunun özelliklerinin tanınması ve iyi bilinmesi nedeniyle zamanla Ayvaz Suyu ülke genelinde de bilindik bir isim haline gelmiştir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.135-137). Yurtiçinde, insan sağlığına olan olumlu etkileri sebebiyle geniş bir tüketici kitlesi tarafından tercih edilmiştir. Uluslararası alanda tüketilmesiyle büyük bir üne kavuşmuştur. Dönemin ulusal gazetelerinde yer alan haberler incelendiğinde, yerel yöneticilerin su kaynaklarına büyük bir önem gösterdiği ve bu kaynakları değerlendirmeye yönelik çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ayvaz Suyunun yalnızca yerel düzeyde değil ülke genelinde de önemli bir şöhrete sahip olduğu görülmektedir (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024).

Genel bir değerlendirme yapıldığında, eski çağlardan tesisin kuruluş yılı olan 1970’e kadar geçen süreçte bölgeye yerleşmiş topluluklar tarafından tüketilen ve belirli dönemlerde farklı amaçlarla kullanılmış olan Ayvaz Suyunun değerini muhafaza ettiği görülmektedir. Ayvaz Suyu bu bölgede fazlası ile rağbet görmüştür ve tercih edilmiştir. Bu durum, işletmenin marka oluşturma, tanıtım ve pazarlama süreçlerinden bağımsız olarak suyun kendi şöhretinden faydalanarak değer kazanmasına yol açmıştır. Bu sayede, ülke çapında tanınan Ayvaz Suyu ve Ayvaz Suyu İşletmesi yapılması düşüncesi ön plana çıkmıştır.

5. ENDÜSTRİYEL MİRAS KAPSAMINDA NIKSAR AYVAZ MEMBA SUYU İŞLETMESİ

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'nin memba suyu şişeleme işletmelerinden biri olan ve Orta Karadeniz bölgesinde cam şişelerde şişelenip ticari olarak değerlendirilen Ayvaz Memba Suyu'nun endüstriyel olarak ilk şişeleme tesisi Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ele alınmıştır. İşletmenin kuruluşu ve tarihi, ilçe içindeki konumu ve yer seçimi, yerleşkesi ve yakın çevresi, mimari özellikleri ve günümüzdeki durumu ve tesisin rölövesi ile restorasyon önerisi kapsamlı olarak değerlendirilmiştir. Yapı, tarihi değerler içermektedir ve bu nedenle koruma önerileri sunulmuştur.

5.1. Tesisin Kuruluşu ve Tarihçesi

Ayvaz Suyu'nun endüstriyel olarak ilk tesisi, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesidir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, ülkemizin tarihi cam su şişeleme tesislerinden bir tanesidir. Tesis, benzer işletmeler için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda, tesisin ve markanın gelişim süreci, karşılaşılan zorluklar ve mevcut durum değerlendirilerek incelenmelidir.

Yakın dönem kayıtları ve arşiv belgeleri incelendiğinde, Niksar Ayvaz Suyu 1970 yılında Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ile cam şişeleme yöntemiyle endüstriyel faaliyetlerine başlamıştır. İşletme, Niksar Belediyesi ve İller Bankası iş birliğinde kurulmuştur. Tesisin amacı, bölgesel olarak çıkan Ayvaz doğal kaynak suyunun değerlendirilerek cam şişelere doldurulup şişelenmesi üzerine bir üretim tesisi oluşturmaktır. Böyle bir tesisin kurulması için yüklü bir meblağ gerekmiştir. Bu bağlamda, İller Bankası'ndan yardım alınmıştır ve kredi talebinde bulunulmuştur (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.135).

1967 yılında Niksar Belediyesi'nin, Ayvaz Suyu ile ilgili planlı çalışmaları hakkındaki konuyu ilgili mercilere detaylı bir şekilde incelettirmesiyle birlikte İller Bankası ile bir anlaşmaya varılmıştır ve bir proje hazırlanmıştır. Bu çalışmalar ve gelişmeler olumlu sonuçlar doğurmuştur. Hazırlanan proje, İller Bankası'nın 33579/68729 sayılı Niksar dosyasında yer alan 20 yıl süre ile 1.000.000 TL. tutarındaki borçlanma ile Niksar Belediyesi ve İller Bankası

iş birliğinde uygulanmıştır. Belirli esaslar doğrultusunda, 1. 000. 000 TL. tutarında bir yatırımla fiilen uygulamaya başlanmıştır ve Ayvaz Memba Suyu İşletmesi kurulmuştur (Şekil 5.1.). İşletmenin inşaat sektörü ve üretim faaliyetlerinde rol alan tesisatı ile ilgili teknik şartnameler İller Bankası Yapı Müdürlüğü tarafından belirlenmiştir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.135-136).

Şekil 5.1. Tokat 1973 İl Yıllığındaki Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Görseli (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973)

Akar (2017) çalışmasında, 1968-1973 yılları arasında Niksar'da belediye başkanlığı yapan Cavit Tahmiscioğlu'nu Ayvaz Suyunu Türkiye'ye ve Dünya'ya tanıtan başkan olma özelliği ile tanındığını belirtmektedir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin detaylarını aktaran Akar (2017) çalışmasında, Cavit Tahmiscioğlu ile 2003 yılında başlanan ancak 2004 yılında tamamlanan röportajına yer vermektedir. Akar'a göre Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, zamanına göre oldukça büyük bir projedir. Niksar Belediye Başkanı olan İsmail Hakkı Tahmiscioğlu oğlu Cavit Tahmiscioğlu'na bir gün suyu tahlil ettirmek istediğinden söz etmiştir. Ardından, bu duruma yönelik olarak Ankara'ya numuneler gönderilmiştir ve alınan rapor olumlu sonuçlar vermiştir (Akar, 2017, s.172). 31 Mart 1938 tarihinde Ankara'ya giden Hakkı Tahmiscioğlu, bu ziyareti sırasında Ayvaz Suyu hakkında bir tanıtım yapmak amacıyla beraberinde bir sandık su götürmüştür ve götürülen suları vekâletlere dağıtmıştır. Hakkı Tahmiscioğlu Ayvaz Suyu'nu bakanlıklara taşıyarak bu suyun tanınmasını sağlamıştır (Karslı, 2015, s.45).

1968 yılına kadar bir süre Ayvaz Suyu, belediye tarafından damacana ve ağzı kapaklı tenekelere doldurularak ilçede satılmaya başlanmıştır. 1968 yılında Cavit Tahmiscioğlu'nun

Niksar Belediye Başkanı olarak seçilmesinin ardından Cavit Tahmiscioğlu su ile ilgili sorunlara müdahale etmeye karar vermiştir ve Ayvaz Suyunu tahlil ettirmiştir. Cavit Tahmiscioğlu, o dönemde İller Bankası Genel Müdürü Mazhar Haznedarın kendisine teknik konularda ve kredi verilmesinde büyük bir destek sağladığını belirtirken, üretimde kullanılacak olan şişeler ile şişelerin teknik resminin de kendisinden istendiğini ifade etmiştir. Bu durum üzerine Cavit Tahmiscioğlu, uçakla İstanbul'a gitmiştir ve bu seyahat sırasında İstanbul Paşabahçe Cam Fabrikası Genel Müdürü olan Şahap Kocatopçu ile tanışarak konuyu kendisine açmıştır. Bir protokol yapılarak bir milyon şişe sipariş edilmiştir. Ayrıca, Cavit Tahmiscioğlu, cam şişeler için iki ton alüminyum folyo şişe kapağı da temin etmiştir (Akar, 2017, s.172-173).

Türkiye'nin o dönemler ekonomik koşullarının zorlu olduğunu, döviz temin etmek ile kredi sağlamanın kolay olmayan süreçlere rağmen gerekli kredilerin temin edilmesiyle birlikte işletme hizmete açılmıştır ve tesise "Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi" ismi verilmiştir. (Akar, 2017, s.173) (Şekil 5.2.). Niksar'ın ekonomisine önemli katkıları olan bu tesisin yapıldığı dönemin belediye başkanı Cavit Tahmiscioğlu'nun gayretleriyle tesis Niksar'da kurulmuştur.

Şekil 5.2. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Ait Bir Görsel (Akar, 2017, s.174)

Tesis bölge için büyük bir önem arz etmektedir. Karadeniz bölgesi ile ülkemizin cam su şişeleme alanında önemli tesislerinden bir tanesidir (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 2/K2 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024). Tesisin kuruluşu, bölgede büyük bir heyecan yaratmıştır. Ayvaz Suyunun özellikleri dolayısıyla işletmenin Niksar'da suyun çıktığı alanın yakınında kurulmasına karar verilmiştir. Aralık 1969 tarihinde İller Bankası Banka Yapı Dairesi Müdürlüğü tarafından 300 cc cam şişe dolum tesisinin

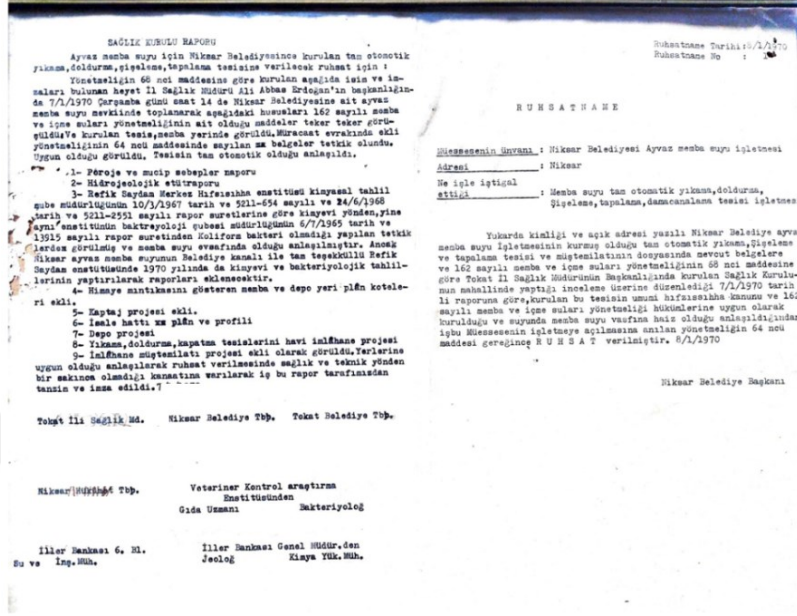
geçici kabulü yapılmıştır (Şahin, 2024, s.48). Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, endüstriyel anlamda 1969 yılında faaliyete geçmiştir ve 2005 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayvaz su kaynağının değeri 1930’lu yıllarda anlaşılmıştır ve 1940’lı yıllarda ise bölgedeki tanınırlığı artmıştır. 1940’lı yıllardan itibaren gerçekleştirilen küçük ölçekli yatırımlarla suyun elle dolumu yapılarak bir gelir elde edilmiştir (Şahin, 2024, s.47). Böylelikle bu süreçte, suyun belirli bir ücret karşılığında doldurulduğu tespit edilmiştir ve böylelikle Niksar Belediyesi bütçesine gelir sağlandığı anlaşılmaktadır (Şahin, 2024, s.17). Nihayetinde, 1969 yılında su, deneme işletmesine alınmıştır. Kurumsal olarak, 09.01.1970 tarihinde Niksar Belediyesine ait cam şişe dolum tesislerinde Ayvaz tescilli markası adı altında, otomatik makinelerde üretime resmi olarak geçilmiştir (Şahin, 2024, s.47) (Şekil 5.3.).

Şekil 5.3. Niksar Ayvaz Suyunun Marka Tescil Belgesi (Danışmend Hüseyin Şahin Arşivi; Niksar Belediyesi Arşivi)

İşletmeye, 08 Ocak 1970 tarihinde 1 No’lu ruhsat verilmiştir (Şahin, 2024, s.49) (Şekil 5.4.). Bu belgeye göre, Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu İşletmesi tesisi, memba suyu tam otomatik yıkama, doldurma, şişeleme, tapalama, damacanalama hizmetleri sunmaktadır. Bu resmi beyanda, 162 sayılı memba ve içme suları yönetmeliğinin 86. Maddesi uyarınca, Tokat İl Sağlık Müdürü başkanlığında oluşturulan Sağlık Kurulu tarafından alanda gerçekleştirilen saha incelemesi sonucunda düzenlenen 7 Ocak 1970 tarihli rapora atıfta bulunmaktadır. Söz konusu raporda, inşa edilen bu tesisin Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve 162 sayılı Memba ve

İçme Suları Yönetmeliği hükümlerine uygun şekilde kurulduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Ayvaz Suyu'nun memba suyu vasfında olduğu ve böylelikle işletmeye ruhsat verildiği belirtilmektedir.

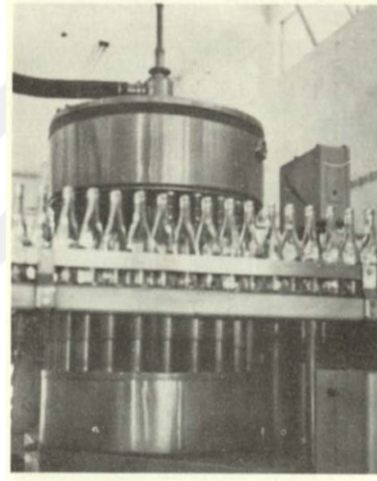

Şekil 5.4. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Ruhsatnamesi (Danışmend Hüseyin Şahin Arşivi; Niksar Belediyesi Arşivi)

09 Ocak 1970 tarihinde Memba ve İçme Suları Yönetmeliği'ne uygun olarak tesis üretime başlamıştır. Tesis, İtalyan menşeli SIMONAZZI marka otomatik yıkama ve şişeleme makineleri kullanarak, saatte 10.000 şişe kapasitesiyle faaliyetlerine devam etmiştir (Şahin, 2024, s.48). İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan çalışmada (1973), 1968 yılında ele alınan program kapsamında Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu Şişeleme tesisinin hizmete açıldığı ifade edilmiştir. Söz konusu tesisin, memba suyunun (doğal kaynak suyunun) hijyenik koşullarda şişelenerek halkın kullanımına sunulması amacıyla kurulduğu ve hizmet vermeye başladığı belirtilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada memba suyu şişeleme tesislerinin proje ve uygulama aşamalarında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca hazırlanmış olan sağlıkla ilgili gerekli yönetmeliklere titizlikle uyulduğu ifade edilmiştir (İller Bankası, 1973, s.142-143). Bu bağlamda tesiste, İller Bankası Memba Suları Hakkındaki karara uygun bir şekilde su şişeleme üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır. İşletmenin eski bir fotoğrafı Şekil 5.5.'de ve işletmenin iç mekan görseli Şekil 5.6'da yer almaktadır.

Şekil 5.5. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Genel Görüntüsü (Danışmend Hüseyin Şahin Arşivi)

Şekil 5.6. Niksar Ayvaz Memba Suyu Şişeleme Tesisinde Suyun Şişelenmesi (İller Bankası, 1973)

Dünya sağlık standartları gereğince, doğal kaynak sularının doğrudan kaynağında şişelenmesi zorunludur. Bu doğrultuda, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve daha sonra inşa edilecek olan Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş., bin yılı aşkın süredir tüketilen Niksar Ayvaz Suyunu en son teknolojiyle kaynağında şişelemiştir (Niksar Belediyesi, 1988, s.96) (Şekil 5.7.). Yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda, Ayvaz Suyu'nun endüstriyel olarak ilk işletmesi olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin şişeleme üretimi için gerekli tüm yasal mevzuatın karşılandığı görülmektedir.

Şekil 5.7. Niksar Ayvaz Memba Suyu Cam Şişeleme Dolum Tesisinde Üretim (İşletme Eski Çalışan Arşivi/Personel 1)

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, Niksar ilçesinde kurulan küçük bir sanayi tesisi niteliğindedir. Tesis; şişe yıkama, doldurma, kapaklama alanlarından ve depolama, nakliye gibi diğer yardımcı alanlardan oluşmaktadır. Yerel ekonomiye katkı sağlamanın yanı sıra çevresel sürdürülebilirlik yönünden de tesisin önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bu bağlamda, cam şişe kullanarak su şişeleme üretimi yapan bir tesis olarak hem doğal kaynakların korunması hem de kaliteli ve sağlıklı ambalajlama açısından avantajlar sunmuştur (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ve Katılımcı 2/K2 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024) (Şekil 5.8.).

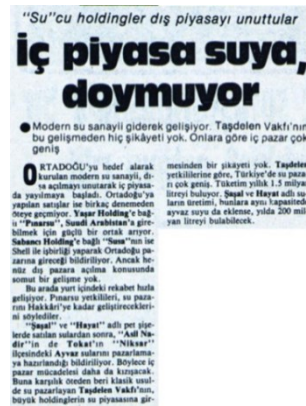

Şekil 5.8. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinden Bir Görünüm (Akar, 2017, s.174)

Dönemin koşulları dikkate alındığında büyük ölçekli yatırımlar ve teknik bilgi gerektiren bu tesisin kamu yararına işletilmesi, yöneticilerinin vizyonunu ve yerel halkın ilgisini gösteren önemli bir örnektir. Orta ölçekli bir yerel yönetim tarafından hayata geçirilen bu girişim, yalnızca ekonomik boyutuyla ele alınmamalıdır. Bu süreç, 1930-1970 yılları arasında görev yapan tüm yerel yöneticilerin ortak bir önceliği haline gelmiştir (Şahin, 2024, s.49). 1980'li yıllara gelindiğinde Asil Nadir Grubu tarafından yapılan bir protokol doğrultusunda Ayvaz

Suyunun belirli bir kısmı 25 yıllığına kendilerine tahsis edilmiştir (Akar, 2017, s.173). Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi faaliyetine devam ederken, Niksar Belediye Meclisi'nin 19.04.1982 tarih ve 15 sayılı kararı, İçişleri Bakanlığı Başhukuk Müşavirliği'nin 27.05.1982 tarih ve 81-106/847 sayılı uygun görüş yazıları ve 21.06.1982 tarihli 1088 sayılı Encümen Kararı doğrultusunda, tesisin ihale süreci başlatılmıştır. Bu kapsamda 14.07.1982 tarihli 29 sayılı Encümen Kararı ile Ayvaz Memba Suyu'nun yurt dışına pazarlanması işi, 25 yıl süreyle Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş.'ye ihale edilmiştir (Şahin, 2024, s.51). Ayvaz Memba Suyu'nun yurt dışına pazarlanması işinin, resmi izinlerle belediye kararları doğrultusunda yapıldığı ve ihale edildiği görülmektedir.

Ayvaz Memba Suyu'nun modern su sanayinin gelişimine ve iç pazarda yer bulmasına Milliyet Gazetesi Arşivinde yer alan 24 Temmuz 1984 tarihli “İç Piyasa Suya Doymuyor” başlıklı gazete yazısında değinilmiştir (Şekil 5.9.). Diğer bazı pet şişelerde (Hayat ve Şaşal isimli pet şişeler) satılan sulardan sonra Asil Nadir'in Tokat'ın Niksar ilçesinde bulunan Ayvaz Suyunu pazarlamaya hazırladığından bahsedilmiştir. Haberde bu durumun iç pazar rekabetini daha da arttıracığı vurgulanmıştır. Haberde, Taşdelen Vakfı yetkililerine göre Türkiye'de su pazarının çok geniş olduğundan ve yıllık tüketimin yaklaşık 1.5 milyar litreyi bulduğundan bahsedilmiştir. Ayvaz Suyunun da bu kümeye dahil edilmesi ile yıllık tüketimin 200 milyon litreyi bulabileceği ifade edilmiştir (“İç Piyasa Suya Doymuyor”, 1984).

Şekil 5.9. İç Piyasa Suya Doymuyor Başlıklı Gazete Yazısı (“İç Piyasa Suya Doymuyor”, 1984)

Ayvaz Memba Suyu'nun yurt dışına pazarlanması durumuna Milliyet Gazetesi Arşivinde yer alan 23 Kasım 1983 tarihli “Su Hayattır” başlıklı gazete yazısında değinilmiştir (Şekil 5.10.).

Bu haberde, Ayvaz Suyu'nun WHO (Dünya Sağlık Örgütü) kriterlerine göre Asil Nadir Grubu tarafından düzenlendiği ve Asil Nadir Grubu'nun bu süreci Niksar Belediyesi ile ortaklaşa gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Yapılacak olan ihracatın Samsun Limanından gemilerle Kızıldeniz üzerinden gerçekleşeceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca, Ayvaz Suyu'nun Fransızların ünlü suyu Vichy Suyu ile rekabet etmek üzere ihraç edildiği ve bu girişimin Türkiye'ye 10 milyon dolar getireceğinden bahsedilmiştir ("Su Hayattır", 1983).

Şekil 5.10. Su Hayattır Başlıklı Gazete Yazısı ("Su Hayattır", 1983)

Niksar Belediye Başkanlığı ile Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. arasında 23 Mayıs 1983 tarihinde Niksar Noterliğinde bir imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştır. Bu imtiyaz sözleşmesi çerçevesinde, yap-işlet modeliyle modern bir PET şişeleme tesisi kurulmuştur ve PET şişelerde ambalajlı su üretimine başlanmıştır (Şahin, 2024, s.51). Şekil 5.10.'da yer alan "Su Hayattır" gazete yazısında, bu tesisin bir saatte 9 bin şişe doldurduğu, 10 bin şişe kapakladığı ve 19 bin şişeyi ambalajladığından bahsedilmiştir.

Niksar Belediyesi, kurulan Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş.'ye sermaye artışlarına karşı korumalı olarak %10 oranında ortak edilmiştir. İlk aşamada, PET şişeleme tesisinde suyun ambalajlanması PVC şişeler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Niksar Belediyesi'nin başarılı bir kamu işletme performansı sergilemesi ve üretimi artırarak plastik şişeleme yoluyla ihracat yapma hedefi doğrultusunda, yeni kaynak arayışları başlatılmıştır. Bu kapsamda yapılan başvurular sonucunda, 19.07.1977 tarih ve 7/13168 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 77020040 proje numarası altında ilgili yatırım, devlet yatırım programına dahil edilmiştir. (EK-A.1). İller Bankası Genel Müdürlüğü'ne verilen yetki doğrultusunda finansmanı beklenen proje her yıl yatırım programına dahil edilmiştir ancak ödenek yetersizliği nedeniyle hayata geçirilememiştir. Söz konusu proje, 15 milyon şişe suyu yurtdışına ihraç etmeyi ve bu

şekilde 2 milyon dolar döviz girdisi sağlamayı amaçlayacak şekilde planlanmıştır. İller Bankası Genel Müdürlüğü, 6/11/1979, 14/01/1980 ve 02/10/1980 tarihlerinde düzenlediği ihalelere çıkmıştır ancak İller Bankası'nın düzenlediği her üç ihalede de döviz yetersizliği nedeniyle sonuçsuz kalmıştır ve sözleşme imzalanamamıştır. Bu beş yıllık süreç yerel yönetimi farklı bir finansman modeli arayışına itmiştir. Sonuç olarak, 19/04/1982 tarih ve 15 karar sayılı meclis kararı ile 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 19.maddesi gereği, Ayvaz Memba Suyu Plastik Şişeleme Tesisinin tamamlanması ve 25 yıllık imtiyazla işletilmesi kararı alınmıştır (Ek-A1; Şahin, 2024, s.51-52).

21/06/1982 tarihli ve 1088 sayılı Encümen Kararı ile Ayvaz Memba Suyu'nun kullanım hakkının ihale edilmesine karar verilmiştir. Bu belgelerden anlaşılacağı üzere, Niksar Belediyesi yasal bir aksaklık yaşanmaması amacıyla İçişleri Bakanlığı'na başvurarak, gerçekleştirmeyi planladığı işlemleri sıralamıştır ve söz konusu işlemlerin yasalara uygun olup olmadığına dair bir görüş talep etmiştir. İçişleri Bakanlığı, Başhukuk Müşavirliği'nin 17/05/1982 tarihli ve 81-106/847 sayılı raporuyla uygulamanın yasal olduğu onaylanmıştır. Döneminin koşulları göz önüne alındığında, Niksar Belediyesi'nin o dönemde genellikle orta ölçekli bir belediyenin gerçekleştirmesi beklenmeyen bir yatırım olarak değerlendirilen bu projeyi, güçlü kurumsal kimliği ve deneyimli personelinin katkılarıyla başarıyla hayata geçirdiği görülmektedir. Ayrıca bu projeyle ilgili ihale süreci, 14 Temmuz 1982 tarihli ve 29 sayılı İhale Kararı ile nihai olarak tamamlanmıştır (Ek-A.2; Ek-A.3; Şahin, 2024, s.52).

İhale kararı doğrultusunda, Niksar Belediyesi'nin Su Şişeleme Sanayi A.Ş.'ye yap-işlet-devret modeli ile ihale edilen tesisle ilgili imtiyaz sözleşmesi, 14 Temmuz 1982 tarihinde imzalanmıştır. 22 maddeden oluşan bu sözleşme, dönem koşulları göz önünde alındığında, Niksar Belediyesi'nin lehine birçok hüküm içermektedir. İyi bir şekilde hazırlanan imtiyaz sözleşmesi sayesinde belediye, birçok avantaj sağlamıştır ve yeni bir gelir kaynağı elde etmiştir. Ayrıca, sözleşme gereği belediye şirketin %10 hissesine sahip olmuştur (Ek-A.4; Ek-A.5). Ayvaz Memba Suyu Plastik Şişeleme Tesisi için, 5 Ağustos 1981 tarihinde Başbakanlık Teşvik ve Uygulama Dairesi Başkanlığı tarafından 7970 belge numarasıyla bir teşvik belgesi düzenlenmiştir. Yatırımın toplam tutarı 250.000.000 TL (İki yüz elli milyon Türk Lirası) olarak belirlenmiştir. Toplamda 32.500.000 USD tutarındaki ihracat teşvik belgesi ile desteklenmiştir. Tesisin finansmanının %40'ı kamu kaynaklarından karşılanmıştır (EK-A.6).

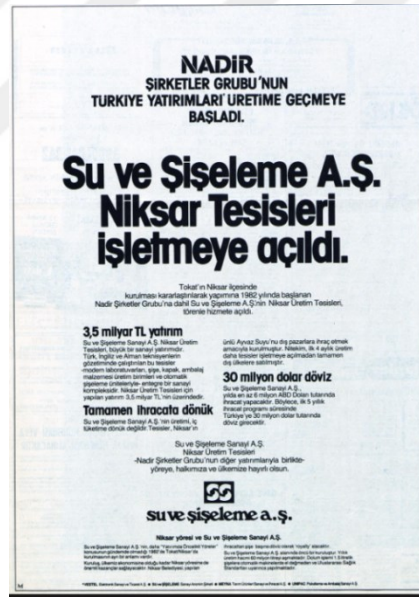
Üretime başladıktan itibaren, ürünler İngiltere, Fransa, Hollanda, Rusya, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkmenistan gibi bir dizi ülkeye ihraç edilmiştir (Şahin, 2024, s.52-53).

Plastik su şişeleme tesisinin geçici kabulü 16 Haziran 1983 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Ek-A.7). 1984 yılında Polly Peck International Plc. Bünyesindeki Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. tarafından tesis kurulmuştur ve tam anlamıyla faaliyete geçmiştir (Şahin, 2024, s.53). Nadir Şirketler Grubuna dâhil Su ve Şişeleme A.Ş.'nin Niksar Üretim Tesisinin inşasına 1982 yılında başlanılmıştır. 1984 yılında yapılan bir tören dâhilinde tesis hizmete açılmıştır ("Asil Nadir İstanbul'da", 1984). Milliyet Gazetesi Arşivinde yer alan 5 Ocak 1984 tarihli "Su ve Şişeleme Tesislerine Elemanlar Aranıyor" başlıklı haberde tesis gazeteye eleman ilanı vermiştir ve bu ilana göre, Tokat ilinde Şubat 1984 sonuna kadar faaliyete geçecek olan su şişeleme tesislerine eleman arayışından bahsedilmiştir ("Su ve Şişeleme Tesislerine Elemanlar Aranıyor", 1984). Şekil 5.11.'de verilen Milliyet Gazetesi Arşivinde yer alan 19 Temmuz 1984 Tarihli "Su Kavgasına Niksar Suyu'da Katılıyor" başlıklı gazete yazısında Hayat ve Şaşal sularından sonra Ağustos ayı sonundan itibaren Niksar Suyu'nun da üretimine başlanacağı belirtilmiştir. Bu haber doğrultusunda Nadir Şirketler Grubuna Bağlı Su ve Şişeleme A.Ş. yetkililerinden yılda 40 milyon adet dolayında su şişelemesinin yapılacağı ile fabrikada ihracata yönelik bir üretimin gerçekleştirileceği bilgisi elde edilmiştir. 2 milyarlık yatırım yapılmasıyla fabrikada deneme üretimine başlanıldığı ve fabrikadan yılda 6 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmesi beklentisi diğer edinilen bilgilerdir ("Su Kavgasına Niksar Suyu'da Katılıyor", 1984).

Şekil 5.11. Su Kavgasına Niksar Suyu'da Katılıyor Başlıklı Gazete Yazısı ("Su Kavgasına Niksar Suyu'da Katılıyor", 1984)

Şekil 5.12.’de Milliyet Gazetesi Arşivinde yer alan 29 Ağustos 1984 tarihli “Su ve Şişeleme A.Ş. Niksar Tesisleri İşletmeye Açıldı” başlıklı gazete yazısında tesisin kuruluşundan ve tesis ile ilgili genel bilgilerden bahsedilmiştir. İnşa edilen tesisin büyük bir sanayi yatırımı olduğu ve bu yatırımın 3,5 milyar TL’nin üzerinde olduğu ifade edilmiştir. Tesiste, Türk, İngiliz ve Alman teknisyenlerin iş birliğinde üretim sürecinin yürütüldüğü ifade edilmiştir. Tesisin; modern laboratuvara, kapak, şişe, ambalaj üretim birimlerine ve otomatik şişeleme ünitelerine sahip olduğu belirtilmiştir. Tesisin hem iç tüketime hem de dış tüketime yönelik olduğu ve Niksar’ın ünlü Ayvaz Suyu’nun dış pazarlara ihraç edilmek üzere kurulduğu vurgulanmıştır. Ayrıca tesisin daha işletmeye açılmadan ilk 4 aylık üretiminin tamamen dış ülkelere satıldığı, ihraç edildiği belirtilmiştir. Su ve Şişeleme A. Ş.’nin yılda en az 6 milyon ABD Doları tutarında ihracat yapacağından ve böylelikle ilk beş yıllık ihracat programı zarfında Türkiye’ye 30 milyon dolar tutarında döviz gireceğinden bahsedilmiştir (“Su ve Şişeleme A.Ş. Niksar Tesisleri İşletmeye Açıldı”, 1984).

Şekil 5.12. Su ve Şişeleme A.Ş. Niksar Tesisleri İşletmeye Açıldı Başlıklı Gazete Yazısı (“Su ve Şişeleme A.Ş. Niksar Tesisleri İşletmeye Açıldı”, 1984)

1993 yılı başlarında Polly Peck International Plc. Bünyesindeki Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. şirketinin çoğunluk hisseleri el değiştirmiştir. Hisseleri devralan şirketler grubu, dönemin koşullarına uygun olarak PVC şişelerden vazgeçip PET şişe üretimine yatırım yapmıştır. Şirket, 2000’li yıllara kadar sektördeki önemini ve ağırlığını korumuştur. İtalyan SİPA

makineleriyle preformdan PET şişe üretilerek 0,5 litre 1,5 litre ve 5 litre pet su üretimine Niksar Ayvaz Suyu markasıyla devam edilmiştir. Bu bahsedilen pet şişeleme tesisinin kuruluşu ve ilerleyen süreçte Niksar Belediyesi Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde, 300 cc cam şişede Ayvaz Suyunu şişeleme üretimini sürdürmüştür (Şahin, 2024, s.53). Dolayısıyla bahsi geçen iki tesisin faaliyetlerini eş zamanlı olarak yönetmiş olduğu görülmektedir.

31 Mayıs 2002 tarihinde Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, suda arsenik parametresinin yüksek olması nedeniyle üretimi durdurmuştur (Şahin, 2024, s.53). Milliyet Gazetesi Arşivinde yer alan 1 Haziran 2002 tarihli “Niksar Ayvaz Suyu Toplatılıyor” başlıklı gazete yazısına göre, Sağlık Bakanlığının piyasa bulunan pet şişe sularında yaptığı araştırmalar neticesinde Niksar Ayvaz Suyunda arsenik miktarının fazla çıktığı ve Ayvaz Suyunun piyasadan toplatılmasına karar verildiği ifade edilmiştir. Analizlerin İzmir İl Hıfzısıhha Enstitüsünde gerçekleştirildiği ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından kabul edilebilir olarak belirlenen 0,001 miligram/litrelik arsenik miktarının Ayvaz Suyunda 0,118 miligram/litre olarak saptandığı belirtilmiştir. Bu duruma yönelik, su hakkındaki toplatma kararına yönelik yazı il valiliklerine gönderilmiştir ve işletmenin üretimi geçici bir süre durdurulmuştur. Niksar Ayvaz Memba Suyu işletmesinin mülkiyetinin Niksar Belediyesine ait olduğu ancak üretimin Su ve Şişeleme A.Ş. tarafından yapıldığı ifade edilmiştir. Dönemin Niksar Belediye Başkanı Ahmet Ünverdi, bu durum hakkındaki tahlillerde bir yanlışlık olduğu inancında olduğunu belirtmiştir (“Niksar Ayvaz Suyu Toplatılıyor”, 2002).

Milliyet Gazetesi Arşivinde yer alan 2 Haziran 2002 tarihli “Ayvaz Suyunun Fabrikası Kapatıldı” başlıklı bir gazete yazısında, içerisinde arsenik miktarı fazla çıkan ve 81 ilde toplatma kararı alınarak toplatılmaya başlanan Niksar Ayvaz Suyu fabrikasının kapatıldığına değinilmiştir. Döneminin Tokat Sağlık Müdürü olan Kadir Örgütçü Ayvaz Suyundaki arsenik miktarının artmış olduğunu ve bu sebeple üretimin durdurularak suların toplatıldığı belirtilmiştir (“Ayvaz Suyunun Fabrikası Kapatıldı”, 2002). Yapılan çalışmalar sonucunda, 7 Mayıs 2003 tarihli ve 05 numaralı İşletme Ruhsatı ile su, İşlenmiş İçme Suyu olarak yeniden ruhsatlandırılmıştır. Bu durum pazar payını düşürmüştür ve piyasa rekabet koşullarını zayıflatmıştır. Suyun debisindeki düşüşler, yanlış uygulamalar ve kararlar sonucunda, 2003 yılında Niksar Belediyesi’ne ait cam şişe yıkama ve dolum tesislerinin işletmesi (Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi), Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş.’ye devredilmiştir. Yaşanan

sorunlar nedeniyle, şirketin çoğunluk hisselerine sahip olan yönetim, 24 Ocak 2005 tarihinde üretime ara verme kararı almıştır (Şahin, 2024, 53). Özetle, tezin sınırlılıkları kapsamında ele alınan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin 1969 yılından 2005 yılına kadar olan süreci bu kısımda kronolojik bir şekilde incelenmiştir. Bundan sonra günümüze kadar olan süreçte Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi tesisi üretimde endüstriyel olarak aktif rol almamıştır.

5.1.1. Tesisin Teknolojik Yapısı ve Teknik Özellikleri

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin en önemli varlığı, uzun yıllardır bilinen marka adıdır. Niksar ifadesi, kavramsal olarak yalnızca bu ilçeyi tanımlamaktadır ve Türkiye'de ya da dünyada bilinen başka bir anlamı, kullanımı veya karşılığı bulunmamaktadır. Ayvaz Su kaynağının kullanım hakları Niksar Belediyesi'ne aittir ve Ayvaz ibaresi 1969 yılında Niksar Belediyesi tarafından marka olarak tescil edilmiştir. Suyun niteliklerini belirtmek amacıyla ambalajlar üzerinde Ayvaz Suyu ifadesine de yer verilmiştir. Niksar Belediyesi tarafından üretilip pazarlanan sular üzerinde kullanılan marka özellikle Niksar Belediyesi Cam Şişeleme Tesisi (Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi) ile birlikte Niksar ibaresi olmuştur. Bu kullanımın yaygınlaşması ile birlikte, Niksar ibaresi tanınmış bir marka haline gelmiştir ve Ayvaz Su kaynağı ile özdeşleşmiştir. Ayrıca, Niksar markası çeşitli yatırımlarla desteklenerek sektörde kendisine önemli bir yer edinmiştir (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024).

Günümüze kadar ulaşan işletmenin varlıklarında değişimler olmuştur. Tablo 5.1.'de işletmeye dair bir makine teçhizat listesi verilmiştir. Bu listeden de anlaşılacağı üzere, tesiste ağırlıklı olarak ithal ekipmanların kullanıldığı ve bu makinelerin yurtdışında üretilip Türkiye'ye getirildiği görülmektedir. İthal makine ve ekipmanlar içerisinde Almanya-İtalya menşeli ürünlerin öne çıktığı tespit edilmiştir (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024; Niksar Belediyesi Arşivi).

Tablo 5.1. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde Bulunan Çeşitli Makine Teçhizat Varlıkları Listesi (EK-C; Yazar Arşivi, 2024-2025; Niksar Belediyesi Arşivi; Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi kaynaklarından edinilen bilgiler/görseller doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır)

Makine İsmi	Marka İsmi	Adet	Kapasite/Teknik Özellik	Görsel
30 cl Cam Şişe Yıkama Makinesi	SIMONAZZI	1 Adet	10000 Şişe/h	
30 Cl Cam Şişe Dolum Makinesi	SIMONAZZI	1 Adet	10000 Şişe/h	
30 Cl Cam Şişe Tapalama-Kapaklama Makinesi	SIMONAZZI	1 Adet	10000 Şişe/h	
Buhar Kazanı	NİMSAN	1-2 Adet	10000 Kcal/h	
Hava Kompresörü	-	1 Adet	6 Bar	-

Cam su şişeleme üretim tesisi olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi bünyesinde 1 adet SIMONAZZI marka 30 cl cam şişe yıkama makinesi, 1 adet SIMONAZZI marka 30 cl cam şişe dolum makinesi, 1 adet 30 cl SIMONAZZI marka şişe tapalama-kapaklama makinesi, 1-2 adet NİMSAN marka buhar kazanı, 1 adet hava kompresörü, 1 adet kasa yıkama makinesi ve bir ürün rayı bulunmaktadır (Şekil 5.13.). (EK-C; İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024; Niksar Belediyesi Arşivi). Ayrıca işletme yapısında, 220/380 Volt ve 50 periyotluk dalgalı akım (alternatif akım) bulunmaktadır (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136).

Şekil 5.13. İşletmede Yer Alan Kasa Yıkama Makinesi ve Ürün Rayı (Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi)

İşletme yapısında; şişe yıkama, doldurma ve kapaklama tesisatları ile bina inşaatına ilişkin teknik şartnameler (fenni şartlar) İller Bankası Yapı Müdürlüğü tarafından belirlenmiştir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136). İşletmenin inşaat sektörü ve üretim faaliyetlerinde rol olan tesisatı ile ilgili teknik şartnamelerin İller Bankası Yapı Müdürlüğü tarafından belirlenmesi, bu projenin ya da üretim faaliyetinin bilimsel, mühendislik, teknik açıdan uygunluk gösterecek şekilde yerine getirilmesinin ve üretim sürecinin güvenli, verimli, sağlıklı bir şekilde yapılabilmesinin üzerinde durulan önemi göstermektedir.

İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan başka bir çalışma (1973), şişeleme tesislerinin işleyişi ve teknik özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Tip proje ve şartname, kapasite, otomasyon süreci ve suyun sertlik derecesine dair noktalar çalışmada vurgulanmaktadır. İller Bankası tarafından şişeleme tesisleri için standart tasarım ve teknik koşulları içeren tip proje ve şartnameler hazırlanmıştır. Bu durum, tesislerin belirli standartlara uygun şekilde inşa edilmesini sağlamıştır. Şişeleme tesislerinin genellikle saatte 10.000 adet şişe üretebilecek kapasiteye sahip olduğu belirtilmektedir. Şişelerin, tesislerde otomatik makinelerle yıkandığı, doldurulduğu ve alüminyum kapaklarla kapatıldıktan sonra

piyasaya sunulduğu ifade edilmektedir. Şişelenen suların sertlik derecesinin genellikle 0.5 ile 4.0 arasında değiştiği belirtilmiştir. Bu, suyun mineral içeriğiyle ilgili bir ölçüttür. Düşük sertlik derecesi, suyun yumuşak olduğunu göstermektedir ve bu durum genellikle içme suyu için tercih edilen bir özelliktir (İller Bankası, 1973, s.146). Bu bağlamda İller Bankası tarafından hazırlanan çalışma (1973), şişeleme tesislerinin teknik kapasitelerini ve şişelenen suyun kalite özelliklerini açıklamaktadır.

İller Bankası Yapı Müdürlüğü tarafından belirlenen teknik şartnameler, işletme binasının sağlamlılığı, güvenliği, izalasyonu gibi teknik özelliklerine dair belirli standartları içermektedir. İşletme yapısının inşaatı ile makine ve tesisat bölümlerinin birbirinden bağımsız olarak incelenmesi gerektiği ya da değerlendirileceği vurgulanmıştır. Makine tesisatının firması tarafından plan esasların uygun olarak yerleştirilmesi, kirli suyun toplanması için gerekli kanal ve kesitlerin belirlenmesi, makine temelleri ve hesaplarının yapılması, transportör girişindeki ve çıkışındaki kapak boyutlarının tespiti, bodrumdan gelecek sıcak su buhar borularının döşemeden geçiş noktalarının planlanması ve gerekli işaretlemelerin gösterilmesi gerektiği de belirtilmiştir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136).

Makinelerin 16 saat normal ve daimi senkronize bir çalışma ile birlikte 30 cl.'lik cam su şişelerinden saatte 6.000 şişeyi yıkayabilecek, doldurabilecek, kapaklayabilecek kapasite de olması gerektiği ve bu kapasitenin saatte 10.000 şişeye kadar yükseltilebilmesinin mevcut olanaklarla uygulanabilirlik dâhilinde olması koşullarına vurgu yapılmıştır. Üretim alanında kullanılacak olan makinelerin paslanmaz çelikten Batı Avrupa ya da Amerika üretimi, kaynaklı ürünler olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca şişe doldurma ve kapaklama işlemlerinin aynı makinede birleştirilerek yapılabileceği yani her iki işlemin tek bir makinede gerçekleştirilmesi mümkün olduğu bir durumda, bu durumun ilgili kişiler ya da otoriteler tarafından göz önünde bulundurulması ve değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136). Bu tür bir ifade ile planlama, tasarım ya da mühendislik süreçlerinde farklı üretim seçeneklerinin de göz önünde bulundurulması anlamına gelmektedir. Özetle, gelişen son teknolojinin işletmeye yansıtılması söz konusudur.

İller Bankası Yapı Müdürlüğü tarafından belirlenen su şişeleme kısmı ile ilgili teknik şartnameler, suyun içme amaçlı kullanılabilmesi için sahip olması gereken kalite ve hijyen standartlarını önemserken üretim sürecinde bir aksaklık olmaması, devamlılığın sağlanmasına

dair belirli standartları içermektedir. Tesisatı oluşturan yıkama, doldurma ve kapaklama alanlarında herhangi bir arıza meydana geldiğinde, makine üzerinde bulunan otomatik bir sistem aracılığıyla arızanın giderilmesi ve yayılmasına fırsat verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Sistemin suya doğrudan temas eden bölümlerinin paslanmaz çelikten yapılması gerektiği ifade edilmiştir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136). Paslanmaz çeliğin, korozyona karşı dirençli bir malzeme olması, hijyen açısından uygun olması, su, nem ya da deterjan gibi etkenlerle bozulmaması vb. gibi nedenlerle mikrop ya da zararlı maddelerin oluşmasını engellemek adına tercih edilmesindeki önem belirtilmek istenmiştir. Bu özellik, sağlık ve kalite açısından önemli bir gerekliliktir.

5.1.2. Tesisin Personel Durumu

Tesisteki faaliyetler 2005 yılında durmuştur. Bundan dolayı faal olmaya tesiste görev alan çalışanların bazıları ya göç etmiş ya vefat etmiştir veya yaşlıdır. Ancak, bazı çalışanlarla görüşme yapılma fırsatı bulunabilmiştir. Bu görüşmeye Ek-C’de Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Bazı Eski Çalışanları İle Gerçekleştirilen Görüşme/Röportaj başlıklı kısımda yer verilmiştir. Görüşme esnasında işletmenin eski bir çalışanı/personelinin arşivinden (Personel 1) yararlanılmıştır. Şekil 5.14.’de işletmenin eski çalışan arşivinden alınan işletmenin bodrum katı, üretim alanı ve bahçesinden görsellere yer verilmiştir.

Şekil 5.14. İşletmenin Bodrum Katı, Üretim Alanı ve Bahçesinden Görünümler (İşletme Eski Çalışan Arşivi/Personel 1)

İşletmenin personel kadrosu memur ve teknik personelden/işçilerden oluşmaktadır. Memur ifadesi; müdürlük/yönetim personeli, denetçiler gibi memurları kapsamaktadır. Teknik personel/işçi alımları ise işletme müdürü ve personel şefi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Tesiste farklı dönemlerde çeşitli sayılarda personel çalışmıştır. EK-C’de bu durumdan bahsedilmiştir. Bahsedildiği üzere, bu durumun talebe bağlı olarak değiştiği belirtilmiştir ve sezon olarak

daha çok yazın üretimin olduğu belirtilmiştir. Yazları üretimin artmasından dolayı çalışan kişi sayısının artabildiği de ifade edilmiştir (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024). *Niksar Dün, Bugün, Yarın* isimli (1988) kaynakta, belediyenin Ayvaz İşletme Müdürlüğündeki personel durumuna da değinilmiştir ve ifade edildiği üzere, Ayvaz Suyu İşletmesi 18 memur ve 11 işçi personel ile çalışmalarını yürütmektedir. Bu personelin 18'i kadroda, 11'i fiili çalışan durumdadır (Niksar Belediyesi, 1988, s.83-84).

Niksar Belediyesi (1988) kaynağına göre Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, hızla artan talebi karşılamak amacıyla tüm imkânlarını seferber etmiştir. İşletmenin günlük üretim kapasitesi yaklaşık 20 ton olarak belirtilmiştir ve özellikle yaz aylarında bu talebin iki katına çıktığı belirtilmiştir. Oluşan bu talep yoğunluğu nedeniyle bazen siparişlerin sıraya alınmasına bazen de fazla mesai uygulamalarıyla karşılandığı ifade edilmiştir (Niksar Belediyesi, 1988, s.95). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan 06.11.1981 tarihli Tokat-Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu Tesislerinde Görevli Personele 01.03.1981-28.02.1982 Tarihleri Arasında Fazla Çalışma Yaptırılması ve Fazla Çalışma Ücreti Ödenmesi Başlıklı belgeye ulaşılmıştır (EK-A.8; EK-A.9; EK-A.10). Bu durum, işletmenin artan talebi karşılamak için üretim kapasitesini arttırmaya ve dağıtım sürecini iyileştirmeye yönelik çalışmalar yaptığını göstermektedir. Böylelikle, bahsedilen cam su şişeleme tesisinin Niksar ilçesinde faaliyet göstermesi, bölgedeki istihdamı arttırarak yerel kalkınmaya katkıda bulunmuştur. Tesiste çalışan işçilerin yanı sıra, lojistik, dağıtım ve satış süreçlerinde de yeni iş olanakları yaratılmasına da fırsat sunmuştur.

5.1.3. Tesisteki Ürün Çeşitliliği

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, ambalajlı cam su şişeleme sektöründe faaliyet göstermiştir. Bu alanda Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi tesisi, piyasaya hem küçük boy şişelenmiş cam şişe su hem de şişelenmiş küçük boy cam damacana şişe su olarak iki kategoride ürün sunmuştur (Niksar Belediyesi, 1988, s.95). İşletmede, 1970 yılından itibaren küçük cam şişe ve küçük damacana cam şişe üretimi hizmeti verilmiştir. Cam şişe su olarak, 0,30 litre (300 cc) ve küçük cam damacana şişe olarak şişe su seçenekleri bulunmaktadır. Şekil 5.15. ve Şekil 5.16'da Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde dolumu gerçekleştirilen cam şişelere ait görseller verilmiştir. Cam şişelerin üzerinde "Niksar Belediyesi Ayvaz,

Memba Suyu, sertlik 0,5, Niksar ve Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Tesisinde Otomatik Olarak Doldurulmuştur’’ ibarelerinin yer aldığı görülmektedir.

Şekil 5.15. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Ait 300 cc Cam Su Şişeleri (Kitantik, t.y.; Pinterest, t.y.; Niksar Belediyesi Arşivi)

Şekil 5.16. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Ait Cam Damacana Su Şişeleri (Yazar Arşivi, 2024)

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde, İller Bankası Yapı Müdürlüğü tarafından şişelenmiş su şişeleri ile ilgili teknik şartnameler yer almaktadır. Bu bağlamda, cam şişelerde fırınlanmış etiketlerin kullanmasının gerektiği vurgulanmıştır (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136). Fırınlanmış etiketlerin sığağa, kimyasallara ve aşındırıcı etiketlere karşı dirençli olması, işletmede şişelenen cam ürünün uzun süreli kullanımını ve taşınması sırasında etiketin zarar görmesini engellemesi bakımından önem göstermektedir.

Ayvaz Suyunun cam şişelerde depolanması ve şişelenmesi de, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. 1980’li yıllarda cam damacana kullanımına olan ilgi artmıştır. Cam şişelerin, evlere ve hanelere taşınmasıyla halkın dikkatini çekmiştir. Cam şişeler, Niksar halkı tarafından yoğun bir şekilde benimsenmiştir ve büyük bir ilgi görmüştür. Cam şişeleme, suyun tadı, kokusu ve aromasını olumsuz etkilememesiyle öne çıkmıştır. Ayrıca cam şişeler, insan sağlığını olumsuz etkileyebilecek kimyasalların suyla etkileşimde bulunmasını

engelleyerek, suyun saf bir şekilde vücuda girmesini sağlamıştır. Cam damacanalarda ve şişelerde bulunan su, nem ve hava geçirmez özellikleri sayesinde dış etkilere korunmuştur. Bunun yanı sıra, cam malzemenin ısıya dayanıklı olmasıyla nedeniyle de suyun tadı bozulmamıştır. Cam damacanalara ve şişelerin çevre dostu olması, plastik şişe ile damacanalara aksine çevre kirliliğine neden olmamaları açısından da önemli bir avantaj sunmuştur (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 2/K2 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024).

1970 yılı kuruluş tarihli Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi cam şişeleme yöntemiyle memba suyunun şişelenmesi açısından çevresel sürdürülebilirliğe anlayış gösteren bir işletme olarak önemli bir örnektir. Cam şişeleme tesisleri, çevresel sürdürülebilirlik açısından plastik alternatiflere göre önemli avantajlar sunmaktadır. Cam, doğada çözünmeyen ancak geri dönüştürülebilir bir malzemedir. Bu sayede, cam şişelerin geri dönüşümü plastik atıklara kıyasla çok daha az çevresel zarar oluşturmaktadır. Ayrıca cam su şişeleri, kimyasal madde içermediğinden suyun tadını ve kalitesini koruyarak tüketici sağlığı açısından da güvenilir bir seçenek sunmaktadır. Bu özellikleri sayesinde Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, döneminin hem çevreye duyarlı hem de sürdürülebilir üretim anlayışını benimseyen bir işletmesi olarak tanımlanabilmektedir.

5.1.4. Tesisin Pazarlama ve Satış Süreçleri

Yapılan çalışmalar ve araştırmalar, Ayvaz Suyunun uzun bir süredir kullanıldığını ve ülke genelinde sahip olduğu tanınırlığın pazarlama ve satış süreçlerine önemli avantajlar sağladığını ortaya koymaktadır. Alanında öncü bir konumda olan tesis, sanayileşme sürecine sağladığı katkılarla sektör için önemli bir örnek teşkil etmektedir ve kritik bir eşik değeri taşımaktadır. Tesis ileride kurulacak işletmeler için ilham kaynağı olmuştur (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 2/K2 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024).

İşletmenin kuruluşu ve gelişmesinin ardından Ayvaz Suyunun, kapsamlı bir bayi ağına oluşturulduğu bilinmektedir. Bu şekilde Ayvaz Suyu, Tokat ilinin bütün ilçelerinin yanı sıra; Ankara, Amasya, Samsun, Sivas, Ordu, Trabzon, Giresun ve Çorum illerine genel bayi ağı aracılığıyla gönderilmiştir ve bu şekilde bir hizmet sunulmuştur (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.137). Tokat Valiliği (1998) *Gelişen Tokat Sanayii* isimli çalışmada Niksar Ayvaz Memba

Suyu İşletmesi'nin, Türkiye genelinde 25 bayilikte hizmet vermekte olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca, satış ve dağıtım faaliyetlerini de bayilik sistemi üzerinden sürdürmekte olduğuna değinilmiştir (Tokat Valiliği, 1998, s.124) (Ek-A.11; EK-C).

Tesisin ürünlerinin çevre illere yayıldığı, çevre il ve ilçelere sevkiyat yaptığı ve bir bayi ağının olduğu bilinmektedir. Tesisin bayi ağı incelendiğinde, üretimin çevre il ve ilçelerin tamamına sevk edildiği görülmektedir. Böylelikle, çevrede yer alan büyük şehirlere sevk edilen suların ünü ülke geneline yayılmıştır. Özellikle büyükşehirlere ulaştırılan Ayvaz Suyu ülke genelinde geniş bir tanınırlık kazanmıştır (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024).

Tesisin geniş bayi ağı, kuruluşa birçok avantaj sağlamıştır. Cam şişelerde satılan doğal kaynak suyu, premium bir ürün olarak konumlandırılarak daha geniş bir pazara hitap edebilmiştir. Bunun yanı sıra cam şişelenmiş su, özellikle sağlıklı yaşam trendlerinin arttığı günümüzde ve 20. yüzyılda büyük şehirlerde ve uluslararası pazarda yüksek talep görmüştür. Bu durum hem yerel hem de ulusal düzeyde ekonomik avantaj sağlamıştır. Küçük bir ilçede şişeleme gerçekleştirilen doğal kaynak suyu, kaliteli ambalaj ve etkili pazarlama stratejileriyle ulusal ve uluslararası pazarda önemli bir yer edinebilmiştir. Ayrıca, Niksar Ayvaz Suyu otobüs firmaları tarafından kullanılmıştır (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 2/K2 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024).

Tesisin pazarlaması ve satış süreçlerine yönelik en somut örneklerinden biri 1970 yılında Kayseri bayisinin müşterileri için özel olarak hazırlattığı yıllık takvimdir (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024). Şekil 5.17.'de verilen 1970 yılında Kayseri bayisinin müşterileri için özel olarak hazırlattığı yıllık takvim incelendiğinde, Niksar Ayvaz Suyu'nun Kayseri başbayisinin Muhlis Çavuşoğlu ve Ortakları olduğu görülmektedir. Ayvaz Suyu'nun tahlil raporuna göre İstanbul ve Ünye Suları ile Mukayesesi'ne ilişkin bir tablo sunan takvim dönemi için karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Ayrıca takvimin üst kısmında Niksar Ayvaz Memba Suyu'nu içen bir kadının görseli yer almaktadır ve takvim görselini çizen ressamın imzasını da içermektedir. Takvimde 1970 yılının mübarek günleri ve resmi tatil günleri verilmiştir. Suyun tarihsel geçmişi ile antik kaynaklardaki bilgilerle örtüşen ifadeleri, takvimin üst kısmında yer almıştır ve şu şekilde belirtilmiştir: “Ayvaz Suyu damar sertliğini giderir. Böbrek taşlarını düşürür. Hazmı

kolaylaştırır. Kireçsizdir. Oto akülerinde kullanılır”. Bu ifadeler, Ayvaz Memba Suyu’nun ülke genelindeki tanınırlığıyla da paralellik göstermektedir ve suyun sağlık faydalarına vurgu yapmaktadır. Takvimin alt kısmında, suyun bölgesel itibarı ve kullanım önerilerine vurgu yapılmıştır ve bu şekilde belirtilmiştir: “ Civar vilayetlerde hakiki değeriyle isim yapmış, tahlil laboratuvarlarını haricinde sayın doktorlarımızın ve yaşlılarımızın dikkatle tavsiye ettikleri Ayvaz Memba Suyu’nu her yerde ısrarla arayınız”. Bu ifadeler ile Ayvaz Memba Suyu’nun doktorlar ve yaşlılar tarafından tavsiye edildiği vurgulanmıştır.

Şekil 5.17. 1970 Yılına Ait Niksar Ayvaz Memba Suyu Kayseri Bayisi Takvimi (Danişmend Hüseyin Şahin Arşivi)

1986 ve 1987 yıllarında işletmenin daha karlı bir yapıya kavuşmasını sağlamak amacıyla pazarlama stratejilerinde değişiklikler ve güncellemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda işletmede daha önceleri kullanılan geleneksel ağaç kasalar yerine plastik kasalara geçilmiştir ve artan talebe zamanında yanıt verebilmek adına su depolama yöntemleri üzerine araştırmalar başlatılmıştır (Niksar Belediyesi, 1988, s.95). Bu bilgiler, işletmenin zaman içinde gelişim gösterdiğini ve pazar koşullarına uyum sağlamak için çeşitli yenilikler yaptığını göstermektedir.

Niksar Dün, Bugün, Yarın isimli (1988) kaynakta, belediye ile kendisine bağlı Su-Otobüs ve Ayvaz Suyu İşletmesinin birlikte bir bütün oluşturduğu belirtilmiştir ve Niksar Belediyesi araç durumuna değinilmiştir. Bu alanda yer alan verilere göre, Niksar Ayvaz Memba Suyu

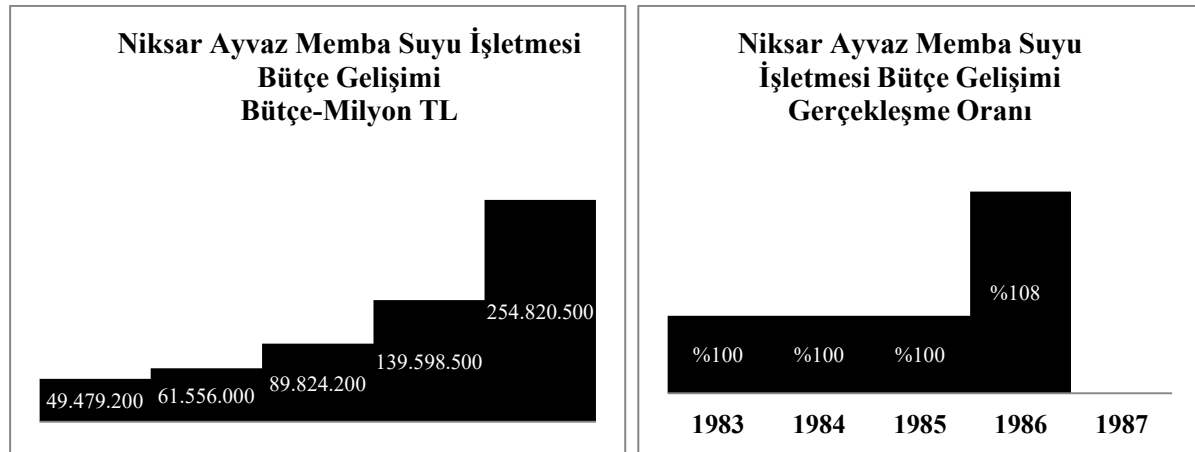
İşletmesi Müdürlüğü-Ayvaz Su İşleri Müdürlüğü bünyesinde bir adet minibüs tipi bir nakliye aracının bulunduğu yer almaktadır. Aynı tabloda ayrıca Su-Oto İşletme Müdürlüğü'nün kullandığı 4 adet minibüs, 1 adet jeep ve 1 adet açık pikap tipi araçların kullanıldığı belirtilmiştir (Niksar Belediyesi, 1988, s.83-95) (Şekil 5.18.).

NİKSAR BELEDİYESİ ARAÇ DURUMU		
Araçın Cinsi	Sayı	Kullanıldığı Birim
Binek otomobil	1	Başkanlık (Yazı İşl.Müd.).
Binek otomobil	1	Hesap İşl.Müd.'lüğü.
Kapalı pikap	1	Zabıta Amirliği.
Açık pikap	1	Su-Oto. İşl.Müd.'lüğü.
Jeep	1	Su-Oto. İşl.Müd.'lüğü.
Otobüs	4	Su-Oto. İşl.Müd.'lüğü.
Minibüs	1	Ayvaz Su.İşl.Müd.'lüğü.
Minibüs	1	Fen İşl.Müd.'lüğü.
Cenaze arabası	1	Zabıta Amirliği.
Et arabası	1	Mezbaha Veterinerliği.
arazöz	3	İtfaiye Teşkilatı.
Çöp aracı	4	Temizlik İşl.Me.'lüğü.
Kamyon-traktör	8	Fen İşl.Müd.'lüğü.
215'lik Beko	1	Fen İşl.Müd.'lüğü.
Dozer	1	Fen İşl.Müd.'lüğü.

Şekil 5.18. Niksar Dün, Bugün Yarın Kaynağından Niksar Belediyesi Araç Durumu (Niksar Belediyesi, 1988, s.95 kaynağından alınan görsel yazar tarafından düzenlenmiştir)

Yapılan incelemeler, tesisin faaliyet gösterdiği dönem boyunca düzenli olarak kar ettiğini ortaya koymaktadır ve bu ekonomik istikrarın, tesisin pet şişeleme işletmesine devredilmesine kadar sürdüğü belirlenmiştir (Şahin, 2024, s.49-50). Tablo 5.2.'de Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin bütçe gelişimi ve gerçekleşme oranına ait bilgiler verilmiştir.

Tablo 5.2. Niksar Dün, Bugün Yarın (1988) Kaynağına Göre Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve Bütçe Gelişimi (Niksar Belediyesi, 1988, s.95 kaynağından alınan bilgiler doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır)

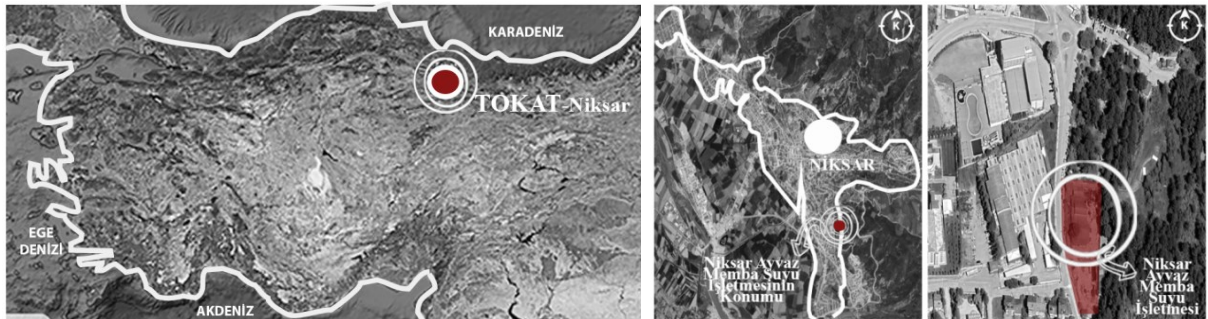

Niksar Belediyesi (1988) kaynağında ifade edildiği üzere, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin 1984-1988 yılları arasında bütçesi yaklaşık 50 milyon liradan beş katına çıkarak 255 milyon liraya yükselmiştir. Belediyeye bağlı işletmeler de dâhil olmak üzere, 1988 yılı itibarıyla belediyenin toplam bütçesi yaklaşık 1,5 milyar liraya ulaşmıştır (Niksar Belediyesi, 1988, s.84). Bu veriler, 1984-1988 yılları arasında Niksar Belediyesi'ne bağlı işletmelerin gelirlerinde önemli bir artış olduğunu ve özellikle Ayvaz Suyu İşletmesi'nin ekonomik büyümeye büyük katkı sağladığını göstermektedir.

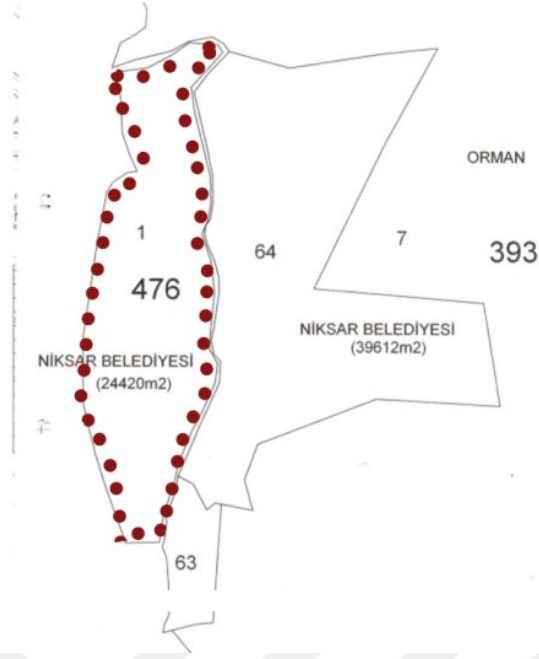
Kamu işletmesinin, faaliyet gösterdiği dönemine ait vergi beyannamesi, kurumlar vergisi, ayrıntılı bilanço ve genel mizana ait mali kayıtlarına ilişkin örnek belgeler belediye arşivinde yer almaktadır. Bu belgeler Ek-A.12 ve Ek-A.13'de sunulmuştur.

5.2. Tesisin İlçe İçindeki Konumu ve Yer Seçimi

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde bulunan Tokat ilinin Niksar İlçesinde Kültür Mahallesi Ayvaz Mevki sınırları içerisinde 476 ada 1 parselde konumlanmaktadır. İşletmenin mevcut mülkiyet durumu, tapu kayıtlarının incelenmesiyle saptanmıştır ve tesisin mülkiyeti Niksar Belediyesine aittir. Tesisin konumlandığı arsanın yüzölçümü 24420,00 metrekaredir. Bu bağlamda, betonarme işletme yapısı bulunduğu arsa alanı üzerinde tüm altyapısı oluşturulmuş bir alanda kurulmuştur ve işletme yapısı bu adanın küçük bir bölümünü oluşturmaktadır (Niksar Belediyesi Arşivi). Şekil 5.19. ve Şekil 5.20.'de işaretli kısımda gösterilmiştir.

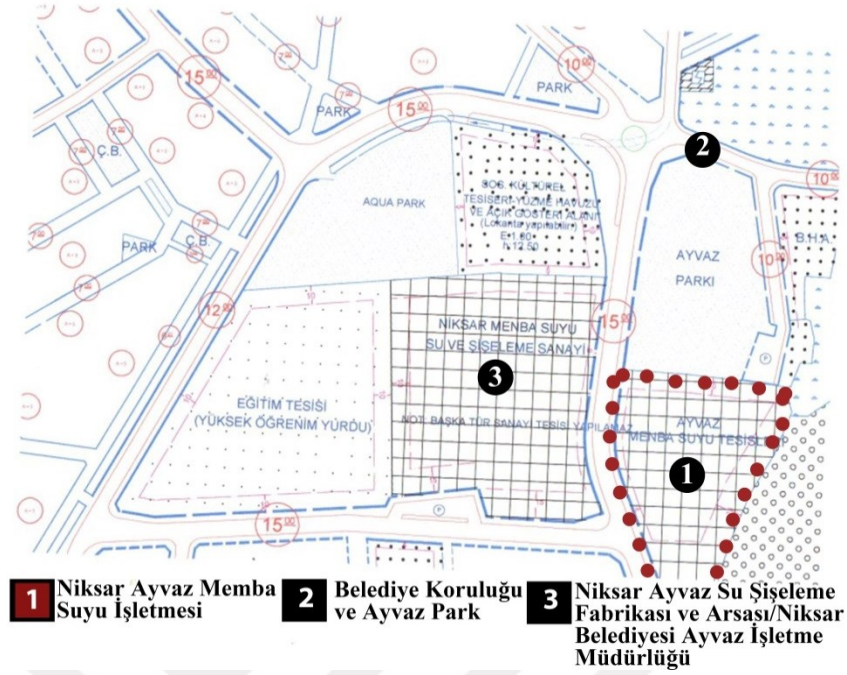

Şekil 5.19. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Konumu ve Uydu Görüntüsü (Google Earth kaynağından alınan görseller yazar tarafından düzenlenmiştir)

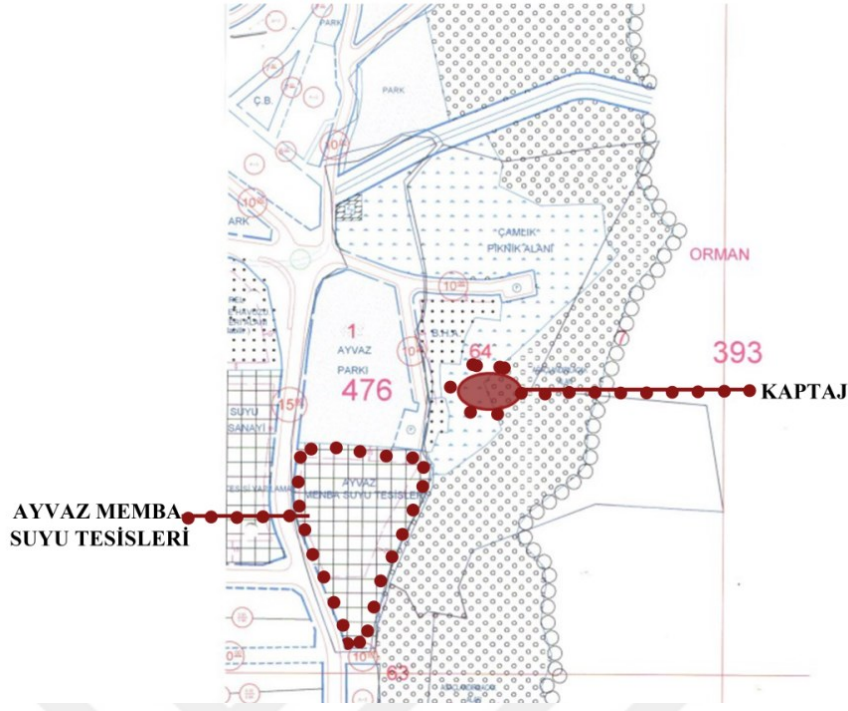
Şekil 5.20. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletme Alanı ve Çevresinin Arazi Kullanımı ve Mülkiyet Durumu (Niksar Belediyesi Arşivi kaynağından alınan belge yazar tarafından düzenlenmiştir)

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin yer aldığı parsel, ara parsel niteliğinde olduğundan yapının konumlanması da bu parseli göre olmuştur. Söz konusu parselin amorf formu bir alandan oluştuğu açıkça görülmektedir. Tesisin olduğu alan düzgün olmayan dikdörtgen formun geniş olan bölgesidir. Dolayısıyla alan kullanımı mümkün olduğunca en iyi şekilde planlanmıştır. İşletme yapısı, parselin güneybatı kesiminde yer almaktadır ve batı cephesinde yer alan bahçesi caddeye sınır teşkil edecek şekilde konumlandırılmıştır. Şekil 5.21.'de Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin ve çevresinin imar durumuna ait görsellere verilmiştir. Ek-A.14'de Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve çevresinin hâlihazır çizimleri verilmiştir.

Şekil 5.21. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletme Alanı ve Çevresinin İmar Durumu (Niksar Belediyesi Arşivi kaynağından alınan belge yazar tarafından düzenlenmiştir)

İşletmenin yer seçimi şu şekilde özetlenebilir: Tesis, Niksar’da hammaddesinin (su kaynağının) kolaylıkla temin edilebildiği ve bulunabildiği bir yerde kurulmuştur. Tesisin hammaddesi olan Ayvaz Suyu; tesisin arka tarafında bulunan kaptaj bölgesinden rahatça temin edilebilmiştir (Şekil 5.22). Tesis kent merkezine yakın konumu sayesinde üretim ve dağıtım açısından stratejik bir noktada yer almaktadır. Tesisin kuruluş yerinin, Ayvaz Suyunun çıktığı kaptaj alanına yakın oluşunun yanı sıra Karadeniz Bölgesi’nde olması ve tarihi İpek Yolu’nun üzerinde bulunuşu da ihracat ve ithalat bakımından avantaj sağlamıştır. Bu bakımdan çalışma konusu olan tesisin Ayvaz Suyunun cam şişelerde şişelenmesiyle oluşan üretimi için de sürekli yakın pazar mevcuttur. Paralel olarak zamanla Niksar’a yol çalışmaları yapılmıştır. Böylece, bir üretim, ulaşım ve dağıtım ağı kurulmuştur. Bu şekilde izlenen bir politikanın Cumhuriyet döneminin politikalarıyla örtüştüğü görülmektedir.

Şekil 5.22. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Konumu ve Kaptaj Alanı Arasındaki İlişki (Niksar Belediyesi Arşivi)

Tesis alanının ve yakın çevresinin kamulaştırılarak oluşturulduğu Tapu/Kadastro bilgilerinden ve daha eski tarihli gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. 11 Ekim 1935 tarihli Posta Gazetesinin 4.sayfasında “Niksar’da Ayvaz Suyu” başlıklı “Türkiye’de Eşi Olmayan Bu Su İçin Geniş Bir Program Yapıldı” alt başlıklı gazete haberi bu duruma önemli örnektir. Gazete haberine göre, belediye ilçe merkezine bir kilometre mesafede bulunan Ayvaz Su Membasını inşa ettirmiştir ve suyun etrafındaki tarla ile arsaları satın alarak alanda düzenleme çalışmaları gerçekleştirmiştir. Ayrıca, belediye bu alanı korumak adına bir görevli görevlendirmiştir. Belediye’nin böyle bir yaklaşım benimsemesi, alanın kamu alanı olarak benimsendiğini ve su kaynağının koruma altına aldığını göstermektedir (“Niksar’da Ayvaz Suyu”, 1935, s.4). 1980 yılında, yap-işlet-devret modeliyle inşa edilen pet şişeleme tesisinin bulunduğu alan da kamulaştırılmıştır. Bu durum, yapılan kamulaştırmanın doğrudan yeni pet şişeleme tesisinin yapımına yönelik olduğunu göstermektedir (Şahin, 2024, s.17). İlgili işletme alanı ve çevresinin mülkiyet yapısı, tapu kayıtları, mülkiyet değişimleri ve kamulaştırma süreçlerine dair Niksar Belediyesinden alınan belgeler Ek-A.15’de verilmiştir. Şekil 5.21.’de 1, 2 ve 3 olarak numaralandırılan alanların mülkiyet durumlarına ilişkin bilgilere Tablo 5.3.’de yer verilmiştir.

Tablo 5.3. Niksar Ayvaz Suyu İşletme Alanı ve Yakın Civarının Mülkiyet Durumu (Niksar Belediyesi Arşivi kaynağından alınan belgeler doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır)

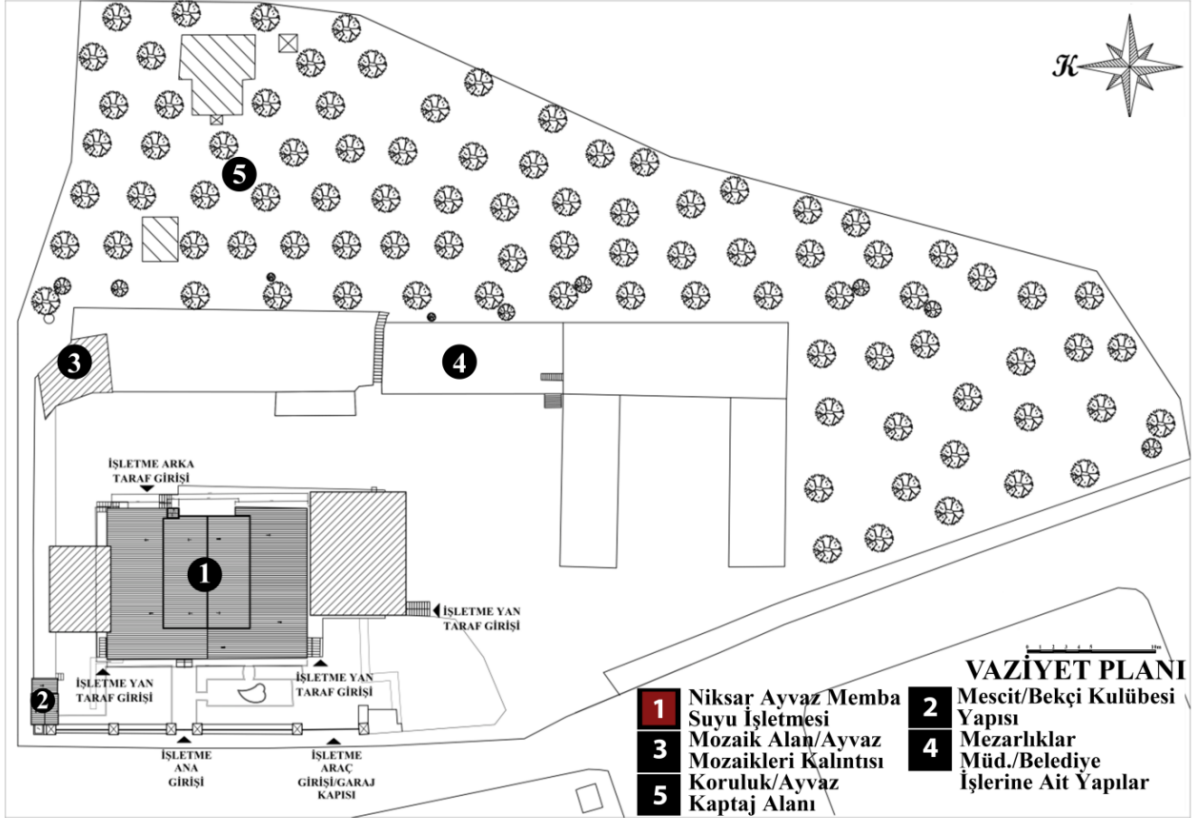
Alan	Malik	Ada	Parsel	Edinme Tarihi	Büyükölük (m ²)
1/Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Tesisi	Niksar Belediyesi	476	1	1980	24.420
2/Belediye Koruluğu ve Ayvaz Park	Niksar Belediyesi	393	64	1980	39.612
3/Niksar Ayvaz Su Şişeleme Fabrikası ve Arsası (Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü)	Niksar Belediyesi	532	3	1980	9.829

Sivas Anıtlar Kurulu'nda ve Niksar Belediyesinde yapılan dosya incelemesinde Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ile ilgili bir tescil kararına ulaşılammıştır. Ancak, Ek-A.15'de verilen Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine ait tapu örneğinin beyanlar kısmında 13.12.2007 tarihli ve kültür ve tabiat varlıklarına tabidir açıklamalalı bir durum yer almaktadır. Kültür ve tabiat varlıklarına tabidir ifadesi, bir alanın, eserin ya da yapının 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (KTVKK) kapsamında koruma altına alındığını ifade etmektedir. Bu açıklama, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yerleşkesinde yer alan Ayvaz Mozaiklerini belirtmektedir. Bu durum, mozaiklerin bulunduğu alanın tarihi ve kültürel değeri taşıyan bir yapı ya da alan olduğu ile bir kültür varlığı olarak kabul edildiğı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, mozaikli alan 2863 sayılı KTVKK kapsamında tescillenmiştir. Bu nedenle bu varlık üzerinde herhangi bir onarım, değışiklik veya yıkım gibi işlemlerin yapılamaz olduğu ve bu durumlar ile kullanım değışikliği için ancak Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Koruma Kurullarının izni ile yapılabileceğı belirtilmiştir. Alanın mülkiyet durumu fark etmeksizin devlet tarafından belirli kurallara tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu kısım tezin tesis yerleşkesi ve yakın çevresi kısmında Ayvaz Mozaikleri Alanı/Ayvaz Mozaikleri ve Yapı Kalıntısı başlığında detaylı olarak ele alınmıştır.

5.3. Tesis Yerleşkesi ve Yakın Çevresi

Tesis yerleşkesi Ayvaz Mevki, Kültür Mahallesinde bulunmaktadır. İşletme yapısı caddenin batısında yer almaktadır. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin vaziyet planı

incelendiğinde, vaziyet planının işletmenin işlevine yönelik olduğu görülmüştür. Vaziyet planını işletme yapısı şekillendirmektedir ve vaziyet planının amorf formlu bir alandan oluşmaktadır. Dikdörtgen geometrili yapı, parsel konumlanışı nedeniyle doğu, güney, kuzey, batı yönlerine cephe vermektedir (Şekil 5.23.).

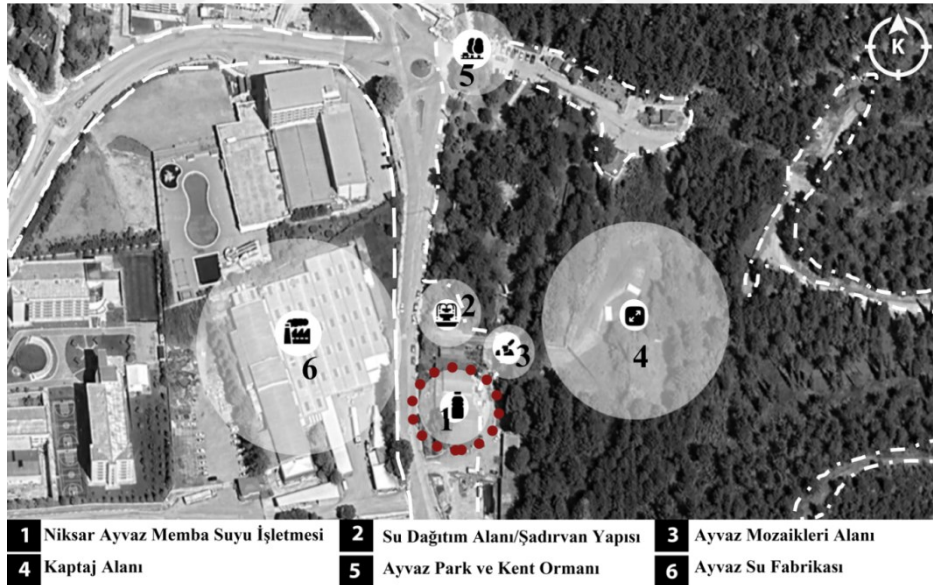

Şekil 5.23. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Vaziyet Planı (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Yapının ana girişi caddeye bakan batı cephesinden olacak şekilde planlanmıştır. Yapıya araç girişi de Ayvaz Sokağına bakan güneybatı cephesinden sağlanmaktadır. Batı yönü tesisin ana girişi olmakla birlikte, tesisin girişinden bahçe alanına ulaşılmaktadır. Bahçe alanını geçince işletmeye ulaşılmaktadır ve buradan diğer girişlere de bir bağlantı sağlanmaktadır. Vaziyet planına göre, işletme yapısının doğusunda Ayvaz Mozaikleri ve yapı kalıntısının yer aldığı görülmektedir. Yerleşke içerisinde işletmenin, kuzeybatı yönünde öncesinde bekçi kulübesi olarak kullanılan günümüzde mescit işlevi gören bir yapı yer almaktadır (Şekil 5.23).

İşletme yerleşkesi ve çevresi, işletme yapısı açıldığı tarihten itibaren ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda farklı işlevlere sahip yapıların eklenmesiyle zamanla şekillenmiştir. İşletme

yerleşke planına ve yakın çevresine bakıldığında Ayvaz Yerleşkesi içerisinde, işletme yapısı haricinde birçok işleve sahip yapı ile mimari mekânın varlığı açıkça görülmektedir (Şekil 5.24.). İşletmenin doğu yönünde işletmeye hammadde gelmesini sağlayan kaptaj alanı ile bir ağaçlık alan/koru yer almaktadır. Kuzeydoğu yönünde daha sonraları keşfedilen Ayvaz Mozaikleri ve yapısı kalıntısı alanı bulunmaktadır. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, arazi olarak Niksarlılar için bir röper noktası haline gelen ve Niksarlıların günümüzde mesire alanı olarak kullandıkları Ayvaz Park ve Kent Ormanı adı verilen alana yakın olarak konumlanmaktadır. Ayvaz Park'ın güneyindeki alanda yer alan işletme yerleşkesine, her türlü altyapı imkânı (elektrik, su vd.) sağlanmıştır. Kuzey yönünde olan yan cephe, mülkiyeti belediyeye ait olan su dağıtım alanı/şadırvan yapısına ve Ayvaz Parkına bakmaktadır. Tesis, alanda daha sonradan kurulmuş olan diğer sanayi tesislerine yakın bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda, işletmenin batı yönünde (karşısında) işletmeden daha sonra bir tarihte inşa edilen Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü yer almaktadır.

Şekil 5.24. Tesis Yerleşkesi ve Yakın Çevresi (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Yerleşke ve yakın çevresi içinde günümüze kadar inşa edilen tüm yapılar harita üzerinde numaralandırılmıştır (Şekil 5.24.). 1 numara, çalışma konusu olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesidir. İşletme, kentin iç bölgelerle bağlantısını sağlayan aks üzerinde kurulmuştur. İşletme yerleşkesinin vaziyet kurgusu büyük ölçüde, üretim yapısınca belirlenmektedir.

İşletme yapısının kuzey ve doğu kısımlarında kalan alan ağaçlandırılarak bir koru halinde getirilmiştir. 2 numara, işletmenin kuzey tarafında konumlanan su dağıtım alanı, çeşme-şadırvan yapısıdır. Bu alandaki şadırvan ile birlikte insanlar tarafından ücretsiz su temin edilebilmektedir. 3 numara, işletme yapısının arka tarafında bulunan Ayvaz Mozaiklerinin bulunduğu kısımdır. Günümüzde mozaikli yapı kalıntısının üzeri geçici koruma önlemleri ile kapatılmıştır. 4 numara, kaptaj alanıdır. Bu kısım suyun çıktığı, toplandığı ve sisteme alındığı alandır. 5 numara, Niksar kent belleğinde önemli bir yer olan Ayvaz Park ve Kent Ormanıdır. Halk arasında bilinen bir konumdur. Kuzey ve güney yönünde uzanan Ayvaz Park ve Kent Ormanı, güçlü peyzajı ve doğal ortamı ile işletmenin kent dokusu içerisinde baskılanmasını önlemiştir. 6 numara, işletmenin tam karşısında konumlanan Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü'dür. Günümüzde üretim süreci bu fabrikada pet şişeleme yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Tesis yerleşkesinin yakın çevresinde bulunan bu alanlara ilişkin daha detaylı bir değerlendirme aşağıda sunulmuştur.

Su Dağıtım Alanı/Şadırvan-Çeşme Yapısı: Niksar ilçesi, Kültür Mahallesi Ayvaz Önü Mevkii'nde Ayvaz Parkı ve belediye koruluğu alanı içerisinde 393 ada ve 64 parselde yer almaktadır. Çeşme ve şadırvan olarak farklı şekillerde adlandırılan su dağıtım yapısının mülkiyeti Niksar Belediyesine aittir (Niksar Belediyesi Arşivi) (Şekil 5.25.).

Şekil 5.25. Su Dağıtım Alanı/Şadırvan-Çeşme Yapısı (Yazar Arşivi, 2023-2024)

Yapı, şehir merkezinden yaklaşık 2 km güneydoğuda bulunmaktadır (Niksar Belediyesi, 2011, s.64). İnşa edildiği tarih ve bir süre boyunca su dağıtım yapısından Ayvaz Suyu ücretsiz bir şekilde temin edilebilmiştir (Niksar Belediyesi, 2011, s.115). Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve Ayvaz Parkın yakınlarında yer alan Ayvaz Suyu kaynağından bu şekilde halka ücretsiz su temini imkânı oluşturulması ile alanın tanınılabilirliğinin ön plana çıkması

amaçlanmıştır. Bu özelliği sebebiyle, su dağıtım yapısı da tarihi ve kültürel olarak önem taşımaktadır.

Ayvaz Mozaikleri Alanı/ Ayvaz Mozaikleri ve Yapı Kalıntısı: Alan, Niksar ilçesinin Ayvaz bölgesinde, mülkiyeti belediyeye ait Ayvaz Memba Suyu İşletmesi su şişeleme tesisinin arka tarafında kalan döşeme mozaikli yapının kalıntılarıdır (Ermış, 2014, s.55). Kalıntılar, Ayvaz Suyu Mozaikleri, Niksar Döşeme Mozaikli Yapı Kalıntısı ya da Niksar Mozaikleri olarak da adlandırılmaktadır (Kültür Envanteri, 2025). 2007 yılında işletmenin arka bahçesinde belediye işçileri tarafından yürütülen kazı çalışmaları sırasında tabana işlenmiş çeşitli motif ile desenlere sahip mozaikler süslemeler keşfedilmiştir ve Koruma Bölge Kurulu izni ve Tokat Müze Müdürlüğü uzmanları kontrolünde yapılan temizlik kazısında ortaya çıkarılmıştır (Akyüz ve diğerleri, 2010, s.319; Niksar Belediyesi Arşivi; Türkoğlu, 2023; Yalçın, 2010, s.75) (Şekil 5.26.).

Şekil 5.26. Ayvaz Mozaikleri Kalıntısı (Yalçın, 2010, s.126)

Niksar Belediyesi Arşivindeki tapu kayıtları incelendiğinde, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletme yerleşkesi içinde kültür ve tabiat varlıklarına tabidir şeklinde ifade edilen Ayvaz Mozaiklerinin yer aldığı görülmüştür. Bu durum, Ayvaz Mozaikleri'nin devlet tarafından koruma altına alınmış olduğunu göstermektedir ve mozaikli alanın yıkılamayacağı, değiştirilirken belirli kurallara uyulması gerektiği ile kültürel miras olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir. Ayrıca, Niksar ilçesinde bölge için önemli bir tesis olan Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin hemen arka tarafında bu şekilde mozaikler ile yapı kalıntısının bulunması alanın çok katmanlılığını ve çok yönlü kültürel peyzajını ifade etmektedir. Söz konusu kalıntıların, hem uygulama tekniği hem de sanatsal tasarım açısından dikkat çekici bir ustalıkla işlendiği gözlemlenmiştir (Şekil 5.27).

Şekil 5.27. Ayvaz Mozaiklerinde Görülen Çeşitli Figürler (Niksar Belediyesi Arşivi; Torun, 2013 kaynaklarından alınan bilgiler/görseller doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır)

Literatür araştırmaları, Ayvaz Mozaiklerindeki motif ve işlemlerin farklı dönem ve coğrafyalardaki mozaiklerle benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır (Şekil 5.27. ve Şekil 5.28). Bu durumun kent ve bölgeye değer katmakta olduğu ve Niksar'ın Anadolu tarihi içinde büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Alanda yapılan incelemeler sonucunda, buradaki kalıntıların büyük bir kısmının henüz keşfedilmediği ve ortaya çıkarılmadığı görülmektedir.

Şekil 5.28. Ayvaz Mozaiklerinde Görülen Çeşitli Figürlerin Benzerlerine Dünya'dan Örnekler (Ercan, 2022; The Met Museum/Met Müzesi Koleksiyonu, t.y.; Torun, 2013 kaynaklarından alınan bilgiler/görseller doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır)

Mozaik kalıntılarının tespit edildiği bölgenin, ilgili tarihteki imkânlar ölçüsünde hem hava şartlarından ve diğer çevresel etmenlerden korunmalarını sağlamak hem de ziyaretçilerin görmesini mümkün kılmak amacıyla üst tarafı kapatılmıştır ve mozaiklerin üzeri de cam kafeslerle örtülerek geçici önlemlerle koruma altına alınmıştır (Ermiş, 2014, s.55; Niksar Belediyesi Arşivi) (Şekil 5.29.).

Şekil 5.29. Sırasıyla 2010, 2012, 2014 ve 2024 Yıllarında Ayvaz Mozaikleri ve Yapı Kalıntısının Genel Görüntüsü ve Geçici Koruma Önlemleri ile Korunması (Ermiş, 2014; Yazar Arşivi, 2024; Türkoğlu, 2023; Yalçın, 2010, s.126 kaynaklarından alınan görseller doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır)

Mozaik süslemelerin çevresinde duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Söz konusu mozağin bir taban mozaği olduğu ve bir yapının taban kalıntılarını temsil ettiği öne sürülmektedir (Yalçın, 2010, s.18-75). Kalıntıların bir kısmı üzerinde tarihi su işletme tesisinin duvarları inşa edilmiştir. Yapı kalıntısının çok az bir bölümünde, malzeme olarak moloz taş ve tuğla, duvar payelerinde ise tuğla-harç örgüsü tercih edilmiştir (Ermiş, 2014, s.55) (Şekil 5.30.). Mozaiklerin konumu ve duvar kalıntılarının düzeni dikkate alındığında, mozaiklerin sağ ve sol duvarları arasında yaklaşık 2 metre genişliğindeki bir yapının koridoruna ait olabileceği değerlendirilmektedir (Akyüz ve diğerleri, 2010, s.319; Yalçın, 2010, s.75).

Şekil 5.30. Sırasıyla 2012 Yılında Ayvaz Döşeme Mozaği ve 2014 Yılında Ayvaz Yapı Kalıntısının Mevcut Duvarları (Ermiş, 2014)

Kalıntıların inşa tarihi tartışmalı olmakla birlikte, kaynaklar bölgedeki yapının su kaynağı çevresinde konumlandığını göstermektedir (Güler, 2021, s.112-115; Taşkın, 2023, s.588).

Torun’a göre (2013), Niksar Ayvaz Mozaiklerinde kırmızı bordürlerdeki meander motifleri su işareti ya da su terimini simgelemektedir ve zemin mozaiklerindeki figürlerin halı formunda döşenmesi bu alanın bir Ayazma alanı olabileceği düşüncesini doğurmaktadır (Torun, 2013, s.461-464; Torun ve Tanakıncı, s.2012, 265). Alanın su kaynakları ile ünlü olması ve Ayvaz Suyunun eski adıyla ayazma olarak bilinen yerleşim alandan gelmesi buranın bir ayazma alanı olabileceği görüşünü desteklemektedir. Bu mozaiklerin varlığı bölgenin dini ve kültürel bağlamıyla bağlantılıdır (Şahin, 2017, s.270). Bu bağlamda, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin arka tarafında kaynağın bulunduğu bölgede yer alan bu tarihi mozaikler, Ayvaz Suyunun tarihi hakkında önemli bilgi ve kanıtlar sunan bir tarihlendirme kaynağı niteliğindedir.

Ayvaz Suyu Kaptaj Alanı: Kaptaj yapıları, suların kaynaktan alınmasını sağlayan yapılardır (Türkyılmaz, 2010, s.22). Kaptaj işlemleri ve gerektiğinde iletim (isale) hatları ile birlikte, kaynak suyunun genellikle su dolum tesislerine ya da ambalajlı su üretimi yapan fabrikalara iletimi sağlanmaktadır. Bu durum, günümüzde ambalajlı su sektörünün önemli ölçüde gelişmesine zemin hazırlamıştır (Kurtuluş, 2021, s.48-49). Tez kapsamında Ayvaz Suyu ve kaptaj alanının sadece Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ile olan ilişkisine değinilmiştir. Niksar Belediyesi Arşivi’nden alınan 1/25.000 ölçekli haritada yer Ayvas ismi ile yer alan Ayvaz Suyu Kaptaj yeri ile kaynağın gösterimi Ek-A.16’da işaretli olarak verilmiştir.

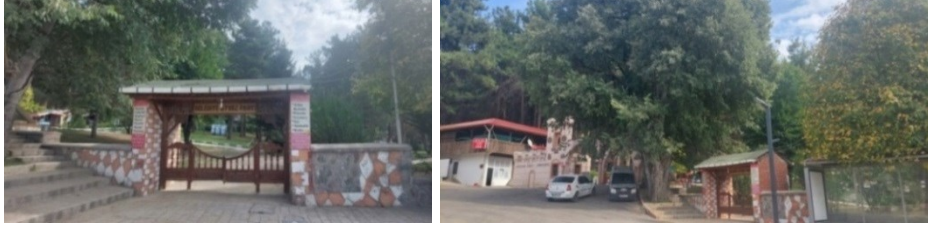
Ayvaz Suyu’nun endüstriyel ölçekte ilk su şişeleme faaliyetini yürüten Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve daha sonraki yıllarda kurulan pet su şişleme fabrikası olan Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü su kaynağının kaptajına yaklaşık 200 metre mesafede inşa edilmiştir. Kaynağın ormanlık bir bölgede yer alması sebebiyle, Ayvaz Suyu kaptaj alanı 300 metrekarelik bir alanı kapsayacak şekilde tel örgülerle çevrilerek kaynak koruma altına alınmıştır (Şahin, 2024, s.56). Niksar Belediyesi (1988) kaynağına göre, Ayvaz Suyu kaptaj alanının geniş bir alanı beton kaplama ile koruma altına alınmıştır. Böylece, her türlü dış etkenden arındırılarak uluslararası sağlık standartlarına uygun bir üretim yapılması sağlanmıştır (Niksar Belediyesi, 1988, s.96). Kaynağın bulunduğu alanda herhangi bir yapılaşmaya izin verilmemektedir ve su kaynak havzası içinde yerleşim yapılması yasaklanmıştır (Şahin, 2024, s.56) (Şekil 5.31.).

Şekil 5.31. Ayvaz Su Kaynağı Kaptaj Alanı (Danişmend Hüseyin Şahin Arşivi; Niksar Belediyesi Arşivi)

Günümüzde de kullanılmakta olan Ayvaz Suyu'nun kaptaj alanı, Ayvaz Su kaynağının suyunu toplayan galerilerden oluşmaktadır. Bir iletim hattıyla su, ilk olarak Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'ne ve daha sonra günümüzde Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü olarak anılan tesise kadar iletilmiştir (İşletme ve bölge hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Katılımcı 1/K1 ile yapılan kişisel iletişim, 04.12.2024). 2005 yılında üretim işlevi sonlanan Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin kaptaj alanı ile olan ilişkisi de sonlanmıştır. İşletmeye giden sistem kapatılarak iptal edilmiş durumdadır. Ancak günümüzde kaptaj alanı, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi karşısındaki Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü'ne güncel olarak hizmet etmektedir.

Ayvaz Park ve Kent Ormanı: Kültür Mahallesi Ayvaz Önü Mevkii'nde bulunan Ayvaz Parkı ve belediye koruluğu 393 ada, 64 parselde konumlanmaktadır. Yüzölçümü 39612,00 metrekaredir. Mülkiyeti Niksar Belediyesi'ne aittir (Niksar Belediyesi Arşivi). Ayvaz Parkı, ilçe merkezinin yaklaşık 2 kilometre güneydoğusunda konumlanmaktadır ve yalnızca Niksar halkı için değil aynı zamanda çevre il ve ilçelerden gelen ziyaretçiler için de önemli bir dinlenme ve rekreasyon alanı niteliğindedir (Tokat 2006 İl Yıllığı, 2007, s.111). Ayvaz Parkı, Niksar'da yer alan birçok park arasında ayrı bir öneme sahiptir (Niksar Belediyesi, 2011, s.64). Park, uzun yıllardır kent sakinleri tarafından kullanılan köklü bir geçmişe sahip olan Ayvaz Suyu kaynağının bulunduğu önemli bir rekreasyon alanıdır (C. Gökçe ve Koçan, 2020, s.154-157) (Şekil 5.32.). Bu özelliği sebebiyle, Niksar Ayvaz Park'ı tarihi ve doğal olarak önem taşımaktadır. Parkın yakınlarında yer alan tarihi su kaynağı, parkın önemli bir özelliği olarak ön plana çıkmaktadır. Ayvaz Parkı'na adını veren Ayvaz Suyu'nun varlığın nedeniyle, parkta yer alan su yapıları önemli bir özellik teşkil etmektedir.

Şekil 5.32. Niksar Ayvaz Parkına ve Kent Ormanına Giriş Kapısı (Yazar Arşivi, 2024)

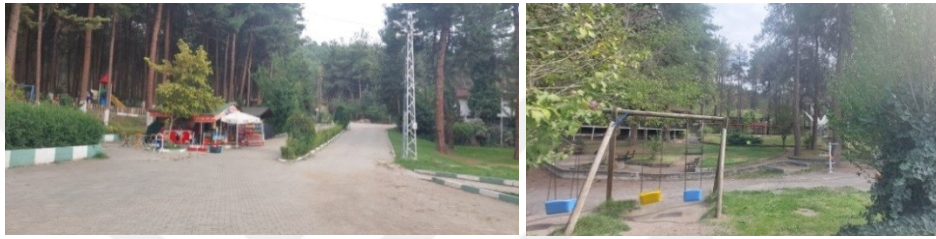
Ayvaz Parkı geçmişte sunduğu çeşitli kullanım olanakları nedeniyle halk tarafından yoğun şekilde tercih edilen bir alan olmuştur (C. Gökçe ve Koçan, 2020, s.155). Ayrıca, bu alan kentteki mesire alanları arasında en çok bilinen örneklerden biridir (Uçkun, 2015, s.62). 1980’li yıllarda Niksar Belediyesi tarafından gerçekleştirilen peyzaj düzenlemeleri sonucunda günümüzdeki yapısına kavuşmuştur. Tokat 2006 İl Yıllığında (2007) Ayvaz Park’ın ünlü Ayvaz Suyu’nun kaynağına yakın bir konumda yer aldığına ve bahsedilen parkın çam ağaçları ile çevrili doğal dokusu içerisinde büfeler, köprülü havuz, lokantalar, çocuk oyun alanları ve dinlenme bölgeleri gibi çeşitli rekreasyonel olanaklar sunan estetik ve işlevsel bir kamusal mekân olduğundan bahsedilmiştir (Tokat 2006 İl Yıllığı, 2007, s.111) (Şekil 5.33.).

Şekil 5.33. Ayvaz Park’ta Bulunan Havuz ve Dinlenme Alanları (Niksar Belediyesi, 2011, s. 64-65-115)

2006 yılında Belediye Sosyal Tesisleri’nin alana yapılmasıyla Ayvaz Park ve çevresi ayrı bir hareketliliğe kavuşmuştur (Niksar Belediyesi, 2011, s.64). Alan, kullanıcıların rekreasyonel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri sakin ve doğal bir ortam sunacak biçimde tasarlanmıştır (C. Gökçe ve Koçan, 2020, s.159). Uçkun (2015) çalışmasında kent merkezinde konumlanan ve yerel halk tarafından yoğun biçimde tercih edilen bu alanın tuvalet, market, lokanta, çay bahçesi ve hediyelik eşya büfesi gibi çeşitli altyapı olanaklarıyla donatıldığından bahsetmiştir (Uçkun, 2015, s.62) (Şekil 5.33.). Parkın belirli noktalarına kuş evleri yerleştirilmiştir. Parkın merkezinde bir süs havuzu bulunmaktadır. C. Gökçe ve Koçan (2020), parkta yürüyüş

yollarının, yarı açık oturma alanlarının, çocuk oyun alanın, kapalı spor alanının, açık oturma alanlarının, sanat atölyesinin, süs havuzunun donatı elemanlarının ve sergi objelerinin varlığından bahsetmiştir (C. Gökçe ve Koçan, 2020, s.157-159) (Şekil 5.34.). Son yıllarda bu alan, fiziksel kalitesini kaybetmiştir ve mevcut durumda park, fiziksel açıdan yıpranmış durumdadır. Donatıların eksilmesi, yetersiz kalması, bakımsız kalması ve zarar görmesi sonucunda parkın işlevselliği azalmıştır ve kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelerek bakımsız bir görünüm sergilemektedir. Bu süreç, parkın zamanla kullanım dışı kalarak atıl bir duruma düşmesine yol açmıştır (C. Gökçe ve Koçan, 2020, s.154-155).

Şekil 5.34. Niksar Ayvaz Parkı ve Kent Ormanının Günümüzdeki Görünümü (Yazar Arşivi, 2024)

Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü: Kültür Mahallesi Ayvaz Önü Mevkii'nde bulunan Niksar Ayvaz Su Şişeleme Fabrikası 532 ada, 3 parselde konumlanmaktadır. Yüzölçümü, 9.829,00 metrekaredir. Mülkiyeti Niksar Belediyesi'ne aittir (Niksar Belediyesi Arşivi) (Şekil 5.35.).

Ayvaz Suyu doğal kaynağının değerlendirilmesi amacıyla, Polly Peck International Plc. bünyesindeki Su ve Şişeleme A.Ş. tarafından 1984 yılında modern bir pet şişeleme tesisi kurulmuştur. Bu sayede, Niksar Ayvaz Suyu uluslararası standartlara uygun şekilde şişelenerek ambalajlanmıştır ve dünya genelinde tüketicilere ulaştırılmıştır. Su ve Şişeleme A.Ş. tesisi Alman menşeli tam otomatik makinelerle donatılmıştır ve tüm üretim süreci insan eli değmeden gerçekleştirilmiştir. Üretim sürecinde yüksek sıcaklıkta ısıtılan PVC, özel kalıplara dökülerek basınçlı hava yardımıyla şekillendirilmiştir ve şişe formuna getirilmiştir. Üretilen şişeler, yürüyen bantlar aracılığıyla belirli bir süre dinlendirilmek ve havalandırılmak üzere özel silolara taşınmıştır. Dolum aşamasında, şişeler öncelikle basınçlı Niksar Suyu ile yıkanarak hijyen standartlarına uygun hale getirilmiştir ve ardından dolum ile kapatma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Doldurulan ve kapakları kapatılan şişeler, etiketleme

aşamasından geçirildikten sonra vakum sistemli otomatik makinelerle karton ambalajlara yerleştirilmiştir ve dağıtımı hazır hale getirilmiştir. Bu şekilde ülke genelinde çeşitli noktalara sevk edilmiştir (Niksar Belediyesi, 1988, s.96) (Şekil 5.35.).

Şekil 5.35. Niksar Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş.'ye Ait Görsel (Niksar Belediyesi Arşivi kaynağından alınan görsel yazar tarafından düzenlenmiştir)

Niksar Belediyesi (1998) kaynağına göre ünlü Ayvaz Suyu 1988 yılında en modern tesislerde şişelenerek küresel ölçekte tüketicilere sunulmuştur ve birçok ülkede insanlara temiz içme suyu sağlamıştır (Niksar Belediyesi, 1998, s.95). Tokat Valiliği (1998) kaynağında Niksar Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. hakkında dış ticari faaliyetlerinin İstanbul'daki Genel Müdürlük aracılığıyla yürütüldüğünden bahsedilmiştir. İhracat yapılan başlıca ülkeler arasında İngiltere, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Almanya, Türkmenistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Amerika Birleşik Devletleri yer almaktadır (Tokat Valiliği, 1998, s.121) (Ek-A1.7). Niksar Belediyesi (1988) kaynağına göre, Su ve Şişeleme A.Ş. yıllık 40 milyon şişe üretim kapasitesine sahiptir. O dönemde bu tesiste 1.5 litrelik ve 0.5 litrelik ambalajlarda su üretimi gerçekleştirilmiştir (Niksar Belediyesi, 1988, s.96).

2005 tarihinde alınan üretime ara verme kararının ardından Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. hisselerinin devriyle birlikte şirket sahipliği de değişmiştir. 1 Mart 2005 tarihinde üretime Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş.'de yeniden başlanmıştır ve 0,5 litre, 1,5 litre, 5 litre PET şişe su ile 19 litre geri dönüşümlü polikarbon damacana gibi çeşitleriyle farklı su şişeleme üretimleri yapılmaya başlanmıştır. 28 Ocak 2011 tarihinde bir devir teslim işlemi gerçekleştirilmiştir ve tüm haklar Niksar Belediyesi'ne devredilmiştir. Niksar Belediyesi Ayvaz Suyu markasının yeniden toparlanması için, AB Uyum Yasaları çerçevesinde ticari bir kamu işletmesine

dönüştürülmesi ve kamu eliyle işletilmesi süreci başlatılmıştır. 2 Ağustos 2011 tarihli ve 11/036 sayılı Niksar Belediyesi Meclis Kararıyla, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 71. maddesi uyarınca bütçe içinde Niksar Ayvaz İşletme Müdürlüğü kurulması kararlaştırılmıştır. Niksar Belediyesi, Ayvaz markasıyla üretime geçiş yapmış olmasına rağmen cam su şişeleme tesisi olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi çalışanlarının emekli olması, yetişmiş personel eksikliği gibi nedenlerden dolayı ilk yıllarda zorluklar yaşamıştır ve mevcut teknolojinin değişken piyasa koşullarına uyum sağlaması zaman almıştır. Ancak kamu işletmesi olarak Niksar Ayvaz İşletme Müdürlüğü tesisin üretim kapasitesi zamanla yükseltilmiştir ve mali durumunda iyileşmeler gözlemlenmiştir (Ek-A.18) (Şahin, 2024, s.54). Su ve Şişeleme A.Ş.'de PVC ile başlayan bu süreç günümüzde kamu işletmesi olarak Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü ismi altında pet şişeleme yöntemi ile aktif olarak devam ettirilmektedir (Şekil 5.36.).

Şekil 5.36. Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü (Niksar Belediyesi Arşivi; Danişmend Hüseyin Şahin Arşivi)

5.4. Tesisin Mimari Özellikleri

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine ait ulaşılan en eski kaynaklar İller Bankası ve Niksar Belediyesi Arşivinde yer alan kayıtlardır. İşletme yapısının ne yazık ki özgün tasarım planlarına ulaşamamıştır ve müellif mimarı hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Ancak tesisin mimari projelerinin İller Bankası tarafından çizildiği ve yapımında da İller Bankasının yer aldığı bilinmektedir. Tesisin mimari özellikleri hakkında daha fazla bilgi edinebilmek için Niksar Belediyesi Arşivinden, işletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan sözlü görüşmeden, çeşitli yazılı kaynaklardan (Tokat 1973 İl Yıllığı, İller Bankası 1973, Tokat Valiliği 1973 vb.) ve yapıda 2017-2018 yılları arasında gerçekleştirilen rölöve

alışması ile restorasyon proje önerisinden yararlanılmıştır. Ayrıca, yapının farklı yıllarda çekilmiş fotoğrafları ve yapı üzerindeki özgün izler işletmenin mimari özelliklerine dair bilgi edinilen temel kaynaklar arasındadır. Bu bağlamda mimari gereklilikler göz önünde bulundurularak değerdendirmeler yapılmıştır.

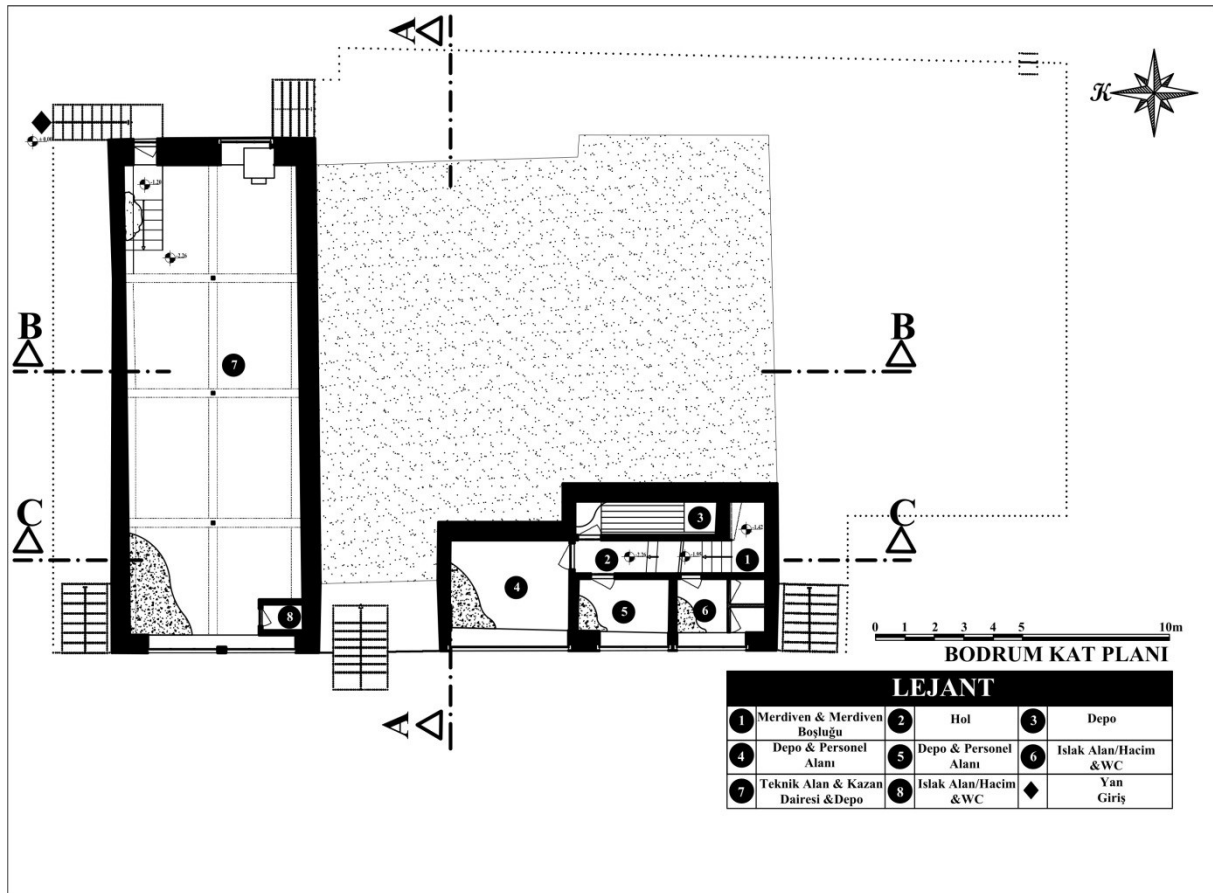
5.4.1. Plan Özellikleri

İşletme yapısı, dikdörtgen planlı tek bir küttedir. Yapıda, güçlü bir geometrik form olan dikdörtgen form tercih edilmiştir. Yapı, bodrum ve zemin kat şeklinde iki katlı olarak inşa edilmiştir. İşletme yapısı yaklaşık 50 m x 21 m ebatlarındadır ve toplamda yaklaşık 1050 m² taban alanına sahiptir. Yapı kademesiz tek bir kütle halinde inşa edilmiştir. Bu monotonluğu bozmak, girişleri vurgulamak amacıyla betonarme merdivenlerle yapıda kot farkı sağlanmıştır. Yapının teknik bileşenleri (borular, taşıyıcı sistemler vb.), yapısal elemanları görünür şekilde tasarlanmıştır ve mühendislik detayları yapının bir parçası olarak vurgulanmaktadır.

20. yüzyılda inşa edilen endüstri yapısı, Modernizm akımından izler taşımaktadır ve kübik mimari anlayışın özelliklerini yansıtmaktadır. Yapıda, güçlü ve keskin bir geometrik form olan dikdörtgen tercih edilmiştir. Yapıda, monolitik bir görünüm esastır. Yapı, bütünsel bir blok halindedir ve tek parça kompakt bir külteye sahiptir. Yapıda işlevsellik ön plandadır. Yapı, kullanım amacına göre şekillendirilmiştir ve biçim işlevi takip eder (form follows function) ilkesi benimsenmiştir. Yapıda minimalist bir tasarıma yönelik olarak sadelik ön plandadır ve gereksiz süslemelerden kaçınılmıştır. Yapının bir kısmında büyük ölçekli cam yüzeyler kullanılmıştır. Bu alana şeffaflık sağlamıştır ve doğal ışığın iç mekâna girmesini sağlamıştır. Yapının bazı cephelerinde geniş cam yüzeylerin kullanılması ile iç-dış mekân ilişkisi güçlendirilmiştir. Yapıda doğal ışığı iç mekâna taşımak için genellikle üretim alanının olduğu kısımda büyük pencereler ve cam cepheler tercih edilmiştir. Yapıda geleneksel malzeme (tuğla ve taş) ile birlikte çelik, metal, beton ve cam gibi hafif ve dayanıklı endüstriyel ve teknoloji odaklı modern malzemeler kullanılmıştır. Tesisin, endüstri yapısı olması sebebiyle, mekânsal kurgusu da bu işleve yönelik oluşmuştur. Yapıda endüstriyel ve teknolojik işlev vurgulanmaktadır. Modüler ve esnek bir tasarım anlayışı benimsenmiştir. Bu durum mekânların farklı işlevlere uyarlanmasını mümkün kılmıştır ve ihtiyaca göre mekânları şekillendirilebilme fırsatı vermiştir. İç mekânlar geniş ve akıcı olarak tasarlanmıştır. Binanın

taşıyıcı sistemleri gizlenmemiştir, aksine vurgulanmıştır. Taşıyıcı kolonlar ve kirişler tasarımın bir parçası olarak sergilenmiştir.

Bodrum Kat Planı: İşletme yapısının bodrum kat planı -2.26 kotundadır. Yapıda bodrum kattan zemin kata ulaşımı sağlayan iki adet betonarme merdiven tespit edilmiştir. Bu merdivenlerden bir tanesi kazan dairesinin dışında yer almaktadır. Diğer merdiven, yapının içinde sirkülasyonu sağlamaktadır ve betonarme tek kollu bir merdivendir. Yapının bodrum katı kazan dairesi (teknik oda/alan), depo, personel alanı, tuvalet-ıslak hacim işlevlerine yönelik olarak düzenlenmiştir. Şekil 5.37’de yapının bodrum kat plan şeması verilmiştir.

Şekil 5.37. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Bodrum Kat Plan Şeması (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Şekil 5.37’de 1 ve 2 numaralı alan yapının zemin katından bodrum kata ulaşımını sağlayan betonarme tek kollu merdiven ve merdiven boşluğu/holüdür. Bu alanın döşemesi betondur ve duvarları ile tavanı sıva ile kaplıdır. 3 numaralı alan, depo olarak kullanılmıştır ve döşemesi

betondur. Duvarları ve tavanı sıva ile kaplıdır. 4 ve 5 numaralı mekânlar, personel alanı ve depo olarak işlevi görmüştür. Bu alanlar, betonarme döşemeye sahiptir ve duvarları ile tavanları sıva ile kaplıdır. 6 numaralı alan, ıslak hacimlerin/tuvalet-banyonun olduğu kısımdır. Alan beton döşeme ile kaplıdır. Bu alanın içerisinde 1 adet tuvalet ve 1 adet banyo yer almaktadır. Bu alanın duvarları fayans ve sıva ile kaplıdır. Tavanı sıvalıdır. 7 numaralı mekân, kazan dairesinin bulunduğu teknik alandır. Yapının bodrum katındaki 1-2-3-4-5-6 numaralı mekânlardan bağımsız bir alandır ve aralarında geçiş yoktur. Bu alana işletme yapısının kuzeydoğusunda bahçede yer alan betonarme merdiven ve yapının bodrum katında yer alan betonarme diğer bir merdiven ile ulaşım sağlanmaktadır. Bodrum katta hem kazan dairesi hem de depo olarak işlev görmüştür. Bu mekân, beton döşeme ile kaplıdır ve duvarları ile tavanı sıvalıdır. Bu mekân içerisinde yer alan 8 numaralı alanda ıslak hacim/tuvalet olarak kullanılmıştır. Bu alanında döşemesi betondur ve duvarları ile tavanı sıva ile kaplanmıştır. Tablo 5.4.'de yapının bodrum kat mahal tablosu verilmiştir.

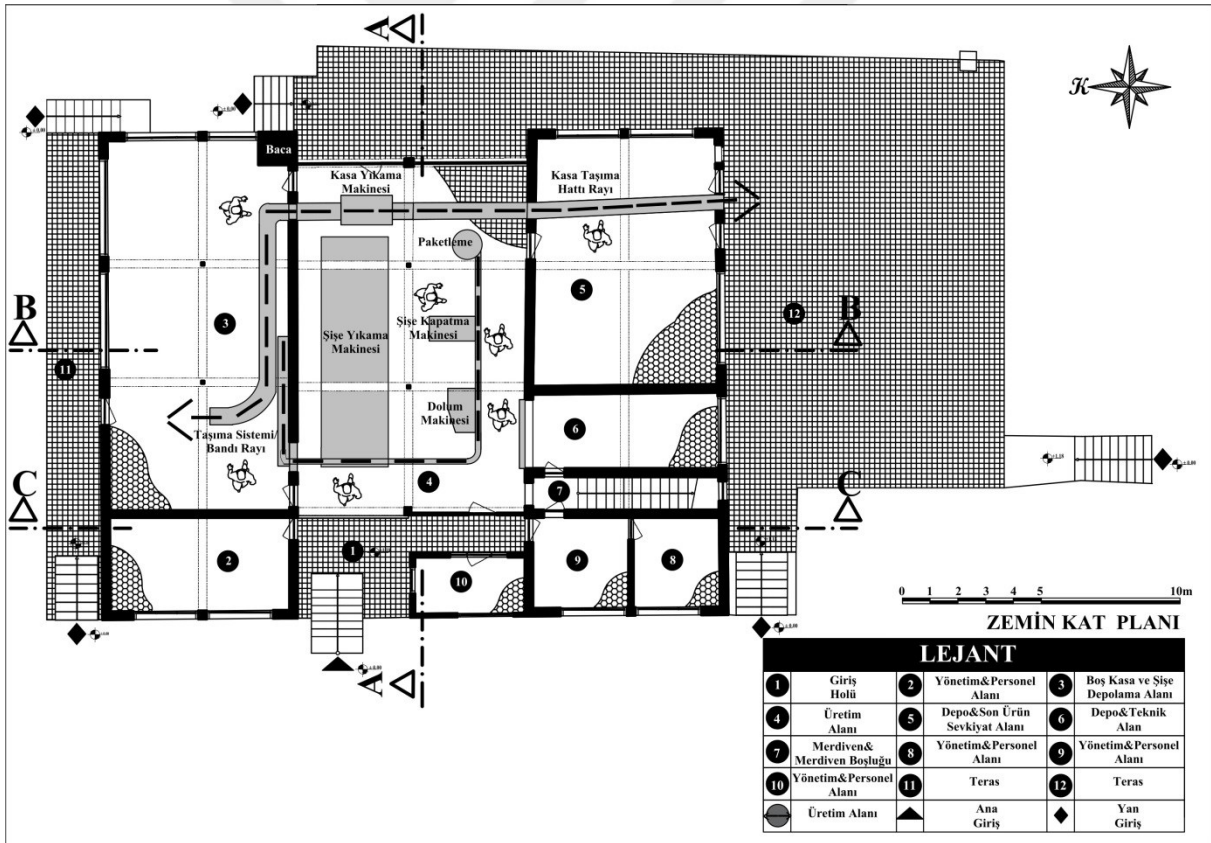
Tablo 5.4. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Bodrum Kat Mahal Tablosu (Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

No/Mekân	Döşeme	Duvar	Tavan
1-2	Beton Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
3	Beton Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
4	Beton Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
5	Beton Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
6	Beton Döşeme	Fayans + Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
7	Beton Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
8	Beton Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama

Zemin Kat Planı: İşletme yapısının zemin kat planı +1.18 kotundadır. Yapıya ana giriş, batı yönünden betonarme bir merdivenle sağlanmaktadır. Yapıya kuzey, güney ve doğu yönlerinden yan girişler de mevcuttur. Cephedeki bu hareketlilik, kütlenin girişlerini vurgulamaya yöneliktir. Bu bağlamda yapının zemin katında teraslardan bahçeye ulaşımı

sağlayan 4 adet merdiven tespit edilmiştir. Ayrıca yapıda, bodrum kattan zemin kata sirkülasyonu sağlayan bir adet betonarme merdiven yer almaktadır.

Batı cephesinin iki yanında yapının doğu kısmına doğru uzanan geniş teraslar yer almaktadır ve bu teraslara betonarme merdivenlerle ulaşım sağlanmaktadır. Yapıda yer alan terasların işlevleri farklılaşan alanları tanımlamak, izole etmek, gölgelemek, nakliye-depolama işlevininin gerçekleştirilmesi ve bu farklı işlevler arasındaki bağlantıları tariflemek için kullanılmaktadır. Yapılan sözlü görüşmede terasların yapının aktif olarak kullanıldığı dönemde yarı açık bir balkon niteliğinde yük ve eşya yükleme alanı olarak kullanıldığı belirtilmiştir (Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi; İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024). Yapının zemin katı üretim, yönetim, depolama ve sevkiyat işlevlerine yönelik olarak düzenlenmiştir. (Şekil 5.38.).

Şekil 5.38. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Zemin Kat Plan Şeması (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Yapının zemin katı üretim, yönetim, depolama ve sevkiyat işlevlerine yönelik olarak düzenlenmiştir. Genel anlamda yapının zemin katı, işletmenin yönetildiği ve üretimin gerçekleştiği alandır. Bu alanda yönetime ait odalar ve üretime sürecine yönelik teknik alanlar bulunmaktadır. Yapının zemin katının orta kısmı üretim alanı olarak işlev görmektedir ve su şişeleme işlemi bu kısımda gerçekleştirilmektedir. Zemin kat kasa ve şişelerin depolandığı, yıkandığı, dolumunun gerçekleştiği ve kapaklandığı, şişelerin kasalara yerleştirildiği ve depolanarak nakliye işleminin gerçekleştiği alandır. Zemin kat, üretim sürecinin tamamlandığı ve işletmeden çıkış işlemlerinin yapıldığı kat olarak da tanımlanmaktadır.

Şekil 5.38.'de 1 numaralı alan işletmenin ana giriş holüdür. Bu alanın döşemesi mermerdir ve duvarları ile tavanı sıva ile kaplıdır. 2 numaralı mekân, yönetime aittir ve personel alanı olarak kullanılmıştır. Bu alanın döşemesi fayansla kaplamadır ve duvarları ile tavanı sıvalıdır. 3 numaralı alan boş kasa ve şişe depolama alanıdır. Bu alanda taşıma sistemi/bandı rayı bulunmaktadır. Bu alanda bulunan boş kasa ve şişeler işçiler tarafından ray üzerinde tasnif edilerek yıkama bölgesine gönderilmiştir. Alanın döşemesi mozaik kaplamadır ve duvar ile tavanları sıvalı durumdadır. 4 numaralı mekân işletmede üretimin gerçekleştiği ana alandır. Su şişeleme işlemi (dolum, kapaklama vb. gibi) bu kısımda yer alan makinelerle gerçekleşmektedir. Bu alanda, palet zincirli şişe kasa rayı-sistemi (transportör), dolum makinesi, şişe yıkama makinesi, kapaklama makinesi (kapsülleme makinesi), kasa yıkama makinesi gibi teknik ekipmanlar yer almaktadır. Bu alan karo döşeme ile kaplanmış ve alanın duvarları ile tavanı sıvalıdır. 5 numaralı mekân, depo ve son ürün sevkiyat işlemlerinin alanıdır. Bu alanda ürün rayıyla kasalar içinde gelen su şişelerinin nakliye araçlarına alınmıştır ve sevkiyatı yapılmıştır. Bu mekân mozaik döşeme ile kaplıdır ve mekânın duvarları ile tavanı sıvalıdır. Kasa taşıma hattı rayı bu kısımda da devam etmektedir ve bu alandan bir pencere yardımıyla 12 numaralı yapının dış mekânı olan terasa bağlanmaktadır. 6 numaralı alan, depo ve teknik alandır. Bu alanda demirden raflar yer almaktadır ve alanın döşemesi mozaik kaplamadır. Alanın duvarları ve tavanı sıva kaplamadır. 7 numaralı mekân, yapının bodrum katına ulaşımını sağlayan tek kollu betonarme merdivenin yer aldığı merdiven boşluğu/holüdür. Bu alanın duvarları ve tavanı sıva ile kaplıdır. Yapının zemin katında yer alan 8-9 ve 10 numaralı alanlar, yapının yönetim ve personel alanlarıdır. Bu alanların döşemesi fayansla kaplanmış ve bu alanların duvarları ile tavanı sıvalıdır. Yapının zemin katında yer alan 12 ve 13 numaralı mekânlar yapının teraslarıdır. Genellikle 12

numaralı mekândan depolama-nakliye-sevkiyat işlevi gerçekleştirilmiştir. Bu teraslar ayrıca, yapıda gölgeme ve izole etme işlevi ile ürün, yük veya eşya yükleme alanı olarak kullanılmıştır. Bu alanlar beton döşeme ile kaplıdır ve çelik konstrüksiyon üzeri galvanizli trapez sac çatı kaplamasına sahiptir. Tablo 5.5.'de yapının zemin katına ait mahal tablosu verilmiştir.

Tablo 5.5. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Zemin Kat Mahal Tablosu (Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

No/Mekân	Döşeme	Duvar	Tavan
1	Mermer Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
2	Fayans Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
3	Mozaik Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
4	Karo Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
5	Mozaik Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
6	Mozaik Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
7	Mozaik Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
8	Fayans Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
9	Fayans Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
10	Fayans Döşeme	Sıva Kaplama	Sıva Kaplama
11	Beton Döşeme	-	-
12	Beton Döşeme	-	-

5.4.2. Üretim Sürecinin (Su Şişeleme) Fonksiyonel Anlatımı ve Teknik Özellikleri

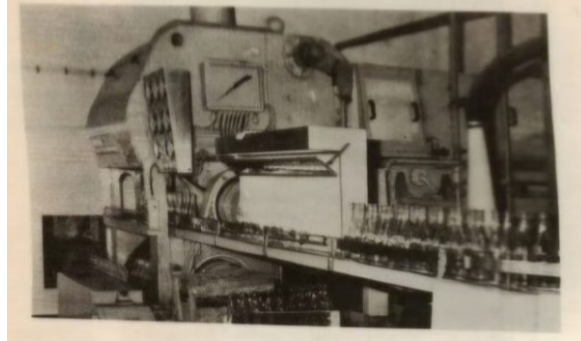
Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin mimari özelliklerinin ve iç mekân organizasyonunun net bir şekilde anlaşılabilmesi için su şişeleme işleminin ardışık üretim sürecini anlamak gerekmektedir. Sırasıyla, hammadde (şişe) depolanması, yıkama, tertibatlı kontrol, doldurma, kapaklama, sandıklara yerleştirme, depolama-nakliye aşamalarından geçen su şişeleme süreci, yapının plan kurgusunun şekillenmesinde büyük etken olmuştur. Bu aşamaların en kolay, zamandan ve insan gücünden tasarruf edecek şekilde işleyişinin

sağlanması, kullanılan makinelerin boyutları ve miktarı, çalışan kişi sayısı gibi etkenler mekânların biçimlenişinde belirleyicidir. Üretim sürecinin başlangıç aşamasında, hammadde niteliğindeki kasa ve şişeler zemin katta bulunan kasa alım odası üzerinden tesise alınmaktadır ve ilgili depolama alanlarında stoklanmaktadır. Ürünler işletmeye girdikten sonra kullanılacak kadar malzeme kasa alım odası ve depodan çıkartılarak kasa alım rayına bırakılmaktadır.

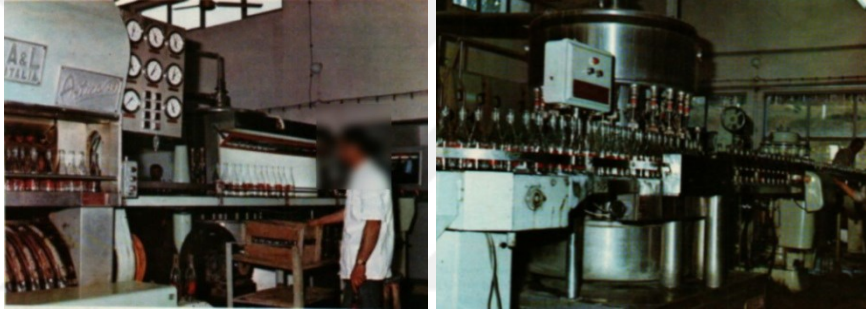
Yapılan sözlü görüşme (EK-C) ve arşiv kaynaklarına göre, işletmede üretimin şu şekilde gerçekleştiği ifade edilmiştir: Kasaların (sandıkların) içerisinde bulunan doldurulmaya hazır şişeler kasa alım odasından (kirli şişe deposu) alınmaktadır ve kasa alım rayı ile şişeler orta alana iletilmektedir. Kasalar bu alanda şişe yıkayıcı önüne gelmektedir ve burada yıkayıcıya verilmektedir (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024; Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi; Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136) (Şekil 5.37.).

Kirli şişelerin yıkanması, içerisinde bulunan enjeksiyonla püskürtme ve çalkalama esasına dayalı bir yıkama makinesinde gerçekleştirilmektedir. Bu süreç, öncelikle kaynar su ile doldurulmuş bir ön yumuşatma banyosu ile şişelerin ısıtılmasıyla başlamaktadır. Kirli şişeler, yıkama makinesi içerisinde işlem yapılmadan önce kaynamış su ile bir ön yumuşatma banyosunda ısıtılmaktadır. Bu adım, kirlerin yumuşamasını sağlamaktadır. Daha sonra ısıtılmış şişeler sırasıyla 35-40 C° ve ardından 60-65 C°'ye kadar sodalı (alkali) ya da deterjanlı suya daldırılarak ilk temizleme işlemi uygulanmaktadır. Bu aşamanın ardından, şişeler süzdürülmüş hale geçmektedir. Şişeler süzölmüş haldeyken, hem dıştan hem de içten enjektörler ile (püskürtme seçenekleri) 70 C° sıcaklıkta ve en az 2,5 Kg./ Cm² basınca sahip sodalı ya da deterjanlı su ile yıkanmaktadır. Bu aşama, daha derin bir temizlik ve kalıcı hijyen sağlamaktadır. Ardından şişeler tekrar süzdürülür ve 35-40 C° sıcaklıkta ılık ve temiz su ile durulanmaktadır. Şişe yıkamada son aşama olan, soğuk temiz su ile püskürtülerek temizleme yöntemiyle şişeler yıkanarak işlem tamamlanmaktadır. Yıkama makinesinden çıkmış temiz şişeler doldurma makinesine geçmeden önce özel ışık tertibatlı kontrolden geçmektedir. Bu aşamada şişelerin temiz, lekesiz ve parlak olmasına özen gösterilerek temizlikleri kontrol edilmektedir (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136; İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024). Özetle şişeler, sırasıyla ısıtma, ilk temizleme, sodalı ya da deterjanlı çözeltilerde basınçlı su ile yıkama, durulama ve son yıkama adımlarını

geçirmektedir. Bu aşamada sistematik ve düzenli bir yıkama anlayışı ile şişelerin tamamen temiz ve hijyenik hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır (Şekil 5.39. ve Şekil 5.40.)

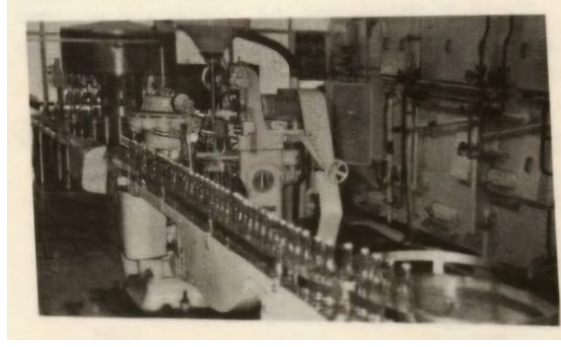

Şekil 5.39. İşletmede Şişe Yıkama Süreci (Tokat İl 1973 Yıllığı, 1973, 136)

Şekil 5.40. İşletmede Üretime (Su Şişeleme Faaliyeti) Dair Görseller (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973)

Yıkanmış ve temizlenmiş olan şişeler otomatik olarak palet zincirli transportörle (üretim rayı) şişe doldurma makinesine iletilmektedir. Yıkanmış şişeler doldurma makinesine otomatik olarak girmektedir ve dolun işlemi gerçekleştikten sonra da otomatik olarak çıkmaktadır (Şekil 5.40.). Dolun işlemi gerçekleştirilen şişeler, kapaklama (kapsülleme) makinesine otomatik olarak gelmektedir ve 30 cl'lik şişeler kapaklanmaktadır. Kapaklama işleminde, 30 cl'lik şişelerin ağız kısmında saf alüminyum şeritten otomatik olarak hazırlanan kapsüller yerleştirilmektedir. Kapsüller, şişe ağzına tam oturacak şekilde düzenlenmektedir. Kapaklama makinesinde yer alan kapak mühürleme otomatığı ile kapak şişeye yerleştirilmektedir (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024; Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136) (Şekil 5.41.).

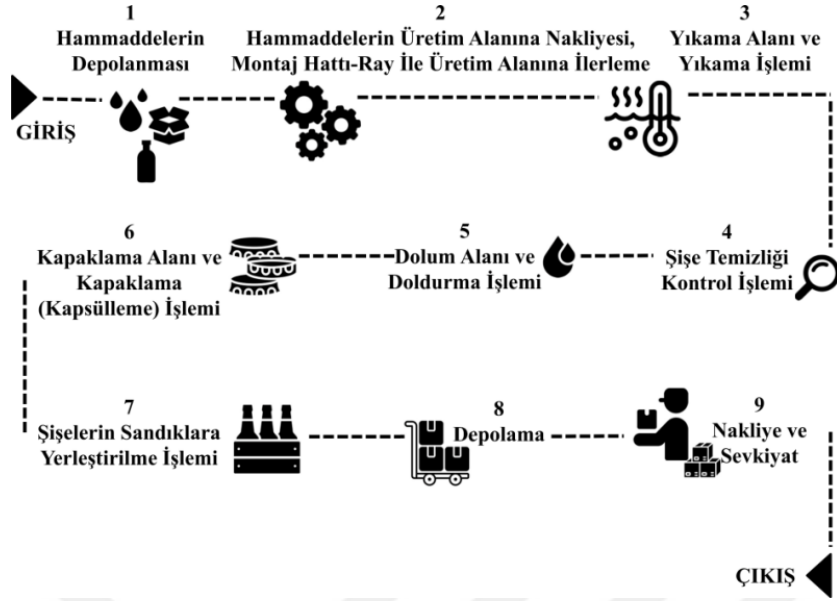

Şekil 5.41. İşletmede Şişe Dolum İşlemi (Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973)

Eğer şişeler kapsülleme bölgesine gelmezse ya da kırılmışsa kapaklama işlemi otomatik olarak durmaktadır. Bu özellik, sistemin düzgün çalışmasını ve malzeme israfını önlemek için tasarlanmıştır (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024; Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136). Bu sistemin, 30 cl'lik şişelere alüminyum kapsüllerin yerleştirilmesi ve işaretlenmesi işlemini otomatik hale getirmekte olduğu gözlenmiştir. Aynı zamanda, şişelerin eksik ya da kırık olması durumunda sistemin işlemi durdurarak üretim hattının güvenliğini ve verimliliğini arttırması bakımından önemlidir.

Dolum ve kapaklama işlemi tamamlanan şişeler, sandık tipi bir düzene yerleştirilmektedir. Kullanılan sandıklar, 6 satır ve 5 sütun şeklinde düzenlenmiştir ve toplam 30 adet şişe almaktadır. Sandıkların taban boyutları 33,5 cm x 39,5 cm'dir (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024; Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973, s.136). Bu ölçüler, sandığın şişeleri güvenli ve düzenli bir şekilde taşımak üzere tasarlandığını ifade etmektedir. Bu süreçte, şişelerin kapaklandıktan düzenli bir şekilde sandıklara yerleştirildiği görülmektedir. Üretim hattının bu kısmı, hem ürünün tanımlanmasını hem de sevkiyatı için uygun paketlemeyi otomatik hale getiren bir sistemi göstermektedir.

Kapaklama işleminden sonra ray üzerinden gelen sandıklara yerleştirilen şişeler depo kısmına ürün rayıyla iletilmektedir. Ürün rayıyla kasalar içinde gelen su şişeleri nakliye araçlarına alınmaktadır ve sevkiyatı yapılmaktadır (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024; Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi; Tokat İl Yıllığı, 1973, s.136). Kısaca işletmede, üretim süreci boyunca kasaların yıkanması, şişelerin yıkanması, dolum makinesi ile dolumlarının gerçekleştirilmesi, şişelerin kapaklanması ile paketlenmesi, nakliyesi ve taşınması gerçekleştirilerek uygun şekillerde stoklaması yapılmaktadır. (Şekil 5.42.).

Şekil 5.42. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde Üretim Şeması (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

5.4.3. Cephe Özellikleri

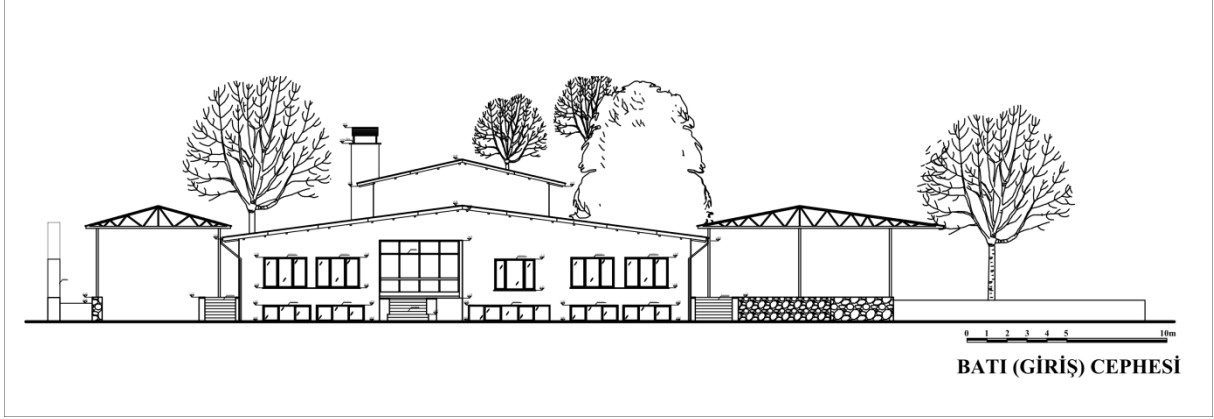
İşletme yapısının cephe özellikleri incelendiğine yapının inşa edildiği dönemin özelliklerini yansıttığı görülmüştür. Söz konusu yapı, 1970’li dönemin cephe ve çatı tasarımı anlayışındaki farklılıkla çevresinden ayırt edilebilmektedir. Yapıda, modernist bir cephe anlayışı hâkimdir. Endüstri yapısı olması nedeniyle işletme, temel işlevine yönelik bir düzenlemeye sahiptir ve cepheleri süslemeden uzaktır. İşletmenin cephelerinde işlevsellik ve yalınlık ön plandadır. Yapının cephelerinde, metal, cam, çelik gibi hafif ve dayanıklı modern malzemeler ön plana çıkmaktadır. Yapıda endüstriyel ve teknolojik işlev vurgulanmaktadır. Yapının teknik bileşenleri (borular, taşıyıcı sistemler vb.) görünür şekilde tasarlanmıştır.

Yapıda genel olarak yatay ve dikey demir doğrama pencereler tercih edilmiştir. Yapının +9.67 metreye ulaşan mekanik sistem bacası, yapı kütesinin monotonluğunu bozan en belirgin mimari elemanlardan biridir. İşletme yapısında tüm cephelerde sıva üzerine grenli dokuya sahip cephe boyası uygulanmıştır. Kapılar yapı genelinde demir doğrama malzeme kullanılarak imal edilmiştir. Ancak yapıda, ahşap doğrama bir kapı da yer almaktadır. Giriş kapıları da, demir doğramadan imal edilmiştir. Cephelerdeki pencere ve kapı açıklıklarının belirli bir düzene sahip değildir. Bodrum katta yer alan pencereler, zemin kattaki pencerelere kıyasla daha küçük boyutludur. Zemin katta güney cephede yer alan pencereler diğer

pencerelere oranla daha büyük boyutludur. Bodrum katta yer alan pencereler, diğer bölümlerdeki pencerelere kıyasla daha küçük boyutludur.

Yapının subasman seviyesi zemin kotunun üzerinde konumlandırılmıştır ve yaklaşık 118 cm yukarıdadır. Yapının yan kısımlarında cephe yüksekliği +4.01 metredir ve eğimli çatının tepe noktası +5.33 metredir. Su şişeleme işleminin gerçekleştiği orta kısım işlevleri için kat yüksekliği daha fazla olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu alanın cephe yüksekliği +6.75 metredir ve eğimli çatının tepe noktası +8.09 metredir. Çatı ritmine uygun olarak yükselen bant tipi açılan pencereler yapının özgün mimari elemanları arasında değerlendirilmektedir ve bu pencerelerle mekânın daha iyi ışık alması sağlanmıştır.

Batı (Giriş) Cephesi: İşletmenin giriş cephesidir (Şekil 5.43.). İşletme yapısına, araç giriş çıkışı da bu cepheden sağlanmaktadır. Bu cephede, bir giriş terası/holü konumlanmaktadır. İşletme ana girişi bu terastan/holden betonarme bir merdivenle sağlanmaktadır. Bu alan zemin kotundan +1.18 metre yüksekliktedir. Bu cephede girişin sağlandığı, 4 x 2.87 metre boyutlarında bir demir kapı ve zemin kotundan +1.18 metre yüksekliğe konumlanmış giriş terasını/holünü kaplayan büyük cam pencereler yer almaktadır. Yapının batı cephesinin sağ ve sol kısımlarda çelik konstrüksiyonlu teraslar yer almaktadır. Bu teraslara, betonarme merdivenlerle ulaşım sağlanmaktadır ve terasların zemin kotundan yüksekliği +1.18 metredir. İşletmenin batı cephesinin sol kısmında ön bahçeye bakan 2.17 x 1.51 metre boyutlarında, zemin seviyesi kotundan +1.69 metre yüksekliğe konumlanmış iki adet dikdörtgen dikey pencere bulunmaktadır. Ayrıca, ön bahçeye bakan bodrum kata ait 2.41 x 0.77 metre boyutlarında, iki adet yatay bant pencere bulunmaktadır. İşletmenin batı cephesinin sağ kısmında ön bahçeye bakan zemin seviyesi kotundan +1.57 metre yükseklikte konumlanan üç adet dikdörtgen dikey pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin boyutları sırasıyla sağ kısımdan 2.16 x 1,51 metre, 2.16 x 1,51 metre ve 2.01 x 1,51 metre boyutlarındadır. Ayrıca, ön bahçeye bakan bodrum kata ait üç adet yatay bant pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin boyutları sağdan sırasıyla 2.41 x 0.77 metre, 2.41 x 0.77 metre ve 4.09 x 0.77 metre boyutlarındadır (Şekil 5.44. ve Şekil 5.45.).

Şekil 5.43. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı (Giriş) Cephesi (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Şekil 5.44. 2017-2018 Yıllarına Ait Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı (Giriş) Cephesi (Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi)

Şekil 5.45. 2024 Yılında Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı (Giriş) Cephesi (Yazar Arşivi, 2024)

İşletme yapısının üretim alanını içeren orta bölümü beşik çatı formunda tasarlanmış olup bu formun kalkan duvarı cephe yönünden belirgin biçimde algılanmaktadır. Yapının arka tarafında kalan ancak ön cepheden görünüşe giren bir baca formundan bu cephede de bahsedilebilmektedir. Ana yoldan silüet görünümü olarak işletme yapısına bakıldığında yapının batı cephesi görülmektedir. Soldan sağa doğru sırasıyla, mescit/bekçi kulübesi,

işletme yapısı ve belediyeye ait daha sonradan inşa edilen belediye işlerinin yürütüldüğü bir alan ve yapılar bulunmaktadır. Aynı şekilde, işletme yapısını betondan örölü ve demir korkuluklu bir bahçe duvarı çevrelemektedir (şekil 5.46. ve şekil 5.47.).

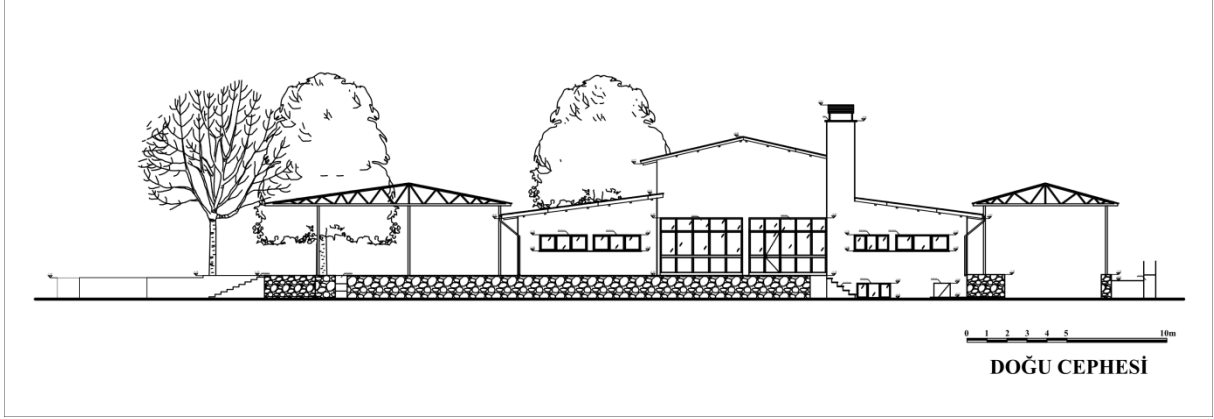

şekil 5.46. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı Cephesinden Silüet Görünümü Çizimi (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

şekil 5.47. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Batı Cephesinden Silüet Görünümü Görseli (Yazar Arşivi, 2024)

Doğu Cephesi: İşletmenin arka cephesidir. İşletmeye yakın bir konumda olan kaptaj alanına ve koruluğa doğru bakmaktadır. Bu cepheden bakıldığında dikdörtgen kütle, orta alana bağlanan iki parçanın varlığıyla birlikte üç parçalı bir biçimde görünmektedir. Yapının üretim alanını içeren orta bölümü bu cephe yönünden de belirgin biçimde algılanmaktadır. Arka cephede yapının sağ ve sol kısımlarda, çelik konstrüksiyonlu teraslar bulunmaktadır. Bu teraslara, betonarme merdivenlerle ulaşım sağlanmaktadır. Bu terasların zemin kotundan yüksekliği, +1.18 metredir (şekil 5.48.).

Şekil 5.48. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Doğu Cephesi (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

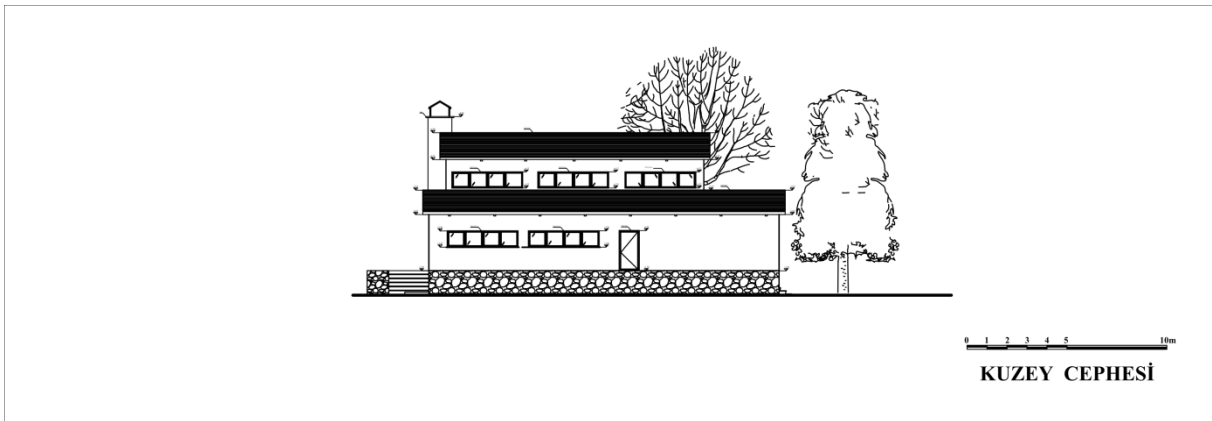
İşletme yapısının doğu cephesinin sağ kısmından bodrum katta yer alan kazan dairesine ulaşım sağlanmaktadır. Bu alanda, arka bahçeye bakan subasman seviyesinden aşağıda kazan dairesine ait 1.69 x 0.75 metre boyutlarında 1 adet yatay bant pencere bulunmaktadır. Yine bu alanda, arka bahçeye bakan subasman seviyesinden aşağıda zemin kotundan +0.70 metre yüksekliği görünen 0.82 x 2 metre boyutlarındaki demir malzemeden imal edilmiş kazan dairesi kapısı görülmektedir. Ayrıca, bu cephenin sağ kısmında arka bahçeye bakan zemin kotundan +2.40 metre yüksekliğe sahip sırasıyla +2,65 x 0.80 metre ve 1.73 x 0.80 metre boyutlarında iki adet yatay bant pencere bulunmaktadır. Bir endüstri yapısı olarak bu cephenin en belirgin özelliği, yükselen bir baca formuna sahip olmasıdır. Baca formu üretim yapısına estetik bir değer kazandırmaktadır. Bacanın yüksekliği, +8.89 metredir ve baca kapağının bitiş noktası +9.67 metredir (Şekil 5.49.).

Çatı yüksekliği daha yüksek olan orta kısımda bir teras bulunmaktadır. Bu alana, betonarme bir merdivenle ulaşım sağlanmaktadır. Bu alan zemin kotundan +1.18 metre yüksekliktedir. Bu cepheden, üretim alanına giriş sağlanabilmektedir. Bu alanda, sağ kısımdan sırasıyla 3.89 x 2.87 metre ve 4.13 x 2.87 metre boyutlarında iki adet subasman seviyesinde büyük demir cam pencereler yer almaktadır. Ayrıca, pencerelerin arasında bir demir kapı da yer almaktadır. İşletme yapısının doğu cephesinin sol kısmında arka bahçeye bakan zemin seviyesi kotundan +2.40 metre yüksekliğe konumlanmış sırasıyla 2.47 x 0.80 metre ve 2.38 x 0.80 metre boyutlarında, 2 adet dikdörtgen yatay bant pencere bulunmaktadır (Şekil 5.49.).

Şekil 5.49. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Doğu Cephesine Ait Görsel (Yazar Arşivi, 2024)

Kuzey Cephesi: İşletmenin yan cephesidir. İşletmeye yakın bir konumda olan su dağıtım yapısı ve Ayvaz Parkı ile Kent Ormanına doğru bakmaktadır. Bu cephede çatı ritmine uygun olarak işletmenin yan bahçesine bakan zemin seviyesinden +5.33 metre yüksekliğe konumlandırılmış 3.54 x 0.80 metre boyutlarında üç adet bant tipi açılan yatay dikdörtgen demir pencere bulunmaktadır. Endüstri yapısında bu düzlemde, konumlandırılan pencereler ile üretim alanının daha iyi ışık alması sağlanmıştır. Bu şekilde tasarlanan çatı tasarımı ile kullanılan yatay bant pencereler yapının özgün mimari elemanları arasındadır ve üretim yapısına estetik bir değer kazandırmaktadır. Yapı kütesinin +9,67 metre yüksekliğe sahip mekanik sistem bacası, bu cephenin sol kısmında yer almaktadır. Bu mekanik baca ögesi, yapı kütesine ve bu cepheye bir hareketlilik katmaktadır. Kuzey cephede zemin kotundan +1.18 metre yükseklikte geniş bir teras yer almaktadır. Güney cephesinin terasına ulaşımı sağlayan bir betonarme merdiven kuzey cephesinin sol kısmında görülmektedir (Şekil 5.50.).

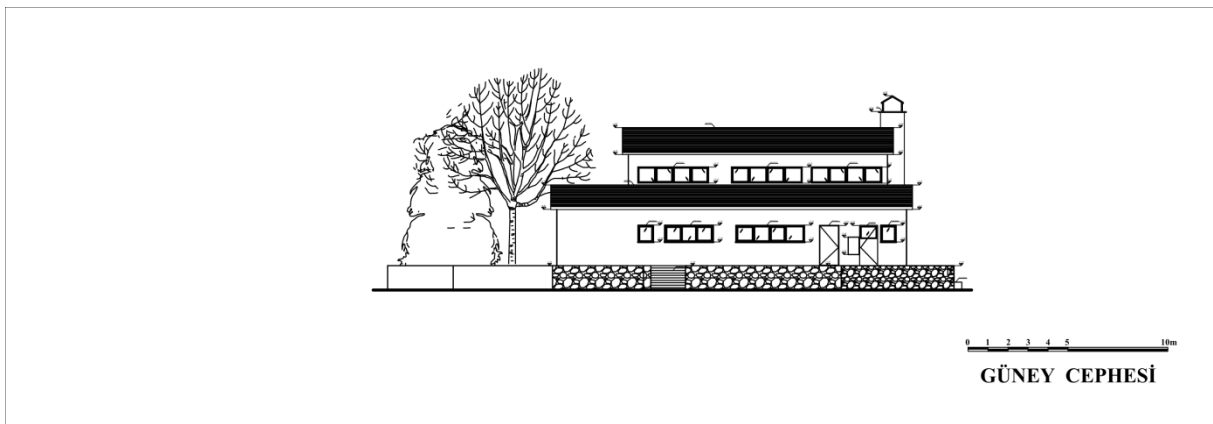
Şekil 5.50. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Kuzey Cephesi (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Kuzey cephesinin sağ kısmında subasman kotu üzerinde 1 x 2 metre boyutunda bir demir kapı bulunmaktadır. Bu kapının sol kısmına doğru, 3.54 x 0.80 metre boyutlarında zemin kotundan +2.40 yükseklikte konumlandırılmış 2 adet yatay bant dikdörtgen pencere yer almaktadır (Şekil 5.50. ve Şekil 5.51.).

Şekil 5.51. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Kuzey ve Kuzeydoğu Cephesi (Yazar Arşivi, 2024)

Güney Cephesi: İşletmenin diğer yan cephesidir. Bu cephe, kuzey cephesine benzese de iki cephe arasında bazı farklılıklar vardır. Bu alanda kuzey cephede olduğu gibi çatı ritmine uygun olarak işletmenin yan bahçesine bakan zemin kotundan +6.75 metre yüksekliğe konumlandırılmış 3.54 x 0.80 metre boyutlarında üç adet bant tipi açılan yatay dikdörtgen demir pencere bulunmaktadır. Bu açıdan, kuzey cepheyle bir simetriklik görülmektedir. Ayrıca, yapının +9.67 metre yüksekliğe sahip mekanik sistem bacası, bu cephenin sağ kısmında görülebilmektedir (Şekil 5.52.).

Şekil 5.52. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Güney Cephesi (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Güney cephede; güney ve kuzey cephesinde olduğu gibi geniş bir teras bulunmaktadır. Bu alana betonarme bir merdiven ile ulaşım sağlanmaktadır ve bu alan zemin kotundan +1.18 metre yüksekliktedir. Bu cepheden, üretim alanına/kasa saklama odasına, depoya giriş sağlanmaktadır. Bu alanda, sağ taraftan sırasıyla zemin kotundan +2.40 metre yüksekliğe sahip 0.78 x 0.83 metre ebatlarında bir dikdörtgen vasistas pencere, 0.90 x 2 metre boyutunda bir ahşap kapı ve 0.97 ve 2 metre boyutunda bir demir kapı yer almaktadır. Bahsedilen iki kapının arasında bir üretim rayı girişi bulunmaktadır. Bu alandan ray üzerine malzeme girişi çıkışı ve nakliye işleminin gerçekleştirilmektedir. Bu üretim rayı girişi, zemin seviyesi kotundan +1.77 metre yüksekliğe sahiptir ve 0.54 x 0.86 metre boyutlarındadır. Güney cephenin sol kısmında, sırasıyla 3.45 x 0.83 ve 2.45 x 0.83 metre boyutlarında zemin kotundan +2.40 metre yükseklikte konumlandırılmış iki adet demir yatay bant tipi dikdörtgen demir pencere yer almaktadır. Ayrıca güney cephenin en sol kısmında 0.78 x 0.83 metre boyutlarında zemin kotundan +2.40 yükseklikte konumlandırılmış bir adet dikey dikdörtgen demir vasistas pencere bulunmaktadır (Şekil 5.53. ve Şekil 5.54.).

Şekil 5.53. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Güney Cephesine Ait Görsel (Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi)

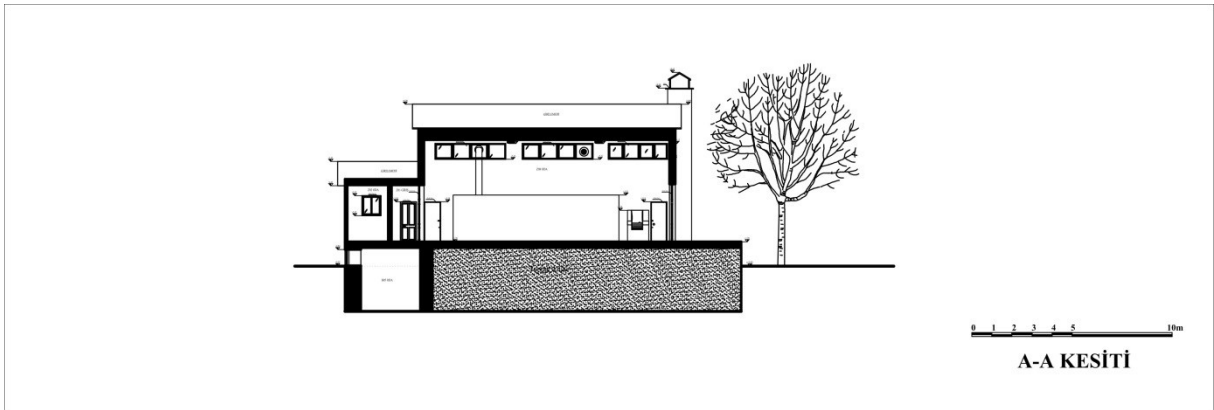

Şekil 5.54. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Güneybatı Cephesine Ait Görsel (Yazar Arşivi, 2024)

5.4.4. Strüktür ve Malzeme Özellikleri

İşletme yapısının malzeme özellikleri ve yapım tekniği incelendiğinde, yapının modern mimari özellikleri ve malzemelerini yansıttığı görülmüştür. Bu bağlamda, yapı döneminin teknoloji anlayışının gelişimini yansıtmaya açısından önemlidir. Modern mimari akımı ve kübik mimari anlayıştan izler taşıyan yapıda bu bağlamda cam yüzeyler, çelik ve beton gibi modern ve dayanıklı malzemeler yoğun olarak kullanılmıştır. Endüstri yapısı olması nedeniyle yapının teknik bileşenleri (borular, taşıyıcı sistemler vb.) yapıda görünür şekildedir. İşletme yapısı, betonarme sistemle inşa edilmiştir. İşletme, taşıyıcı sistemi, kiriş, kolon ve döşemelerden oluşan betonarme karkas yapıdadır. Yapının pencerelerinde ve kapılarında çoğunlukla demir malzeme kullanılmıştır. Ahşap malzeme kullanılan bir yan giriş kapısı mevcuttur ancak işletmenin ana giriş kapısı ile yan giriş kapılarında genellikle demir malzeme tercih edilmiştir. Baca kapağı, demir malzemeden imal edilmiştir. Ayrıca, işletme yapısının iç mekânlarında genellikle ahşap malzeme kapılar kullanılmıştır.

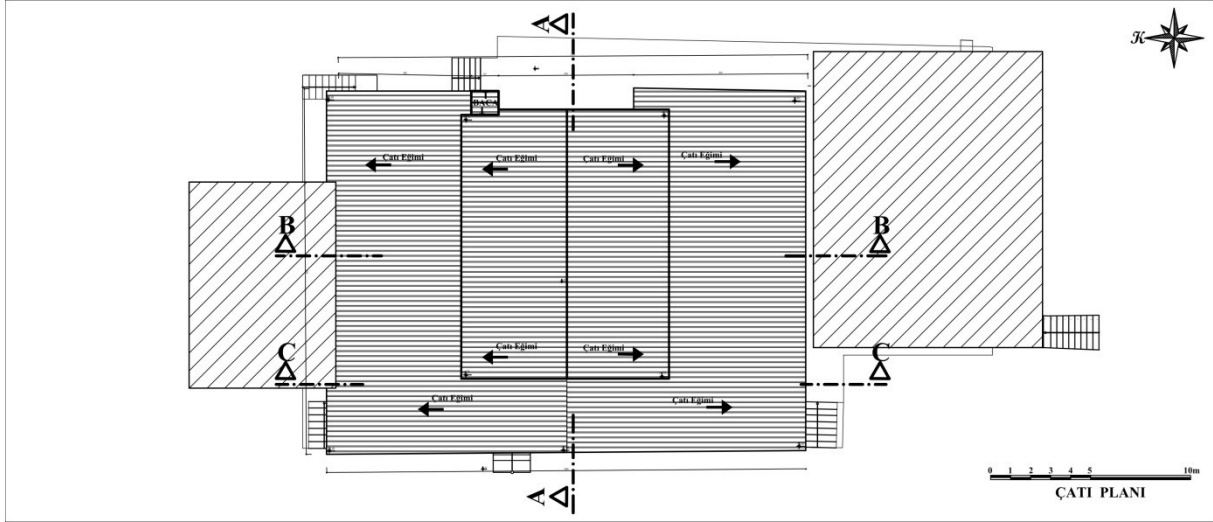
Temel ve Üst Örtü: Kazı ve sondaj çalışmaları yapı üzerinde gerçekleştirilemediğinden, temel hakkında kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Başka bir ifadeyle, doğrudan temel kazısı yapılamasa da mevcut duvar, kolon ve kiriş sistemine bakılarak yapının muhtemelen benzer bir betonarme temele sahip olduğu tahmin edilmektedir (Şekil 5.55).

Şekil 5.55. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin A-A Kesiti (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin çatı örtüsü, parsel formuna göre şekil almıştır. Çatıda, yapının sağ ve sol kısımlarına ya da kuzey ve güney yönlerine göre simetrik açılarda oluşturulmuş eğimli yüzeyler mevcuttur. İşletme yapısı çatı beşik çatı tipi formundadır.

Yapıda üretimin gerçekleştiği olan orta kısmında, çatı formu yükseltilmiştir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin çatı arasına girilemediğinden çatının yapım sistemine dair net bilgi edinilememiştir. Ancak, yapının çatı örtüsü demir kaplamadır. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin saçak genişliği yaklaşık 30 cm'dir (Şekil 5.56.).

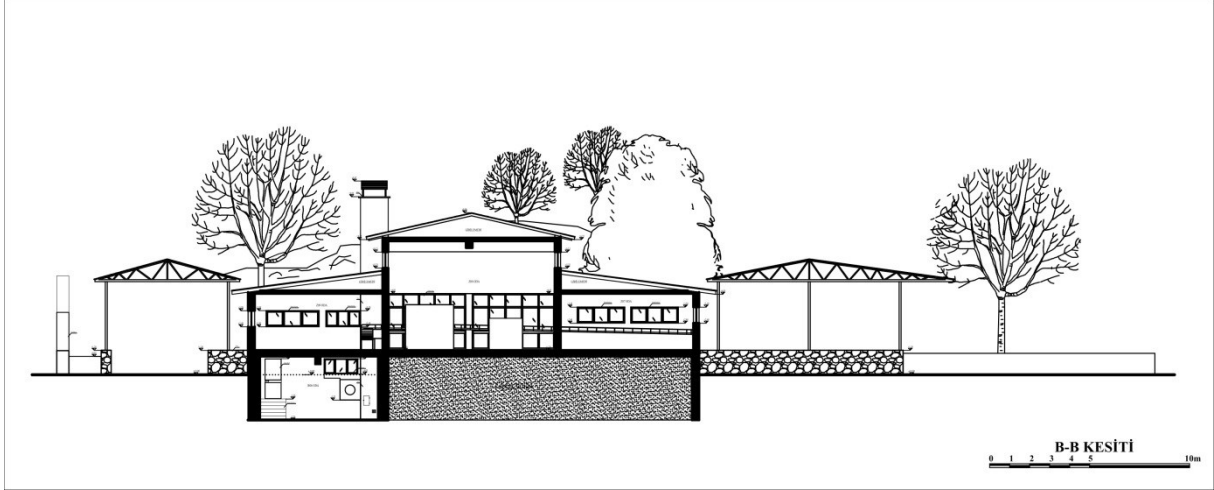

Şekil 5.56. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Çatı Planı (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

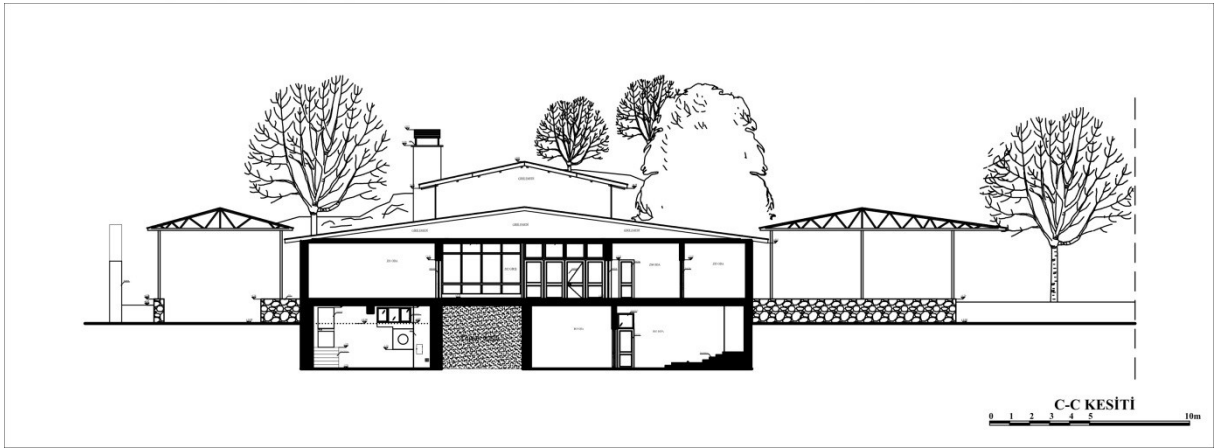
Duvarlar, Döşeme ve Tavanlar: Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin duvar yüzeyleri iç mekânlarda genellikle sıvayla kaplanmıştır. İşletme yapısının tüm cephelerinde sıva üzerine grenli cephe boyası uygulanmıştır. Bodrum kat ile zemin kat iç mekân ve dış mekân duvarlarında duvar kalınlığı değişiklik göstermektedir (Şekil 5.57. ve Şekil 5.58.).

İşletme, betonarme döşeme sistemi üzerinde yükselmektedir ve döşeme yüzeylerinde mekânların işlevine göre farklı kaplama malzemeleri (beton, fayans, mermer, mozaik ve karo malzeme) kullanılmıştır. Bazı bölümlerde, yüzey işlemi uygulanmadan bırakılmıştır. İşletmenin bodrum katında yer alan tüm mekânların zemin kaplaması betondur ve duvarları genellikle sıvayla kaplıdır. Yapının bodrum katındaki sadece 6 numaralı ıslak hacimlerin (tuvalet-banyo olduğu kısım) bu duruma istisnadır. Bu alanın duvarları fayans ve sıvayla kaplıdır. İşletme yapısının zemin katında yer alan 1 numaralı mekân mermer döşeme, 2-8-9-10 numaralı mekânlarda fayans döşeme, 3-5-6 numaralı mekânlarında mozaik döşeme, 4 numaralı mekânında karo döşeme ve 11-12 numaralı mekânlarında beton döşeme tercih edilmiştir. İşletme yapısının zemin katında yer alan tüm mekânların duvarları sıva ile kaplıdır.

Yapının 11 ve 12 numaralı mekânları istisna olmak üzere, yapının diğer tüm mekânlarının tavanlarında beton üzeri sıva kaplama kullanılmıştır. İşletme yapısının dış mekânları olan 11 ve 12 numaralı mekânları çelik konstrüksiyon üzeri galvanizli trapez saç çatı kaplamasına sahiptir.

Şekil 5.57. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin B-B Kesiti (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Şekil 5.58. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin C-C Kesiti (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

5.4.5. Peyzaj Öğeleri ve Özellikleri

Yapı endüstri yapısı olması nedeniyle, mimari ve peyzaj özellikleri bakımından oldukça sade bir tasarıma sahiptir. Yapıyı beton üstü demir korkuluklarla kaplı bahçe duvarı

çevrelemektedir (Şekil 5.59.). Yapıya giriş demir bir bahçe kapısı ile sağlanmaktadır. Daha sonraki yıllarda bu orijinal demir bahçe kapısı değiştirilmiştir. Yapının girişini vurgulamak amacıyla bahçe kısmında demirden bir ferforje sundurma yer almaktadır. Bu sundurmanın ön kısmında Ayvaz İşletmesi yazısı işlenmiştir. Bu bakımdan demirden ferforje sundurma alana özgünlük katmaktadır. Ayrıca, yapının giriş (batı) cephesinde Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yazılı dikdörtgen bir tabakaya işlenmiş işletme tabelası yer almaktadır (Şekil 5.60. ve Şekil 5.61.).

Şekil 5.59. İşletme Yerleşkesinin Bahçe Kapısı ve Bahçe Duvarı (Yazar Arşivi, 2023)

Şekil 5.60. İşletme Yerleşkesinde Yer Alan Demirden Ferforje Tasarımı (Yazar Arşivi, 2023-2024)

Şekil 5.61. İşletmenin Giriş (Batı) Cephesinde Yer Alan İşletme Tabelası (Yazar Arşivi, 2023)

Yapının tasarım dilini yansıtan ve peyzaj düzenlemesine yönelik bir örnek olarak tasarlanan süs havuzu, yapının mimari dilini güçlendirmiştir. İşletmenin eski çalışanları ile yapılan görüşmede bu süs havuzunun yapının inşa edildiği dönemden sonra işletme çalışanları

tarafından inşa edildiği belirtilmiştir (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024) (Şekil 5.62.).

Şekil 5.62. İşletme Yerleşkesindeki Süs Havuzu (Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi)

5.5. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Tesisinin Günümüzdeki Durumunun Değerlendirilmesi ve Korunması Üzerine

Bu bölümde, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yerleşkesinin alanları, sınırları, işletmenin tarihsel süreç içerisindeki değişimi ve mekânsal dönüşümü ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde tesisin günümüzdeki durumu, endüstri mirası olarak niteliğinin değerlendirilmesi ve korunmasının gerekliliği, tesis ve yakın çevresinin bütüncül korunması ile tesisin yeniden kullanımına dair öneriler sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında kapsamlı analizler yapılmıştır ve bu doğrultuda değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Tez çalışmasının bu kısmı sonuç bölümünde tartışılan Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin korunması gereken endüstriyel miras olarak tanımlanmasına ve bu doğrultuda koruma önerilerinin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

5.5.1. Tesisin Günümüzdeki Durumu ve Tesisteki Bozulmalar

Cam su şişeleme tesisi ve ambalajlı su endüstrisi örneği olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, plan şeması, taşıyıcı strüktürü, mimari düzenlemeleri ile genel anlamda özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşabilmiştir. İşletme inşa edildiği 1970 yılından üretim sürecinin sonlandığı 2005 yılına kadar özgün işlevi olan cam su şişelerin şişelemesinde kullanılmıştır. Yerleşkede birlikte faaliyet gösteren ve birbirleri ile ilişkili şekilde üretim yapan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve karşısında yer alan 1980 inşa tarihli Su ve

Şişeleme A.Ş.'nin endüstriyel alanlarında değişen şişeleme politikaları doğrultusunda şişeleme programları farklılaşmıştır. Bu değişim yalnızca üretim sistemini değil aynı zamanda yerleşkelerdeki yapılaşma sürecini de etkilemiştir. Ancak alınan bazı kararlar doğrultusunda Niksar Ayvaz Memba Suyu işletmesinde üretimin son bulmasıyla süreç Su ve Şişeleme A.Ş.'nin üretimleriyle sınırlandırılmıştır. Mekânsal dönüşüm sürecinde, yerleşkeler arasında ortak olarak gözlemlenen temel eğilim küçük ölçekli işletme yapılarından uzaklaşarak daha büyük hacimli yapıların inşa edilmesine dayanan yeni bir mimari anlayışın benimsenmiş olmasıdır. Üretim sürecinin büyük hacimli işletmenin karşısında yer alan yapıda sürdürülmesiyle, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ile Su ve Şişeleme A.Ş.'nin aralarındaki kültürel bağ sona ermemiş sadece mekânsal ve işlevsel bağ kopmuştur.

Bu gelişmelerin ardından, 2005 yılından itibaren Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi faal durumda olmamıştır. Değişen üretim sistemleri ve kentsel politikalar doğrultusunda, işletme yapısı zamanla kullanım dışı kalmıştır ve tahribata uğramıştır. Bu bağlamda endüstriyel miras alanları ve yerleşkelerinde karşılaşılan temel koruma sorunlarından biri yapının işlevsel olarak değerlendirilmemesidir ve bu durumun yapısal bozulmalara yol açmasıdır. Günümüzde Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, orijinal işlevi dışında kullanılmaktadır. Yapı ve çevresinde yapılan analizlerle birlikte yapıda üretim sürecinin sonlanması ve yapının orijinal işlevini yitirmesi gibi etkenlerin nedeniyle yapının plan ve cephe bütünlüğünü olumsuz yönde etkileyen bozulmaların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum yapıyı dış etkilere karşı savunmasız bırakarak bozulma sürecini hızlandırmıştır.

Yapıda gözlemlenen bozulmalar; doğal etkenler nedeni ile oluşan bozulmalar (doğal afetler, rüzgar, güneş, biyolojik etkenler vb.) ve insanların/kullanıcıların neden olduğu bozulmalar (bilinçsiz kullanım, niteliksiz müdahaleler, terk ve bakımsızlık vb.) olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Strüktürel (yapısal/taşıyıcı sistemdeki) deformasyonlar ve malzeme bozulmalarına iki başlık içerisinde de değinilmiştir. Bu değerlendirmeler, yapının mevcut durumunu anlamaya ve koruma müdahalelerine karar vermeye yönelik bir analiz sunmaktadır.

Doğal Etkenler Nedeni İle Oluşan Bozulmalar: İşletme yapısının uzun bir süredir bakım görmemesine bağlı olarak doğal etkenlere maruz kalması nedeniyle yapıda çeşitli bozulmalar meydana gelmiştir. Yapıda doğal etkenlerle meydana gelen bozulmalar iklimsel etkiler,

jeolojik ve doğal afet kaynaklı faktörler ve biyolojik etkiler olarak üç gruba ayrılarak incelenmiştir.

İklimsel etkiler; donma-çözülme döngüsü, yağmur ve nem (su hasarı), rüzgâr erozyonu, güneş radyasyonu ve UV etkisi altında ele alınmıştır. Donma-çözülme döngüsü bağlamında; işletme yapısında sıcaklık farkları nedeniyle zamanla yapı malzemelerinde çatlama, ayrışma ve yüzey kayıpları meydana gelmiştir. Dış etkenlere açık olan bölümlerde ısı farkları ve donma-çözülme döngüsü sebebiyle gözenekli malzeme (beton, taş, tuğla) içindeki suyun genleşip daralması sonucu yapıda strüktürel deformasyonlar (çatlamlar ve ayrışmalar) oluşmuştur. Yapının suya yönelik bir endüstri yapısı olması ve yapıda suyun aktif olarak kullanılması iç mekânlarda nemlenmeye bağlı hasara neden olmuştur. Sürekli nemlenme ve kuruma döngüsünün suya duyarlı malzemelerde ayrışmaya yol açtığı görülmektedir. Bu durum zamanla malzemelerin çürümesine ve yapının elemanlarında paslanmalara yol açmıştır. Ayrıca, yapıdaki nem biyolojik bozulmalara da zemin hazırlamıştır. Bakımsızlık ve nem etkisi sebebiyle yapının bodrum katında rutubetten kaynaklanan bozulmalara rastlanmıştır (Şekil 5.63.).

Şekil 5.63. İşletmenin Bodrum Duvarlarında Oluşan Nemlenme ve Kabarmalar (Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi; Yazar Arşivi, 2023-2024)

Diğer doğal bir etken olarak rüzgâr erozyonudur. İşletme yapısı ve bulunduğu alanın açık bir arazide yer alması rüzgârın taşıdığı kum ve diğer partiküllerin yapı yüzeyinde aşındırıcı bir etki yaratmasına ve doku kaybı oluşumuna sebebiyet vermiştir. Ayrıca, işletme yapısında güneş radyasyonunun ve UV etkisine bağlı olarak yapısal malzemelerin (boya ve organik malzemeler) zamanla renk değiştirdiği (solma, kuruma) ve çatladığı görülmektedir.

Jeolojik ve doğal afet kaynaklı faktörler; depremler ve yeraltı suları altında ele alınmıştır. İşletme yapısı depremsellik açısından aktif fay hattının yer aldığı bir bölgede yer almaktadır. İşletmenin inşa edildiği süreçten günümüze kadar olan sürede bölgede meydana gelen depremlerden yapıda çatlaklar, taşıyıcı sistem zayıflıkları gibi yapısal hasarlar oluşmuş olabileceği düşünülmektedir. İşletme yapısı, Ayvaz Suyunun çıktığı kaptaj alanına yakın bir konumda yer almaktadır. Bu durumun yer altı sularının etkisiyle zamanla işletme yapısının temelinde zayıflamaya, tuz kusmasına ve duvar yüzeylerinde kabarma oluşumuna yol açmış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Biyolojik etkiler; mikroorganizmalar (bakteri ve mantarlar) tarafından oluşan biyofilm ve organik madde birikimi, küflenme ve mantarlaşıma, bitki kökü çimlenmesi veya yosunlaşma altında ele alınmıştır. İşletme yapısı nemli bir ortam olduğundan yapı malzemelerinin yüzeyinden bu bağlamda biyolojik büyümeler görülmektedir. Bu oluşumlar malzeme yüzeyinde oluşarak hem estetik hem de malzeme açısından yapıda bozulmalara zemin hazırlamaktadır.

Yapıda doğal etkenler nedeniyle oluşan bozulmaların önüne geçebilmek için; yapıda uygun yapı malzemeleri (su itici kaplamalar ve uygun sıvalar) kullanılmalıdır. Temel, çatı ve duvarlarda ısı ve su yalıtımı uygulamaları yapılmalıdır. Çatıda düşey yağmur iniş boruları ile su tahliye edilmelidir. Kapalı alanlarda nem birikiminin önlenmesi için havalandırma sağlanmalıdır. Ayrıca, yapıya düzenli bakım yapılması ve çevresel faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

İnsanların/Kullanıcıların Neden Olduğu Bozulmalar: İşletme yapısının zamanla bozulmasında insanların/kullanıcıların faaliyetleri de önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu bağlamda kullanıcıların bilinçsiz ya da bilinçli davranışları işletme yapısının ömrünü kısaltabilmektedir ve estetik, yapısal veya işlevsel zararlar doğurabilmektedir. İnsanların/kullanıcıların neden olduğu bozulmalar; fiziksel müdahalelerden kaynaklanan bozulmalar, çevresel kirlilik ve kimyasal etkiler, nem ve su problemlerine bağlı bozulmalar ile bilinçsiz kullanım ve ihmaller olarak beş gruba ayrılarak incelenmiştir.

Fiziksel müdahalelerden kaynaklanan bozulmalar; mekânsal değişiklikler ve niteliksiz müdahaleler, yanlış malzeme kullanımı ile uygunsuz/bilinçsiz kullanım ve yıpranma gibi

etmenler çerçevesinde ele alınmıştır. Mekânsal değişiklikler ve niteliksiz müdahaleler bağlamında; işletme yapıldığı dönemden günümüze gelene kadar birçok niteliksiz müdahaleye maruz kalmıştır. Yapı ve çevresine sonradan eklenen bölümler ile alanlar, izinsiz tadilatlar ve uygun olmayan restorasyon uygulamaları bu duruma örnektir. Bu etkenler yapının orijinal dengesine zarar vermektedir.

Yapılan araştırmalar ve incelemeler neticesinde yerleşke içerisinde yer alan bazı yapı ve mimari öğelerin zamanla yıkıldığı ve günümüze ulaşamadığı görülmüştür. Bunlardan yerleşkenin özgün plan şemasını ve görünümünü etkileyen en önemli müdahale inşa tarihi belirsiz olan Ayvaz Parkına ve su dağıtım alanına bakan kuzey cephesindeki betonarme depo yapısının günümüze ulaşmamasıdır. İşletmenin eski çalışanları ile yapılan görüşmede bu durumdan bahsedilmiştir ve işletmenin kuzey yönünde günümüzde var olmayan bir depo/şişe saklama alanının yer aldığı belirtilmiştir (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024). Şekil 5.64’de bu yapı ve mekânın varlığı açıkça görülmektedir. Ek kütle işletmenin kuzey cephesine ayırık nizamda yapılmıştır ancak bu bina günümüze ulaşamamıştır.

Şekil 5.64. İşletmenin Kuzeyinde Günümüzde Var Olmayan Depo/Sandık-Şişe Saklama Alanı ve Süs Havuzu (İşletme Eski Çalışan Arşivinden/Personel 1’den alınan görsel yazar tarafından düzenlenmiştir)

Yıkılan ve günümüze ulaşmayan yapı ve mimari öğelere işletme bahçesinde yer alan süs havuzu diğer bir örnektir. Günümüzde bu havuz mevcut değildir (Şekil 5.64. ve Şekil 5.65.). 2023 yılında havuzun fotoğrafı çekilmiştir ancak 2024 yılında havuzun varlığına

rastlanmamıştır. 2023-2024 yılları arasında havuzun yıkıldığı varsayılmaktadır. Yıkımın gerçekleşmesi sonucunda korunması gereken havuz da bütünüyle ortadan kalkmıştır.

Şekil 5.65. İşletmenin Bahçesindeki Süs Havuzunun 2023 ve 2024 Yıllarına Ait Görselleri (Yazar Arşivi, 2023; 2024)

Üretim tesisi olan cam su şişeleme binası neredeyse orijinal halinde korunarak günümüze kadar ulaşmıştır ancak yapının özgün malzeme ile yapım tekniği özellikleri göz önünde bulundurularak zaman içerisinde gerçekleştirilen niteliksiz onarımlar ve müdahaleler sonucunda yapı ile çevresine muhtes eklemelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu duruma örnek olarak yapının bodrum katında yer alan ıslak hacim biriminin tuvalet ve banyo olarak ayrılan kısımlarındaki duvarlar örnektir (Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi). Kuzey ile güney cephelerde ve doğu cephede yer alan demir sundurma çatı ve tel kafes yapıya sonradan eklenen ve yapının bütünlüğünü bozan muhtes elemanlar olarak görülmektedir ve elemanların da kaldırılması gerekmektedir (Şekil 5.66. ve Şekil 5.67.).

Şekil 5.66. Sırasıyla Yapının Güney ve Doğu Cephesinde Yer Alan Demir Sundurma Çatı ve Tel Kafes (Yazar Arşivi, 2023)

Şekil 5.67. Yapının Kuzey Cephesinde Yer Alan Demir Sundurma Çatı (Yazar Arşivi, 2024)

Yapının çeşitli arşivlerden alınan farklı yıllara ait fotoğrafları ile yapının günümüzdeki durumu karşılaştırıldığında, giriş terasının 1970 yılındaki fotoğrafta açık olduğu görülmektedir. Ancak mevcut durumda yapının bu alanının kapatıldığı görülmektedir. Bu alanın inşa edildiği orijinal halinden farklılaştırılarak zaman içerisinde bir duvarla örüldüğü görülmüştür (Şekil 5.68.).

Şekil 5.68. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Giriş Terasının Değişimi (Danışmend Hüseyin Şahin Arşivi; Yazar Arşivi, 2024; İşletme Eski Çalışan Arşivi/Personel 1; Niksar Belediyesi Arşivi kaynaklarından alınan görseller doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır)

Günümüze ulaşan üst örtü, kat döşemesi, kapı ve pencere doğramaları ile ara bölme duvarların onarım geçirdiği görülmektedir. Mevcut durumda yapıda özgün kapı ve pencere açıklıklarının korunduğu görülmektedir. Yapının içinde yer alan betonarme merdivenin özgünlüğünü koruduğu tespit edilmiştir. Yapının Akar (2017) kaynağından alınan fotoğrafı ile günümüzdeki durumu karşılaştırıldığında, batı ve güneybatı cephesindeki özgün kapının

kaldırıldığı görülmektedir. Bu alan duvarla örülmüştür ve betonarme bir merdivenle terasa giriş verildiği görülmektedir (Şekil 5.69.).

Şekil 5.69. İşletmenin Batı ve Güneybatı Cephesinin Değişimi (Akar, 2017, s.174; Yazar Arşivi, 2024 kaynaklarından alınan görseller yazar tarafından düzenlenmiştir)

Yanlış malzeme kullanma bağlamında; yapının inşa edildiği dönemden günümüze kadar olan sürecinde yapılan bakım ya da tadilat çalışmalarında orijinal malzemeye uyumsuz malzemeler kullanılması da bozulmalara sebebiyet vermiştir. Yapının iç ve dış duvarlarında, kullanıcı müdahaleleri sonucunda sonradan sıva ve boya uygulamalarının gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca, yapının zamanla pencerelerinde parça kayıpları ve kırılmalar oluşmuştur. Yapı, yağmur, kar gibi dış hava koşullarına maruz durumdadır (Şekil 5.70. ve Şekil 5.71.).

Şekil 5.70. Yapıya Sonradan Yapılan Sıva ve Boya Müdahaleleri Öncesi (Niksar Belediyesi Arşivi)

Şekil 5.71. Yapının Pencerelerinde Görülen Parça Kayıpları ve Kırılmalar (Yazar Arşivi, 2023-2024)

Uygunsuz kullanım ve yıpranma bağlamında; işletmede üretim sürecinin sonlanmasının ardından yapının orijinal işlevi dışında kullanılmasının yapıyı zamanla yıpratılabileceği öngörülmektedir. Yapının orijinal işlevi dışında kullanılması yapıda zamanla oluşacak olan değişimlere sebebiyet vermektedir. Mermer zeminlerdeki aşınmalar ya da basamaklardaki çöküntüler bu duruma örnektir. Mevcut durumda yapının zemin katı kullanılırken bodrum katı kullanılmamaktadır. Yapının zemin katında yer alan orijinal teçhizat varlığı ve sistemin özgünlüğünü koruması durumundan bu durum risk taşımaktadır.

Çevresel kirlilik ve kimyasal etkilerden kaynaklanan bozulmalar; grafiti ve boyama olarak ele alınmıştır. Bu açıdan 20. yüzyıl endüstri tarihini anlatan yapı üzerindeki bilinçsiz boyamalar, spreyci boyalar ve kazıma ile yapılan yazılar da yüzeylerin zarar görmesine neden olmuştur. Nem ve su problemine bağlı bozulmalar; drenaj sistemleri ve su kaçakları, boru patlamaları olarak ele alınmıştır. Drenaj sistemleri bağlamında; yapıda yanlış yapılan su yalıtımı ve bozuk drenaj sistemleri rutubet ve küf oluşumuna sebep olmuştur. Su kaçakları ve boru patlamaları bağlamında; iç mekânlardaki su kaçaklarının, boru patlamalarının beton yapının zamanla çürümesine ve yapısal dayanıklılığını kaybetmesine neden olabileceği düşünülmektedir.

Bilinçsiz kullanım ve ihmallere bağlı bozulmalar; terk edilme ve bakım eksikliği (terk ve bakımsızlık), yanlış depolama ve kullanım altında ele alınmıştır. Terk ve bakımsızlık bağlamında; üretim sürecinin 2005 yılında sonlanmasının ardından yapı bir süre atıl durumda kalmıştır. Yanlış depolama ve kullanım bağlamında; ambalajlı su endüstrisine yönelik yapıda nem tutucu malzemelerin depolanması ve varlığının, iç mekândaki iklim dengesini bozarak yapıya zarar vereceği öne sürülmektedir.

Yapılan incelemeler neticesinde yapıda tespit edilen bozulmaların temel nedenleri arasında uzun süreli bakımsızlık ve niteliksiz müdahaleler gibi etkenler ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Yapısal ve teknik arızalara sahip olan yapının koruma sorunlarıyla ilgili tespit edilen durumlar şöyle özetlenebilir: Yapının, yapı malzemeleri büyük ölçüde değiştirilmiştir. Farklı sebeplerle gerçekleştirilen müdahaleler ile yapıya sonradan eklenen özgün yapının bütünlüğünü bozan muhdes elemanlar, kütsel bütünlük ve cephe düzeni gibi özgün unsurlara zarar vermiştir. Sağ ve sol cephelere sonradan eklenmiş demir sundurma çatı, arka cephede yer alan tel kafes bu duruma örnektir. Zemin döşemelerinde çatlak ve bozulmalar, duvarlarda rutubetlenme ve kirlenmeler görülmektedir. Yapı genelinde kullanılan demir malzemeli elemanlar (pencere, kapı vb. gibi) korozyona uğramıştır. Yapının cephelerinde sıva dökülmeleri oluşmuştur. Yapının çatı örtüsünde yer alan demir örtüde kırılma ve dağılma görülmüştür. Bu durum sebebiyle yağmur ve kar suları cephe üzerine akmaktadır. Ayrıca, yapının saçak altında parka kaybı ve kopmalar mevcuttur. İşletmenin cepheleri genelinde sıva dökülmeleri, kılcal çatlaklar, malzeme hasarı, paslanma ve çürüme görülmektedir. Bu durum yapının uğradığı deformasyonu ortaya koymaktadır. Yapıda sıva hasarları, rutubetlenme, bozulma, malzeme kaybı, iç donanımlarda eskime, yıpranma, su ve nemden dolayı korozyonlanma, paslanma gibi deformasyonlar gözlemlenmiştir. Yapıda genel olarak teknolojik bir eskime söz konusudur ve iç makine aksamalarının da çağın teknolojik gerekliliklerinin gerisinde kaldığı görülmektedir.

Yapıda insanların/kullanıcıların neden olduğu bozulmaların önüne geçebilmek için yapının doğru ve bilinçli kullanım sağlanmalıdır. Yapıya sonradan eklenen ve bütünlüğünü bozan her türlü eleman (sundurma çelik strüktür, çelik dikme ve borular ile tel kafesler vb. gibi) kaldırılmalıdır. Yapının özgün elemanlarının korunmasına özen gösterilmelidir. Örneğin işletme bahçesinde yer alan havuz aslına uygun olarak yeniden inşa edilmelidir. Yapıda uygun bakım ve koruma önlemleri alınmalıdır. Uygunsuz müdahaleler önlenmelidir ve kullanıcıların farkındalığı arttırılmalıdır. Yapı izlenerek veya kontrol edilerek erken müdahalede bulunulmalıdır. Doğru malzeme ve tekniklerle yapıda bir restorasyon çalışması gerçekleştirilmelidir. Ayrıca yapı ve çevresinde bir peyzaj düzenlemesi yapılmalıdır. Böylelikle özgün yapının açığa çıkması sağlanabilecektir.

5.5.2. Tesisin Endüstri Mirası Olarak Niteliğinin Değerlendirilmesi

Endüstri mirası yapılarının korunmasına yönelik olarak Cherry (1993)'nin önerdiği aşamalar dikkate alındığında Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin öncelikle tanımlanması yapılmıştır ve bu tanımlamada Cartier'in (1993) endüstriyel mirasın korunmasına ilişkin hazırladığı soru listesi de göz önünde bulundurulmuştur. Tablo 5.6.'da Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yapısının künyesine yer verilmiştir.

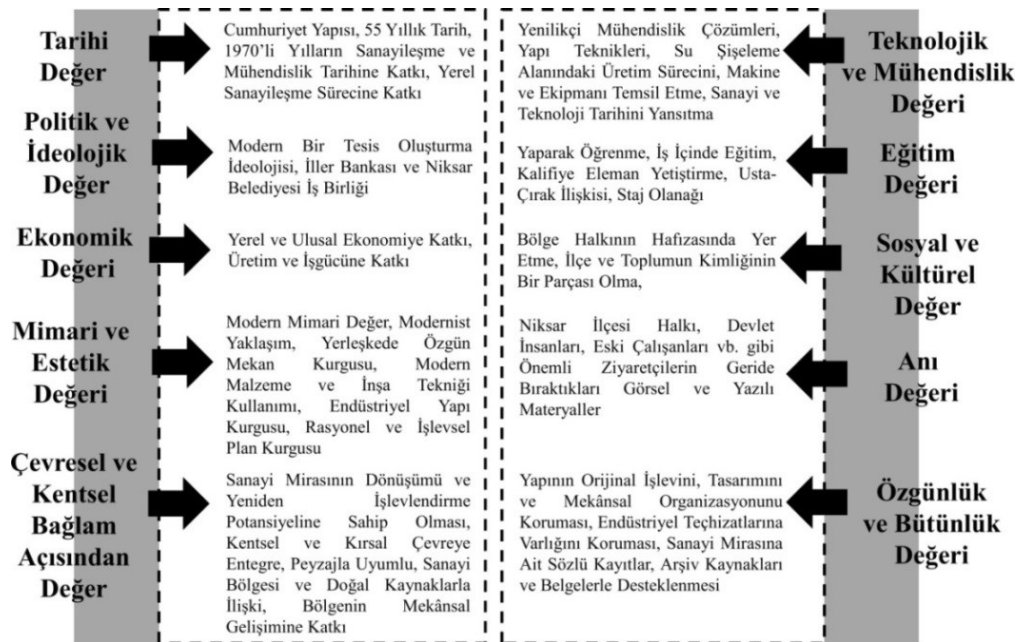
Tablo 5.6. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Yapı Künyesi (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

İl/İlçe	Kent İçi Konum (Pafta/Ada)	Yapım Yılı/Tarihi	Mimari Çağı	Özgün İşlevi	Sanayi/Endüstri Kolu ve İşlevi
Tokat/Niksar	476 Pafta/1 Ada/Kent Merkezine Yakın	1970/20. Yüzyıl	Modern Mimari Dönem	Endüstri Yapısı	Ambalajlı (Şişelenmiş) Su Endüstrisi/Memba Suyu Dolumu, Şişeleme, Kapaklaması ve Nakliyesi/İçme Suyu Üretimi
Kat Adedi	Yapım Tekniği	Mülkiyet Durumu	Tescil Durumu	Güncel Kullanım Durumu /İşlevi	
2	Betonarme	Niksar Belediyesi (Kamu)	Tescilsiz (Tescillenmemiştir)	Orijinal İşlevi Olan Üretim İşlevi Dışında Niksar Belediyesi Kullanımında	

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, Türkiye'deki cam su şişeleme işletmelerine önemli örneklerden bir tanesidir. Tokat ilinin Niksar ilçesinde 1970 yılında şişelenmiş içme suyu üretimi amacıyla kurulan yapı, modern endüstri anlayışına uygun olarak betonarme yapı tekniği ile inşa edilmiştir. İşletme Niksar'ın zengin doğal kaynaklarından Ayvaz Su kaynağının değerlendirilmesi amacıyla hayata geçirilmiştir. Mimari açıdan yalın bir tasarıma sahip olan yapı, işlevselliğin ön planda tutulduğu tipik bir endüstriyel yapı örneğidir. Her ne kadar tescilli bir kültür varlığı statüsünde olmasa da bölgedeki içme suyu üretiminin endüstriyel boyuta taşındığı ilk örneklerden biri olması bakımından yerel endüstri tarihine katkı sağlayan önemli bir yapıdır. Zaman içerisinde işletme yerleşkesinde üretim faaliyetlerinin sona ermesi ve bazı özgün yapı elemanlarının ortadan kalkması alanın mekânsal bütünlüğü ile ölçeğinde bir değişime yol açmıştır. Bununla birlikte, işletmenin işlevini günümüzde özgün üretim yapısının varlığını koruması, kolektif bellekte canlılığını

koruyan anı değeri ile kültürel ve endüstriyel öneminin devamlılığı sürdürüyor olması söz konusu yapının somut ve somut olmayan kültürel mirasın bir bileşeni olarak tanımlanmasını ve korunması gereken endüstriyel bir varlık olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu sürecin şekillenmesinde, günümüze ulaşan özgün endüstriyel yapının varlığı ve yapının temsil ettiği tarihsel süreklilik belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, “Neden bu yapı endüstri mirası olarak korunmalıdır?” sorusu bu bağlamda yanıtını bulmaktadır. Bu açıdan önem taşıyan çalışmada, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin önemli bir endüstriyel miras değeri taşımakta olduğu ileri sürülmektedir. İşletme yerleşkesine yönelik koruma önerilerinin geliştirilmesi sürecinde öncelikle korunması gereken değerlerin belirlenmesi, sunulması ve kapsamlı bir şekilde tartışılması gerekmektedir.

Mevcut literatür incelendiğinde endüstri mirasının taşıdığı başlıca değerler ve tanımlarından yola çıkarak Şekil 5.72.’de Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin tespit edilen endüstriyel miras değerleri açıklanmıştır. Bu bağlamda söz konusu değerler endüstriyel miras kapsamında; tarihi değer, teknolojik ve mühendislik değeri, politik ve ideolojik değeri, eğitim değeri, ekonomik değeri, sosyal ve kültürel değeri, mimari ve estetik değeri, anı değeri, çevresel ve kentsel bağlam açısından değeri ve özgünlük ve bütünlük değeri olmak üzere on başlık altında sınıflandırılmıştır.

Şekil 5.72. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Endüstriyel Miras Değerleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

İşletme, tarihi bir su şişeleme üretim tesisi mirası niteliği taşıması, Cumhuriyet döneminin bir parçası olması ve uzun yıllar varlığını sürdürmesi nedeniyle “tarihi bir değer” taşımaktadır. Bu yapının sanayileşme ve mühendislik tarihine katkıları, yerel sanayileşme sürecine katkı, yerel ve ulusal ekonomiye etkileri, üretim, iş gücü ve teknolojik gelişim açısından yenilikleri, önemli bir dönemi temsil etmesi açısından endüstriyel mirasın önemli örneklerinden bir tanesidir. İşletme, Cumhuriyet Dönemi’nde modernleşmeyi hedefleyen yeniliklerle modern bir tesis kurma ideali ile gerçekleştirilen sanayi politikaları doğrultusunda Niksar Belediyesi ve İller Bankası iş birliğinde hayata geçirilen ve yönetsel bir kararın ürünü olması sebebiyle “politik ve ideolojik bir değer” taşımaktadır. Ayrıca bu durum tesisin “simgesel değerini” yansıtmaktadır.

İşletme, bulunduğu bölgeye özgü mekânsal yapılaşma özellikleri taşımaktadır. İşletmenin Ayvaz Suyu ile kaptajına yakınlığı sayesinde başlangıçta farklı amaçlarla kullanılan su (yıkama, çamaşır yıkama vb.) zaman içinde endüstriyel olarak farklı bir işlev kazanmıştır. Endüstriyel olarak suyun değer kazanması ve işletmede hammadde olarak kullanılması modeli sonucunda su şişeleme üretimi verimli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu durum, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin idealindeki Ayvaz Suyu’nun şişelenmesine yönelik somut bir örnektir. İlk zamanlarda Ayvaz Suyuyla ilçe ve belediye ekonomisine katkı sağlanırken ilerleyen süreçte çevre ilçelere ve yurtdışına suyun satış yapılarak ilçeye ve milli ekonomiye bir gelir kazandırılmıştır. İşletme ve yerleşkesi bu bağlamda “ekonomik değer” taşımaktadır. Yurtdışında ve yurtiçinde yapılan satışlar yalnızca işletmenin ekonomik değerini artırmakla kalmamıştır. Aynı zamanda Tokat ili ve Karadeniz Bölgesinde de yeni bir ekonomik faaliyet kazandırarak yöre halkının da istihdamına katkıda bulunmuştur.

Endüstri yapılarının kuruluş sürecinde önemli etkenlerden biri de döneminin teknolojisi ve tasarım dilidir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin kurulduğu dönem olan 1970 yılı, modern malzeme kullanımının ön planda tutulduğu ve Modernizm etkilerinin yoğun olarak görüldüğü bir süreçtir. Bu bağlamda işletmede, mimarlık alanında modern malzeme kullanımının teşvik edildiği ve modernizmle harmanlanan bir tasarım anlayışının benimsendiği görülmektedir. İşletme dönemine özgü inşaat tekniklerini, malzeme kullanımını, mimari yapısını, tasarım özelliklerini ve inşaa sürecini yansıtmaları bakımından ve Cumhuriyet döneminde önemli bir kurum olan İller Bankası’nın ürünü olması nedeniyle önem taşımaktadır. İşletme yerleşkesinin inşasında alana özgü modern yapılaşma biçimleri ve

mimari özellikler dikkate alınmıştır. İşletme yapısı, endüstriyel fonksiyonuna uygun olarak özgün bir şekilde tasarlanmıştır ve endüstriyel yapı inşası ağı içerisinde alanla kurduğu özgün mekânsal ilişkisi sayesinde kendine has bir yerleşim düzenine sahip olup endüstriye özgü bir yapı tipolojisini yansıtmaktadır. Bu unsurlar dönemin mimari anlayışıyla ve bulunulan coğrafya ile uyumlu bir şekilde uygulanmıştır. Plan ve cephe tasarımlarında yalın bir mimari dil benimsenmiştir ve modernist anlayışla yerel yapı kültürünün dengeli bir biçimde bütünleştiği görülmektedir. Modern üretim yöntemleri ve modern malzeme kullanımının rasyonel ve işlevsel bir plan kurgusu ile bir araya geldiği bu mimari yaklaşım işletmenin “mimari ve estetik değer” taşımasını sağlamaktadır.

İşletme yapısı, döneminin modern tasarım dili ve rasyonel tasarım anlayışını yansıtan mimari detaylar ve tefriş elemanlarıyla dikkat çekmektedir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nden günümüze tesisin özgün yapı elemanları neredeyse orijinal bir şekilde ulaşabilmiştir. Tesis orijinal işlevini, tasarımını ve mekânsal organizasyonunu korumuştur. Tesisin içinde kurulu bir sistemin ve orijinal teçhizatın (endüstriyel üretim araçları, teknik ekipmanlar, sanayi sürecine ilişkin makineler) mevcut olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, yapının üretim alanının şişeleme kısmında bulunan özgün bileşenleri bu durumun belirgin örnekleridir. Çeşitli mekânların tasarımları, üretim alanındaki iç mekân düzenlemeleri ve şişeleme amacına yönelik ölçeklendirilmiş tefriş elemanları öne çıkan diğer önemli mimari detaylardır. Bu durum tesisin “teknolojik ve mühendislik değeri ile özgünlük ve bütünlük değeri” taşıdığını göstermektedir.

İşletmenin su şişeleme üretim sürecini, makinelerini ve teknolojisini temsil etmesi, yenilikçi mühendislik çözümleri ve yapı tekniklerini içermesi ve sanayi ile teknoloji tarihi açısından önem taşıması işletmenin “teknolojik ve mühendislik değerini” yansıtmaktadır. Endüstri mirasına ait bu belgelerin, sözlü tarih kayıtları ve arşiv kaynaklarıyla da desteklenebiliyor olması önemlidir. Ayrıca, yapının mimari oluşumunda etkili kurum olan İller Bankası, endüstri yapısının yerli mimarlar ve mühendislerin ürünü olmasını sağlamaya yönelik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu çerçevede, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin mimari kimliği hem Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinin bir yansıması hem de bölgesel yapı kültürüyle bütünleşen bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

İşletme, bölgenin mekânsal gelişiminde de önemli bir rol üstlenmiştir. Yerleşkenin Ayvaz Suyu'nun çıktığı merkez bölgesinde konumlanması Ayvaz Suyu'nun tarihsel gelişim sürecinin tanıklığını yapmasını sağlamıştır. Ormanlık bir alan olan ve yerleşimin sınırlı olduğu Ayvaz bölgesi, işletmenin kuruluşuyla birlikte endüstriyel üretimin yapıldığı bir bölgeye dönüşmüştür. Bu alan kentsel ve kırsal çevreye entegre olmuştur. İşletme yerleşkesi ve yakın çevresi zaman içerisinde gelişerek büyümüştür. Çevresinde tarihi, peyzaj ve kültürel öğeleri bulunan bu bölge, işletmenin karşısında daha büyük sanayi kuruluşu olan Su ve Şişeleme A.Ş.'nin de kurulması ile birlikte yeterli ulaşım ağının oluştuğu, yerleşmenin arttığı ve üretim odaklı bir merkez haline gelmiştir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, endüstriyel olarak bu değişimin başlangıç noktalarından biri olması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu durum işletmenin “çevresel ve kentsel bağlam açısından değer” taşıdığını göstermektedir. Ayrıca bu durum tesisin “simgesel değeri” açısından önemli bir yansımadır.

Endüstri yapıları, bulundukları coğrafya ile kurdukları güçlü ilişkiler sonucunda önemli sosyolojik ve kültürel etkileşim sağlamıştır. Bu etkileşim, yalnızca üretim sürecinde değil, işletmenin çevresel ve toplumsal hafıza üzerindeki kalıcı etkileriyle de kendini göstermektedir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi eski çalışanlarının sözlü anlatımları ve arşivleri ile işletmeye dair yayınlanan kaynaklar, haberler vb. gibi çalışmaların varlığı kolektif hafızanın korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca işletmenin bulunduğu bölgedeki yerel halkın, işletmeye dair üretim ve mekânsal özellikleri hafızalarında nasıl yer ettiği de bu kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından dikkate değerdir. Bölge halkının kolektif hafızasında işletmenin yer etmesi ve toplumun kimliğinin bir parçası olması işletmenin “sosyal ve kültürel değerini” göstermektedir. İşletmenin kuruluşunda etkili olan devlet adamları ile işletmeyi ziyaret eden araştırmacılar, gazeteciler, önde gelen eğitimciler ve sanatçılar tarafından kaleme alınan yazılar, çekilen fotoğraflar ve yapılan incelemeler, işletmenin tarihsel belleğine katkıda bulunan değerli belgeler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda hem bölge halkının hem de önemli ziyaretçilerin geride bıraktıkları yazılı ve görsel materyaller, işletmenin endüstriyel, kültürel ve tarihi mirasını güçlendiren önemli bir “anı değeri” taşıdığını göstermektedir.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, kalifiye eleman yetiştirme işlevini sürdürmesi ve usta-çırak, staj olanağı vb. gibi endüstriyel çalışma prensibinin izlerini günümüzde de somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarıyla yansıtmaları bakımından “eğitim değeri”

taşımaktadır. Bu durum ilçedeki yetkin eleman sorununa bilimsel ve akılcı bir çözüm önerisi getirmiştir ve ilçedeki teknik personel eleman yetiştirilmesi problemlerinin yine işletme dâhilinde giderilmesi amaçlanmıştır. İşletmede teknik liseden gelen öğrencilere staj eğitimi sağlanmıştır. Öğrencilere yalnızca makineler hakkında teknik bilgi değil aynı zamanda su şişeleme süreci hakkında bilgiler de öğretilmiştir (İşletmenin bazı eski çalışanları ile yapılan kişisel iletişim, 05.12. 2024; EK-C). Böylelikle, işletmede içinde eğitim ve yaparak öğrenme gibi yaklaşım ilkelerinin benimsenmesiyle endüstriyel anlamda yetkin teknik elemanlar yetiştirilmiştir.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin endüstri mirası değerlerinin değerlendirilmesi için bu çalışmada İstanbul'daki tarihi endüstri yapıları ile tesislerinin niteliklerini ve endüstri mirasının durumunu belirlemeye yönelik olarak Köksal (2005) tarafından geliştirilmiş olan değerlendirme modeli (Bknz. Bölüm 2.5.) temel alınmıştır. Bu model önerisinden yararlanılarak hazırlanan tarihi önem, kullanım sürekliliği, sosyo-kültürel önem, simgesel önem, mimari önem, işlevsel önem, enderlik değeri, endüstri arkeolojisi açısından önem, özgünlük değeri ve çevresel önem başlıkları altında toplanan 17 ölçüt tez kapsamında incelenen Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin endüstri mirası kapsamında incelenerek değerlendirilmesinde yol gösterici bir çerçeve sunmuştur. Söz konusu model, çalışma alanındaki endüstri mirasının niteliğini sistematik ve karşılaştırılabilir biçimde ortaya koymak amacı ile uyarlanarak kullanılmıştır. Değerlendirme tablosunda yer alan semboller, ölçütlerin işletmeyi ne ölçüde yansıttığını göstermektedir. ++ işareti ölçütün yüksek/belirgin düzeyde yansıtıldığını, + işareti ise daha düşük/sınırlı düzeyde yansıtıldığını ifade etmektedir (Tablo 5.7.).

Tablo 5.7. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Endüstri Mirası Niteliğinin Değerlendirilmesi (Köksal, 2005 kaynağından alınan İstanbul'daki endüstri mirasının niteliğinin değerlendirmesi için model önerisinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Nitelik	Uygunluk	Açıklaması
Tarihi Önem	++	Tesisin Niksar'ın tarihsel ve endüstriyel geçmişi hakkında bilgi sunması ve inşa edildiği dönemin (1970'ler) özelliklerini yansıtmaması
Kullanım Sürekliliği	+	Tesisin 55 yıllık tarihi geçmişi olmasına rağmen sadece 35 sene boyunca işlevini sürdürmüş olması

Sosyo-kültürel Önem	++	Niksar'ın kültürel gelişiminde oynadığı rol ve katkı
Simgesel Önem	++	Tesisin politik, sosyolojik ve duygusal açıdan anlam ve etkiler taşıması (tanınan simge, yerel kimlik ve aidiyet, kültürel miras, toplumsal anlatılar vb.)
Mimari Önem	++	Tesisin form, malzeme ve tasarım özellikleri açısından estetik değer yansıtmaması ancak sahip olduğu modern mimari anlayış, sade tasarım dili, endüstriyel işlevden dolayı fonksiyonel sadeliği yansıtmaması
İşlevsel Önem	++	Tesisin işlevinin Niksar'da önem derecesi, yerel ekonomiye sağladığı katkılar (istihdamı artırması vb.)
Enderlik Değeri	++	Benzer örneklerinin azlığı, yokluğu ve yeterince tanınması
Endüstri Arkeolojisi Açısından Önem	++	İşletmenin üretim sistemi (su şişeleme), teçhizatları ve teknolojik özellikleri bakımından değer taşıması
Özgünlük Değeri	Tasarım Özgünlüğü	İşletmenin form, malzeme ve tasarım dili bakımından özgün niteliklerini koruması
	Malzeme Özgünlüğü	İşletmede kullanılan malzemelerin birçoğunun özgün yapısını korumasına rağmen bazılarının değişime uğraması
	Konum Özgünlüğü	İşletme yapısının özgün konumunda olması
	Yapım Tekniği Özgünlüğü	İnşa edildiği dönemin özgün yapım tekniklerini ve inşa yöntemleri niteliğini taşıması
	Donanım ve İç Özellikler	İşletmede yer alan orijinal donanımın, aksamaların ve iç mekân özelliklerinin korunması
Çevresel Önem	Bölgesel	Niksar için kullanım, özgünlük ve mimari değerler açısından önem taşıması ve bölgenin marka değerini yansıtmaması
	Kentsel	Tokat kenti ölçeğinde önem taşıması
	Ulusal	Türkiye genelinde şişelenmiş (ambalajlanmış) su değerine sahip bir örnek olması ve önemini yansıtmaması
	Uluslararası	Bölgesel, kentsel ve ulusal düzeyde önem taşıdığı varsayılmasına rağmen uluslararası düzeyde dikkat çekici, tarihi, teknolojik ya da mimari nitelikler taşıyamaması ve Dünya Miras Listesi'ne aday olabilecek özelliklere sahip olmaması

Tablo 5.7.'de ifade edildiği üzere Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin endüstri mirası niteliğinin değerlendirilmesi sonucunda bahsedilen 17 tane ölçütün farklı düzeylerde işletme yapısında mevcut olduğu verilerden anlaşılmaktadır. Tesisin sözü edilen 17 tane ölçütten 14 ölçütü yüksek/belirgin düzeyde yansıttığı, 3 ölçütü daha düşük/sınırlı düzeyde yansıttığı ortaya konmaktadır. Yüksek/belirgin düzeyde yansıtılan ölçütlerin; tarihi önem, sosyo-kültürel önem, mimari önem, simgesel önem, işlevsel önem, enderlik değeri, endüstri

arkeolojisi açısından önem, tasarım özgünlüğü, konum özgünlüğü, yapım tekniği özgünlüğü, donanım ve iç özellikler, bölgesel, kentsel ve ulusal önem olduğu ileri sürülmektedir. Daha düşük/sınırlı düzeyde yansıtılan ölçütler; kullanım sürekliliği, malzeme özgünlüğü ve uluslararası önem olduğu öne sürülmektedir. İlçe ve çevresinde sağladığı ekonomik kalkınma ile endüstriyel mirasın dönüşümü ve yeniden işlevlendirilmesine yönelik potansiyeli dikkate alındığında Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Niksar için korunması gereken önemli bir endüstriyel ve kültürel miras unsuru olarak değerlendirilmelidir.

5.5.3. Tesis ve Yakın Çevresinin Bütüncül Korunması İçin Kriterler ve Öneriler

Günümüzde endüstri mirası yerleşkelerinin mevcut durumu değerlendirildiğinde, yapı ve yerleşke ölçeğinde çeşitli koruma sorunları ile karşılaşmaktadır. Yazılı kaynak ve çeşitli araştırmalarda endüstriyel miras alanı yerleşkelerinde bulunan mimari yapıların belgelenmesine yönelik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum orijinalliğini koruyarak günümüze ulaşan endüstri mirası yerleşkelerinin ve yapılarının sayılarının oldukça az olmasıyla birleştiğinde koruma alanında yürütülen çalışmaları olumsuz yönde etkilemektedir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi özelinde de, işletme yerleşkesinin ve çevresinin bütüncül bir şekilde korunamaması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Yerleşke ve yakın çevresine ilişkin belgeleme çalışmalarının azlığı koruma sürecinde doğru kararların alınmasını zorlaştırmaktadır ve uygulamaların gecikmesine neden olmaktadır. Bu süreçte kullanılmayan yapıların niteliksizleştirilmesi, mevcut koruma sorunlarını derinleştirmektedir. İşletme ve yakın çevresinde günümüze kadar mimari yapıların belgelenmesine yönelik detaylı bir çalışmanın gerçekleştirilmemiş olması ve yerleşke ile yakın çevresine ait özgün yapıların günümüze kadar sistemli bir şekilde tanımlanmamış olması alanın endüstriyel ve kültürel miras değerlerinin geleceğe aktarılmasını her geçen gün daha da güçleştirmektedir. Endüstri mirası yapılarının korunması sürecinde etkili ve sürdürülebilir bir koruma planının oluşturulabilmesi için kapsamlı belgeleme çalışmalarının yapılması büyük önem arz etmektedir.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin kurulduğu alan Ayvaz Parkına olan yakınlığı ile bilinen ve Ayvaz Suyu'nun çıktığı elverişli bir arazi olarak tanımlanmaktadır. İşletmenin kuruluşuyla birlikte zamanla alanda yürütülen yapılaşma ve peyzaj faaliyetleri sonucunda alanın doğu tarafı koruluk ve yeşilliklerle çevrili verimli bir kaptaj alanına dönüştürülmüştür.

İşletme yerleşkesinin bulunduğu alanın kuzey tarafı gelişerek Ayvaz Park haline gelmiştir ve günümüzde bu alan Niksar ilçesinin kentsel peyzaj olarak merkez bir noktası olarak kullanılmaktadır. Daha önceki kısımlarda bahsedildiği gibi işletmenin batı tarafında işletmenin kurulmasından yaklaşık on yıl sonra Su ve Şişeleme A.Ş. isimli fabrika inşa edilmiştir. Günümüzde bu yapı adasının üst kısmına bir de otel yapısı inşa edilmiştir. Bu dönüşüm, işletme yerleşkesi ve çevresinde de çeşitli etkiler yaratmıştır. Yerleşkenin çevresinde yoğunlaşan konut dokusu, batısında gelişen sanayi ve turizm alanı ile birlikte enstitü yerleşkesi arazisinin batı kısmı kentsel bir sirkülasyonun içerisinde kalmıştır. Bu durumda işletme yerleşkesinin korunmasına ilişkin önemli sorunları beraberinde getirmiştir.

İşletme, geçirdiği çeşitli müdahaleler sonucunda strüktürel açıdan sağlam durumda olmasına rağmen nitelikli bir şekilde kullanılmamaktadır. İşletme yerleşkesi ve yakın çevresi yapı ölçeğinde değerlendirildiğinde, günümüze ulaşan özgün yapıların varlığı dikkat çekmektedir. Mevcut yapılardan biri olan ve günümüzde Ayvaz Mozaikleri ve yapı kalıntısı olarak adlandırılan işletme yapısının arka tarafında yer alan yapı kalıntısı, 2007 yılında tescillenmiştir ve geçici koruma önlemleri ile koruma altına alınmıştır. İşletme çevresinde yer alan mevcut yapılardan bir diğeri, su dağıtım alanıdır. Bu yapıda inşa özgün işlevini korumaktadır ancak zaman içerisinde çeşitli müdahaleler geçirdiği görülmektedir. İşletme yapısının kuzey kısmında yer alan kültürel bir peyzaj varlığı olan Ayvaz Parkı ve Kent Ormanı da özgün kimliğini korumaktadır. Ancak geçen süre zarfında alanda çeşitli yıpranma ve hasarların oluştuğu görülmektedir. İşletme yerleşkesi ve yakın çevresinden günümüze ulaşan bu yapıların ve niteliklerinin fazlalığı yerleşkenin korunması ve tarihsel önemi hakkında önemli bir ipucu niteliğindedir. Ancak fiziksel olarak sınırlı sayıda bulunan bu somut unsurlar, yerleşkenin bütüncül bir şekilde algılanması için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, yerleşke ve çevresinin yalnızca maddi kalıntıları ile değil aynı zamanda sahip olduğu somut olmayan kültürel değerleriyle de ele alınması büyük önem taşımaktadır.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve yakın çevresine yönelik koruma önerilerinin uygulanabilirliği, bütüncül bir alan yönetimi stratejisi oluşturularak sağlanmalıdır. Alan yönetimi bu bağlamda işletme yerleşkesinde tanımlanan endüstriyel, mimari ve kültürel değerlerin korunmasını, koruma ilkelerinin anlaşılır ve uygulanabilir olmasını, sürecin ilgili paydaşların katılımıyla yürütülmesini ve endüstriyel mirasın sürdürülebilir şekilde korunmasını amaçlamaktadır. Bu şekilde alanla ilgili bütüncül bir çalışma yapılmış olması

yerleşke ve çevresinin korunmasını ve tarihsel öneminin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. İşletme yapısının ekonomik, endüstriyel, mimarisel toplumsal etkileri ve mekânsal hafızası gibi unsurların anlatılması ve etkili bir şekilde sunulması yerleşke ve çevresinin tarihsel ile kültürel kimliğinin korunmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda işletme yerleşkesi ve çevresinin bütüncül bir şekilde korunmasına yönelik kriterler şu şekilde belirtilmiştir:

- Alanın kentsel, peyzaj ve endüstri miras alanı olarak bütünlüğünün korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması ve olası yeni müdahalelerin değerlendirilmesi amacıyla yönetim ve bakımına yönelik düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu tür bir planlama sürecinin çok disiplinli uzmanların katılımıyla kapsamlı bir yaklaşımla ele alınması önemlidir. Alanda yapı ve açık alanların parça parça ele alınarak işlevler atanması yerine Dublin İlkelerinde (ICOMOS, 2011) belirtildiği gibi tesisin çok yönlü nitelikleri de dikkate alınarak bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.
- Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin kültürel ve endüstri mirası olarak somut olmayan değerlerinin ortaya çıkarılması ve belgelenmesi amacıyla daha fazla araştırma yapılmalıdır. Burra Tüzüğünde (1979-2013) ifade edildiği üzere, korumanın temel amacı bir yerin sahip olduğu kültürel önemin devam ettirilmesidir ve tarihsel, estetik, sosyal değerler taşıyan bu yerlerin değerlerini yitirmeden korunması gerekmektedir (ICOMOS, 1979; ICOMOS, 2013). Ayrıca işletmenin üretim süreçleri ile sosyo-kültürel etkileri daha iyi ifade edilmelidir.
- Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi (1985), mirasın mimari ve tarihsel özelliklerinin dikkate alınmasının gerekliliğini ve yeni kullanım alanlarına uygun olduğu durumlarda adaptasyon süreçlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (COE, 1985). Bu açıdan işletmenin özgün özellikleri korunarak restorasyonu gerçekleştirilmelidir. Ancak yapıya yeni bir işlev kazandırılması durumunda (örneğin müze işlevi ile dönüştürülmesi halinde), bu sürecin koruma ilkelerine uygun şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Orijinal işlevi dışında kullanılan işletmenin yeni bir işlev kazanması, yapının ve çevresinin özgün nitelikleri ile bağlamından koparılmasını gerektirmemektedir. Dublin İlkelerinde (ICOMOS, 2011) ifade edildiği üzere, korumanın

sürdürülebilirliği açısından süreç koruma ilkeleri ile birlikte yürütülmelidir ve yapının tüm bileşenlerine yönelik özgün bir tasarım diliyle donatılmalıdır.

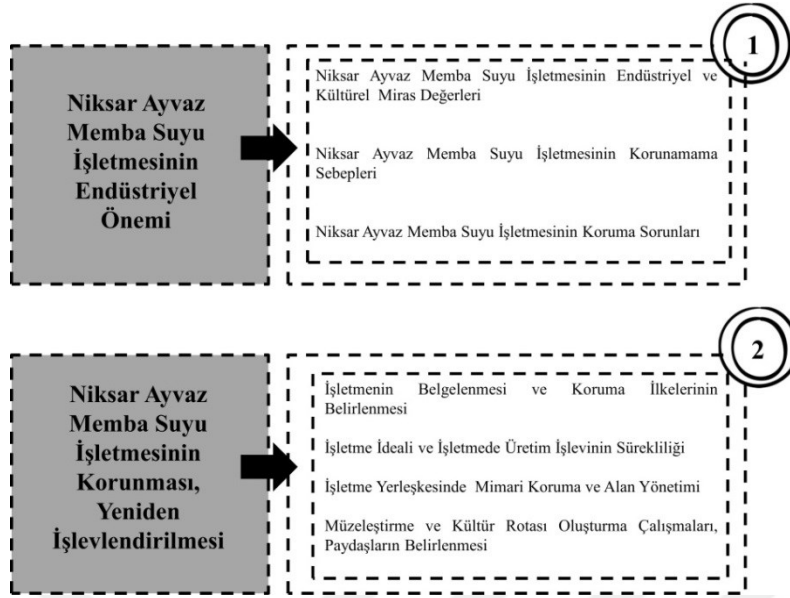
- Yapı ve çevresinde gerçekleştirilen alansal peyzaj düzenlemeleri, işletmenin özgün peyzaj niteliklerinin yeterince anlaşılmadığını yansıtmaktadır. Feilden (2003) belirttiği üzere, işletmede gerçekleştirilen müdahaleler geri alınabilir nitelikte olmalıdır. Dolayısıyla gerçekleştirilen bazı müdahalelerin evrensel koruma ilkeleri ve koruma tüzükleri yönünden sorgulanması gerekmektedir. Venedik Tüzüğü'nde (ICOMOS, 1964) ifade edildiği gibi anıtların korunamamasının bir nedeni de, çevresinin bakımının eksik oluşu ile ilgili olduğudur. Geleneksel ortamı korumak esastır; kütle, form ve fonksiyon ilişkilerini etkileyen yeni eklemelere, yok etmeye, değiştirmeye izin verilmemelidir.
- Nizhny Tagil Endüstriyel Miras Tüzüğü'nde (2003) endüstri mirası alanları üzerinde titizlikle çalışılması, tarihi geçmişlerinin incelenmesi, anlamları ve önemlerinin araştırılmasının gerekliliği vurgulanarak endüstri mirasının korunması ve sürdürülmesi konusunda sunulan çerçeve doğrultusunda işletme için önerilen yeni işlev tesisin özgün işlevini doğrudan yansıtmalıdır. Mekân kullanımı, özgün dolaşım şemaları ve peyzaj gibi nitelikler açısından mimari uygunluğu göz ardı edilmemelidir. İşletmede bulunan makine donanımı ve diğer yere özgü bileşenler, bu tüzükte ifade edildiği gibi endüstri mirasının bütüncül parçası olarak korunmalıdır (TICCIH, 2003). Bunların onarılması veya özgün haline uygun olarak güncel tasarım anlayışlarıyla yorumlanarak yeniden yapılması alternatif yaklaşımlara örnektir ancak yapının nihai durumunun özgün durumundan çok da farklı olmaması gerekmektedir.
- İşletme yapısı bu işlevinin kurumsal ve mekânsal gereksinimlerine uygun şekilde düzenlenmesi durumunda bulunduğu alana sosyo-kültürel katkılarda da bulunacağı göz önüne alınmalıdır. Bu bakımdan işletmenin korunarak yaşatılması adına, yapının uyarlanabilir yeniden kullanım (refunctioning) sürecine yönelik böyle bir çalışma yapılması büyük önem taşımaktadır.

5.5.4. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi Tesisinin Yeniden Kullanımına Yönelik Öneriler

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve yerleşkesinin koruma yaklaşımının amacına uygun bir şekilde uygulanabilmesi için kapsamlı belgeleme çalışmaları yapılmalıdır. İşletme yerleşkesine yönelik koruma önerilerinin sağlıklı bir süreç içinde yürütülebilmesi adına tarihsel, kentsel ve mimari bağlamda kapsamlı bir belgeleme, araştırma, analiz, yorumlama, teşhis çalışmaları ile birlikte bütüncül bir koruma yaklaşımının belirlenmesi, müdahale tanımlarının oluşturulması ve uygulama süreçlerinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda koruma amaçlı bazı kriterlerin oluşturulması hedeflenmiştir ve koruma kararları ile öneriler sunulmuştur. Söz konusu yerleşkeye yönelik koruma önerileri, işletmenin mekânsal kimliğinin korunmasına ve yer kavramının canlandırılmasına referansla geliştirilmiştir.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine yönelik koruma önerileri oluşturulurken öncelikle işletmenin günümüzdeki durumu değerlendirilmiştir ve yapıdaki bozulmalar belirlenmiştir. Ardından, işletmenin korunamama nedenleri analiz edilmiştir ve koruma sorunları tespit edilmiştir. Korunamama nedenleri ile mevcut koruma sorunları analiz edilerek çözüm önerileri geliştirilmiştir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin endüstriyel öneminin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen ön araştırmalar kapsamında işletme tarihsel, politik ve ideolojik, ekonomik, mimari ve estetik, çevresel ve kentsel, teknolojik ve mühendislik, eğitim, sosyo-kültürel (sosyal ve kültürel), anı, özgünlük ve bütünlük vb. değerler bağlamında incelenmiştir (Bknz. Şekil 5.72. ve Tablo 5.7.). Böylelikle, işletmenin endüstriyel miras değerleri tespit edilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında yapılan tartışmalar ve yorumlar doğrultusunda koruma önerileri sunulmuştur.

Söz konusu öneriler, işletme ve çevresinin bütünlüklü koruma anlayışı çerçevesinde işletme ruhunu ve alanın tarihini yaşatma hedefi doğrultusunda oluşturulan koruma ilkelerinden oluşmaktadır. Bu ilkeler; işletme ideali, üretim işlevi, mimari koruma ve yeniden işlevlendirme olmak üzere bazı temel başlıklar altında ele alınmıştır. Koruma önerilerinin amaç, yöntem ve kapsamına ilişkin açıklamaların ardından alan yönetimi kararlarından ve sürece dâhil edilmesi gereken paydaşlardan bahsedilmiştir (Şekil 5.73. ve Şekil 5.74.).

Şekil 5.73. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Korunması, Yeniden Kullanımına Yönelik Öneri Diyagramı (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi; endüstriyel varlığı, mimari tasarımı, su şişeleme üretim süreci ve konumlandığı çevre ile kurduğu ilişkiler bağlamında döneminin modern bir endüstri yapısı olma idealini yansıtan önemli bir örnektir. İşletmede benimsenen “membra suyunu şişeleme” ilkesi, gündelik yaşamı şekillendirmesinin yanı sıra edinilen bilgilerin doğrudan üretime dönüştürülmesini sağlamıştır. İşletmenin eski çalışanları ile yapılan sözlü görüşmeden elde edilen verilere göre (Ek-C), çalışanlar ve eğitime gelen öğrenciler çeşitli beceriler kazanarak öğrenme, uygulama ve üretim süreçlerini bir arada deneyimlemişlerdir. Günümüzde işletme yapısının zemin katında üretim işlevine yönelik belirli bölümlerdeki teçhizatları orijinal halleri ile bulunmaktadır. Diğer alanlarda ise, farklı veya parçalanmış işlevlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak bu mekânsal ayrışma ortak bir hedef doğrultusunda bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bu hedef, işletme idealinin yeniden canlandırılmasıdır.

İşletme alanının ruhunun yeniden canlandırılması bağlamında, tarihsel süreçte var olan alanda bir kültür rotası oluşturularak alanın ağ sisteminin tekrar işlerlik kazanması sağlanmalıdır. Günümüz koşulları göz önünde bulundurularak alanda yer alan bir mimari yapı ile ögenin mevcut durumu değerlendirilerek özgün bir koruma ve canlandırma planı geliştirilmelidir. İşletme yapısı alandaki diğer yapılar arasındaki bağlantıların üretim işlevinin yeniden

bütünleşik bir sistem içinde ele alınmasıyla güçlendirileceği öngörülmektedir. Canlandırılan işletme yapısı ile çevresindeki üretim süreçleri, alanın derin tarihsel bağlamı ve kuruluş dönemine özgü dayanışma ve iş birliği anlayışını yansıtacak şekilde aktarılmalıdır. Aynı zamanda sürdürülebilir bir kültürel rota çerçevesinde yapı sistemi bütüncül olarak tasarlanmalıdır.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yerleşkesinde, işletmenin endüstriyel miras değerleri ile somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin tespit edilerek bütünleşik bir koruma anlayışı çerçevesinde geliştirilen koruma yaklaşımları mimari koruma başlığı altında ele alınmalıdır. Bu bağlamda, yerleşkenin hem yapı ölçeğinde hem de genel yerleşke düzeyinde endüstriyel miras olarak tanımlanması ve korunması amaçlanmaktadır. Yerleşkeye özgü mimari yapıların analiz edilerek belgelendirilmesi, yerleşkenin tarihsel ve kültürel değerlerinin korunmasında temel bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Mevcut durumda ayakta olan işletme yapısı, Türkiye ile Karadeniz Bölgesi'nin endüstriyel mirasının önemli bir unsuru olarak nitelendirilmektedir ve bu yapının korunması için gerekli planlamaların yapılması gerekmektedir. Yapı ve yerleşke ile çevresinde daha sonra inşa edilen diğer yapılar işletmenin mekânsal dönüşümünün bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Sözlü, yazılı tarih ve arşiv kaynaklarına dayanarak 1970'li yıllardan sonra bu yapıların yeni ek yapılarla birlikte kullanılmaya devam ettiği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum yerleşkedeki, üretim işlevinin bütüncül bir şekilde sürdürüldüğünü ve yapıların birbiriyle ilişkilendirilerek işlevsellik kazandığını göstermektedir. Dolayısıyla, koruma kararları alınırken yalnızca özgün yapıların değil aynı zamanda zaman içerisinde eklenen diğer yapılarla birlikte bütüncül bir koruma yaklaşımı çerçevesinde ele alınması önerilmektedir.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983) kapsamında, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik muhafaza, bakım, onarım, restorasyon ve yeni işlevler kazandırma gibi çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ve yerleşkesinde özgün yapıların mevcut niteliklerinin detaylı analizleri yapılmalıdır ve uygun koruma yöntemleri belirlenmelidir. Anı değeri, konumsal değer, mimari ve estetik değer ile teknolojik değer vb. gibi özellikler taşıyan unsurların bakım, onarım ve restorasyon süreçlerine yönelik gerekli arşiv çalışmaları, rölöve çalışmaları ve detaylı analizler

hazırlanmalıdır. Hazırlanacak restorasyon projeleri, uluslararası koruma ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmelidir. Bu süreçte restoratör mimarlar, mimarlık öğrencileri, yerel halk ve işletmesi ile bağlantılı olan kişiler gibi farklı paydaşların sürece katılımı teşvik edilmelidir ve iş birliği anlayışı benimsenmelidir. Koruma sürecinin, gerekli mesleki donanıma sahip uzmanlar tarafından tanımlanması ve yönetilmesi sürecin sağlıklı ilerlemesi açısından kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Paydaşların yalnızca sürece katılımı değil, süreçle kurdukları ilişkinin niteliği de koruma sürecinin başarısı açısından belirleyicidir. Böylelikle, çok aktörlü ve katılımcı bir koruma stratejisi oluşturulabileceği düşünülmektedir.

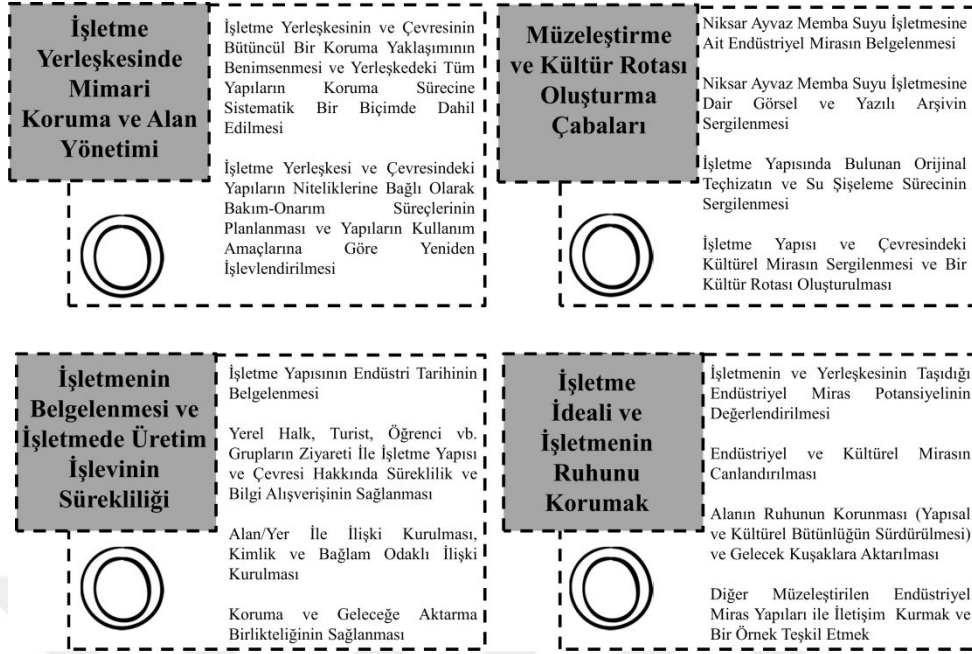
Mimari koruma önerileri doğrultusunda, yerleşke ve çevresindeki tüm yapıların birbiriyle olan fiziksel ve işlevsel ilişkisi yeniden kurulmalıdır ve mekânın üretim işlevi sürdürülebilir bir şekilde korunmalıdır. Bu kapsamda, yerleşke ve çevresindeki yapıların mimari kurgu ve mekânsal konumları dikkate alınarak farklı koruma işlevleri tanımlanmalıdır ve alan yeniden aktif bir üretim yerleşkesi olarak kurgulanmalıdır. Örneğin; sergi alanları, müze, atölyeler ve kafe gibi farklı işlevlerin yapı ölçeğinde tanımlanmasıyla yerleşkenin hem tarihsel kimliği korunacak hem de çağdaş koruma gereksinimlerine uygun bir şekilde yeniden canlandırılması sağlanacaktır. Yerleşkede yer alan işletme yapısının yerleşkenin tamamını bütüncül bir şekilde kullanması, yapıların ortak bir amaç doğrultusunda birbiriyle ilişkili hale getirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, mevcut mekânsal olanaklar ve günümüz koşulları göz önünde bulundurularak geliştirilmelidir. Üretim işlevinin mekâna yansımalarının yerleşkenin tamamında uygulanması ile açık ve kapalı mekânların birlikte kullanımına olanak tanıyacak şekilde yeniden kurgulanmalıdır.

Günümüzde Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nde yere özgü geliştirilebilecek koruma modelleri, devlet destekli kalkınma programları ve alanında uzman kişilerle yürütülecek ortak çalışmalar doğrultusunda belirlenmelidir. Bu doğrultuda, işletme yerleşkesinde Niksar'ın tarihine odaklanan bir kültürel miras rotası ağı oluşturulmalıdır. İşletme yapısı, yerleşkenin merkezinde konumlandığı için mimari koruma uygulamalarının geliştirilmesine yönelik projelerin hayata geçirilebileceği varsayılmaktadır. Öte yandan, işletme yapısının arka tarafında yer alan tarihi Ayvaz Mozaikleri ve yapı kalıntısı sayesinde alan endüstriyel ve kültürel mirasın bir arada korunabileceği çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Ayrıca, işletme yerleşkesinin kuzeyinde yer alan peyzaj karakteri Ayvaz Park ve Kent Ormanı, nitelikli

peyzajın gerçekleştirilebileceği uygun mekânsal olanaklara sahiptir. Böylelikle, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin tarihsel bağlamı korunurken günümüz koşullarına uygun alternatif bir koruma modeli geliştirmek mümkün olacaktır. Bu önerinin hayata geçirilebilmesi için ilgili bakanlıklar, uzmanlar ve yerel yöneticilerin katılımıyla disiplinlerarası bir çalışma yürütülmesi gerekmektedir.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nde gerçekleştirilen endüstriyel üretim uygulamalarının ve endüstri yapısının disiplinlerarası çalışmalar doğrultusunda korunması, yeniden canlandırılması, bölgesel kalkınmayı önceleyen önemli bir koruma yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. İşletmenin üretim modelinde yer alan cam su şişeleme zanaatının uygulamasının ve tarihinin günümüzde devam ettirilmesi ve anlatılmasının yalnızca ekonomik bir katkı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda yerel halkın sosyal ve kültürel anlamda gelişimine de olanak tanıyacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin korunması ve yeniden işlevlendirilmesi sürecinde geliştirilecek her bir karar aynı zamanda bölgenin sürdürülebilir kalkınmasına yönelik önemli bir adım teşkil etmektedir.

İşletme ideali doğrultusunda ekonomik kalkınmanın, yer ile kurulan ilişkinin yeniden tanımlanmasıyla mümkün olabileceği kabul edilmektedir. Ancak, günümüz koşullarında Niksar Ayvaz bölgesi, artan kentleşme, sanayi faaliyetlerinin genişlemesi ve ulaşım bağlantılarının güçlenmesi gibi dinamikler doğrultusunda farklı bir sosyoekonomik yapıya sahiptir. Dolayısıyla, işletme üretim sisteminin ve uygulamalarının yeniden canlandırılmasının günümüz Niksar Ayvaz Bölgesi'nin mekânsal, ekonomik ve kültürel yapısı ile nasıl bir ilişki kuracağı detaylı bir şekilde değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda, işletme ideallerinin çağdaş bağlamda nasıl yorumlanabileceği disiplinlerarası bir çalışma çerçevesinde ele alınmalıdır ve geleceğe yönelik sürdürülebilir koruma politikaları geliştirilmelidir (Şekil 5.74.).

Şekil 5.74. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Koruma Önerileri (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

5.5.4.1. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Yeni İşlev Önerisi

Bölüm 2’de ve bölüm 3’de incelendiği üzere; literatürde bulunan birçok örnek endüstriyel miras yapısı için geliştirilen koruma ilkeleri, sanayi yapılarının endüstriyel miras olarak değerlendirilmesi yeniden işlevlendirilmesi ve korunması sürecine katkı sağlamaktadır. Türkiye’nin zengin mühendislik geçmişine ışık tutan su kaynaklarının kontrolü ve dağıtımıyla ilgili korunmuş teknik ve tarihi açıdan önem taşıyan endüstriyel miras yapılarından Mersin İçme Suyu Arıtma Tesisi (MESKİ Filtre Su Müzesi), Terkos Su Pompa İstasyonu (İstanbul Su Medeniyetleri Müzesi), Cendere Hamidiye Su Pompa İstasyonu (Cendere Sanat Müzesi) vb. gibi çalışmalar bu durumu yansıtan önemli örneklerdir. Bu bağlamda alan çalışmasında su endüstri mirası taşıdığı düşünülen Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi’nin uyarlanabilir yeniden kullanım (refunctioning) sürecinde, kültür, sanat veya müze işlevine dönük çalışmaları yapılmalıdır ve yapı kapsamlı onarım statüsünde çeşitli uygulamalardan geçirilerek kamusal kullanıma tekrar kazandırılmalıdır.

Literatürde yer alan benzer örneklerin incelenmesiyle, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin döneminin üretim sürecini ve teknolojik durumunu yansıtan teçhizatlarının sergilendiği bir müze yapısına dönüştürülmesi önerilmektedir. İşletme için geliştirilen bu

koruma önerisi literatürdeki geliştirilen ilkelere benzer olarak işletmeye özgü bir müze kurulması unsurlarını içermektedir ancak tek fark su şişeleme üretimi unsurlarını yansıtacak olmasıdır. Bu doğrultuda, yerleşkedeki işletme yapısının müze olarak işlevlendirilmesi ve “Niksar Ayvaz Memba Suyu ve Endüstri Müzesi” adıyla yeniden açılması önerilmektedir.

Su şişeleme üretimi kapsamında yalnızca endüstriyel faaliyetler değil aynı zamanda bölgenin tarihi potansiyelinin yeniden canlandırılması hedeflenmelidir. İşletmenin endüstriyel ve kültürel mirasının fiziksel yerleşke ile ilişkilendirilerek korunması, işletme kimliğinin ve belleğinin sürekliliğini sağlamak açısından gereklidir. Bu müze işletmeye ait materyalleri, teknolojik teçhizatları ve görsel arşivleri barındıran bir mekân olmanın ötesinde, bölgenin su şişeleme endüstri mirasıyla ilgili akademik çalışmalara katkı sunacak bir merkez olarak da kurgulanmalıdır. Müzede, su şişeleme, bölgenin tarihi vb. gibi konular üzerine yazılmış çeşitli yayınların bulunduğu bir kütüphane ve arşiv oluşturulmalıdır. İşletmenin görsel ve yazınsal arşivinin korunması, araştırmacılara ve kamuya sunulması açısından büyük önem taşımaktadır. Oluşturulacak olan kütüphane ve arşiv; öğrencilerin, araştırmacıların ve halkın erişimine açılarak işletmenin tarihine ilişkin bilimsel çalışmaların desteklenmesi sağlanmalıdır. Aynı zamanda, müze aracılığıyla işletmenin kimliği yaşatılmalıdır. Kent sakinlerinin ve işletmenin eski çalışanlarının hafızalarındaki enstitü ruhu yeniden canlandırılmalıdır. Böylelikle bu müze, hem bellek mekânı olarak endüstri kültürünün aktarılmasını sağlayacak hem de akademik araştırmalar için referans niteliğinde bir merkez işlevi görecektir. Bu yaklaşımla, hafızanın korunması ve işletmenin üretim felsefesinin günümüz koşullarında sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından kritik bir rol oynayacağı varsayılmaktadır.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletme yapısının Su Müzesi veya Endüstri Müzesi başlığı adı altında müze olarak yeniden işlevlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Bu noktalar;

- Burra Tüzüğü’nün (1979-2013) 21. maddesinde ifade edildiği gibi, yeniden işlevlendirme uygulamaları kültürel değeri en az etkilediği durumlarda kabul edilebilmektedir (ICOMOS, 1979; ICOMOS, 2013). Bu bağlamda, işletmenin müze olarak yeniden

işlevlendirilmesi kültürel değerin en az etkilenebileceği şekilde düzenlenmelidir ve yapılacak olan müdahalelerin öncesinde tüm alternatifler titizlikle değerlendirilmelidir.

- Dublin İlkelerinde (ICOMOS, 2011) belirtildiği üzere işletmenin endüstriyel mirasının önemli bir parçası olan materyallerinin bütünlük ilkesi dahilinde işletme yerleşkesinde korunarak sergilenmesi önem taşımaktadır. İşletmede halihazır durumda olan teknik donanım ve işleyiş düzenine saygı göstermelidir. İşletmenin müzeleştirilmesi çalışmaları doğrultusunda yapılan müdahaleler yapının tarihsel ve fiziksel izlerine saygı duyacak şekilde geri dönüştürülebilir nitelikte olmalıdır. Özgün malzeme dokusu olabildiğince korunmalıdır. Yapıya eklenen yeni unsurlar mevcut yapı ile uyumlu bir bütünlük oluşturmalıdır. Bu süreç kapsamlı ve detaylı bir şekilde kayıt altına alınarak belgelenmelidir.

Son dönem kayıtları, yapılan saha çalışmaları, arşiv belgeleri ve mimari çizimler incelendiğinde günümüze kadar varlığını sürdüren Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin yerel yönetim tarafından bir müze olarak yeniden projelendirilme çalışmalarının planlanmakta olduğu görülmüştür. Bu şekilde yapının su müzesi olarak kullanımı bölgenin kimliği açısından da önem taşımaktadır.

5.5.4.2. Niksar Ayvaz Su Müzesine Dönüşümü Yaklaşımı ve Restorasyon Projesi Önerisi

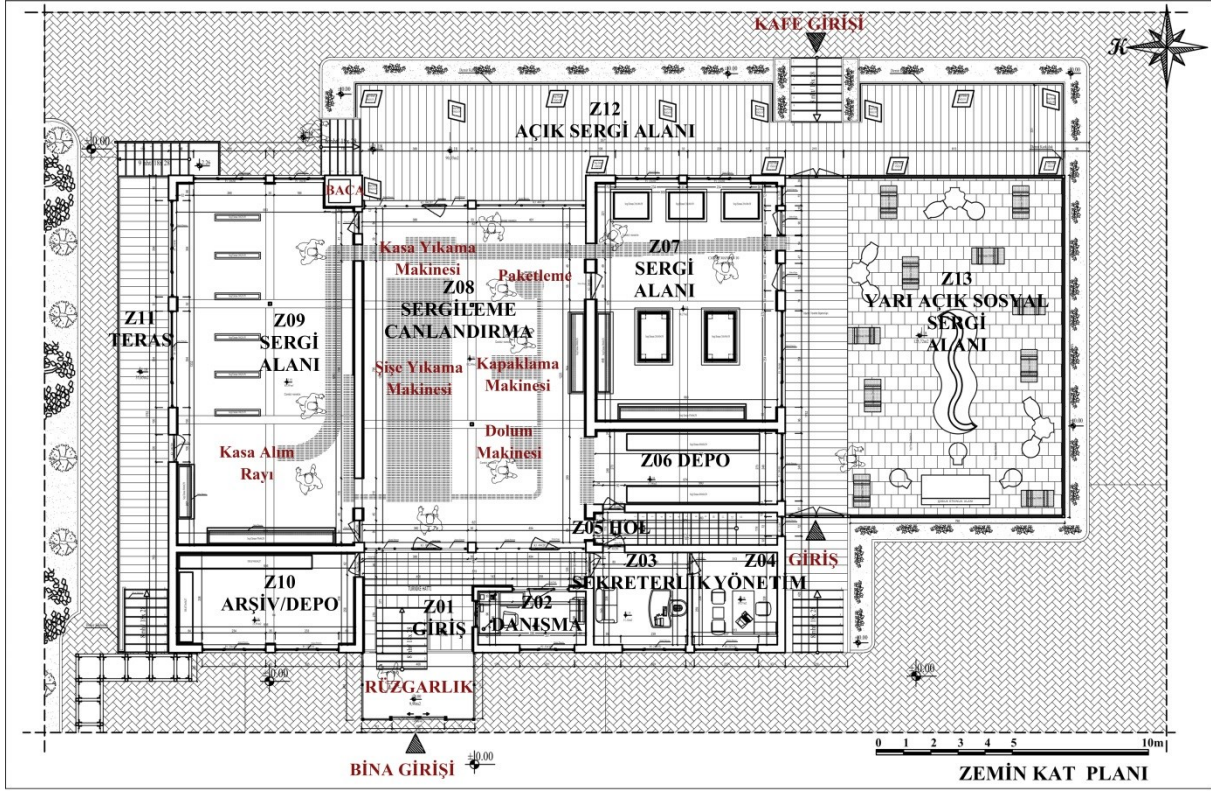
Niksar Belediyesi'nin çalışmaları ve yönlendirmeleri doğrultusunda hazırlanan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin restorasyon projesi önerisi günümüzde henüz hayata geçmemiştir. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin restorasyon projesi önerisine dair bilgiler, ilgili mimarın arşivinden elde edilen veriler doğrultusunda yazar tarafından derlenmiştir.

Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından yapılan tanımla müze; kar amacı gütmeyen, halka açık, araştırma, eğitim ve kaliteli zaman geçirmek amacıyla topluma ve onun gelişmesine hizmet eden, araştırma, eğitim ve kaliteli zaman geçirmek amacıyla insana ve yaşadığı çevreye dair tanıklık eden malzemeleri toplayan, koruyan, bilgisini paylaşan ve sergileyen kalıcı bir kurumdur (ICOM, 2022). ICOM'un tanımında bahsedildiği gibi, günümüz müzeleri nesneleri sergileyen kurumlar olmanın yanı sıra halka açık, bireylerin

kaliteli ve keyifli zaman geçirdikleri mekânlara dönüşmüş durumdadır. Dünya ve Türkiye ölçeğindeki incelemelerde tematik müzelerin faaliyetlerinin daha fazla etkinlik gösterdiği görülmüştür ve günümüz müze mekânı içerisinde sosyal ve eğitim faaliyetlerinin daha fazla yer alması gerekmektedir. Gerek kent içerisindeki konumu gerekse işleviyle Niksar'ın siyasi ve sosyal hayatına tanıklık eden Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin kent hafızasındaki anı değeri de göz önünde bulundurularak “Su Müzesi'ne” dönüştürülmesi önerilmiştir. Bu proje önerisi, kent içindeki konumu dikkate alınarak geliştirilecek özel etkinlik, eğitim ve hizmet politikalarıyla Niksar Ayvaz Su Müzesi'nin yalnızca bir kez ziyaret edilen bir yer değil kentlilerin sürekli kullandığı bir yaşam alanı haline gelmesini amaçlamaktadır.

Müze senaryosu, hem sergileme alanlarında hem de yapının kendisinde in-situ bir yaklaşımla sunulmuş; yapının özgün öğeleri (mekân dağılımı ve bölüntülenmesi, pencere ve kapı açıklıkları vb.) korunarak sergileme kurgusu mekân içinde yeniden değerlendirilmiştir. Ayrıca üst zemin kotundaki müze, gezi alanı da bu bütüncül sergileme anlayışının bir parçası olarak proje önerisine dâhil edilmiştir. İşletmenin müze işlevlerine yönelik düzenlenmesinde idari birimler ile depo alanları gibi mekânlar idari ofis, sekreteryaya ve arşiv gibi çağdaş ihtiyaçlara uygun biçimde yeniden değerlendirilmiştir. Bodrum kata eklenen ıslak hacimler, müze kullanımına hizmet edecek şekilde ıslak hacim ve depo alanları olarak işlevlendirilmiştir.

Mekân kurgusu açıklanacak olursa, Z01 numaralı bölüm müzeye giriş ile turnikelerin yer aldığı karşılama alanı olarak tasarlanmıştır. Bu alan, kısmen bahçeye taşan ve cam örtü ile kapatılmış bir rüzgarlık bölümünü içermektedir. Rüzgarlıktan geçilerek ulaşılan bir hol içerisinde, ziyaretçilere ayrılmış bir turnike sistemi ön görülmüştür. Müzenin giriş holü (Z01), ziyaretçilere müzenin genel kapsamını ve Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin tarihsel süreç içerisindeki konumunu aktarmaya yönelik bir anlatı alanı olarak tasarlanmıştır. Bu alanda işletmenin kuruluş öyküsünün, zaman içerisinde geçirdiği fiziksel ve işlevsel dönüşümlerin, nakliye ağının ve benzeri unsurlar aracılığıyla yapının tarihsel gelişiminin ziyaretçilere sunulması amaçlanmıştır (Şekil 5.75.).

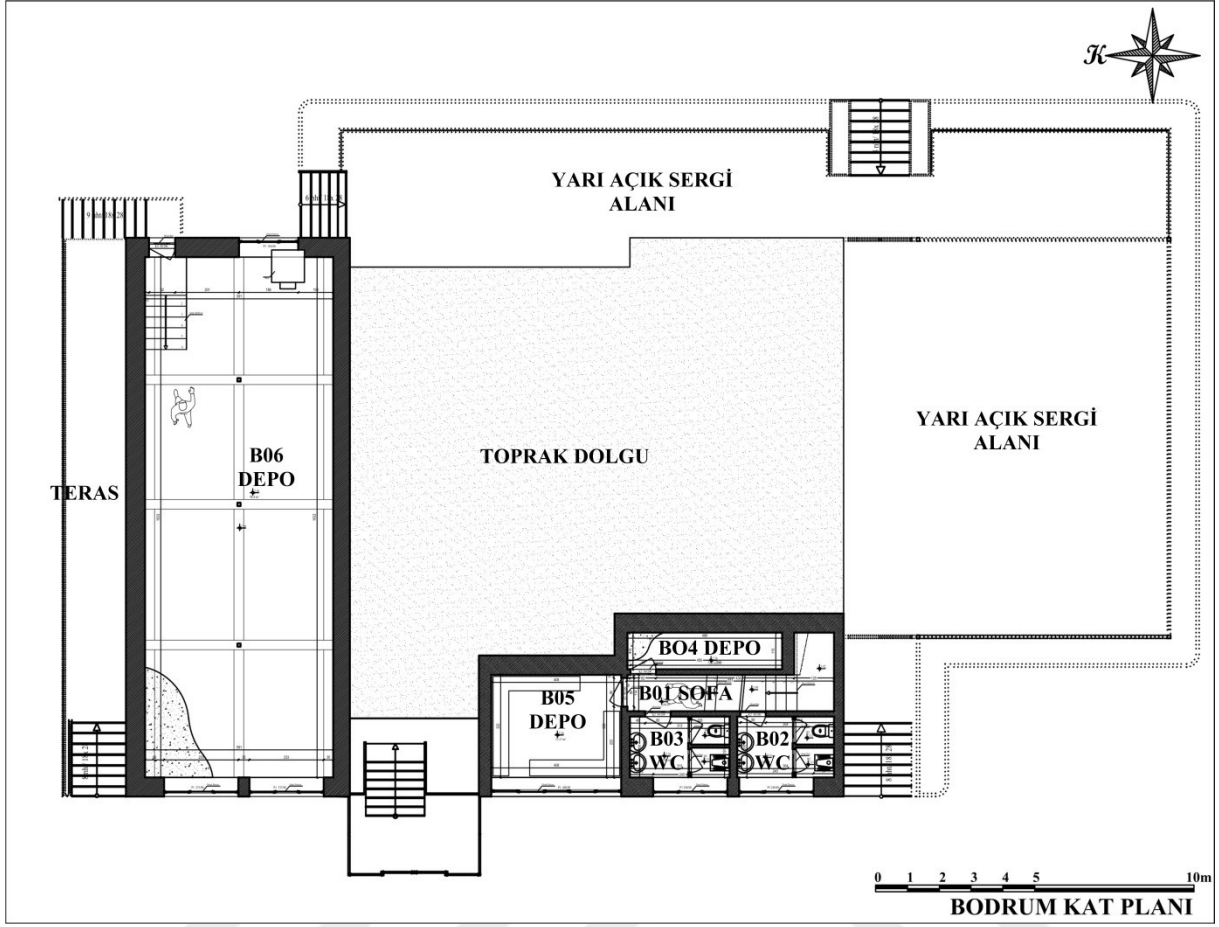
Şekil 5.75. Niksar Ayvaz Su Müzesi Restorasyon Projesi Önerisi Zemin Kat Planı (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Girişin sağında konumlanan Z02 numaralı danışma birimi müze güvenlik personelinin ve kamera kontrol sisteminin bulunduğu mekândır ve bilet satış ve bilgilendirme hizmetleri de bu alanda sağlanmaktadır. Z03 numaralı mekân müzeye ait sekreteryası birimi ve Z04 numaralı alan müdüriyet ofisi olarak işlevlendirilmiştir. Müzenin sergi alanları zemin katta yer alan Z06, Z07, Z08 ve Z09 numaralı mekânlardan oluşmaktadır. Bu mekânların her biri, işletmenin özgün işlevsel karakterini yansıtacak biçimde korunmuştur ve yeni müze işlevine uyum sağlayacak şekilde yeniden ele alınmıştır. Z06 numaralı mekânın özgün işlevi korunmuştur. Bu alanda müzede yer alan işletme teçhizatlarının herhangi bir arızada ihtiyaç duyulması muhtemel parçalarının saklanması amaçlanmıştır. Mevcut raf sistemleri ve teşhir elemanlarının yenilenmesine karar verilmiştir ancak aynı işlev sürdürülerek mekânın özgün kullanım biçiminin in-situ sergileme anlayışı doğrultusunda ziyaretçilere sunulması amaçlanmıştır. Z07 numaralı mekândaki, özgün ürün rayının korunması önerilmiştir ve üzerinde şişe kasaları ile cansız mankenler kullanılarak nakliye sürecine dair canlandırma kurgulanmıştır. Ray üzerinde yer alan bu öğelerin yanı sıra, ahşap sergi elemanları ve sergi

panoları aracılığı ile sürece ilişkin görsel materyallerin ve envanterlerin sergilenerek işletmenin işleyişinin ziyaretçilere aktarılması hedeflenmiştir. Proje kapsamında tasarlanan sergileme sistemlerinin tamamen demonte olarak üretilerek yerinde montajının yapılması öngörülmüştür. Ziyaretçi güvenliğinin göz önünde bulundurulmasıyla mekâna en az müdahale anlayışı ile bu sergileme sistemlerinin bir ya da birkaç noktada mekâna (zemin, tavan ya da duvar) sabitlenmesi önerilmiştir (Şekil 5.75.).

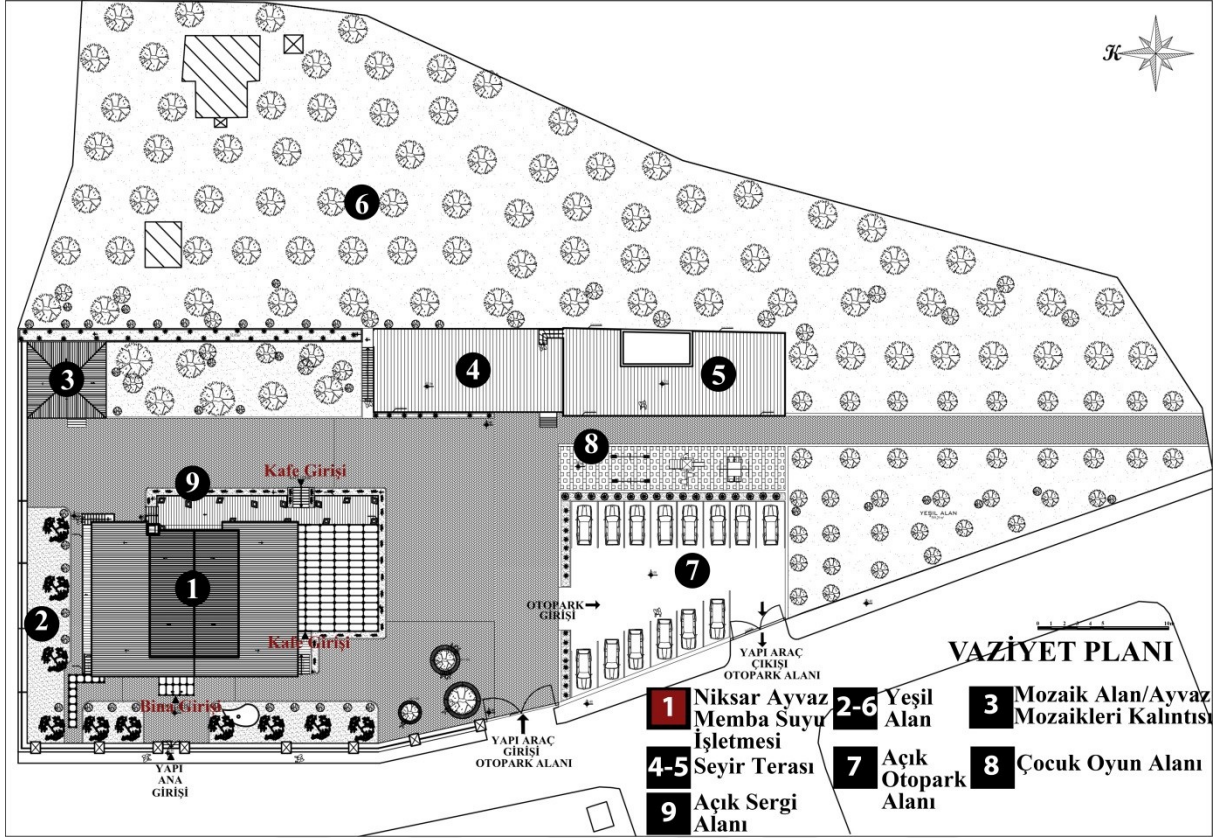
Z08 nolu mekân ana işleyişin gerçekleştiği mekân olması dolayısıyla tasarım sürecinde mevcut düzeneğin korunmasına ve işletme teçhizatlarına bakım-onarım yapılması önerilmiştir. Müze önerisinde işletme teçhizatlarının çalışır hale getirilmesi ve ziyaretçilere su üretim aşamalarının gösterilmesi hedeflenmiştir. Z09 numaralı mekân müze işlevinde sergi panoları ve rafları ile ziyaretçilere sunulmuştur. Z10 mekânı müze kullanıma ait her türlü belge ve dokümantasyonun depolandığı arşiv olarak düzenlenmiştir. Z11 nolu mekân ulaşımı ön cephede yer alan merdivenlerden olduğu gibi Z09 nolu sergi alanından da sağlanmaktadır. Bu alan, müze işlevinde gezilebilir teras olarak önerilmiştir. Z12 nolu mekân Ayvaz Parkın ve Kent Ormanı'nın izlendiği açık bir sergi alanı olarak düzenlenmiştir. Bu alanda su kültürüne ait, çeşme taşı, su künkü, musluk vb. gibi ürünlerin korumalı olarak sergilenmesi ve doğa-müze ilişkisi yaşatılması hedeflenmiştir. Z13 nolu mekân yarı açık sergi alanı da aynı konseptle tasarlanmıştır ve ziyaretçilerin doğa ile iç içe sergi alanını gezmesi hedeflenmiştir. Bu alanın müzenin sergi konseptine göre ilerleyen dönemlerde ziyaretçilerin sosyalleştiği bir mekân haline dönüştürülebilmesi öngörülmüştür (Şekil 5.75.).

Yapının bodrum katına ulaşım Z05 nolu merdiven holünden tek kollu bir merdivenle sağlanmaktadır. Bodrum katta B02 nolu koridordan B02 ve B03 nolu ıslak hacimlere (bay ve bayan WC) ulaşılmaktadır. Merdiven altında kalan alan ile B04 nolu hacim ve B05 nolu hacim depo olarak önerilmiştir. Bunlara ek olarak yapının arka cephesinden giriş sağlanan B06 nolu hacimde teknik depo kullanımı için önerilmiştir (Şekil 5.76.).

Şekil 5.76. Niksar Ayvaz Su Müzesi Restorasyon Projesi Önerisi Bodrum Kat Planı (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivinden; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Müze senaryosu vaziyet kurgusu ile açıklanacak olursa, yapı sınırları içinde yer alan tahrip olmuş mescit yapısının kaldırılarak bu alanın müze peyzaj alanının dahil edilmesi planlanmıştır. Mevcut durumda işletme yapısının arka kısmında yer alan beton kütlelerin seyir terası olarak değerlendirilmesine ve güvenlik tedbirleri için gerekli önlemlerin (korkuluk vb.) alınması önerilmiştir. Yapı ve çevresinde yer alan ve yapıyı saran her türlü ot ve bitki çeşidinin itinalı bir şekilde kaldırılması ve mevcut ağaçların korunarak peyzaj alanının bir parçası haline getirilmesi önerilmiştir. Peyzaj alanlarını zenginleştirmek amacıyla yeni ağaç ve çiçek ekimi ile ilgili düzenlemelerin yapılması hedeflenmiştir. Yeni peyzaj düzenlemeleriyle proje alanının, Ayvaz Parkı'nın mekânsal ve görsel bütünlüğü içerisinde algılanabilirliğinin artırılması amaçlanmıştır (Şekil 5.77.).

Şekil 5.77. Niksar Ayvaz Su Müzesi Restorasyon Projesi Önerisi Vaziyet Planı (Çizim: Seda Kavukçuoğlu Yüzer Arşivi; yazar tarafından düzenlenmiştir)

Kısacası, Niksar'ın kent oluşum sürecine bizzat tanıklık etmiş ve önemli ölçüde katkıda bulunmuş olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin restorasyon projesi önerisine göre işletmenin hak ettiği değeri görmesi ve kent ile ülke turizmine katkı sağlayacak bir yapı haline gelmesi amaçlanmıştır. Gerek peyzaj öğeleri gerekse yapısal nitelikleri açısından görülmeye değer bir mekân olduğu fark edilen alanın kullanılır ve verimli bir hale gelmesi hedeflenmiştir. Oluşturulan restorasyon projesi önerisi tasarımıyla mevcut durumda işlevi dışında kullanılan yapının müze işlevi ile topluma ait bir değer olarak yaşatılması amaçlanmıştır. Özgün yapı elemanlarının, işletme teçhizatlarının ve işletme yapısının korunarak gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır. Öneri projesi hazırlanan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin gelişen teknoloji ve üretim süreçlerinin tarihsel gelişimine tanıklık eden nostaljik bir bellek unsuru olarak korunup gelecek kuşaklara aktarılması olumlu olacaktır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Su, tüm canlıların yaşamını sürdürebilmesi açısından temel bir gerekliliktir. İnsan yaşamını doğrudan etkileyen başlıca öğelerden biri olan su, tarih boyunca farklı biçimlerde kullanılmıştır. Endüstriyel üretim süreçlerinde başlangıçta enerji kaynağı olarak değerlendirilen su, zamanla endüstri mimarisinin biçimlenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Endüstrileşme sürecinin ilerleyen evrelerinde su, bir enerji kaynağı olmaktan çıkarak doğrudan hammadde niteliği kazanmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan ambalajlı (şişelenmiş) su endüstrisi, suyun şişelenerek tüketime sunulmasını ifade etmektedir. Literatürde incelemeleri, farklı coğrafyalarda çeşitli kaynak (membra) sularının şişelenerek hizmete sunulmasının yalnızca yerel bir uygulama olmaktan çıkıp uluslararası ölçekte yaygın bir endüstriyel faaliyet haline geldiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık Türkiye’de bu sürecin daha geç bir dönemde başladığı saptanmıştır. Türkiye’de şişelenmiş su endüstrisinin ortaya çıkışından önce kentlerde su ihtiyacı genellikle çeşmeler ve sakalar aracılığı ile karşılanmıştır. Kentlere su temini sağlamak amacıyla su yolları, bentler ve benzeri mimari yapılar inşa edilmiştir. Ayrıca, yabancı şirketlere su temini için imtiyazlar verilmiştir ve su pompa istasyonları kurulmuştur. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, suyun teminine yönelik yatırımlar artmıştır.

İlerleyen süreçte, geleneksel su kültürünün modern ihtiyaçlara uyarlanmasıyla ortaya çıkan şişelenmiş su endüstrisi ile birlikte çeşitli kaynak suları tüketicilere ulaştırılmıştır ve su kaynakları ticarileştirilmiştir. Halk sağlığı bilincinin artışı ve kentleşme süreciyle birlikte ambalajlı su endüstrisine olan ilgi 20. yüzyıldan itibaren artarak devam etmiştir. Kaynak sularının etkin kullanımını sağlamak amacıyla hem dünya genelinde hem de Türkiye’nin farklı illerinde birçok memba suyu işletmesi kurulmuştur.

Türkiye özelinde, kaynak sularının kullanımı köklü bir geçmişe sahiptir ve ticari uygulamalar açısından da önemli bir tarihsel süreç söz konusudur. İller Bankası, kaynak sularının etkin değerlendirilmesini teşvik etmek amacıyla sektörde memba suyu şişeleme tesislerinin kurulmasına yönelik çalışmalar yürütmüştür ve bu kapsamda birçok tesisi faaliyete geçirmiştir. Türkiye örnekleri üzerinden yapılan incelemeler, günümüzde üretimi devam eden ya da sonlanmış birçok ambalajlı su markasına ait endüstri yapısının varlığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de halen araştırılmayı ve koruma altına alınmayı

gerektiren çok sayıda memba suyu, memba suyu işletmesi ve benzeri su endüstrisi yapısı bulunmaktadır.

Endüstri mirasının bir alt türü olan su endüstrisi mirası yapıları, dünya çapında çok az örneğe sahip özel bir yapı türüdür. Bu nedenle bu tür yapıların ve tesislerin incelenmesi ile belgelenmesi çok önemlidir. Geçmişten günümüze kentin doğal su kaynaklarını kullanarak halkın su ihtiyacını karşılaması bakımından ayrı bir öneme sahip olan memba suyu işletmeleri de bu çerçevede su endüstrisi mirası açısından kayda değer örneklerdir. Bu açıdan, Türkiye’de su endüstrisi mirasına yönelik yapıların araştırılması ve koruma yaklaşımlarının irdelenmesi üzerine düşülmesi gereken bir konu olarak görülmektedir.

Tez çalışmasının inceleme alanı Niksar, zengin kültürel birikimi ve derin tarihi geçmişi ile dikkat çekmektedir. İlçe, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır ve hem tarihi gelişimi hem de mimarisi ile özgün bir nitelik göstermektedir. Niksar, sivil mimari ve anıtsal yapıların yoğun olarak bulunduğu bir alan olarak geçmişten günümüze ulaşan kültürel simgeler barındırmaktadır. Zengin mimari dil ve kültürel simgeler çerçevesinde Niksar tarih boyunca suya dayalı çeşitli yapılarla donatılmıştır. Bu doğrultuda Niksar’da su yapılarının çokluğu ve su mimarisi dikkat çekmektedir. İlçe, su kaynakları açısından zengin bir alanda bulunmaktadır ve ilçe kaynak (membra) suları ile ünlüdür. Bölgede büyük bir üne sahip olan Ayvaz Suyu, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi ile endüstriyel olarak işleme alınmıştır.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, mimarlık tarihi literatüründe daha önce ele alınmamış olması nedeniyle özgün bir inceleme konusu oluşturmaktadır. Söz konusu işletme, Cumhuriyet Dönemi’nde sanayinin modernleşmesi ve yerel kalkınmanın gelişmesinin sağlanması amacıyla geliştirilen endüstri politikaları çerçevesinde hayata geçirilen sanayileşmenin bir parçasıdır. Cumhuriyet’in 1970’li yıllarında Niksar’da endüstriyel modernleşmenin önemli örneklerinden biri olarak kabul edilen Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi, bölgede uzun yıllardan beri bilinen Ayvaz Suyu’nun endüstriyel olarak şişelenmesine akılcı, bilimsel ve pratik bir yaklaşımla çözüm üretmeyi amaçlayan ve bölgedeki sanayi yapılarına entegrasyonunu sağlayan önemli bir girişimdir. İşletme, endüstriyel miras ve kentsel bellek arasındaki ilişkiyi kurmasının yanı sıra su şişeleme alanında ülkede önemli bir tesis olarak sonraki dönemlerde kurulacak işletmelere ilham kaynağı niteliğindeki bir üretim tesisidir.

Niksar'daki önemli bir sanayi kuruluşu olan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinde Ayvaz Suyu'nun şişelere dolumu, kapaklanması, depolanması ve nakliyesi gerçekleştirilmiştir. Bu üretim modeli, modern bir şekilde suyun cam şişelere şişelenmesi ilkesi doğrultusunda yapılandırılmıştır ve modern tekniklerin somut üretim süreçlerine yansıtılması esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede tesis bünyesinde çeşitli işlevlere yönelik şekilde inşa edilmiştir. Tesis döneminin modern mimari ve tasarım dilini yansıtan niteliklere sahip olup bulunduğu coğrafi ile kültürel bağlam dikkate alınarak kendine özgü mekânsal bir kimlik sergilemektedir.

Cumhuriyet rejiminin çağdaş endüstri tarzını sanayi kurumları aracılığıyla topluma yansıtmaya çabasının önemli bir örneği olan işletmenin inşa ve kuruluş süreci, İller Bankası'nın katkıları ve Niksar Belediyesi ile yürütülen iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, sadece fiziksel yapıyı ortaya çıkarmakla kalmamıştır aynı zamanda memba suyu işletmesinin tasarım anlayışının somut biçimde yansıtarak bilgi ve emeğin ürüne dönüşmesine olanak tanımıştır. İşletme yapısının sahip olduğu modern mimari niteliklerin yanı sıra, bu yapıların inşa süreçlerinde ve sonrasında ortaya çıkan somut olmayan kültürel değerler de büyük önem taşımaktadır. İşletme çalışanlarının doğrudan katkı sağladığı üretim süreci, işletme yapısının günümüzde tarihi, ekonomik, mimari, simgesel, sosyo-kültürel, özgünlük, anı değeri ve çevresel ile kentsel bağlam açısından değer kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum endüstri mirası mekânını yalnızca fiziksel bir varlık olmanın ötesinde kolektif hafızanın bir parçası haline getirmiştir.

Söz konusu tesisin kurulması yerel ekonomi için yeni bir iş imkanı yaratmıştır. Tesis, eğitim alanında işletmeye gelen öğrencilere ve stajyerlere de olanak tanımıştır. Yerel kalkınmayı destekleyen bu model, işletmenin kendi kaynaklarıyla gelişmesini sağlayarak bölgedeki iş gücü ve eğitimini yerel dinamikler çerçevesinde şekillendirmiştir. Doğru yönetim ve sürdürülebilir üretim anlayışıyla işletme, bölgenin marka değerini artırmıştır ve uzun vadeli ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır.

Günümüzde Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yerleşkesi üretim faaliyetlerinde kullanılmamaktadır. Üretim işlevi dışında kalan işletme yapısı zamanla yıpranmalara uğramasına rağmen, alansal olarak bütünlüğünü ve orijinalliğini koruyarak günümüze ulaşmayı başarmıştır. İşletme yapısının arka kısmında 2007 yılında Kültür ve Tabiat

Varlıklarını Koruma Kurulu (KTVKK) tarafından tescillenen Ayvaz Mozaikleri ve yapı kalıntısı bulunmaktadır. Endüstriyel mirasın bir parçası olan bir yapının çevresinde yer alan arkeolojik kalıntılar, sanayi üretiminin izlerini barındıran tarihsel, toplumsal ve kültürel katmanların iç içe geçtiği mekânlar olarak büyük bir değer taşımaktadır. Bu tür kalıntılar, mimari ve kültürel bakımından titiz bir koruma süreci gerektirmektedir. Çünkü bu tür alanlar, çok katmanlı yapıyı ve zamanla değişen kullanım biçimlerini anlamamıza olanak tanıyan önemli bir göstergedir. İşletmenin arka tarafında bulunan mozaikler ve yapı kalıntısı da, alanın çok katmanlılığını işaret etmektedir. Niksar'ın Anadolu tarihi içinde büyük bir öneme sahip olduğu ve buradaki kalıntılar ile tarihi mirasın büyük bir kısmının henüz keşfedilmediği görülmektedir.

Bu doğrultuda Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin endüstriyel miras temsilcilerinden biri olarak sahip olduğu endüstri ve kültür mirası değerlerinin belgelenmesi, koruma yaklaşımının belirlenerek mimarlık tarihi ile endüstri tarihi literatürüne kazandırılması gerekli ve anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'deki endüstri mirası ve korunması içerisinde Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin konumunu ve taşıdığı önemi ortaya koymayı hedefleyen bu tez çalışmasının, endüstri mirası ve mimarlık tarihi açısından kayda değer bir nitelik taşıdığı değerlendirilmiştir. Bu nedenle söz konusu bu endüstriyel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması ülkemizin su tarihi, su kültürü ve su endüstrisinin yaşaması ve yaşatılması bakımından önemli görülmektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin endüstri mirası kapsamında önemli bir örnek olarak değerlendirilmesinin başlıca nedenleri şunlardır: Öncelikle, işletme Türkiye'de ambalajlı su endüstrisinin gelişim sürecine ve bu alandaki endüstriyel mirasın oluşumuna erken bir örnektir. Tesis, modern endüstriye geçiş sürecini yansıttığının yanı sıra Niksar ilçesinin modernleşme sürecinde planlı bir endüstrileşme anlayışının mekânsal izdüşümünü temsil etmektedir. İşletmenin kuruluş dönemi ve teknolojik altyapısı dönemin üretim süreçlerini, modern üretim tekniklerini, malzeme kullanımını, suyun üretim süreçlerindeki işlevini, endüstriyel üretim geçmişini ve mühendislik anlayışını yansıttığı bakımından değer taşımaktadır. Yapının mimari özellikleri ve tasarım anlayışı, endüstriyel işlevsellik ile mekânsal organizasyonu bir arada sunması nedeniyle dikkate değerdir. İşletmenin yerel ekonomi üzerindeki etkisi, yerel üretim kültürüne yaptığı katkı, bölgesel su kaynağının değerlendirilmesi, sağladığı istihdam ve iş gücü olanaklarıyla bölgesel

endüstri tarihine katkı sağlaması açısından önemlidir. İşletmenin toplum üzerindeki etkisi, hem fiziksel hem de sosyo-kültürel yansımaları ile kolektif hafızaya katkı sağlaması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca, işletme benzer yapıların azlığı ve zamanla yok olma riski dikkate alındığında yüksek düzeyde bir özgünlük değeri taşımaktadır. Tüm bu unsurlar Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin tarihsel ve kültürel bağlamda belgelenmesi ve korunması gereken bir endüstri mirası unsuru olduğunu göstermektedir.

Mimarlık tarihi çerçevesinde işletme ve yerleşkesi değerlendirildiğinde, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yerleşkesinin ve çevresinin korunmasına yönelik kapsamlı bir koruma planının ve nitelikli bir belgeleme çalışmasının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özgün kimliğini büyük ölçüde koruyan bu endüstri yerleşkesinde yer alan yapıların ve yakın çevresindeki diğer yapıların korunması ve işletme yapısının kültür, sanat ya da müze gibi çağdaş işlevlerle yeniden kullanıma kazandırılması ve yaşatılması önerilmektedir.

Tez kapsamında incelenen Dünyadaki ve Türkiye'deki su endüstrisi mirası örnekleri göz önüne alındığında, bu tür yapıların korunarak genellikle su müzesi olarak yeniden işlevlendirildiği görülmüştür. Selanik'te, Almanya'da, Güney Kore'de ve Çek Cumhuriyeti'nde yer alan örneklerin tarihin izini ve yapıların hikayesini anlatması açısından faydacı bir katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu yapıların yeniden işlevlendirilerek kente kazandırılmasıyla endüstri mirasının manevi değerinin gelecek kuşaklara aktarılmasındaki yönü başarılı bulunmuştur. Türkiye'deki su endüstri mirası örneklerinden birkaçı olan Terkos Su Pompa İstasyonu, Mersin İçme Suyu Arıtma Tesisi, Cendere Hamidiye Su Pompa İstasyonu'nun Türkiye'nin su endüstrisi yapılarının tarihine ışık tuttuğu görülmüştür. Bu yapıların yeniden işlevlendirilerek İstanbul Su Medeniyetleri Müzesi, MESKİ Filtre Su Müzesi ve Cendere Sanat Müzesi isimleri ile yeniden işlevlendirilmesi ve toplumun faydasına sunulması endüstri mirasının gelecek nesillere iletilmesinde başarılı bulunmuştur. Literatürdeki incelenen örneklerden elde edilen bulgular doğrultusunda Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin müze başlığı altında kültür ve sanat işlevine yönelik “Su Müzesi” olarak yeniden işlevlendirilmesi yönünde önemli bir potansiyel taşıdığı öne sürülmektedir. Yapının bulunduğu Tokat ili ve Niksar ilçesi dikkate alındığında bölgedeki hızlı kentsel gelişim süreci içerisinde eksikliği hissedilen günümüz gereksinimlerine yanıt veren, sürdürülebilir ve işlevsel bir kullanım biçimiyle bir müze olarak işlevlendirilmesi yerinde bir öneri olarak öne çıkmaktadır. Bu açıdan tesisin “Su Müzesi” olarak yeniden işlevlendirilmesinin hem ilçenin

geçmiş su kültürüne ilişkin karakteristik özelliklerini yansıtmaları açısından hem de tesisin sürdürülebilirliği açısından önem arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi yerleşkesi için önerilecek bu koruma planı çerçevesinde, alan yönetimi çalışmalarının da yapılması, koruma sürecinin planlı ve tutarlı bir şekilde yürütülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, yerleşkenin korunma sürecinde ilgili paydaşların belirlenmesi ve sürece katılımının sağlanması koruma planının sürdürülebilirliğini destekleyecektir. Nihai olarak, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin korunmasına yönelik oluşturulacak stratejik bir plan çerçevesinde günümüze ulaşan somut endüstriyel miras ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının güvence altına alınması ile yaşatılması sağlanmalıdır. Bununla birlikte, hedefler arasında bu çalışmanın ileride oluşturulabilecek olan diğer çalışmalara bir altlık oluşturması ve onlarla tamamlanacağı umulmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma ile, yeni araştırmalar dahilinde Türkiye'deki ve bölgedeki su endüstri mimarisiyle ilgili tarih yazımının hala sınırlı olduğu bir alana ışık tutulabilmesi hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar Bilgin, E. (2015). 19. Yy Endüstri Yapılarının Kültürel Miras Olarak Değerlendirilmesi: Tirilye’de Zeytinyağı Fabrikası Restorasyon Projesi. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Azizi Sadatlou, N. (2014). 19. Yüzyıldan Günümüze Sanayi Yapılarının Modernleşme Süreci Bağlamında İncelenmesi: Otomobil Yerleşkeleri. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2015). *Ulusların Düşüşü* (F. R. Velioğlu, Çev.). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Açıkel, A., & Mercan, M. (2002). Niksar Kazasının İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açından Analizi (1880-1916). *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 19(2), 235-257.
- Ağca, Y. (2016). Kırsal Turizm Potansiyeli: Kelkit Havzasındaki Niksar Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 11(1), 47-60. <https://doi.org/10.19129/sbad.41>
- Ahunbay, Z. (2007). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Akar, H. (2017). *Niksar Üstüne*. Sivas: Niksar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Akar, H., & Güneş, M. N. (2002). *Niksar’da Vakıflar ve Tarihi Eserler*. Niksar: Niksar Kaymakamlığı/Niksar Belediyesi Yayınları.
- Akar, H., & Özbay, M. (2011). *Milli Mücadele Yıllarında Niksar*. Ankara: Niksar Belediyesi Yayınları.
- Akatay, H. S. (2003). Terkos Pompa İstasyonu Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Projeleri. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akyüz, Abdurrahman., Kahraman, Y., Adıgüzel, S., Yetişkin, G., Anaç, E., İçen, S., Işıdan, Ö., & Teksarı, Y. (2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat: Tokat Valiliği Yayını.
- Aleppo, P. (1836). *The Travels of Macarius Patriarch of Antioch II* (Francis C. Belfour, Trans.). London: Printed For The Oriental Translation Fund of Great-Britain and Ireland.
- Alfrey, J., & Putnam, T. (1992). *The Industrial Heritage Managing Resources and Uses*. London: Routledge Publishing.
- Alpan, A. (2012). Eski Sanayi Alanlarının Yazındaki Yerine ve Endüstri Arkeolojisinin Tarihçesine Bir Bakış. *Planlama Dergisi*. 1-2(52), 21-28.

Arslan, D. (2020). Sürdürülebilir Yerel Kalkınmada Niksar İlçesi'nin Cittaslow Açısından Üyelik Potansiyelinin Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Arslanyürek, Y. (2015). Osmanlı Devleti'nde Islahhaneler (Sanayi Mektepleri). *Asia Minor Studies*. 3(6), 1-21.

Asil Nadir İstanbul'da. (1984, Ağustos 19). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?basitArama=niksar&sayfaNo=61>

Asiliskender, B. (2002). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride Modern Kimlik Arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Asiliskender, B. (2008). Modernleşme ve Konut: Cumhuriyet'in Sanayi Yatırımları ile Kayseri'de Mekânsal ve Toplumsal Değişim. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Asiliskender, B. (2009). Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi Olarak Sanayileşme ve Mekânsal Değişim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 7(13), 153-169.

Aşar, E. (2021). Mersin-Adana arasında D-400 Karayolu ile İlişkilenen Endüstri Mirası Potansiyeli ve Leyland Kamyon Fabrikası Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Atak, E. (2017). Niksar'daki Taş Köprüler. O. Gözel Durmaz, A. Çevik ve G. Gönüllü. (Yay. haz.). *Current Debates in History & Politics Volume 6* içinde (s.339-358). Londra: Ijopce Publication.

Ay, F., Güney M. E., & E. Kılıç, S. (2022). Cumhuriyet'in Önemli Bir Sanayi Yatırımı Olarak Kocaeli Seka Örneği ve Gelecek İçin Öneriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24(1), 329-380. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.929880>

Aydın, D., & Yıldız, E. (2010). Yeniden Kullanıma Adaptasyonda Bina Performansının Kullanıcılar Üzerinden Değerlendirilmesi. *METU Journal of The Faculty of Architecture*. 27(1), 1-22.

Aydın, E. Ö., Tepe, E., & Balcan, C. (2022). Identification of Determinants During The Registration Process of Industrial Heritage Using a Regression Analysis. *Journal of Cultural Heritage*. 58, 23-32. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2022.09.013>.

Aydın, M. (2017). Niksar Konakları. (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Aydın, M., & Gün, R. (2023). Niksar'da Bir Konut Örneği: Çavuşoğlu Konağı. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 11(1), 69-90. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1242222>.

Ayvas Panayırı. (1937, Eylül 16). *Son Posta*. Erişim Adresi: https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1937-09-16/12

Ayvaz Suyunun Fabrikası Kapatıldı. (2002, Haziran 2). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?basitArama=ayvaz&sayfaNo=18>

Batur, A., & Batur, S. (1970). Sanayi, Sanayi Toplumu ve Sanayi Yapısının Evrimi Üzerine Bazı Düşünceler. *Mimarlık*. 80(1), 26-41.

Birol, G. (2006). Modern Mimarlığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, *Megaron Mimarlar Odası Balıkesir Şubesi Dergisi*. 1, 3-16.

Boccaletti, G. (2020). Foreword by Guilio Boccaletti. In C. Hein (Ed.). *Adaptive Strategies for Water Heritage: Past, Present and Future* (pp. ix-x). Switzerland: Springer.

Bostan, M. H. (2007). Niksar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33, s. 119-122). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Boşdurmaz, N. (2021). *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*. Tokat: Tokat Belediyesi Kültür Yayınları.

Boyacıoğlu, D. (2013). Osmanlı Fabrika Yapılarının Kentsel ve Mimari Analizi. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Bozdemir, M. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.

Bozkurt, G. (2024). Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Mirası Yapılarında Teknik Kalite Bağlamında Bir Değerlendirme. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Brangar, Ş. Y. (2004). Silahtarağa Elektrik Santrali'nin Korunması ve Yeniden Kullanımına Yönelik Öneriler. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Bulut, B. (2020). Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Mirasının Değerlendirilmesi İçin Bir Model Önerisi. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir.

C. Gökçe, G., & Koçan, N. (2020). Niksar Ayvaz Park İçin Bir Tasarım Önerisi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 3(2), 154-163. <https://doi.org/10.47495/okufbed.817415>

Casado Galván, I. (2009). Breve historia de la protección del patrimonio industrial. *Contribuciones a las Ciencias Sociales*. Erişim Adresi: www.eumed.net/rev/cccs/06/icg4.htm

Cengizkan, N. M. (2002). Endüstri Arkeolojisinde Mimarlığın Yeri: Sanayinin Terk Ettiği Alanlarda Yeniden Mimari. *Mimarlık*. 308, 40-41.

COE. (1985). Avrupa Mimarlık Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (ETS No. 121). Erişim Adresi: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=121>

Cossons, M. (1993). *The BP Book of Industrial Archaeology* (3rd ed.). Devon: David & Charles.

Cotte, M. (2015). *The Cultural Heritages of Water*. Paris: ICOMOS.

Çal, H. (1989). *Niksar'da Türk Eserleri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çenesuyu İnternet Sayfası. (t.y.). Derince'nin Meşhur Doğal Hazinesi Çenesuyu. Erişim Adresi: <https://cenesuyu.com/hakkimizda/>

Çorapçıoğlu, G. (2016). Conservation of The Traditional Water Mills in The Mediterranean Region of Turkey. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. 6(3), 287-315.

Darkot, B. (1964). Niksar. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 273-275). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Dayıcı, E. (2019). İstanbul'daki Su Terazilerinin Mimari Özelliklerinin İncelenmesi ve Koruma Sorunları. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Develi, Ş. H. (2008). *Dünden Bugüne Mersin 1836-2008*. Mersin: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1981). Tokat-Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu Tesislerinde Görevli Personeler 01.03.1981-28.02.1982 Tarihleri Arasında Fazla Çalışma Yaptırılması ve Fazla Çalışma Ücreti Ödenmesi [Arşiv Belgesi, Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu: 437, Gömlek: 380, Sıra: 9]. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara.

Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 28, 211-231.

Douet, J. (2018). *The Water Industry as World Heritage*. Paris, France: The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH).

Douet, J. (2019). Briefing: Historical Criteria for The Water Industry Heritage. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers- Engineering History and Heritage*. 172(3), 94-96. 10.1680/jenhh.18.00035

Emre, Ş. B. (2008). Sanayileşme ve Sanayi Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesinin İstanbul'dan Örnekler Üzerinde Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ercan, H. F. (2022). Malatya Yöresinde Bir Sanat Pratiği Olarak Mozaik Kalıntıları, *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*. 8(1), 161-174. <https://doi.org/10.22252/ijca.1113986>

Erdem, B. (2015). Contribution of the Tourism on Economy: Tokat Sample. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*. 3(1), 29-38.

Erdem, C. (2006). Niksar Ayvaz Suyu. (Bitirme Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi, Sivas.

Erdem, E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaaflıkları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 48, 17-44.

Erder, C. (2018). *Tarihi Çevre Algısı*. İstanbul: YEM Yayınları.

Ergenç, İ. (2019). Endüstriyel Miras Alanlarının Dönüşümünün Müzecilik Açısından İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ERIH. (t.y.). Water Museum of Thessaloniki. Erişim Adresi: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/water-museum-of-thessaloniki>

Ermiş, Ü. M. (2014). Neokasiareia/Niksar'da Roma ve Bizans Dönemine Ait Arkeolojik Veriler. *Höyük*. (7), 43-66.10.37879/hoyuk.2014.09

Ertan, F. T. (2020). *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ertürk, N. (2008). 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümayunlar. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Eryiğit, Z. B., & Anıktar, S. (2021). Yeniden İşlevlendirilmiş Endüstri Yapılarında Mekân Algısı. *IDEALKENT*. 12(32), 708-734. <https://doi.org/10.31198/idealkent.802512>

Evsahibioğlu, A. N., Aküzüm, T., & Çakmak, B. (2010, Ocak). Su Yönetimi, Su Kullanım Stratejileri ve Sınırışan Sular. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresinde Sunulan Bildiri. Türkiye.

EYATH. (t.y.). The Living History of Water- Thessaloniki Water Supply Organisation-Water Supply Museum. Erişim Adresi: <https://www.eyath.gr/eyath-water-museum/?lang=en>

Feilden, B. M. (2003). *Conservation of Historic Buildings* (3rd ed.). Oxford: Architectural Press.

Foote, M. L. (2011). Examining Reasons For Bottled Water Consumption: A Case Study in Pensacola, Florida. (Graduate School Theses and Dissertations, University of South Florida, Florida-USA). Erişim Adresi: <https://digitalcommons.usf.edu/etd/3106/>

Föhl, A. (1995). *Bauten der Industrie und Technik* (Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, No. 47). Bonn: Deutsches Nationalkomitee für Denkmalschutz.

Frampton, K. (1992). *Modern Architecture: A Critical History*. New York: Thames and Hudson Press.

G. Mengüç, K. (2024). Tasarımda Aydınlatma Verimliliği ve Döngüsel Ekonomi İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Gül, M., & Akpınar, G. M. (2012). An Assesment of Factors Affecting Packaged Water Consumption Decisions of The Households. *Journal of Food, Agriculture & Environment*. 10(2), 252-257.

Güler, B. (2021). *Evliya Çelebi'nin Gözüyle Tokat*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık (KDY).

Gün, S. B. (2023). Endüstri Mirası Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesi: İzmir Elektrik Fabrikası Yapısı. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Günay, Z. (2014). The Golden Horn: Heritage Industry vs. Industrial Heritage. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*. 19(2), 97-108. <https://doi.org/10.17482/uujfe.33507>

Gündoğdu, H., Bayhan, A. A., Aktemur, A. M., Kukaracı, İ. U., Çelik, A., & Güneş, B. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara: Pys Vakıf Sistem Matbaası.

Güngör, S., & Gökçen, Ş. (2022). Endüstriyel Miras Alanlarının Yeniden İşlevlendirilmesi: İzmir Yeni Kent Merkezi Özelinde Fırsatlar, Sorunlar ve Öneriler. *EKSEN Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 3(2), 58-71. <https://doi.org/10.58317/eksen.1172898>

Gürses, L. (2010). Kamusal Mal Olarak İçme Suyu Tedarikinde Alternatif Yöntemler. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Gümüşçü, O. (2018). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras. *Erdem Dergisi*. 75, 101-120.

Güven, M. A. (2024). Su Talebi Yönetimi: Türkiye Uygulaması (Tecrübeleri). (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güzel ve Tarihi Bir İlçemiz: Niksar. (1949, Mayıs 17). *Ulus*. Erişim Adresi: <https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1949-05-17/5>

Hardal, S. (2021). Kent Kimliğini Oluşturan Coğrafi Unsurların Değerlendirilmesi: Niksar Örneği (Tokat). *Turkish Studies-Social*. 16(2), 593-613. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.49777>

Hasol, D. (2010). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. İstanbul: YEM Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2003). *Sanayi ve İmparatorluk* (A. Ersoy, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Hobsbawm, E.J. (2013). *Devrim Çağı*. (B. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Höhmnn, R. (1992). Denkmale der Industrie - Museen der Industrie? *Museum und Denkmalpflege: Bericht über ein Internationales Symposium, Bodensee*, 30.5-1.6.1991 (s. 56–61). Münih: ICOM Alman Ulusal Komitesi.

ICOM. (2022). Museum Definition. Erişim Adresi: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>

ICOMOS. (1964). Anıtların ve Sit Alanlarının Korunması ve Restorasyonuna İlişkin Uluslararası Tüzük (Venedik Tüzüğü, 1964). Erişim Adresi: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0243704001536681730.pdf

ICOMOS. (1979). The Australia ICOMOS Guidelines for The Conservation of Places of Cultural Significance (The Burra Charter, 1979). Erişim Adresi: http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Burra-Charter_1979.pdf

ICOMOS. (2011). Endüstriyel Miras Alanlarının, Yapıların, Alanların, Peyzajların Korunması İçin ICOMOS-TICCIH Ortak İlkeleri (Dublin İlkeleri). Erişim Adresi: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf

ICOMOS. (2013). The Burra Charter The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance. (The Burra Charter, 2013). Erişim Adresi: <https://australia.icomos.org/publications/burra-charter-practice-notes/>

İkikat Tümer, E., Birinci, A., & Yıldırım, Ç. (2012). Ambalajlı Su Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Ankara İli Keçiören İlçesi Örneği. *Alinteri Journal of Agriculture Science*. 21(2), 11-19.

İç Piyasa Suya Doymuyor. (1984, Temmuz 24). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?basitArama=ayvaz&sayfaNo=189>

İlkin, S., & Tekeli, İ. (1998). *Türkiye’de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İller Bankası Genel Müdürlüğü. (1973). *Kuruluşundan Bugüne Kadar İller Bankası 1945-1973*. Ankara.

İller Bankası Genel Müdürlüğü. (1981). *İller Bankası 1981*. Ankara.

İstanbul Vakıf Memba Suları İşletme Müdürlüğünden. (1970, 19 Mayıs). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://www.gazetearsivi.com/gazete/milliyet2/1970-05-19/9>

Könez Ağzıküçük, İ. (2023). Giresun’da Bulunan Su Değirmenlerinin Gastronomi Rotası Olarak Değerlendirilmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

Kalay, G., & B. Ertürk, A. E. (2024). Zonguldak Kandilli Bölgesi Endüstriyel Mirasının Korunması ve Turizme Kazandırılması Bağlamında Bir Öneri. *Journal of Humanities and Tourism Research*. 14(2), 146-165.

Kandemir, Ö. (2013). Kültürel Miras Kapsamındaki Yapıların Çağdaş Yaklaşımlarla Müze İşlevine Adaptasyonları: “Yeni” Mekânsal Deneyimler. (Sanatta Yeterlilik Tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.

Kaplan, M. (2021). Kentsel Bellek Sürdürülebilirliğinin Endüstri Mirası Üzerinden Okunması. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Kapusuz, A. (1994). *Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Tokat, İlçelerimiz ve Bölgemiz*. Ankara: Gaye Matbaa.

Karakaya, G. (2025). Denizli Endüstri Mirası’nın Mekânsal İzleri: Haritalama ve Değerlendirme Çalışması. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Pamukkale.

Karakulak Kaynak Suyu İnternet Sayfası. (t.y.). Hakkımızda?. Erişim Adresi: <http://www.karakulakkaynaksuyu.com/Hakkimizda.html>

Karakuş, E. (2014). Bireylerin Su Tüketimi Tercihlerine Etki Eden Faktörler: Edirne İli Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Edirne Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Karakuş, E., Lorcü, F., & Demiralay, T. (2016). Ambalajlı Su Sektöründe Tüketici Tercihleri Ülkelerin Yakınlıklarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 17, 103-128. <https://doi.org/10.18092/ijeas.47348>

Karslı, H. (2015). *Niksar’da İz Bırakanlar, Niksar Üzerine Yazılar*. Sivas: Es-Form Ofset.

Kaşıkehan, Ö. (2005). Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme İle Şadırvanları. (Master Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kavut, İ.E., & Selçuk, H. E. (2022). Tarihi Endüstri Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesinde Parazit Mimari Kullanımı: Santral İstanbul ve Müze Gazhane. *MSGÜ Sosyal Bilimler*. 1(25), 198-220. <https://doi.org/10.56074/msgsusbd.1123845>

Kaya, S., Yerli, Ö., & Döner, S. (2015). Endüstriyel Alanların Endüstriyel Parklara Dönüşümü. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 3(2), 518-534.

Kayın, E. (2013). Endüstri Mirasına Yönelik Koruma Müdahalelerini Değerlendirme Ölçütleri ve Terkos Pompa İstasyonu. *Mimarlık Dergisi*. 370, 43-49. Erişim Adresi: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=384&RecID=3105#>

Kaynar, İ.S. (2014, Mayıs). Çene Suyu’nun Tarihi. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli.

Kazas, J. (2008). Endüstriyel Miras Kapsamındaki Alanların Kentsel Yenilemeyi Oluşturmadaki Rolünün İrdelenmesi “Ödemiş Örneği”. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Keçeli, M., & Doğan, C. (2023) Endüstri Mirasında Palimpsest İç Mekânların İstanbul Müze Örneklerinden İncelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam*. 8(3), 597-623. <https://doi.org/10.26835/my.1237341>

Kestane Su İnternet Sayfası. (t.y.). Neden Kestane Su?. Erişim Adresi: <https://kestanesu.com/project/neden-kestane-su/>

Kılıç, S. (2008). Küresel İklim Değişikliği Sürecinde Su Yönetimi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 39, 161-186.

Kıraç, A. B. (2023). Endüstri Mirası ve Koruma Yaklaşımı: Kavramlar, Örgütler ve Tüzükler. A. Aksoy ve D. Ünsal (Yay. haz.). *Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl?- Türkiye’den Deneyimler ve Tartışmalar* içinde (s. 547-560). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kıraç, B. (2001). Türkiye’deki Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmesi Konusunda Bir Yöntem Araştırması. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kitantik. (t.y.). Ayvaz Niksar Belediyesi Memba Suyu Şişesi. Erişim Adresi: https://www.kitantik.com/sozluk/Ayvaz-Niksar-Belediyesi-Memba-Suyu-Sisesi-CMK122_0z8kgljtjtiho6lw141j

Kona, S. (2015). Paşalimanı Un Fabrikası ve Yeniden İşlevlendirme. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Korkmaz, C. (2025). Edremit’in Zeytinyağı Üretim Hafızası ve Miras Bağlamında Selatin Zeytinyağı Fabrikası Koruma Projesi. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Kök, B. (2023). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Kapsamında Yapılan Sümerbank Fabrika Yerleşkelerinin Koruma Bağlamında İncelenmesi: Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Köksal, G. (2005). İstanbul’daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Köksal, G. (2012). Endüstri Mirasını Koruma ve Yeniden Kullanım Yaklaşımı. *Güney Mimarlık Dergisi*. 8, 18-23

Köksal, T. G., & Ahunbay, Z. (2006). İstanbul’daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri. *İTÜ Dergisi A:Mimarlık, Planlama, Tasarım*. 5(2), 125-136.

Kurtuluş, C. (2021). Su Mirası Bağlamında Kaynak (Memba) Sularının Mekânsal Planlama Kapsamında Değerlendirilmesi, İstanbul Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kuru, Ö. (2024). Yeniden İşlevlendirilen Gazhanelerin Toplumsal Bellek Bağlamında Değerlendirilmesi: İstanbul Hasanpaşa Gazhanesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Kültür Envanteri. (2025). Ayvaz Mozaikleri ve Yapı Kalıntısı, Niksar. Erişim Adresi: <https://kulturenvanteri.com/yer/ayvaz-mozaikleri-ve-yapi-kalintisi-niksar/#17.1/40.580021/36.953285>

Kürelî, E. (2013). Ankara Endüstri Mirasının (1925-1963) Belgelendirilmesi, Haritalandırılması ve Ön Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Lee, Y. (2020). Water Treatment Facilities as Civil Engineering Heritage from Guardian of Urban Sanitation to Symbol of Urban Colonial Modernity, in The Case Of Ttukdo (Seoul) Water Purification Plant. *Sustainability*. 12(2), 511. <https://doi.org/10.3390/su12020511>

Lepel, A. (2006). Changing the Function of Industrial Buildings: Survey. *Facta Universitatis-Series: Architecture and Civil Engineering*. 4(2), 71-84. <https://doi.org/10.2298/fuace06020711>.

Madran, E., & Kılınç, A. (2008). Endüstri Mirasının Korunması ve Değerlendirilmesi Atölye Sonuçları. *Korumada Yeni Tanımlar Yeni Kavramlar ‘Endüstri Mirası’*, Zonguldak 6-7 Nisan 2007. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası.

Madran, E., & Özgönül, N. (2005). *Kültürel Ve Doğal Değerlerin Korunması*. Ankara: Mimarlar Odası Yayınevi.

Mengü, G. P., & Akkuzu, E. (2008). Küresel Su Krizi ve Su Hasadı Teknikleri. *ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*. 5(2), 75-85.

Meral, Ş. (1938). *Tokat Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenat Vekâleti Yayını.

Mersin Büyükşehir Belediyesi Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Arşivi Meski Su Müzesi Tanıtım Broşürü. (t.y.). Erişim Adresi: <https://www.meski.gov.tr/pages/MuzeDetay.xhtml?muzeId=1>

MESKİ-Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası. (t.y.). Meski Su Müzesi. Erişim Adresi: <https://www.meski.gov.tr/pages/Muze.xhtml>

Mignot, C. (1994). *Architecture of the 19th Century*. Italy: Evergreen.

Miller, M. (2006). Bottle Water: Why Is It So Big? Causes for the Rapid Growth of Bottled Water Industries. (Honors Thesis, Texas State University-San Marcos, USA). Erişim Adresi: <https://digital.library.txst.edu/items/60f9beba-5d3b-4795-883b-7532336fe16b>

Muşkara, Ü., & Tunçelli, O. (2019). SEKA Kağıt Fabrikası Endüstriyel Mirasın Dijital Yöntemlerle Aktarılması. *Planlama*. 29(3), 247-258. 10.14744/planlama.2019.36002

Nart, D. (2015). İstanbul'da Endüstri Yapılarında Gerçekleşen Dönüşümlerin Mekânsal Açıdan İrdelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Nazik, C. (2021). İstanbul'daki Endüstriyel Miras Kapsamındaki Yapıların Müze Yapılarına Dönüştürülmesinin Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirliğe Katkısı. (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Niksar Ayvaz Suyu Her Derde Deva Gibidir. (1935, Ekim 30). *Son Posta*. Erişim Adresi: https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1935-10-30/4

Niksar Ayvaz Suyu Toplatılıyor. (2002, Haziran 1). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?basitArama=ayvaz&sayfaNo=18>

Niksar Belediyesi (2011). *Tarih, Tabiat, Kültür ve Turizm Kenti Niksar Kent Rehberi*. Tokat: Niksar Belediyesi Yayınları.

Niksar Belediyesi Arşivi

Niksar Belediyesi İnternet Sayfası. (t.y.). Nüfus. Erişim Adresi: <https://www.niksar.bel.tr/sayfa/nufus>

Niksar Belediyesi. (1988). *Niksar Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Niksar Belediyesi Yayınları-İki Nokta Yayıncılık.

Niksar Çok Canlı Bir Muhit. (1952, Ekim 22). *Vatan*. (Memleket Serisi No:44 Serili Tokat İlavesinde). Erişim Adresi: <https://www.wikilala.com/viewer/vatan-22-10-1952-141235/sayfa/8>

Niksar İmar Ediliyor. (1938, Temmuz 13). *Ulus*. Erişim Adresi: <https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1938-07-13/6>

Niksar, Çeşitli Mahsulü, Suyu, Elektriği Olan Bir Yurt Köşesidir. (1939, Mayıs 7). *Ulus*. Erişim Adresi: <https://www.wikilala.com/viewer/ulus-gazetesi-7-5-1939-148808/sayfa/6>

Niksar'da Ayvas Panayırı Kapandı. (1938, Ekim 21). *Son Posta*. Erişim Adresi: https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1938-10-21/5

Niksarda Ayvas Panayırı Bir Ay Sonra Açılıyor. (1938, Ağustos 21). *Son Posta*. Erişim Adresi: https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1938-08-21/5

Niksarda Ayvaz Suyu. (1935, Ekim 11). *Posta*. Erişim Adresi: https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1935-10-30/4

Niksarda Dokumacılığa Rağbet Artıyor. (1938, Ocak 28). *Son Posta*. Erişim Adresi: https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1938-01-28/5

Niksarlılar Memnun Başlıklı Kasaba Civarındaki Su Islah Edildi. (1939, Mayıs 9). *Vakit*. Erişim Adresi: <https://www.wikilala.com/viewer/vakit-gazetesi-9-5-1939-178669/sayfa/4>

- Orbaşlı, A. (2008). *Architectural Conservation: Principles and Practice*. Malden, MA: Blackwell.
- Ovink, H. (2020). Foreword by Henk Ovink. In C. Hein (Ed.). *Adaptive Strategies for Water Heritage: Past, Present and Future* (pp. vii-viii). Switzerland: Springer.
- Özkan Altınöz, M. (2020). *Sanayileşme ve Modernizm Türkiye'ye Sanayileşmeyle Gelen Modernin Mimari ve Kentsel Kültürü*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Öktem Erkartal, P. (2018). Endüstri Mirasının Dönüşümü: Almanya'dan Dört Farklı Örnek. *Yakın Mimarlık Dergisi*. 1(2), 66-75.
- Özcan, K. (2006). Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(1), 205-223.
- Özelmacı, C. (2024). Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Mirasının İncelenmesi: Bursa Dokuma Fabrikaları. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özen, H., & Sert, A. (2006). Karadeniz'de Unutulan Endüstri Mirası. *G.Ü. Müh. Mim. Fak. Dergisi*. 21(3), 499-508.
- Özer, İ. (2015). Tokat'ta İçme Suyu Temin ve Dağıtım Faaliyetleri (1923-1950). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 10(2), 11-29. <https://doi.org/10.19129/sbad.26>
- Öztürk, Ö. F. (2022). İstanbul'un Su Mirasının Korunması: Elmalı Barajı, Pompa İstasyonu, Arıtma Tesisi ve Bağlarbaşı Su Deposu Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Öztürk, S. S., & Koramaz, E. K. (2020). Endüstri Mirasının Yeniden İşlevlendirilmesi ve Londra Coal Drops Yard Alışveriş Merkezi Örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*. 3(1), 121-135.
- Özüdoğru, A. A. (2010). Adana'da Dokuma Sanayi Yapılarının Endüstri Mirası Kapsamında İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Palmer, M. (2008). Industrial Archaeology. In D.M. Pearsall (Ed.). *Encyclopedia of Archaeology* (pp. 1511-1521). New York: Academic Press.
- Palmer, M., & Neaverson, P. (1998). *Industrial Archaeology: Principles and Practice*. London: Routledge Press.
- Parlak, S. (2016). Orta Karadeniz'in Savunmasında Stratejik Öneme Sahip Bir Kale: Niksar Kalesi. *Sanat Tarihi Yıllığı*. 25, 105-148.
- Parlapan, G., Ecemiş Kılıç, S., & Efe Güney, M. (2023). İzmir Kenti ve Yakın Çevresinde Endüstriyel Miras Rotası Önerisi. *Ege Coğrafya Dergisi*. 32(1), 89-113. <https://doi.org/10.51800/ecd.1256253>

Pevsner, N. (1976). *A History of Building Types*. Princeton: Princeton University Press.

Pinterest. (t.y.). Niksar Ayvaz Belediyesi Momba Suyu. Erişim Adresi: <https://tr.pinterest.com/pin/139470919690217781/>

Prag-Bubenec Atık Su Arıtma Tesisi İnternet Sitesi. (t.y.). Burada Ne Var?. Erişim Adresi: <https://staracistirna.cz/co-je-zde-k-videni/>

Riegl, A. (1998). The Modern Cult of Monuments: Its Character and its Origin. In K.M. Hayes (Ed.). *Oppositions Reader: Selected Readings From a Journal for Ideas and Criticism in Architecture 1973-1984* (pp. 621-651). New York: Princeton Architectural Press.

Rix, M. (1955). Industrial archaeology. *The Amateur Historian*. 2(8), 225-229.

Saner, M. (2012). Endüstri Mirası: Kavramlar, Kurumlar ve Türkiye'deki Yaklaşımlar. *Planlama Dergisi*. 1-2(52), 53-66.

Selçuk, M. F. (2008). Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Severcan, Y. C. (2012). Endüstriyel Mirasın Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesine İlişkin Özelleştirme Yaklaşımları: Olanaklar ve Sorunlar. *Planlama*. 1, 40-46.

Sezer, S. (2013). Endüstri Yapılarının Yeniden İşlevlendirilme Sürecinde Aydınlatma Tasarımı: Ankara Cer Modern Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Sırmakeş Su İnternet Sayfası. (t.y.). Tarihçemiz. Erişim Adresi: <https://sirmakes.com.tr/>

Six, D., & Schaik, H. (2020). Foreword by Diederik Six and Henk van Schaik. In C. Hein (Ed.). *Adaptive Strategies for Water Heritage: Past, Present and Future* (pp. v-vi). Switzerland: Springer.

Smith, S. B. (2012). The Work of TICCIH. In J. Douet (Ed.). *Industrial Heritage Re-Tooled The TICCIH Guide to Industrial Heritage Conservation* (pp. 222-227). TICCIH.

Soğancı, N. M. (2001). Architecture as Palimpsest: Re-functioning of Industrial Buildings Within The Scape of Industrial Archaeology. (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Strabon. (2018). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika)*. (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Stratton, M. (2000a). Reviving Industrial Buildings: An Overview of Conservation and Commercial Interest. In M. Stratton (Ed.). *Industrial Buildings, Conservation and Regeneration* (pp. 8-30). London: Cambridge University Press.

Stratton, M. (2000b). Understanding The Potential: Location, Configuration and Conversation Options. In M. Stratton (Ed.). *Industrial Buildings, Conservation and Regeneration* (pp. 30-57). London: Cambridge University Press.

Su Hayattır. (1983, Kasım 23). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?basitArama=ayvaz&sayfaNo=192>

Su Kavgasına Niksar Suyu’da Katılıyor. (1984, Temmuz 19). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?basitArama=niksar&sayfaNo=61>

Su ve Şişeleme A.Ş. Niksar Tesisleri İşletmeye Açıldı. (1984, Ağustos 29). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?basitArama=ayvaz&sayfaNo=188>

Su ve Şişeleme Tesislerine Elemanlar Aranıyor. (1984, Ocak 5). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?basitArama=%C5%9Fi%C5%9Feleme&sayfaNo=23>

Sutestad, S., & Mosler, S. (2016). Industrial Heritage and Their Legacies: Memento Non Mori: Remember You Shall Not Die, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 225, 321-336. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.06.031>

Şener Boy, E. (2021). Niksar’da Türk Devri Mimari Eserleri. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şahin, D. H. (2017). Niksar Ayvaz Suyu, Su ve Şifa. *Z Dergisi*. Güz (2), 268-271.

Şahin, D. H. (2019). Niksar Ovası’nda Taban Suyu Seviyesi ve Kalitesinin Değişimi. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Şahin, D. H. (2024). Bir Kamu İşletme Örneği Niksar Ayvaz Suyu. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Universidad Empresarial De Costa (UNEM), Costa-Kosta Rika.

Şahin, M. G. (2011). Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesinde Bir Sanayi Yapısı Örneği: Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Şener, İ. E., & İpekoğlu, B. (2024). İzmir’de Endüstri Ekonomisi Olarak Halkapınar Su Pompa İstasyonu Binasının İstatistiklere Yönelik Değerlendirilmesi. *GRID-Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi*. 7(1), 84-124. <https://doi.org/10.37246/grid.1189350>

Şenol, C. (2022). Tokat’ın Sanayi ve Ticari Özellikleri. Celal Şenol (Yay. haz.). *Horoztepe’den Günümüze 6000 Yılda Tokat* içinde (s. 483-508). İstanbul: PA Paradigma Akademi Yayınları.

Şimşek, E. (2006). Endüstri Yapılarının Kültürel Miras Olarak İrdelenmesi ve Değerlendirilmesi: İzmir Liman Arkası Bölgesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Tetik Kanar, E. (2019). Ortaçağ’da Niksar. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü (HGM)- Ulusal Haritacılık Kurumu. (t.y.). Türkiye Mülkî İdare Bölümleri Haritası. Erişim Adresi: <https://www.harita.gov.tr/urun/turkiye-mulk-idare-bolumleri-haritasi/189>

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü (HGM)- Ulusal Haritacılık Kurumu. (t.y.). Tokat Mülkî İdare İl Haritası. Erişim Adresi: <https://www.harita.gov.tr/urun/tokat-mulk-idare-il-haritasi/325>

Tanyeli, G., Akatay S. H., Erdem, A., Paker, N., Kahvecioğlu, H., & Altun, C. (2012). Terkos Pompa İstasyonu Su Medeniyetleri Müzesi. *Arredamento Mimarlık*. 259, 70-77.

Tanyeli, G., Akatay, S.H., Erdem, A., Paker, N., Kahvecioğlu, H., & Altun, C. (2013). İstanbul Water Civilization Museum-Terkos Pump Station. Erişim Adresi: <https://www.miesarch.com/work/49>

Tarihi Koynunda Saklıyan Yer: Niksar. (1935, Eylül 22). *Ulus*. Erişim Adresi: <https://www.wikilala.com/viewer/ulus-gazetesi-22-9-1935-146805/sayfa/5>

Taşkın, T. (2009). Osmanlı Sakalarından Modern Sakalara: Ticarileşen Damacana Sektörü. *Memleket Siyaset ve Yönetim*. 4(10), 76-92.

Taşkın, Y. (2023). Antakya Patriği III. Macarius Seyahatnamesi'ne Göre Tokat'ın Hristiyan Ahalisi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7(3), 583-601. <https://doi.org/10.30692/sisad.1292100>

The Met Museum (Met Müzesi Koleksiyonu). (t.y.). Section of a Marble Mosaic Bathhouse Floor. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/470267>

The Spring House & Bottling Plant at Poland Spring. (t.y.). Erişim Adresi: <https://www.baharris.org/historicpolandspring/BottlingPlant/BottlingPlant.htm>

TICCIH. (2003). The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage/July, 2003. Erişim Adresi: <https://ticcih.org/about/charter/>

TICCIH. (2018). Sevilla Charter of Industrial Heritage. Erişim Adresi: <https://ticcih.org/sevilla-charter-of-industrial-heritage/>

Tokat Valiliği. (1973). *Tokat 1973 İl Yıllığı*. Ankara: Doğu Matbaacılık.

Tokat Valiliği. (1998). *Gelişen Tokat Sanayii*. Ankara: Semih Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.

Tokat Valiliği. (1998). *Tokat 1998 İl Yıllığı*. Ankara: Kayhan Ofset Matbaacılık.

Tokat Valiliği. (2007). *Tokat 2006 İl Yıllığı*. İstanbul: Renk Matbaası Basım ve Ambalaj San. Ltd. Şti.

Toprak, Ö., & Şahin, H. (2017). Niksar (Tokat) Yöresinin Jeodeğerleri. *Türkiye Jeoloji Bülteni*. 60(1), 129-143.

Torun, H., (2013). Representation of Signs Unconscious of History, *Middle-East Journal of Scientific Research*. 15(4), 461-468. <https://doi.org/10.5829/idosi.mejsr.2013.15.4.2310>

Torun, H., & Tanakıncı, O. (2012, Kasım). Tokat Niksar Ayvaz Mozaiklerinde Geometrik Göstergeler ve Renklerle Tarihin Okunması. *Tokat Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, s. 261-274. Tokat.

Tosun, B. Y. (2023). Akdeniz Bölgesi'nde Endüstri Mirası. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Tosun, M. (2005). *İçme ve Maden Suyu Sektör Araştırması*. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları.

Trinder, B. (1981). Industrial Archaeology in Britain. *Archaeology*. 34(1), 8-16. <http://www.jstor.org/stable/41726537>

Trinder, B. (2000). From FICCIM to TICCIH 2000: Reflections on 27 Years. *TICCIH Bulletin*.

Turan, İ. (2021). Niksar'ın Danişmendli Devleti Hakimiyetine Girmesi ve Bu Dönemde Niksar'da Meydana Gelen Bazı Siyasi Olaylar Hakkında. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 20(79), 1454-1464. <https://doi.org/10.17755/esosder.826275>

Tuzlakoglu, Ç. (2020). Ambalajlı Su Endüstrisinde Kaynaklara Dayalı Görüş Perspektifinden Rekabet Üstünlüğünün Dayanaklarına Dair Bir Çözümleme. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.

Tülücü, T. A. (2007). Adana Kenti Tarihi Endüstri Yapılarının Yapısal Analizi ve Korunması İçin Bir Yöntem Araştırması. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Türkoğlu, E. (2023, 30 Ocak). Belediye İşçilerinin Bulduğu Mozaikler Cam Kafesle Kapatılarak Sergileniyor. Anadolu Ajansı. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/anadolu-mozaigi/belediye-iscilerinin-buldugu-mozaikler-cam-kafesle-kapatilarak-sergileniyor/2801216#>

Türkyılmaz, A. (2010). *Dünya'da ve Ülkemizde Su-Su Yönetimi ve Mevzuatı*. Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği.

Uçkun, E. (2015). Niksar İlçesinin Turizm Potansiyeli. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Uğuryol, D. (2020). Hamidiye Suyu Tesislerine Ait Yapıların ve Çeşmelerin Günümüzdeki Durum ve Koruma Önerileri. *Sanat Tarihi Dergisi*. 29(2), 425-453.

UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi. (t.y.). Anadolu Türk Mirasının Erken Dönemi: Danişmend Hanedanlığı'nın Başkenti Niksar. Erişim Adresi: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6344/>

UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi. (t.y.). Geçici Listeler. Erişim Adresi: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/action=listtentative&order=states&state=tr>

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (t.y.). UNESCO Dünya Mirası Listesi. Erişim Adresi: <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnnya-Miras%C4%B1-Listesi>

Uyanık, H. (2020). Eskiçağ'da Niksar ve Çevresi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Kafdağı*. 5(1), 86-97.

Uysal, B. (2023). Türkiye'deki İlk Hidroelektrik Santrali-Tarsus HES'in Endüstri Mirası Kapsamında Değerlendirilmesi ve Koruma Önerilerinin Getirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mersin.

Uysal, M. (2018, Aralık). Endüstriyel Miras ve Turizm İlişkisinin Türkiye Turizm Planlaması Kapsamında Değerlendirilmesi. *I. Uluslararası Turizm ve Mimarlık Konferansı Bildiriler Kitabı* (s.324-338). Karabük Üniversitesi, Karabük.

Ünal, Ç. (2004). *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*. Erzurum: Aktif Yayınevi.

Van Lennep, H. J. (1870). *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor* (Vol. II). London: John Murray. Erişim Adresi: <https://archive.org/details/Travel1870VanLennep/page/n361/mode/2up>

Winter, J. A. (1970). *Industrial Architecture: A Survey of Factory Building*. London: Studio Vista.

Yücel Batmaz, N., & Biçici, G. (2021). Türkiye'de Somut Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırıkkale-Delice Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. 4(1), 97-110. <https://doi.org/10.33712/mana.827589>

Yalçın, H. (2010). Niksar İlçesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yarcı, G. (2022). İlkçağ'dan Bugüne Tokat Tarihi. Celal Şenol (Yay. haz.). Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat içinde (s. 23-66). İstanbul: PA Paragdim Akademi Yayınları.

Yayar, R., & Arslan, D. (2021). Niksar İlçesinin Yerel Kalkınma Açısından Cittaslow Üyelik Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 24(2), 582-596.

Yazar, T., Çelemoğlu, Ş., Bahar, B., Yiğitpaşa, D., & Dülger, Ö. (2022). Niksar Kalesi 2021 Yılı Kazısı. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 7, 66-99. <https://doi.org/10.47702/sema.2022.24>

Yerleştirilen Göçmenlerle Niksarın İstihsal Vaziyeti Genişletildi. (1935, Aralık 20). *Son Posta*. Erişim Adresi: https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1935-12-20/4

Yıldırım, N. (2007). Endüstri Arkeolojisi Kavramı ve Tire’de Bulunan Endüstri Yapılarının Endüstri Arkeolojisi Kapsamında İncelenmesi, Yeni İşlev Önerileri. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yıldız, C. (2019). Endüstriyel Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesinin Museum Der Arbeit (Almanya) ve Santral İstanbul (Türkiye) Örneği Üzerinden Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yıldız, S. (2023). 2387 Numaralı Nüfus Defterine Göre Niksar Mahalle Nüfusunun Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Yiğitpaşa, D., Yazar, T., Çelemoğlu, Ş., & Bahar, B. (2022). 2021 Yılı Niksar Kalesi Kazısı Seramik Buluntularında Kap Tipleri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 8(14), 25-56. 10.31765/karen.1067032

Yürüdür, E. (2009). *Niksar Şehir Coğrafyası*. Konya: Çizgi Kitabevi.

EKLER

EK A. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi İle İlgili Dokümanlar ve Arşiv Belgeleri

Ek-A.1: Niksar Ayvaz Memba Suyu Devlet Yatırım Programı Belgesi Sayfa 1 ve Sayfa 2 (Niksar Belediyesi Arşivi)

TOPLAMA TARİHİ : 19/4/1982
KARAR TARİHİ : 19/4/1982
KARAR SAYISI : 15
TOPLANTIYA HAZIR
KURULUSLAR :

Belediyemizin Ayvaz Memba Suyu Plastik İşleme Tesisi Bakanlar Kurulunun 19.7.1977 tarih ve 7/13638 sayılı kararı ile Devlet yatırım programına alınmış bulunmaktadır. Projenin tamamlanması ilker Başkanın Genel Müdürlüğünce finansman edilmesi gerektiği halde ilkimizin içinde bulunduğcu döviz darlığına nedeniyle ille süresi içerisinde gerçekleştirilememiştir. Bu durumda yatırıma uzun yıllar daha kaynak yeterliliğinden bitirilemeyeceği gerçeği karşısında tesis işletme ve Ayvaz Suyunun dış ilkelere pazarlanmasında komusunda 25 yıl süre ile işletme hakkının 1500 sayılı yasanın 19. maddesinin 4/a fıkrası gereğince ve 2490 sayılı yasanın bu gürdüğü kurallara uygun şekilde ihaleye çıkarılması hakkındaki Niksar Kaymakamı ve Belediye Başkanı

15.4.1982 tarihli Önergisi neolite olunda ve yapılan görüşme sonucunda ; Genel Kurulca : İlkimizin doğal kaynaklarından biri olan Ayvaz Fesha Suyunun dünya standartlarına uygun taranda plastik şişelerde ambalajlanıp yurt dışına ihraç edilerek önemli ölçüde döviz sağlanmasında yönelik plastik işleme tesisi Bakanlar Kurulunun 19.7.1977 tarih ve 7/13638 sayılı kararıyla kabul edilerek 7700200040 proje numarası ile yatırım programına alınmıştır. Ayrıca 1981 yılı programının genel teyvik tablosunda "İmalat" bölümünde A. dnda B. maddesi gereği olarak 5 Ajuston 1981 tarih ve 1970 sayılı " Teyvik Belgesi " ile desteklenmiş bulunmaktadır.

Tesis yılda 1,5 litrelik plastik (P.A.C.) şişelere doldurulup 15.000.000, şişe suyu yurt dışına ihraç suretiyle yılda yaklaşık net 2.000.000 Dolar döviz kazandırılmaktadır.

Projenin tamamlanması ilker Başkanın Genel Müdürlüğünce finansman edilmesi yıllık programlarda yer alınması ra'ıson bu destek istenilen zaman ve düzeyde yeterince sağlanamamıştır.

Tesisin ana fabrika binası inşaatı her yıl yatırım programı ile ayrılan yeterli ödeneklerle sürdürülmekte olup; dış makina alması ile ilgili olarak ilker Başkanın Genel Müdürlüğünce 6.11.1979, 14.1.1980, ve 2.10.1980 tarihlerinde üç kez ihale açılmış, her üç ihale de döviz yeterliliği sebebi ile mukaveleyle bağlanamamıştır.

Tesis için gerekli dış makina almasının yapılmasında nedeni ile proje aradan beş yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen hala üretime geçmemiştir. Tesisin Devlet Kaynakları ile daha uzun yıllar bitirilemeyeceği gibi sanayinin geçmesi proje maliyetini de önemli ölçüde artırmaktadır. Ayrıca tesisin bitirilip, üretime geçildiği varsayılma hile, pazarlama aşamasında dünya su piyasasında belediyemizi büyük sorunların beklediği kuşkusudur.

İşkilenen olumsuz koşullar karşısında tesisin inşaat ve dış makina alması komusundaki finansman ihtiyacı, gerekse pazarlama sorunlarına göre önüne alındığında ; Belediyemizin güçlü finansman kaynaklarına ve pazarlama olanaklarına göre gerekli başka firma ve kuruluşlarla işbirliği yapma sorumluluğu aklara bir yol almaktadır.

Bu durumda 1980 Sayılı Belediye Yasanının 19. maddesinin 4/a fıkrası gereğince Ayvaz Fesha Suyu Plastik İşleme Tesisinin tamamlanarak 25 yıl süre ile işletilmesine ilişkin İHTİYAS hakkının 2490 sayılı yasa hükümlerine uygun şekilde tasarruflamak suretinde süre ve işleri Bakanlığının uygun görüşü alınarak suretiyle Belediye Başkanınca ihaleye çıkarılmasına oy birliği ile karar verildi.

Niksar Belediye Meclisi
Başkanı

Meclis Başkanı

Meclis Katiibi

Fahri İleri vd.

Ek-A.2: Niksar Ayvaz Memba Suyunun Kullanma Hakkının İhaleye Çıkartılması ile İlgili Encümen Kararı (Niksar Belediyesi Arşivi)

T.C.
Niksar Belediyesi
Encümen Kararı
Sayı: 1088

Konu: Ayvaz Memba Suyunun kullanma hakkının ihaleye çıkarılması hk.

Belediyemiz Ayvaz Memba Suyu Plastik Şişelme Tesisinin ikmal edilerek suyun yurt dışına pazarlanması konusunda 25 yıl süre ile imtiyaz hakkının 1580 sayılı yasanın 19. maddesinin 4/A fıkrası gereğince ihaleye çıkarılmasına dair Belediye Meclisinin 19.4.1982 tarih ve 15 sayılı kararı ile kararlaştırılmıştır.

Bu uygulamanın yasalara uygun olup, olmadığının belirlenmesi için İçişleri Bakanlığına yapılan başvuru üzerine, İçişleri Bakanlığı Başhukuk Müşavirliğinin 27.5.1982 tarih ve 81- 106/847 sayılı raporu ile uygulamanın yasal olduğu belirlenmiş ve sonuç İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğünün 7/6/ - 1982 tarih ve işlemler r 521-82 - 305 - 17/8211 sayılı yasaları ile ve Tokat Valiliği kanalı ile Belediyemize ulaşmış bulunmaktadır.

Bu durumda 19/4/1982 tarih ve 15 sayılı Meclis Kararına ictinaden Ayvaz Memba Suyunun dış ülkelere pazarlanması için bu suya ilişkin imtiyaz hakkının 25 yıl süre ile ve 1580 sayılı yasanın 19. maddesinin 4/A fıkrasına, 2490 sayılı yasanın 31. maddesine göre Kapalı Zarf Usulü ile artırmaya çıkarılmasına, Artırmanın 14.7.1982 günü saat 15.00 de Belediye salonunda Encümen husurunda hazırlanacak gartnemeye uygun şekilde yapılmasına karar verildi. 21/6/1982

Kaymakam

Yazı İşl.Md.

Hesap İşl.Md.

Fen İşl.Md.

Ek-A.3: 14 Temmuz 1989 Tarih ve 29 Sayılı İhale Sonuç Kararı (Niksar Belediyesi Arşivi)

T. C.
NİKSAR BELEDİYESİ

İHALE KARARI

KARAR TARİHİ : 14. Temmuz.1982

KARAR NO. : 29

Belediye Meclisinin 19/4/1982 tarih ve 15 ve yine Belediye Encümeninin 21/6/1982 tarih ve 1088 sayılı kararı ile Ayvas Kemba Suyu Plastik Şişeleme Tesisinin ihmal edilerek suyun yurt dışına pazarlanması 25 yıl süre ile imtiyaz hakkının 1580 sayılı yasanın 19. maddesinin 4/A fıkrasına göre 1,5 litrelik şişe suyu başına 1/100 sterlin'i ihraç tarihindeki kur üzerinden tekabül eden Türk Lirası ~~ödenmesi işi~~ 2490 sayılı kanunun 31. maddesi gereğince Kapalı Zarf Usulü ile artırmaya çıkarılmış ve ihale günü olan 14/7/1982 günü saat 13.00 de Komisyonumuz toplanarak ihale saatinden 1 saat evveline kadar verilen teklif mektubunu almıştır.

Verilen işbu teklif mektubu bir kişi tarafından verildiği, komisyonumuzca açılarak kamu hükümlerine uygun bir şekilde teklifte bulunduğu ve teklifi veren şirketin tutanaklara ismen geçildiği anlaşılmış olmakla Elmadag-İstanbul Cumhuriyet od. Hava palas No: 135/2 de kamuni ikametgahı gösterilen Su ve Şişeleme Sanayii A.Ş. ihraç olunacak 1,5 litrelik Ayvas Kemba Suyu Şişesi için muhammen bedel olarak gösterilen 1/100 sterlini aynen teklif mektubundada verdiği anlaşılmıştır.

Komisyonumuzca yapılan tetkikte teklif edilen 1,5 litrelik şişe suyu başına 1/100 sterlini ihraç tarihindeki kur üzerinden tekabül eden Türk Lirası ~~ödenmesi~~, bu fiat haddilayık ve uygun bulunmakla beraber adı geçen şirketin bu işi yapabilecek ehliyete hais olduğu ibraz eylediği belgelerden anlaşılmış olduğundan şartnamesinde yazılı şartlarla 2490 sayılı kanunun hükümlerine göre ihalesine ve keyfiyetin Belediye Başkanlık Makamının onayına sunulmasına karar verildi.

Komisyon Başkanı
Niksar Kaymakamı

Üye
Yazı İşl. Md.

Üye
Hesap İşl. Md.

Üye
Fen İşl. Md.

Belediye Başkanı

Ek-A.4: İmtiyaz Sözleşmesi Sayfa 1-2-3-4 (Niksar Belediyesi Arşivi)

23 MAYIS 1983

T.C. İRKHİYE CUMHURİYETİ

NIKSAR NOTERLİĞİ
R N E K

Yev. No:

T.C.
NIKSAR

NOTERİ

2. İHTİSASİ KURULUŞ

Buğu plastik şişeleme tesisi için 1980 sayılı Belediye meclisi kararına ilişkin olarak 1/4 hektar arazi 1/25 (yiridibek) 1/100 (yüz) 1/200 (ikiyüz) 1/400 (dört yüz) 1/800 (sekiz yüz) 1/1600 (on altı yüz) 1/3200 (otuz iki yüz) 1/6400 (altmış dört yüz) 1/12800 (on iki bin sekiz yüz) 1/25600 (on iki bin kırk dört yüz) 1/51200 (on iki bin dokuz yüz) 1/102400 (on iki bin dokuz yüz) 1/204800 (on iki bin dokuz yüz) 1/409600 (on iki bin dokuz yüz) 1/819200 (on iki bin dokuz yüz) 1/1638400 (on iki bin dokuz yüz) 1/3276800 (on iki bin dokuz yüz) 1/6553600 (on iki bin dokuz yüz) 1/13107200 (on iki bin dokuz yüz) 1/26214400 (on iki bin dokuz yüz) 1/52428800 (on iki bin dokuz yüz) 1/104857600 (on iki bin dokuz yüz) 1/209715200 (on iki bin dokuz yüz) 1/419430400 (on iki bin dokuz yüz) 1/838860800 (on iki bin dokuz yüz) 1/1677721600 (on iki bin dokuz yüz) 1/3355443200 (on iki bin dokuz yüz) 1/6710886400 (on iki bin dokuz yüz) 1/13421772800 (on iki bin dokuz yüz) 1/26843545600 (on iki bin dokuz yüz) 1/53687091200 (on iki bin dokuz yüz) 1/107374182400 (on iki bin dokuz yüz) 1/214748364800 (on iki bin dokuz yüz) 1/429496729600 (on iki bin dokuz yüz) 1/858993459200 (on iki bin dokuz yüz) 1/1717986918400 (on iki bin dokuz yüz) 1/3435973836800 (on iki bin dokuz yüz) 1/6871947673600 (on iki bin dokuz yüz) 1/13743895347200 (on iki bin dokuz yüz) 1/27487790694400 (on iki bin dokuz yüz) 1/54975581388800 (on iki bin dokuz yüz) 1/109951162777600 (on iki bin dokuz yüz) 1/219902325555200 (on iki bin dokuz yüz) 1/439804651110400 (on iki bin dokuz yüz) 1/879609302220800 (on iki bin dokuz yüz) 1/1759218604441600 (on iki bin dokuz yüz) 1/3518437208883200 (on iki bin dokuz yüz) 1/7036874417766400 (on iki bin dokuz yüz) 1/14073748835532800 (on iki bin dokuz yüz) 1/28147497671065600 (on iki bin dokuz yüz) 1/56294995342131200 (on iki bin dokuz yüz) 1/112589990684262400 (on iki bin dokuz yüz) 1/225179981368524800 (on iki bin dokuz yüz) 1/450359962737049600 (on iki bin dokuz yüz) 1/900719925474099200 (on iki bin dokuz yüz) 1/1801439850948198400 (on iki bin dokuz yüz) 1/3602879701896396800 (on iki bin dokuz yüz) 1/7205759403792793600 (on iki bin dokuz yüz) 1/14411518807585587200 (on iki bin dokuz yüz) 1/28823037615171174400 (on iki bin dokuz yüz) 1/57646075230342348800 (on iki bin dokuz yüz) 1/115292150460684697600 (on iki bin dokuz yüz) 1/230584300921369395200 (on iki bin dokuz yüz) 1/461168601842738790400 (on iki bin dokuz yüz) 1/922337203685477580800 (on iki bin dokuz yüz) 1/1844674407370955161600 (on iki bin dokuz yüz) 1/3689348814741910323200 (on iki bin dokuz yüz) 1/7378697629483820646400 (on iki bin dokuz yüz) 1/14757395258967641292800 (on iki bin dokuz yüz) 1/29514790517935282585600 (on iki bin dokuz yüz) 1/59029581035870565171200 (on iki bin dokuz yüz) 1/118059162071741130342400 (on iki bin dokuz yüz) 1/236118324143482260684800 (on iki bin dokuz yüz) 1/472236648286964521369600 (on iki bin dokuz yüz) 1/944473296573929042739200 (on iki bin dokuz yüz) 1/1888946593147858085478400 (on iki bin dokuz yüz) 1/3777893186295716170956800 (on iki bin dokuz yüz) 1/7555786372591432341913600 (on iki bin dokuz yüz) 1/15111572745182864683827200 (on iki bin dokuz yüz) 1/30223145490365729367654400 (on iki bin dokuz yüz) 1/60446290980731458735308800 (on iki bin dokuz yüz) 1/120892581961462917470617600 (on iki bin dokuz yüz) 1/241785163922925834941235200 (on iki bin dokuz yüz) 1/483570327845851669882470400 (on iki bin dokuz yüz) 1/967140655691703339764940800 (on iki bin dokuz yüz) 1/1934281311383406679529881600 (on iki bin dokuz yüz) 1/3868562622766813359059763200 (on iki bin dokuz yüz) 1/7737125245533626718119526400 (on iki bin dokuz yüz) 1/15474250491067253436239052800 (on iki bin dokuz yüz) 1/30948500982134506872478105600 (on iki bin dokuz yüz) 1/61897001964269013744956211200 (on iki bin dokuz yüz) 1/123794003928538027489912422400 (on iki bin dokuz yüz) 1/247588007857076054979824844800 (on iki bin dokuz yüz) 1/495176015714152109959648889600 (on iki bin dokuz yüz) 1/990352031428304219919297779200 (on iki bin dokuz yüz) 1/1980704062856608439838595558400 (on iki bin dokuz yüz) 1/3961408125713216879677191116800 (on iki bin dokuz yüz) 1/7922816251426433759354382233600 (on iki bin dokuz yüz) 1/15845632502852867518708764467200 (on iki bin dokuz yüz) 1/31691265005705735037417528934400 (on iki bin dokuz yüz) 1/63382530011411470074835057868800 (on iki bin dokuz yüz) 1/126765060022822940149670115737600 (on iki bin dokuz yüz) 1/253530120045645880299340231475200 (on iki bin dokuz yüz) 1/507060240091291760598680462950400 (on iki bin dokuz yüz) 1/1014120480182583521197360925900800 (on iki bin dokuz yüz) 1/2028240960365167042394721851801600 (on iki bin dokuz yüz) 1/4056481920730334084789443703603200 (on iki bin dokuz yüz) 1/8112963841460668169578887407206400 (on iki bin dokuz yüz) 1/16225927682921336339157774814412800 (on iki bin dokuz yüz) 1/32451855365842672678315549628825600 (on iki bin dokuz yüz) 1/64903710731685345356631099257651200 (on iki bin dokuz yüz) 1/129807421463370690713262198515302400 (on iki bin dokuz yüz) 1/259614842926741381426524397030604800 (on iki bin dokuz yüz) 1/519229685853482762853048794061209600 (on iki bin dokuz yüz) 1/1038459371706965525706097588122419200 (on iki bin dokuz yüz) 1/2076918743413931051412195176244838400 (on iki bin dokuz yüz) 1/4153837486827862102824390352489676800 (on iki bin dokuz yüz) 1/8307674973655724205648780704979353600 (on iki bin dokuz yüz) 1/16615349947311448411297561409958107200 (on iki bin dokuz yüz) 1/33230699894622896822595122819916214400 (on iki bin dokuz yüz) 1/66461399789245793645190245639832428800 (on iki bin dokuz yüz) 1/13292279957849158729038049127966

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

NİKSAR NOTERLİĞİ

Yev. No:

T.C.

NİKSAR

NOTERİ

Anı Çizmek

Harc

Damga

D. Kağı

Noter

Yaz

Diger

Yekden

Şuylar 2

Şu iliraceti'deki artıg lnr 'dede' ile su ve şipelenes se'ayılı A.Ş. devir edilmek üzere 2 1/2'lik, suyu A.Ş. yetekli olmanca hali'de; Şu miktir delediyi ile Su ve Şipelenes se'ayılı A.Ş. tarafından yapılacak Şelol bir a'şınca ile ve part-Şamedeki şelol h'ükümleri uygu' olmanca h'alk ihtiyacı olarak e'le su 0,1 1/2'lik, suyu' serbest olmanca h'alk ihtiyacı k'ogulları ile artırılabılır.

2)-Şuylar şelol'atları'a göre ihtiyacı duyulacak ve şipelenes için gerekli olabilecek şipelenes ve şelol'atları'a göre tesbit edilecek çevre k'ul'at'ına h'udu du delediyi m'ülkiyetinde bulund'atlar ile gerektiğinde başka k'isi ve kurumlar at t'ap'amas m'oller delediyeye k'om'at'at'ına veya k'ul'at'ına h'alki tesbit edilecek Şu ve Şipelenes se'ayılı A.Ş. devir edilecektir.

3)-Su ve Şipelenes se'ayılı A.Ş. bu al'at'ı ve b'it'alarını şipelenes tesbiti an'acı d'ar'ında k'ul'at'ı'ınca.

4)-Su ve şipelenes se'ayılı A.Ş. bu al'at'ı içinde şipelenes tesbiti için şev'at' (Şu şipelenes tesbiti ve şipelenes tesbiti har'ig) tesbitleri ile ve tesbitine ile gerekli se'ayili şipelenes ve şelol'at'ları'a göre k'ol'at'ı yapmak ve yapılacak iş'e at ve tesbiti'a Türkiye'de gerekli şelol'at' ve kurulları uygu' tar'at'ı tesbiti şipelenes tesbitiye k'ol'at'ı ve şev'at'ıdır.

5)-Tesbit, in tiyes şelol'at'ı an'acı'da şipelenes tesbiti'de Şu iliraceti ile su ve şipelenes se'ayılı A.Ş. devir-Şu iliraceti'de f'abrike b'it'at'ı, şev'at'ı ve şev'at'ı tesbitleri ile çevre şipelenes ve şelol'at'ları'a göre k'ol'at'ı yapmak ve yapılacak iş'e at ve tesbiti'a Türkiye'de gerekli şelol'at' ve kurulları uygu' tar'at'ı tesbiti şipelenes tesbitiye k'ol'at'ı ve şev'at'ıdır.

[illegible][illegible]

Ek-A.5: İmtiyaz Sözleşmesi Sayfa 5-6-7-8 (Niksar Belediyesi Arşiv)

[illegible]

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

NİKSAR NOTERLİĞİ

23 Mayıs 1983

Yay. No:

T.C.

NİKSAR

NOTERİ

Maddesi 6

Hicbir hak ve teminat talebi ile bulunmaz.
20-İntişay süresi olan 25 yılı içinde icra edilemeye
"4" uygun olarak süresi ve bu süresinde "4" ile
kabul edilmiş tevbitt edilecek paraları süresi
intişay süresi içinde teslim edilir. "4" ile süresi
olduğu takdirde süresi olan 19. maddede geçirdiği.
21-Veris iptal edilebilir. "4" ile süresi teslimler
teminat kabul edilerek teminat ile ilgili edilir.
22-İçerü intişay süresinde "4" ile teslim edilecek
malikar da "4" ile süresi teslim edilir.

Süresi olan "4" ile süresi teslim edilir. "4" ile
BURASININ BURASININ BURASININ BURASININ

22 maddesinde olan "4" ile süresi intişay süresinde
teraf laraç olan kabul edilmiştir. "4" ile süresi
ve süresi teslim edilir.

Milikarın süresi olan "4" ile süresi teslim edilir.
teminat olan "4" ile süresi teslim edilir.

YASALARI

"4" ile süresi teslim edilir. "4" ile süresi teslim edilir.
"4" ile süresi teslim edilir. "4" ile süresi teslim edilir.
"4" ile süresi teslim edilir. "4" ile süresi teslim edilir.

YASALARI BURASININ

YASALARI

YASALARI BURASININ

YASALARI BURASININ

YASALARI BURASININ

YASALARI BURASININ

[illegible]

T.C.
FÜRKİYE CUMHURİYETİ

NİKSAR NOTERLİĞİ

Yev. No:

23 Mayıs 1993

T.C.

NİKSAR

NOTERİ

değeri vergisini "1 müktesidatlı kade" olan "1 U" nite
ran.

"1 doküman" ile ilgili olarak "1" yıla kadar "1" yıla
Ug" nite parantezi "1" 23.5.1993

"1. SAN" TÜRKE

Anıl Orazak

Harç

Danga

D. Kâğıt

Noter

Yeni

Gözet

Yekûn

Ek-A.6: Teşvik Belgesi 1981 (Niksar Belediyesi Arşivi)

[illegible]

T.C.
BAŞBAKANLIK
TEŞVİK VE UYGULAMA DİREKTİBİ BAŞKANLIĞI

TEŞVİK BELGESİ

Teşviklerle ilgili belgelerden bahtsızlar hususunda haklı bir sebebe dayanmaksızın gerekli işleri yerine getirilmemesi halinde Başbakanlık Teşvik ve Uygulama Dairesi Teşvik tedbirlerini kısmen veya tamamen kaldırmalıdır ya da yeni şartları koyabilmelidir.

Belge No: 7990
Tarih : 5 Ağustos 1981

Niksar Belediyesi

(ATAY Namba Suyu Plastik Şişeleme Tesisi Adına)'nın Dairemize (29.6.1981-18276) tarih ve sayılı müracaatıyla tevdi ettiği yatırım projesi incelenmiş ve müsbet mütalaa edilerek teşvikine karar verilmiştir. Yatırım hakkında malûmat ve hususiyetine ait değerler aşağıda kaydedilmiştir.

YATIRIM HAKKINDA MALUMAT :

1. Müracaatı yanan firma veya şahısların ismi ve adresleri:
Ayras Namba Suyu Plastik Şişeleme Tesisi Adına Niksar Belediyesi
Niksar-TOKAT Belediyesi Başkan:
2. Yatırımı yapacak firma ve kuruluşların ismi ve adresi :
Niksar Belediyesi Ayras Namba Suyu Plastik Şişeleme Tesisi
Niksar-TOKAT
3. Yatırımın nevi (Komple yeni yatırım, tevdi, tamamlama, yenileme, kalite düzeltme, der. bõşar. gõderme):
Komple Yeni Yatırım
4. Yatırımın yapılacağı yer : Niksar-TOKAT
5. Yatırımın mevzuu : Namba suyu plastik şişeleme tesisi
6. Yatırımın Pİlas ve Programlardaki yeri : 1981 Yılı Prog. G.T.T. III. Bölüm A. Gıda S. M.e.

KARAKTERİSTİK DEĞERLER :	
7. Yatırım Toplamı	: 250.000.000,-TL
a. Sabit Yatırım (Toplam)	: 210.900.000,-TL
Kuruluş ve Proje Giderleri	: 200.000.000,-TL
Arazi ve Arasın Bedeli	: 1.500.000,-TL
Bina ve Diğer İnşaat Giderleri	: 10.000.000,-TL
Makina ve Teçhizat Miktarı	: 100.000.000,-TL
Gümrük Vergi ve Resimleri	: 90.000.000,-TL
Diğerleri	: 9.300.000,-TL
.....	
b. İşletme Sermayesi	: 40.000.000,-TL
8. Yatırım Finansman (Toplam)	: 250.000.000,-TL
a. Cekaynaklar (Toplam)	: 64.000.000,-TL
Öz Sermaye	: 64.000.000,-TL
Fon Birikimi	: -
.....	
b. Termin Edilecek Krediler (Toplam)	: 96.000.000,-TL
Uzun veya Orta Vadeli İş Kredileri	: 72.000.000,-TL
Kısa Vadeli İş Kredileri	: -
İşletme Kredileri	: 24.000.000,-TL
Döviz Kredileri	: -
Diğer Krediler	: -
.....	
c. Faydalanılan Tevhitler (Toplam)	: 90.000.000,-TL
Gümrük Muafiyeti	: 90.000.000,-TL
Gümrük Takattindirmesi	: -
.....	
9. Yatırım İçin Lüzumlu Döviz Miktarı	: 800.000 \$ (1 \$=115,00 TL)
10. İmalat veya İş Kapasitesi (Müteskip 4 sene için) :	
150.000.000 adet/yıl Plastik Şişe (PVC)(1,5 l)lik	
Üretimi ve doldurulması	
11. Kurulu Güç (KVA)	: 300
12. İşletim (İşit)	: 3
13. İşletimdeki Tahribi Döviz Bütçesi ve Maliyeti Nisabı (Müteskip 5 sene için) :	

14. Taahhüt Edilecek Bütçecik Miktarı:		(Müktesip 5 sene için Dolar olarak)		
1981	1984	1985	1986	1987
6.500.000 ₺	6.500.000 ₺	6.500.000 ₺	6.500.000 ₺	6.500.000 ₺

Bu yılın bütçesi % 100'e oranında 5 yıl süreyle 32.500.000 US \$'lık bütçesiz taahhüt edilmektedir.

15. Yatırma Başlama Muddeti :
16. Yatırma Muddeti :

Başlama	: Yatırma başlanmıştır
Bitiş	: 1982 Yılı 1.Yazına
17. Önal Şartlar :

	: 1-Yatırım % 40'a 5 ödemeklerden kararlaştırılmıştır.
--	--

2-İla.Haddede belirtilen yıl ve miktarlarda dış yatırım geliri taahhüt edilmemektedir.

TANINAN TEDVİKLER: 1-Yatırma indirimi;§ 60(Üniversite) 2-Ölümük Kurafiyet;§ 100 (Üniversite)Turt içinde üretilmediği Yerli mal Duvun belgesi ile belirlenen yatırım mali makina ve tesislerin ithalinde 6/12585 sayılı Kararnama gereğince) 3-Faiz Parkı İndirimi:Bü yatırmda kullanılacak uzun ve orta vadeli yatırım kredisine ikras sülesinecinia yapıldığı tarihinde yörürülükte bulunan Bakanlar Kurulu Kararında belirtilen nisbet üzerinde uygulanır. 4-Vergi, Resis ve Mary istisnası:Bu yatırmada kullanılacak yatırım kredisine ikras sülesinecinie yapıldığı tarihinde yörürülükte bulunan Bakanlar Kurulu Kararı gereğince) 5-Kurumların emniyet mektupları ile emniyet mektuplarında belirtilen yatırımlara Kalkinma Planını ve 12)emsi Programına uygun veyokendardaki tesvikiyeler neydelemeye ikras bulundugunda glider mektebi, tatilist işçi yapısındaki mdrnatraklar Davranmsa renti verilmek olarak namer ilere alınarak diğer mdrnatraklar akras dierine tanzim edilmigt.

Ek-A.7: Geçici Kabul Tutanağı Sayfa 1-2-3 (Niksar Belediyesi Arşivi)

T. C.
YOKAT İLİ
BAŞKANLIĞI MÜDÜRLÜĞÜ

Büro : Yönlüler.
Sayı : 1430 Dörya : 20
Konu : Teknik eleman.

TOKAT
16 NİHAZ 1983

BİLENTİYE BAĞKANLIĞINA
MEYDAN

İlgi : a) 7.6.1983 gün ve 60.Fen.İşl.M.4/140 sayılı yazınas,
b) 6.6.1983 gün ve 60.Fen.İşl.M.4/135 sayılı yazınas;

İlgi (a) ve (b) deki yazınasda Ayvas Suzy Sigelome tasini in-
gastı tasfiye edilmekte olduğu ve bu medenle MÜDÜRLÜĞÜNDEN Teknik
eleman istenilmektedir.

Anılan işler için ingast MÜHENDİSİ Salih Sengün görevlendiril-
miştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

T. C.
BAYINDIRLIK BAKANLIĞI

Dosya :
Sayı :

İNŞAAT İÇİNE ALT

TASVİT

TEKİR KABUL TUTANAĞI

O. M. - 72

[illegible]

Ek-A.8: 06.11.1981 tarihli Tokat-Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu Tesislerinde Görevli Personele 01.03.1981-28.02.1982 Tarihleri Arasında Fazla Çalışma Yaptırılması ve Fazla Çalışma Ücreti Ödenmesi Başlıklı Belge, Sayfa 1 ve Sayfa 2 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1981, Fon Kodu: 30.18.1.2)

		T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ				
Özel No:		Tarih				
Sayı	8/3777	6/11/1981				
		Gizlilik Derecesi				
Özet:						
030	18	01	02	437	380	9

İçişleri Bakanlığı (1836)
Tokat-Niksar Belediyesi Ayvaz
Membra Suyu Tesislerinde görev
personelerine fazla çalışma yaptırıl-
ması.

Ek-A.9: 06.11.1981 tarihli Tokat-Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu Tesislerinde Görevli Personele 01.03.1981-28.02.1982 Tarihleri Arasında Fazla Çalışma Yaptırılması ve Fazla Çalışma Ücreti Ödenmesi Başlıklı Belge, Sayfa 3-4-5-6 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1981, Fon Kodu: 30.18.1.2)

T. C. BAŞBAKANLIK KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI	
BAKANLAR KURULU KARARI	
Sayı: 8/ 1999	
Tokat-Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu Tesislerinde görevli personelle 1/3/1981 - 28/2/1982 tarihleri arasında toplam 9.300 saat fazla çalışma yaptırılması ve saat başına Y.Mühendis, Mühendis, Tekniker, İşçiler, Tabip ve Veteriner hekimlere (50%-), Yardımcı Hekimler Sınıfı personeline (70%-), diğer personelle (75%-) ilave fazla çalışma ücreti konması; Devlet Personel Dairesinin 4844/Şube Ödenecek İşçileri Başkanlığının 19/10/1981 tarihli ve 11618 sayılı yazısı üzerine, 697 sayılı Kanunun değişik 178 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 6 /11/1981 tarihinde kararlaştırılmıştır.	
13/11/81	Orgeneral Devlet Başkanı
Dünya No: 175-640	

T. C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI Muh. İdareler. G. Md.	
Şb. Md. Bel. Per. Hk.	Ankara
Konu: Fazla Çalışma Hk.	19/11/1981
Sayı: 1524-627/44.18	
BAŞBAKANLIĞA	
1981 yılında, Tokat (Niksar Bel. Suğ. Ayvaz Memba Suyu Tesisleri) 9.300, Toplam saat fazla çalışma yaptırılması saat başına Y.Mühendis, Mühendis, Y. Hk., Hk., Tabip ve Veteriner Hekimlere (50%) M. Yardımcı Hekimler Sınıfı Personeline (70%) diğer personelle (75%) M. Gözet Ödenmesi Kurumların bu ücretler altında ödeme yapabilmesi hakkında Devlet Personel Dairesi Başkanlığından alınan 1.9.1981 gün ve 1981/600 Sayılı Devlet Personel Heyet Kararı ilişikte sunulmuştur.	
697 Sayılı Devlet Memurları Kanununun 178. maddesi ve fazla çalışmaların uygulanma esaslarına gösterir yönetmeliğe göre Bakanlar Kurulunca gerekli kararın alınmasına misadelerinin arz ederim.	
İçişleri Bakanı	

DEVLET BAŞKANLIĞI KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI	
11 Kasım 1981	3-2277/245

DEVLET BAŞKANLIĞI KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI	
16 Kasım 1981	

Ek-A.10: 06.11.1981 tarihli Tokat-Niksar Belediyesi Ayvaz Memba Suyu Tesislerinde Görevli Personele 01.03.1981-28.02.1982 Tarihleri Arasında Fazla Çalışma Yaptırılması ve Fazla Çalışma Ücreti Ödenmesi Başlıklı Belge, Sayfa 7-8 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1981, Fon Kodu: 30.18.1.2)

T.C.
BASBAKANLIK
DEVLET PERSONEL İŞLERİ BAKANLIĞI

Karar No. : 1981/600

Karar Tarihi: 1.9.1981

I-İSTİFİ TARAFINDAN : İçişleri Bakanlığı, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün 24.7.1981 gün ve 544.627/0347 sayılı yazısı.

II-İSTİFİ TARAFINDAN : Tokat ili Hükümet Konağı'na bağlı Ayran Kızbaşı Köyü Teşkilatında çalışan personelle 1981 yılı içerisinde uygulanacak fazla çalışma programı hakkında bilgilendirme çalışmaları sürdürülmüştür.

III-İSTİFİ TARAFINDAN : Tokat ili Hükümet Konağı'na bağlı Ayran Kızbaşı Köyü Teşkilatında çalışan 11 adet personelle 1981 mali yılı içerisinde fazla çalışma yaptırılarak istenildiği kadar talebinin karşılanması amaçlanarak; çalışan personelle fazla çalışma programı ile 607 sayılı Devlet Personeli Kanunu'nun 176 nci maddesine; devlet personelleri fazla çalışma yapmakla yükümlüdür. Gözetimlikleri ve belgeleri ile ilgili kararına uygun olarak sürdürülmüştür.

IV-İSTİFİ TARAFINDAN : Tokat ili Hükümet Konağı'na bağlı Ayran Kızbaşı Köyü Teşkilatında çalışan 11 adet personelle ilgili 1981 mali yılı içerisinde toplam 9500 saat fazla çalışma yaptırılmaya, saat başına 100 kuruş, gündüz, 70 kuruş, akşam, 80 kuruş, ve Yeterince Teşviklere 60.-TL. Terakki Hükümleri ile ilgili personellerin 70.-TL. ve diğer personeller 75.-TL. saat başına ve fazla çalışma ücretleri ile 607 sayılı Kanun'un değişik 176 nci maddesi uyarınca ödenen maaşlarının uygun olduğu hususunda beyannameyi onaylamak ile karar verilmiştir.

Azaltan	Artan	Öçe
Öçe	Öçe	Öçe Genel Sekreter Yardımcısı

Ek-A.11: Tokat Valiliği Tarafından Hazırlanan Gelişen Tokat Sanayii Kitabında Yer Alan Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesine Ait Tanıtım Broşürü (Tokat Valiliği, 1998, s.124)

NİKSAR BELEDİYESİ AYVAZ MEMBA SUYU FAB.

Türkiye genelinde 25 baylı bulunmakta,
Bayıllık sistemi ile çalışılmaktadır.

Dünyaca ünlü Ayvaz Suyu Niksar'ın güney doğusunda kente 2 km. uzaklıkta, yine aynı adla anılan mevkide kaynar. Ayvaz Suyu'nun çok tarihlerden beri bilindiği sanılmaktadır. Tesbit edilen en eski tarih M.S. IV. yy'dir.

Ayvaz Suyu'nun önemli tanıklarından olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde şöyle yazmıştır. Şehrin kible tarafı dışında, haylice mesafede güzel ve küçük binalı bir ılıca vardır. Suyu çok faydalıdır. Memleketin çocukları ve kadınları, bütün esvaplarını orada yıkarlar. Gayet güzel ve lezzetli bir hayat suyudur. Kükürt kokulu olup, adamın vücudundan yağ gibi kayar. Cüzzam ahraçlık (Uyuza benzer hastalık), Nikris (Damla ve uyuz hastalıklarına faydalı olduğundan 4 taraftaki memleketlerden Temmuzda buraya nice bin aile gelip tedavi için yıkanır. Suyundan içip memleketlerine dönerler. Meşhur ve güzel bir ilaçtır.

Fabrikanın İç Görünümü

NİKSAR
MEMBA
AYVAZ
SUYU

Fabrikanın İç Görünümü

MÜKELLEFİN

MALİYET VE GÜMRÜK
BAKANLIĞI
A.İ.İ.S.D.
Yığıl Dairesi

Soyadı (Türkçe) : *Nilsen Belandye*
A.Ş. :
İst. : *Ayaz Memba Sığı*
Eski Adres : *İst.*

İletişim Telefonu :
Telefon No. :
Derecesi :

Sıra No. : **40**

Dönüşme Tarihi : *29.4.1982*
Vergiden önce Dönüş :
1-1-1986 3.112.1986

TİPİ	Metrah	Özen	Tahakkuk Edilen	Mahsup Edilen	Gözetim Cins	Vergi Tutarı
<i>Kurumlar</i>	<i>5.337.766</i>	<i>%46</i>	<i>2.548.385</i>	<i>1.703.027</i>	<i>495.362</i>	
<i>S.S.D.F.</i>	<i>2.598.385</i>	<i>%3</i>	<i>76.552</i>	-	<i>76.552</i>	
<i>S.Ş.F.</i>	<i>ε</i>	<i>%1</i>	<i>25.984</i>	-	<i>25.984</i>	
<i>Tek.Ş.F.</i>	<i>ε</i>	<i>%1</i>	<i>25.984</i>	-	<i>25.984</i>	
<i>Büro. D.V.</i>		<i>Wakhu</i>	<i>2.000</i>	-	<i>2.000</i>	

NOTLAR : _____

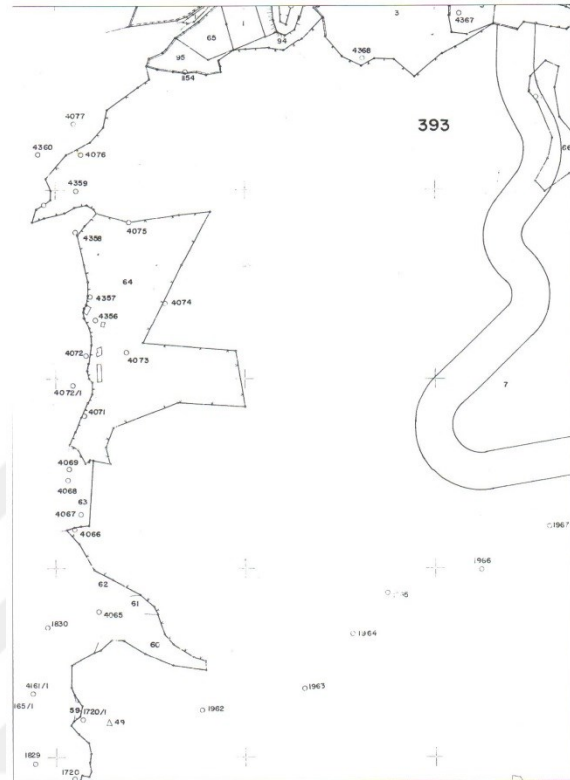
Servet Bey. No. : _____

[illegible][illegible]

Ek-A.13: Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi 01/01/1999- 31/12/1999 İki Tarih Arası
Mizan Örneği Sayfa 1 ve Sayfa 2 (Niksar Belediyesi Arşivi)

İKİ TARİH ARASI MİZAN (01/01/1999 - 31/12/1999)					
(004) AYVAZ İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ Pergembe, 20 Nisan 2000					
HESAP KODU	HESAP ADI	BÖLÜŞ	ALACAK	BAKLİYE BÖLÜŞ	BAKLİYE ALACAK
100.01	BELEDİYE KARGISI	150,225,531,133	166,218,975,458	4,037,817,861	
100.02	AYVAZ FİBRİLLERİ KARGISI-AYVAZ	50,324,787,686	50,324,787,686		
101	ALINAN CÜZELER	150,269,989,272	150,269,989,272		
101.01	ALINAN CÜZELER	75,861,242,136	75,861,242,136		
101.02	BELEDİYEYE GÖNDERİLEN CÜZELER	75,127,447,136	75,127,447,136		
102	BİRLİKTE	42,770,784,806	42,770,784,806		
102.01	BİRLİKTE	1,639,616,000	1,639,616,000		
102.02	BİRLİKTE	5,118,089,210	5,118,089,210		
102.03	BİRLİKTE	750,614,121	750,614,121		
102.04	BİRLİKTE	3,516,574,625	3,516,574,625		
102.05	BİRLİKTE	21,941,275,750	21,941,275,750		
102.06	BİRLİKTE	896,962,456,570	896,962,456,570		
102.07	BİRLİKTE	13,639,446,672	13,639,446,672		
102.08	BİRLİKTE	20,341,461,664	20,341,461,664		
102.09	BİRLİKTE	15,641,060,028	15,641,060,028		
102.10	BİRLİKTE	3,506,493,890	3,506,493,890		
102.11	BİRLİKTE	46,643,313,219	46,643,313,219		
102.12	BİRLİKTE	12,729,182,249	12,729,182,249		
102.13	BİRLİKTE	16,739,076,627	16,739,076,627		
102.14	BİRLİKTE	14,368,820,241	14,368,820,241		
102.15	BİRLİKTE	4,856,786,225	4,856,786,225		
102.16	BİRLİKTE	2,339,004,295	2,339,004,295		
102.17	BİRLİKTE	2,780,314,193	2,780,314,193		
102.18	BİRLİKTE	1,639,616,000	1,639,616,000		
102.19	BİRLİKTE	5,572,453,225	5,572,453,225		
102.20	BİRLİKTE	2,432,386,391	2,432,386,391		
102.21	BİRLİKTE	2,481,320,139	2,481,320,139		
102.22	BİRLİKTE	15,717,176,650	15,717,176,650		
102.23	BİRLİKTE	4,212,672,800	4,212,672,800		
102.24	BİRLİKTE	4,387,252,227	4,387,252,227		
102.25	BİRLİKTE	47,474,925	47,474,925		
102.26	BİRLİKTE	1,089,625,758	1,089,625,758		
102.27	BİRLİKTE	461,670,534	461,670,534		
102.28	BİRLİKTE	1,710,246,167	1,710,246,167		
102.29	BİRLİKTE	60,256,000	60,256,000		
102.30	BİRLİKTE	2,555,631,516	2,555,631,516		
102.31	BİRLİKTE	801,004,050	801,004,050		
102.32	BİRLİKTE	962,735,000	962,735,000		
102.33	BİRLİKTE	711,873,216	711,873,216		
102.34	BİRLİKTE	1,462,060,691	1,462,060,691		
102.35	BİRLİKTE	27,271,037,360	27,271,037,360		
102.36	BİRLİKTE	15,798,582,993	15,798,582,993		
102.37	BİRLİKTE	1,874,961,190	1,874,961,190		
102.38	BİRLİKTE	1,874,961,190	1,874,961,190		
102.39	BİRLİKTE	329,260,942	329,260,942		
102.40	BİRLİKTE	68,341,618,328	68,341,618,328		
102.41	BİRLİKTE	68,341,618,328	68,341,618,328		
102.42	BİRLİKTE	22,520,515,499	22,520,515,499		
102.43	BİRLİKTE	27,271,037,360	27,271,037,360		
102.44	BİRLİKTE	716,778,158,270	716,778,158,270		
102.45	BİRLİKTE	714,250,275,972	714,250,275,972		
102.46	BİRLİKTE	72,408,761,668	72,408,761,668		
102.47	BİRLİKTE	68,880,879,270	68,880,879,270		

İKİ TARİH ARASI MİZAN (01/01/1999 - 31/12/1999)					
(004) AYVAZ İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ Pergembe, 20 Nisan 2000					
HESAP KODU	HESAP ADI	BÖLÜŞ	ALACAK	BAKLİYE BÖLÜŞ	BAKLİYE ALACAK
291.01	HESAPLAMA K.D.V.	27,271,037,360	27,271,037,360	4,037,817,861	
291.02	İSTİFAKAR YENİDEN DEĞER		309,181,912		309,181,912
291.03	YENİDEN DEĞER FİYAT		309,181,912		309,181,912
291.04	DEĞERİ YILLAR DİĞERLERİ	14,570,531		14,570,531	
291.05	DEĞERİ YILLAR DİĞERLERİ	14,570,531		14,570,531	
291.06	DÜZEN NET DİĞERİ (-)	21,172,412		21,172,412	
291.07	DÜZEN NET DİĞERİ	21,172,412		21,172,412	
291.08	YATIRICI SATIŞLAR		154,703,525,894		154,703,525,894
291.09	GENEL SÖZ		98,882,759,453		98,882,759,453
291.10	GENEL SÖZ		25,820,776,441		25,820,776,441
291.11	İŞÇİ ÜCRET VE DİĞERLERİ	48,709,255,395		48,709,255,395	
291.12	İŞÇİ ÜCRET VE DİĞERLERİ	48,709,255,395		48,709,255,395	
291.13	İŞÇİ ÜCRET VE DİĞERLERİ	9,284,983,000		9,284,983,000	
291.14	İŞÇİ ÜCRET VE DİĞERLERİ	9,284,983,000		9,284,983,000	
291.15	İŞÇİ ÜCRET VE DİĞERLERİ	92,454,854,070		92,454,854,070	
291.16	İŞÇİ ÜCRET VE DİĞERLERİ	699,385,423		699,385,423	
291.17	İŞÇİ ÜCRET VE DİĞERLERİ	8,221,734,943		8,221,734,943	
291.18	İŞÇİ ÜCRET VE DİĞERLERİ	822,715,139		822,715,139	
291.19	SU VE SİĞELEME	56,400,691,531		56,400,691,531	
291.20	ANALİTİK ÜCRETİ	993,676,000		993,676,000	
291.21	ANALİTİK ÜCRETİ	5,085,594,085		5,085,594,085	
291.22	ANALİTİK ÜCRETİ	420,000,000		420,000,000	
291.23	ANALİTİK ÜCRETİ	1,345,000,000		1,345,000,000	
291.24	ANALİTİK ÜCRETİ	7,781,299,585		7,781,299,585	
291.25	ANALİTİK ÜCRETİ	22,400,000		22,400,000	
291.26	ANALİTİK ÜCRETİ	77,000,000		77,000,000	
291.27	ANALİTİK ÜCRETİ	4,465,855,739		4,465,855,739	
291.28	ANALİTİK ÜCRETİ	22,400,000		22,400,000	
291.29	ANALİTİK ÜCRETİ	335,449,874		335,449,874	
291.30	ANALİTİK ÜCRETİ	1,400,000,000		1,400,000,000	
291.31	ANALİTİK ÜCRETİ	257,385,000		257,385,000	
291.32	ANALİTİK ÜCRETİ	578,062,962		578,062,962	
291.33	ANALİTİK ÜCRETİ	578,062,962		578,062,962	
291.34	ANALİTİK ÜCRETİ	3,516,131,304		3,516,131,304	
291.35	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.36	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.37	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.38	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.39	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.40	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.41	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.42	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.43	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.44	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.45	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.46	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.47	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.48	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.49	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.50	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.51	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.52	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.53	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.54	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.55	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.56	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.57	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.58	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.59	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.60	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.61	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.62	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.63	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.64	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.65	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.66	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.67	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.68	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.69	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.70	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.71	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.72	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.73	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.74	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.75	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.76	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.77	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.78	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.79	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.80	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.81	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.82	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.83	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.84	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.85	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.86	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.87	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.88	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.89	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.90	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.91	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.92	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.93	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.94	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.95	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.96	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.97	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.98	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.99	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.100	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.101	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.102	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.103	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.104	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.105	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.106	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.107	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.108	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.109	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.110	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.111	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.112	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.113	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.114	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.115	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.116	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.117	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.118	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.119	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.120	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.121	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.122	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.123	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.124	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.125	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.126	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.127	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.128	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.129	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.130	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.131	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.132	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.133	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.134	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.135	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.136	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.137	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.138	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.139	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.140	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.141	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.142	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.143	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.144	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.145	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.146	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.147	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.148	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.149	ANALİTİK ÜCRETİ				
291.150	ANALİTİK ÜCRETİ				

Ek-A.15: Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletme Alanı ve Çevresi Tapu Kayıtları 1-2-3 (Niksar Tapu Müdürlüğü Arşivi, 2023; Niksar Belediyesi Arşivi)

Sayfa: 1

TAPU KAYIT ÖRNEĞİ

İLİ.....: TOKAT
İLÇESİ.....: NIKSAR
MAHALLESİ.....: KÜLTÜR
MEVKİİ.....: AYVAZ
SOKAĞI.....:
YÜZÖLÇÜMÜ.....: 24420,00
CİNSİ.....: AYVAZ SUYU ŞİŞ TES.PARK YERİ

ADA.....: 476
PARSEL.....: 1
CİLT.....: 16
SAYFA.....: 1489

MALIKIN ADI SOYADI: BABA ADI : HİSSESİ : EDİNME NEDENİ : EDİNME TARİHİ: YEVMIYE NO:
NIKSAR BELEDİYESİ : Tam KADASTRO 19.08.1980 ---

SERHLER:
Tarih: 28.12.1992 Yev.: 1335 Kimin Hissesinde: NIKSAR BELEDİYESİ
Açıklama: 31/B 24.02.1993 TARIH353 YEV.
Lehdarı/Alacaklısı : Bedeli : Serh'e Es.Evr.Tarihi: Sayısı : Süre :
TEK İSTİMLAK 0,00 24.02.1993

BEYANLAR:
Tarih: 13.12.2007 Yev.: 3040
Açıklama: kültür ve tabiat varlıklarınatabidir.

Kayıtlarımıza uygundur.01.04.2011

Sayfa: 1

TAPU KAYIT ÖRNEĞİ

İLİ.....: TOKAT
İLÇESİ.....: NIKSAR
MAHALLESİ.....: KÜLTÜR
MEVKİİ.....: AYVAZ ÖNÜ
SOKAĞI.....:
YÜZÖLÇÜMÜ.....: 39612,00
CİNSİ.....: BELEDİYE KORULUĞU VE AYVAZ PAR

ADA.....: 393
PARSEL.....: 64
CİLT.....: 6
SAYFA.....: 501

MALIKIN ADI SOYADI: BABA ADI : HİSSESİ : EDİNME NEDENİ : EDİNME TARİHİ: YEVMIYE NO:
NIKSAR BELEDİYESİ : Tam KADASTRO 19.08.1980 ---

Kayıtlarımıza uygundur.01.04.2011

Sayfa: 1

TAPU KAYIT ÖRNEĞİ

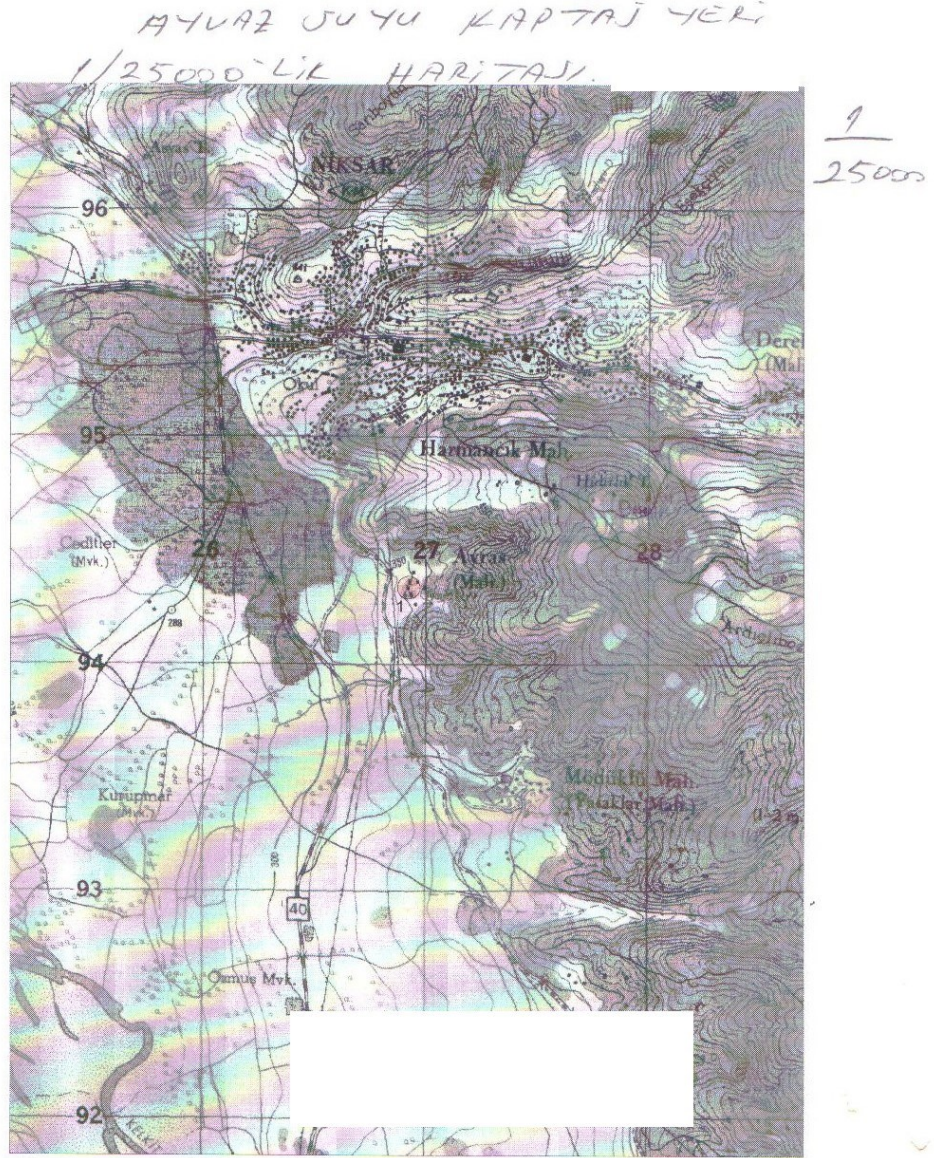
İLİ.....: TOKAT
İLÇESİ.....: NIKSAR
MAHALLESİ.....: KÜLTÜR
MEVKİİ.....: AYVAZ ÖNÜ
SOKAĞI.....:
YÜZÖLÇÜMÜ.....: 9829,00
CİNSİ.....: SU ŞİŞELEME SAN. FABRİK VE ARS

ADA.....: 532
PARSEL.....: 3
CİLT.....: 10
SAYFA.....: 965

MALIKIN ADI SOYADI: BABA ADI : HİSSESİ : EDİNME NEDENİ : EDİNME TARİHİ: YEVMIYE NO:
NIKSAR BELEDİYESİ : Tam KADASTRO 19.08.1980 ---

Kayıtlarımıza uygundur.01.04.2011

Ek-A.16: Ayvaz Su Kaynağı ve Kaptaj Alanının 1/25.000 Ölçekli Haritada Görünümü
(Niksar Belediyesi Arşivi)

Ek-A.17: Tokat Valiliği Tarafından Hazırlanan Gelişen Tokat Sanayii Kitabında Yer Alan Niksar Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. Fabrikasına Ait Tanıtım Broşürü (Tokat Valiliği, 1998, 123)

NİKSAR SU VE ŞİŞELEME SAN. A.Ş.

☪ Kaynak Suyu

İstanbul Genel Müdürlük tarafından Dış İhracat yapılmaktadır. Almanya, İngiltere, Amerika, Türkiye Cumhuriyetleri, Kıbrıs, Türkmenistan, Azerbaycan, Rusya

Fabrikanın Dış Görünümü

Ayvaz Suyu

*Niksar
Ayvaz
Suları*

Ek-A.18: Ayvaz İşletme Müdürlüğü'nün Tekrar Kurulmasına İlişkin Meclis Kararı 2011 11/36 (Niksar Belediyesi Arşivi)

 NİKSAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI MECLİS KARARI	
Karar No	11 / 036
Karar Tarihi	02.08.2011
Servisi	Mali Hizmetler Müdürlüğü
Evrak Tarih ve No	29.07.2011
Meclis Başkanı	
Katılan Üyeler	
Katılmayan Üyeler	
KARAR ÖZETİ	İşletme Kurulması.
KARAR YAZISI	
Niksar ilçesi Kültür mah. Ayvazönü mevkii 393 ada, 64 nolu parsel olarak kayıtlı ve mülkiyeti Niksar Belediyesine ait taşınmazdan çıkan "Ayvaz Kaynak Suyu" nu, pazarlamak üzere "AYVAZ" markasını 38888 marka numarası ile 08.01.1969 tarihinde kendi adına tescil ettirmiş, kendine has nitelikleri ile bilinip tanınan bu suya 1969 yılında İller Bankasından alınan kredilerle cam şişe dolum tesisi kurarak, 300cc cam şişe olarak 09.01.1970 tarihinde üretime başlamış olup, 19.04.1982 tarih ve 15 sayılı Niksar Belediye Meclis Kararı, İçişleri Bakanlığı Başhukuk Müşavirliği 27.05.1982 tarih ve 81-106/847 sayılı yazıları, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Md. 7.6.1982 tarih ve 521-82-305-17/8211 sayılı yazıları ve 14 Temmuz 1982 tarih ve 29 sayılı Niksar Belediyesi İhale Kararı dayanağı ile Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. ile Niksar Belediyesi arasında Niksar Noterliği 23 Mayıs 1983 tarihli ve 6090 yevmiye nolu İmtiyaz Sözleşmesi yapılmış, ancak zaman içerisinde Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. nin tesisin ve suyun kullanım hakkına karşılık sözleşmelerle üstlenmiş olduğu kira bedeline ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmemiş olması nedeniyle Belediyemize sözleşme hükümlerinin verdiği "sözleşmeyi tek tarafı feshetme" hakkını kullanarak sözleşme fesh olunmuş, sözleşme şartları gereğince tesisin Niksar Belediyesine devri ve teslimi istenilmiştir. Buna ilişkin olarak Niksar Asliye Hukuk Mahkemesine 30.07.2007 tarihinde açılan dava sonucunda, Niksar Belediyesi ile Su ve Şişeleme Sanayi A.Ş. arasında aktedilen davaya konu sözleşmelerin dava tarihi itibarıyla feshine ve sözleşmeye konu tüm tesis ve eklentilerinin bütün üniteleri ile birlikte, çalışır vaziyette noksansız olarak iç ve dış piyasalardaki hakları ile birlikte Niksar Belediyesine devir ve teslimine karar verilmiştir. Anılan bu karar neticesinde devir teslim gerçekleşmiştir. Söz konusu devir teslim neticesinde suyun Belediyemizce işletilerek pazarlanması amacıyla "Niksar Ayvaz İşletme Müdürlüğü" adı ile 5393 Sayılı Belediye Kanununun 71. Maddesine istinaden bütçe içerisinde İŞLETME kurulması, kurulacak işletmenin 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 19 maddesi ve Mahalli İdareler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliğinin 37. Maddesinin birinci fıkrasına istinaden EK BÜTÇE yapılması gerektiği hakkındaki Mali Hizmetler Müdürlüğünün 29.07.2011 tarih ve 325 Sayılı yazısı Mecliste okundu ve yapılan görüşme neticesinde;	
GENEL KURULCA	
5393 Sayılı Belediye Kanununun 71. Maddesine istinaden; Niksar ilçesi Kültür Mah. Ayvazönü Mevkii 393 ada, 64 nolu parsel olarak kayıtlı, mülkiyeti Niksar Belediyesine ait taşınmazdan çıkan "Ayvaz Kaynak Suyu" nu işleterek pazarlamak üzere "Niksar Ayvaz İşletme Müdürlüğü" adı ile bütçe içerisinde İŞLETME kurulmasına; 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 19 maddesi ve Mahalli İdareler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliğinin 37. Maddesinin birinci fıkrasına istinaden, kurulacak işletmeye EK BÜTÇE yapılmasına oy birliği ile karar verildi.	

EK. B. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Bazı Eski Çalışanları İle Gerçekleştirilen Görüşme Soruları

- Mesleğiniz?
- Tesis ile ilgili bağlantınız (işveren-çalışan) nedir?
- Tesiste ne kadar süre çalıştınız?
- Tesisin tarihçesi ile ilgili bilginiz var mı? Varsa tesisin tarihçesi ve kuruluşuyla ilgili bilgi alabilir miyim?
- Tesisin bodrum katı hakkında daha detaylı bilgi alabilir miyim? Tesisin bodrum katı ne işlevle kullanılmaktaydı, anlatabilir misiniz?
- Tesisin zemin katı hakkında daha detaylı bilgi alabilir miyim? Tesisin zemin katı ne işlevle kullanılmaktaydı, anlatabilir misiniz?
- Tesis ve işleyişi hakkında bilgi alabilir miyim? Tesiste kaç kişi çalışmaktaydı? Tesiste bir günde ne kadar üretim yapılmaktaydı, anlatabilir misiniz?
- Tesiste gerçekleştirilen üretimi biraz anlatabilir misiniz? Üretim alanı ve üretimin nasıl gerçekleştiği ile ilgili daha detaylı bilgi alabilir miyim? Tesiste su şişeleme, paketleme ve nakliye işlemi nasıl gerçekleşmekteydi, anlatabilir misiniz?
- Tesisin bayilikleri hakkında bilgi alabilir miyim? Nerelerde bayilikler bulunmaktaydı, anlatabilir misiniz?
- Tesisin peyzaj düzenlemesi hakkında daha detaylı bilgi alabilir miyim? Tesisin bahçesinde bulunan peyzaj öğelerini (havuz, bahçe duvarı gibi) anlatabilir misiniz?
- Tesisin yan tarafında yer alan su dağıtım alanı-şadırvan yapısı hakkında bilgi alabilir miyim? Ne zaman inşa edildi, kim tarafından yaptırıldı, bilginiz var mı?
- Tesisin yan tarafında yer alan mescit yapısı hakkında bilgi alabilir miyim? Ne zaman inşa edildi?
- Tesis hakkındaki genel görüşlerinizi belirtir misiniz? Sizce bu tesisin kentin sosyal ve mekânsal gelişimine nasıl bir katkısı olmuştur?
- Tesiste zaman içinde yapılan değişiklikler hakkında bilginiz var mı? Varsa görüşlerinizi, bilgi alabilir miyim?
- Tesisin yeniden işlevlendirilerek müzeye dönük işlevle tekrardan kullanılmasını nasıl değerlendirirsiniz?

EK. C. Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesinin Bazı Eski Çalışanları İle Gerçekleştirilen Görüşme/ Röportaj

Bu röportaj çalışması 2024 yılında yazar tarafından Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi'nin eski çalışanları ve işletme sahibi hakkında bilgi sahibi olan bir kişi ile gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, bahsedilen kişilerin Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesi hakkındaki bilgileri ve görüşlerine danışılmıştır. Röportaj yapılan katılımcıların görüşleri, etik kurul onayı ve gizlilik ilkeleri çerçevesinde anonim olarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların kişisel verilerini korumak amacıyla görüşme yapılan kişiler aşağıdaki metinde Eski Personel 1 (P1), Eski Personel 2 (P2), Eski Personel 3 (P3) ve Katılımcı (K3) şeklinde kodlanarak anonim olarak ifade edilmiştir. Tez çalışmasında kullanılması kapsamında görüşülen kişilerden gerekli izin alınmıştır.

Ayrıca araştırma kapsamında görüşme yapılan bölge ve işletme hakkında bilgi sahibi olan diğer kişilerin kimliklerinin korunması amacıyla bu kişiler metin içerisinde Katılımcı 1/K1, Katılımcı 2/ K2 şeklinde kodlanarak anonim olarak ifade edilmiştir.

Röportör/Yazar: Öncelikle röportaj isteğini kabul ettiğiniz ve değerli vaktinizi ayırdığınız için hepinize teşekkür ederim. Katılımcı 3 (K3) size de aracı olduğunuz ve buluşmanın gerçekleşmesini sağladığınız için size de ayrıca teşekkür ederim. Bildiğiniz üzere, Niksar Ayvaz Memba Suyu İşletmesini araştırmaktayım. Bu konu hakkında bilgilerinizi dinlemek isterim. Mesleğiniz? Tesis ile ilgili bağlantınız (işveren-çalışan) nedir? Tesiste ne kadar süre çalıştınız?

Eski Personel 1 (EP1): Makine alanında teknik personel idim, işletme müdürü olarak görev yaptım. Tesisin eski bir çalışanıyım. 23 sene tesiste görev aldım.

Eski Personel 2 (EP2): Teknik personel, teknisyen olarak görev yaptım. Ben de tesisin eski bir çalışanıyım.

Eski Personel 3 (EP3): Ben de tesisin eski bir çalışanıyım. Teknik personel, işletme müdürü olarak görev yaptım. 1994 yılından itibaren yaklaşık 10 sene yukarı (Ayvaz Memba Suyu İşletmesi) tesiste görev aldım. Daha sonra 2010-2016 yılları arasında 6 sene aşağı tesiste (Niksar Ayvaz Su Fabrikası/Niksar Belediyesi Ayvaz İşletme Müdürlüğü) görev aldım.

Röportör/Yazar: Tesisin tarihçesi ile ilgili bilginiz var mı? Varsa tesisin tarihçesi ve kuruluşuyla ilgili bilgi alabilir miyim?

EP1: Tesise geçmeden önce, Ayvaz Suyu, burada çok uzun yıllardır kullanılmakta olan bir sudur. Ayvaz Suyu'nun çıktığı bölge volkanik bir araziymiş. Bu yüzden, burada kireç olmadığından alana saf su gelmektedir ve su yumuşaktır, arıdır. Şöyle ki işletme kurulmadan önce Niksarlılar, yöre halkı çamaşırlarını yıkamak için bu alana gelirlermiş. O zaman daha sene 1935-1936'lar da Hakkı Tahmiscioğlu (eski Niksar Belediye Başkanı) belediye reisi seçilmiştir. Hakkı Tahmiscioğlu belediye reisi olduğu dönemde bu suya önemli katkıları olmuştur. Ayvaz Suyu da başta Hakkı Tahmiscioğlu ile tahlil ettirilmiştir. Suyu resmiyete dökmüşlerdir. Yani, uzun sözün kısası Niksar'da öncü olmak kolay bir şey değil.

EP3: Tesis bölgede ilklerden bir tanesi, o açıdan da çok önemli. Hatta şuna da değinelim. Dünya'da 3 yer de Ayvaz Suyundan var, kalite anlamında yani. Türkiye-Niksar, Fransa ve bir de Japonya'da var. Volkanik su yani. Ayvaz Suyu, yumuşak içimli bir su.

Katılımcı (K3): Sanırım Türkiye'de İstanbul Hamidiye Tesisi vardı cam şişe olarak üretim yapan. Karadeniz bölgesinde cam şişeleme olarak öncü bir tesis olarak Niksar Ayvaz İşletmesini sayabiliriz.

EP2: İşte, Ankara'nın da böyle Beypazarı Suyu vardı.

EP3: Ünye Suları Ayvaz'dan sonra mı faaliyete girmişti?

EP1: Evet, onlar Ayvaz Suyu'ndan sonra. İşletmenin açılışına gelirsek, 1970 yılında işletme açıldı ancak ben o dönemde yoktum. Ben geldiğimde işletme 1-2 aylıktı daha. Şöyle bir anı anlatabilirim, bina hakkında. Niksar'ın büyük depremlerin gerçekleştiği yerlerden biri, aktif deprem hattı üzerinde hareket bölgesi yani. Fay hattı üzerinde olması sebebiyle deprem riski var, herhangi bir sallanma vb. olursa binada sıkıntı olacağını düşündüm.

EP3: Ortadaki direkler/dikmeler o zaman mı dikildi?

EP1: Tabi. İller Bankasından müfettişler alana geldi. Onlar duvarları ölçtüler, rapor verdiler. Böylelikle depoya, yıkama alanına, alt kazan dairesine demir direkler/dikmeler dikildi. Yeniden sağlamlaştırıldı.

EP2: Evet, hepsi de birbirinin altına denk gelecek şekilde yerleştirildi ve daha sağlam oldu.

EP1: Evet, içeride dikmeler var. Kazan dairesinde de öyle. Suyun debisi, 10.5 litre diye hatırlıyorum, birimi aklıma gelmedi şu an. Bir ara jeoloji mühendisleri suyu incelemek için geldi. Bir de şöyle bir anım var. Niksar'da bir gün bir tanıdık yanıma staja geldi. Bana her şeyi öğret, not alacağım dedi. Kazan temizlemeyi, çalıştırmayı öğrettim. Kazan ayarını, tapalamanın ayarını falan hepsini öğrettim. Bir de şöyle bir anım var, bir pazar günüydü. Yürüyordum sokakta, işletmede çalışan bir arkadaş yanıma geldi. Doldurma, tapalama

makinesi çalışmıyor dedi. İşte gittim, makinenin 1 amperlik sigortası var onu bulamamışlar, hallettik. Çalışmaya başladı tekrardan.

Röportör/Yazar: Tesisin bodrum katı hakkında daha detaylı bilgi alabilir miyim? Tesisin bodrum katı ne işlevle kullanılmaktaydı, anlatabilir misiniz?

EP1: Bodrum katında bir kısımda kazan dairesi bulunmaktaydı. İçerideki tesisat ile birlikte buhar kazanında su kendiliğinden ısıniyordu. Buharla, radyatörlerle ısıniyordu. Borularla taşınıyordu. Bodrum katta, buhar kazanları yer almaktaydı. Bahsettiğim gibi, oraya dikmeler yapıldı, sağlamlaştırıldı. Suyun sıcaklığına göre radyatörün adetleri vardı. Sayıları vardı.

EP2: Bize buhar lazım oluyordu, suyun sıcaklığını buhar çıkartıyordu, radyatörlerle. Bodrum katta dolaplar vardı, personel alanı olarak kullanıyorduk.

EP3: Bir kısımda personel alanı olarak kullanılmaktaydı. İşte, personel soyunma odası, banyo, tuvalet. Küçük, ince bir oda vardı. Orası da depoydu.

Röportör/Yazar: Göstermiş olduğunuz bu fotoğrafta da (Şekil-5.14.) buhar kazanları görünmekte. Bahsettiğiniz buhar kazanları hakkında detaylı bilgi alabilir miyim?

EP2: Buhar kazanları bodrum katta da hala eski vaziyetinde durmaktadır sanırım tesiste. Kapıdan girişte yan yana iki tane buhar kazanı yer almaktaydı.

EP1: Hatta şöyle bir anımı anlatabilirim. İşletme de olduğumuz bir gün yukarı katta üretim yapıyoruz. Kazanın birinde bir arıza olduğunu fark ettim. Tamir ettim kazanı. Çok emeğim var orada.

Röportör/Yazar: Tesisin zemin katı hakkında daha detaylı bilgi alabilir miyim? Tesisin zemin katı ne işlevle kullanılmaktaydı, anlatabilir misiniz?

EP2: Zemin katın orta alanında üretim yapılmaktaydı. Nakliye, giriş-çıkışta buradan yapılmaktaydı.

EP3: İdari alanlar vardı. Müdür odası vardı. Kimyagerin odası vardı, laboratuvar oldu sonradan. Üretim orta alanda yapıliyordu. Merdivenle bodrum kata inilirdi.

EP1: Elektrik tesisatı açısından, müdürün odasında bir panonun yer aldığını hatırlamaktayım.

Röportör/Yazar: Tesis ve işleyişi hakkında bilgi alabilir miyim? Tesiste kaç kişi çalışmaktaydı? Tesiste bir günde ne kadar üretim yapılmaktaydı, anlatabilir misiniz?

EP1: Günde ortalama 8 saat işletme çalışırdı. Saatte 10 bin yapardı. Gece 12'ye ya da sabahlara kadar çalıştığımız oluyordu. Sezon olarak da yazın daha çok üretim olurdu. Gelen müşteriye bağlıydı üretim. Benim zamanımda 21-22 kişi çalışırdı, üretim alanında. İdari kısımla beraber 47 kişiydi sanırım. Sezon olarak da yazın daha çok üretim olduğu için kişi sayısı artabiliyordu.

EP2: Aslında uzun bir süreç. Dolduruyorsun, bant takıyorsun, kapaklıyorsun. Bayram arifelerinde de mesaimiz olurdu.

Röportör/Yazar: Tesiste gerçekleştirilen üretimi biraz anlatabilir misiniz? Üretim alanı ve üretimin nasıl gerçekleştiği ile ilgili daha detaylı bilgi alabilir miyim? Tesiste su şişeleme, paketleme ve nakliye işlemi nasıl gerçekleşmekteydi, anlatabilir misiniz?

EP1: Evvela, işleyişe geçmeden makineler ithaldi. Yıkama kazanı, İtalya'dan gelmekteydi. Doldurma, tapalama makinesi İsveç'ten gelmekteydi. Yıkama makinesinden kazanını örnek verirse üç, dört aşamalı yıkama kazanı, makinesi.

EP3: Şöyle ki, kalorifer kazanından/kazan dairesinden ısınan sular yıkama makinesine geliyordu.

EP1: Tahta kasalarda sandıklarda şişeler hazır bulunurdu. Şişeleri depodan alırdık ve yıkama makinesine getirirdik. Şişeleri burada şişe yıkama makinesinde yıkardık. Orada ilk evvela, normal su ile banyosunu yaptırırdık, içindeki maddeler gevşetirdik. Ön yıkama ile şişeleri ısıtırdık. Daha sonra deterjanlı su da temizlerdik. Onun deterjanı var sodası var, ayrı. O deterjanı, sodayı koyuyoruz. Çünkü şişeler fazla beklediği zaman içerisine toz falan birikiyor, hemen yıkanmıyor. O sonradan, yandan arkadan üst tarafa geçiyor, şişeler süzdürülüyordu. Üstte, derecesini unuttum, tazyikli sıcak su ile yıkanıyor. Ondan sonra ikinci devresinde, ılık ve temiz su ile yıkanıp durulanıyordu. Üçüncü devresi soğuk normal su ile yıkanıyor, böyle temizleniyordu. Daha sonra şişeler banta düşüyordu. 12'li şişeler halinde. Bantta ayna var, orada arkadaşlar yıkanmış olanla yıkanmamış olanları ayırıyordu. Şişelerin temiz ve lekesiz olmasına bakılıyordu, temizlikleri kontrol ediliyordu.

EP3: Evet, ayna vasıtasıyla daha iyi görüyorsun. Yıkanmış mı, yıkanmamış mı, çatlak falan var mı ayırt edebiliyorsun.

EP1: Doluma geçerse, banttın köşeden dönen şişeler dolum makinesine geliyordu. Sonra kapaklama oluyordu. Dolu şişeler kapsülleme makinesine (kapaklama makinesi) geliyordu orada kapaklanıyordu. İşlem bittiğinde şişeleri alıp kasalara koyardık. Kasalara yerleştirdikten sonra depoya koyuyorduk ya da gönderiyorduk, sevkiyatını yapıyorduk.

Röportör/Yazar: Tesisin bayilikleri hakkında bilgi alabilir miyim? Nerelerde bayilikler bulunmaktaydı, bilginiz var mı, anlatabilir misiniz?

EP1: Birçok şehirde bayiliğimiz vardı. Tokat ve ilçeleri, Ankara, Sivas, Kayseri, Çorum-Sungurlu-Osmancık, Sinop, Amasya, Trabzon, Bafra, Çarşamba, Samsun hatırımda kalmış olanlar.

K3: Evet, Kayseri bayılığının Ayvaz Suyuna ait 1970 yılına ait takvim olarak bir görseli görmüştüm ben de.

Röportör/Yazar: Tesisin peyzaj düzenlemesi hakkında daha detaylı bilgi alabilir miyim? Tesisin bahçesinde bulunan peyzaj öğelerini (havuz, bahçe duvarı vb.) anlatabilir misiniz?

EP1: Bir süs havuzumuz vardı, çevresine ektiğimiz çiçekleri koyardık. Bu havuz da sonradan yapıldı. Çok güzel çiçekler ektiğimi hatırlıyorum. Çevresine de ağaçlar diktik. Güzel günlerdi.

EP2: Her sene sonunda bakım yapardık. Çiçeklerimiz belediyeden, etraftan kişilerce çok beğenilirdi.

Röportör/Yazar: Göstermiş olduğunuz bu fotoğrafta (Şekil-5.64.) dikkatimi bir şey çekti. İşletme yapısının kuzey tarafına doğru olan yönde yani fotoğrafta sol kısımda başka bir yapı daha görünmekte. Bu yapı şu anda işletme tesisinde yer almamakta. Bu yapı hakkında bilgi alabilir miyim? Ne zaman inşa edildi, kim tarafından yaptırıldı, hangi amaçla inşa edildi, bilginiz var mı?

EP1: Evet, orasını kasa koyum yeri olarak kullanmaktaydık. Bir nevi kiler, depo işlevi görmekteydi. Tahta kasaları bu alanda depolardık. 1970 yılında inşa edildi diye hatırlamaktayım. Ne zaman yıkıldı hatırlamıyorum.

Röportör/Yazar: O yapı işletme yapılırken olan bir yapı değil mi?

EP3: Sanırım evet, yani olabilir, oraya kasa koyarlarmış. Bekçi kulübesinin yanında. Tahta kasalar, ağaçtan yapılma tahta kasalara koyulurdu. Kırık, tamir edilecek kasalar oraya koyulurdu. Daha sonra onlar da plastik kasalara dönüştü zamanla.

Röportör/Yazar: Tesisin yan tarafında yer alan su dağıtım alanı/şadırvan yapısı hakkında bilgi alabilir miyim? Ne zaman inşa edildi, kim tarafından yaptırıldı, bilginiz var mı?

EP1: Bu yapı sonradan yapıldı.

EP2: Belediye tarafından inşa ettirildi. Tarihi hatırlayamadım. 1984-1994 tarihleri olması gerek.

EP3: Evet, Niksar Belediyesi tarafından inşa edildi. Yandaki Ayvaz Park'ta belediyenin mülkiyetindedir zaten.

Röportör/Yazar: Tesisin yan tarafında yer alan mescit yapısı hakkında bilgi alabilir miyim? Ne zaman inşa edildi?

EP1: Orası sonradan mescit oldu sanırım.

EP2: Şöyle ki, ilk başta o küçük yapı bekçi kulübesi olarak inşa edildi. Bekçiler otururdu, sonra orası mescite çevrildi. 1990'larda falan yapıldı diye hatırlıyorum. Daha sonra personelin kullanımı için mescite dönüştürüldü ve kullanılmaya başlandı.

Röportör/Yazar: Tesis hakkındaki genel görüşlerinizi belirtir misiniz? Sizce bu tesisin kentin sosyal ve mekânsal gelişimine nasıl bir katkısı olmuştur?

EP1: Çok emek var o tesiste. Bu işletme, Niksar’ da önemli bir tesistir. Niksar’a güzel faydaları olmuştur. Üretim faaliyetlerinin sonlanmasının ardından yani işletmenin kapanmasının ardından işletme bir süre çalışmadı, kapandı. Bir süre atıl kaldı alan.

EP2: Büyük işçilik var orada. Niksar’a faydalı olmuştur.

K3: Tesis bölgede, yani Karadeniz bölgesinde ilklerden bir tanesi ve önemli bir örnek teşkil etmekte.

EP3: 1970’lerde inşa edilen Niksar’da öncü bir işletme olması dolayısıyla çok önemli. Döneminin teknolojisini anlatmakta. İşletme 1970 ve 1980’lerin teknolojisini yansıtmaları bakımından çok önemli. 1969 ya da 1970’de ruhsat aldı, önemli bir konu bu.

Röportör/Yazar: Tesiste zaman içinde yapılan değişiklikler hakkında bilginiz var mı? Varsa görüşlerinizi, bilgi alabilir miyim?

EP1: Son halini bilmiyorum ama makinelere, buhar kazanlarına dikkat etmek lazım. Su muhakkak makineleri çalıştıracak olan yayları zamanla paslandırır, çalışmaz hale getirmiş olabilir. Makinelerde, tesiste paslanma ve çürüme olmuş olabilir.

EP3: Makineler zaman içerisinde paslanmış, çürüme oluşmuş olabilir. Makine göstergeleri paslanmış olabilir. Yapıda da zamanla illa ki bozulmalar olmuştur.

Röportör/Yazar: Tesisin yeniden işlevlendirilerek müzeye dönük işlevle tekrardan kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

EP1: Artık orada şişeleme ve doldurma işi yani üretim bitti, yapılmıyor ama böyle bir durum olsa güzel olur.

EP3: Bence olumlu bir durum. Teknik personellerin, işletmenin geçmişi anlatılmalı. Hatta işletmede makinelerin çalışır durumda gösterimi, işte su şişelemenin nasıl gerçekleştiğine dair bir canlı gösterim olması üretimi daha iyi izah edebilir.

Röportör/Yazar: Sorularımızı yanıtladığınız için teşekkür ederim.